Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

ІННОВАТИКА
У ВИХОВАННІ

Збірник наукових праць

Випуск 5

Засновано у 2015 році

Рівне – 2017

УДК 37 : 005.591.6
І - 66
ББК 74.200

Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. Вип. 5 / упоряд. О. Б. Петренко ; ред. кол. : О. Б. Петренко, Н. М. Гринькова, Т. С. Ціпан та ін. – Рівне : РДГУ, 2017. – 290 с.

До збірника увійшли наукові праці, здійснені у галузі теорії і методики виховання. Статті спрямовані на багатоаспектне висвітлення основних напрямів, сучасних підходів до змісту, форм і технологій виховного процесу, починаючи від дошкілля і завершуючи вищою школою.

Редакційна колегія:

Головний редактор: **Петренко Оксана Борисівна**, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Заступники головного редактора: **Гринькова Надія Михайлівна**, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Відповідальний секретар: **Ціпан Тетяна Степанівна**, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету.

Члени редакційної ради:

Сухомлинська О. В., доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, Академік-секретар Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України;

Бех І. Д., доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України, директор Інституту проблем виховання НАПН України;

Пустовіт Г. П., доктор педагогічних наук, професор, Учений секретар Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України;

Павелків Р. В., доктор психологічних наук, професор, перший проректор, завідувач кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Коберник О. М., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Лобода С. М., доктор педагогічних наук, професор, доктор габілітований, професор звичайний Вищої школи інформатики і прикладних наук (м. Лодзь, Республіка Польща).

Члени редколегії:

Безкоровайна О. В., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри методики викладання іноземних мов Рівненського державного гуманітарного університету;

Вербець В. В., доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної, навчально-методичної роботи та гуманітарної політики Рівненського державного гуманітарного університету;

Карпенчук С. Г., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Ламанаускас В., доктор соціологічних наук, професор, директор науково-методичного Центру «Scientia Educologica», професор Шяуляйського університету (м. Шяуляй, Литовська Республіка);

Литвиненко С. А., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Малолєпши Елігіуш, др. хаб., професор, декан педагогічного факультету Академії імені Яна Длугоша в Ченстохові;

Пелех Л. Р., доктор педагогічних наук, професор, зав кафедри міжкультурної комунікації та історії світової літератури Рівненського державного гуманітарного університету;

Пелех Ю. В., доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної та навчально-методичної роботи Рівненського державного гуманітарного університету;

Потапчук Т. В., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри пісенно-хорової практики та постановки голосу Рівненського державного гуманітарного університету;

Стоклоса К., доктор наук, професор, Інститут Зигмунд-Неуман (Дрезден, ФРН);

Федяєва В. Л., доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Херсонського державного університету;

Шмид К., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри історії і теорії виховання Жешувського університету (м. Жешув, Республіка Польща);

Шугаєва Л. М., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету;

Ящук І. П., доктор педагогічних наук, професор, декан факультету початкової освіти та філології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії;

Бісовецька Л. А. кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик початкового навчання РДГУ;

Сойчук Р. Л., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 21161-10961Р.

Наказом МОН України № 515 від 16.05.2016 р.

Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету «Інноватика у вихованні» ***включений до Переліку наукових фахових видань України*** *(галузі науки – педагогічні).*

Упорядники: **проф. Петренко О.Б., доц. Ціпан Т.С.**

Науково-бібліографічне редагування: **наукова бібліотека РДГУ.**

Рецензент: **Коляда Н. М. –** доктор педагогічних наук, професор; завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини.

Друкується за рішенням Вченої ради РДГУ (протокол №6 від 25 травня 2017 р.)

Редакційна колегія не завжди поділяє точку зору авторів.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2017

ЗМІСТ

Пустовіт Г. П. Ставлення дитини до природи як домінанта формування екологічної вихованості учнів у позашкільних навчальних закладах 7

Павелків Р. В. Психологічні особливості рефлексії у структурній організації особистості 20

Петренко О. Б., Пелех Ю. В., Пелех Л. Р. Інноваційне управління вищими навчальними закладами: теоретичний аналіз проблеми 31

Jarosław Jagieła. Tratsactional analysis – educational applications 41

Карпенчук С. Г., Іванюк-Семенюк Л. Ю. Педагогічний закон у контексті історії розвитку науково-педагогічної думки 51

Лісова С. В. Педагогічна креативність як складова професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах розвитку інноваційної освіти 65

Потапчук Т. В. Відповідальність як наукова проблема 75

Ящук І. П. Шкільна бібліотека у структурі загальноосвітнього навчального закладу 86

Кіндрат В. К., Литвиненко С. А., Кіндрат Н. П. Проблема національно-патріотичного виховання студентів спеціальності «фізичне виховання» у Рівненському державному гуманітарному університеті 95

Боровець О. В., Демчук М. В. Особливості формування соціальної компетентності молодших школярів 109

Бричок Б. П. Природовідповідна освіта – вимога сьогодення 115

Гудовсек О. А. Проблема підготовки учителів образотворчого мистецтва в Україні: стан дослідженості 120

Дупак Н. В. Проектування змісту професійної освіти у сучасний період розвитку суспільства 130

Казанішена Н. В. Організація освітньо-виховної роботи на екологічній стежці «Сатанівська перлина» 139

Кіндрат П. В., Кіндрат В. К., Семенович С. В. Упровадження національної стратегії з оздоровчої рухової активності: нормативні аспекти. 147

Панчук А. П., Панчук І. В. Туристична індустрія України.....154

Петренко С. В. Активні форми навчання у вищій школі: актуалізація інноваційного досвіду США 161

Сойчук Р. Л. Методи виховання національного самоствердження в учнівської молоді 172

Стельмашук Ж. Г. Освітньо-виховний простір сільської школи як чинник національно-патріотичного виховання учнів.....183

Сяська Н. А. Виховання інформаційної культури під час вивчення елементів стохастики у курсі математики основної школи 194

Федоришин О. П. Collaborative learning and its influence on the development and formation of students' social skills 200

Ціпан Т. С., Гоголь В. А. Учнівське самоврядування як чинник формування акмеологічного простору школи 207

Кислюк О. О., Кислюк П. В. Застосування комп'ютерних технологій у роботі класного керівника 218

Регула Т. А., Михальчук Т. М., Береговська Н. О. Шкільний сайт як засіб організації національно-патріотичного виховання учнівської молоді 225

Доробки молодих науковців

Баліка Л. М. Використання інформаційних технологій у роботі шкільної бібліотеки 233

Дем'янюк І. В. Т. Д. Дем'янюк про формування сучасної парадигми науково-методичної роботи з педагогами 241

Дуброва А. С. Застосування комп'ютерних технологій, а саме методу проектів у системі інтенсивного вивчення іноземних мов 252

Осипчук О. П. Психолого-педагогічні засади розуміння й усвідомлення моральних норм та вимог учнями молодшого шкільного віку.....258

Тимощук А. А. Формування творчої особистості школяра у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського.....265

Федорук О. М. Використання інформаційних технологій у професійній підготовці документознавця 272

Шпичак І. П. Інноваційні форми соціального виховання дітей (20-ті роки XX ст.): пошуки, реалії, перспективи.....279

Відомості про авторів.....288

Г. П. Пустовіт

СТАВЛЕННЯ ДИТИНИ ДО ПРИРОДИ ЯК ДОМІНАНТА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВИХОВАНОСТІ УЧНІВ У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Анотація. У статті виокремлено й охарактеризовано психолого-педагогічні закономірності формування суб'єктивного ставлення особистості до природи та її об'єктів, визначено показники, рівні і типи цього особистісного феномену, схарактеризовано сутнісні ознаки параметрів його формування у навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів, представлено алгоритм пізнання й діяльності особистості у довкіллі, що розглядаються як особистісний вчинок з його вивчення та охорони та як акт морального самовизначення зростаючої особистості, результатом якого є тісна взаємодія між емоціями і пізнавальними процесами та поведінкою учнів у довкіллі, що забезпечує формування соціально зрілої, екологічно вихованої особистості.

Ключові слова: особистість, суб'єктивне ставлення до природи, екологічна вихованість, особистісні цінності, параметри, етапи, рівні, алгоритм формування суб'єктивного ставлення до природи.

Аналіз наслідків невпинно зростаючого антропогенного впливу на довкілля доводить, що саме антропоцентрична екологічна свідомість як психологічна основа екологічно безграмотних дій людини в довкіллі, результатом якої є ініційовані нею численні екологічні кризи і навіть екологічні катастрофи, призвела сьогодні до необхідності створення нової системи взаємодії людини і природи, основою якої, за нашим висновком, має бути ідея «коеволюції». Оскільки саме визнання, усвідомлення і дотримання особистістю вимог взаємозалежного, взаємозумовленого шляху розвитку цивілізації і природи є сьогодні єдиною можливою умовою збереження самої людини як біологічного виду. Подальша деградація середовища життя, на думку Д. Спока (США), має призвести до того, що біосфера запропонує свій шлях розвитку, але вже без людини [1]. Тобто йдеться про необхідність визначення найбільш важливих напрямів підготовки підростаючого покоління до екологічно доцільної діяльності в довкіллі, серед яких пріоритетними є створення умов для ефективного усвідомлення учнями значущості знань про проблеми навколишнього середовища та можливі шляхи їх розв'язання, формування ціннісних орієнтацій і відповідно їм стійких переконань та мотивів екологічного змісту, умінь та навичок з охорони природи [2].

За такого підходу ефективне вирішення комплексу психолого-педагогічних проблем формування екологічно вихованої особистості у навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів, за нашим припущенням, має, насамперед, базуватись на поєднанні ідей про

© Пустовіт Г. П., 2017

незаперечний взаємозв'язок і взаємозалежність людини і навколишнього середовища. У цьому контексті аналіз педагогічної практики, розробка та впровадження у навчально-виховний процес позашкільного навчального закладу форм і методів, які сприяють ефективному засвоєнню особистістю сутності означених вище положень, дає підстави для визначення та обґрунтування основних психологічних рівнів пізнання учнями навколишнього середовища. Перший – це усвідомлення навколишнього середовища на основі сенсорного сприйняття реалій дійсності, оцінки форм, структури, кольору, окремих елементів цілого тощо. Для цього рівня характерним є наявність двох важливих пізнавальних психічних процесів – відчуття і сприймання. Оскільки пізнання предметів і явищ об'єктивної дійсності і психічного життя людини забезпечується всіма пізнавальними процесами у їх єдності, тому саме пізнання світу, хоча б яким складним воно не було, своїм підґрунтям має чуттєве пізнання. Тобто відчуття, як найпростіший психічний процес, є первинною формою орієнтації живого організму в навколишньому середовищі, саме з відчуття починається пізнавальна діяльність дитини в її онтогенезі. Враховуючи, що контакти дитини з навколишнім світом є практично безперервним, багаторівневим, зі значним розмаїттям форм взаємодії процесом отримання інформації не лише про певні властивості та якості, притаманні об'єктам і явищам, але й відомості про самі об'єкти як цілісні утвори у системі соціоприродних зв'язків, то їх відображення в мозку дитини характеризує другу ланку єдиного процесу чуттєвого пізнання - сприймання [3; 11, с. 3-6].

Другий рівень пізнання полягає в усвідомленні особистістю свого місця і ролі у навколишньому середовищі, як в єдиній цілісній соціоприродній системі, своєї діяльності і поведінки в довкіллі у відповідності до моральних, історично визнаних ментальних норм взаємодії з об'єктами природи, оцінки цієї поведінки і діяльності у відповідності до їх екологічної доцільності. Третій рівень – це формування стурбованості за стан довкілля, як одного з найважливіших моральних та етичних характеристик у ставленні особистості до довкілля. У поняття стурбованості нами включено ідеї про правила поведінки учнів у навколишньому середовищі, їх ставлення до природи і один до одного, зокрема наявність сформованого саме не стільки бережливого, скільки шанобливого її ставлення до об'єктів природи, результатом якого є переживання за їх подальшу долю і бажання допомогти, зберегти, охороняти. Саме останнє є провідною психологічною домінантою у виборі напрямів, інтенсивності та практичної спрямованості поведінки і діяльності у довкіллі. Стурбованість, зазначає В. В. Червонецький, як моральна категорія пов'язана з критичною оцінкою екологічної ситуації, ступінь усунення наслідків якої не задовольняє особистість і викликає потребу в активній діяльності, метою якої є особисте бажання змінити стан справ на краще [2, с. 34]. Тоді четвертий рівень – це усвідомлення особистістю того, що навколишнє середовище в цілому чи екологічний стан окремих природних об'єктів (оцінюючись з позиції сформованої

системи особистісних цінностей та суспільно-моральних норм щодо довкілля) безпосередньо впливає на формування її як особистості, члена певної громади і, як результат, проявляється у поведінці і діяльності у довкіллі. Тим самим, здійснюється вплив на ступінь активності і широту адекватної дії особистості, спрямованої на збереження природи.

Отже, зі всієї сукупності перерахованих сутностей впливів природи на особистість, під дією яких здійснюється формування її суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища важливого значення набувають саме ті, котрі на думку І. Д. Беха, безпосередньо пов'язані з задоволенням певних конкретних потреб особистості і відповідно на певному етапі онтогенезу є для неї значущими [4]. Тим самим, ми можемо зробити висновок, що формування суб'єктивного ставлення особистості до природи є основою подальшого суб'єктивного усвідомлення та пізнання нею навколишнього середовища, як сукупності явищ і об'єктів у їх єдності і взаємозалежності, взаємозв'язку природи і людини, її господарської діяльності і стану довкілля. Суб'єктивне ставлення особистості до природи у цьому контексті ми розглядаємо як серцевину її суб'єктивного світу, де реальні й об'єктивні стосунки з природою обумовлюють сутність, кількісні і якісні показники її потреб і через процеси їх задоволення впливають на всю поведінку і діяльність особистості у соціоприродному середовищі [5].

Враховуючи останнє, нами визначено та охарактеризовано етапи формування суб'єктивного ставлення особистості до природи, а саме: перший – накопичення елементарного досвіду та знань взаємодії з навколишнім світом, усвідомлення його ролі і значення у власному житті, житті близьких людей, а головне поступове формування уявлення про місце власного «Я» в ньому; другий – визначення сукупності і характеру власних потреб, їх ієрархії у свідомості особистості і, як результат, – у пошуку та вибудові алгоритму власної діяльності з їх задоволення; третій – визначення об'єктів (сукупності об'єктів) або явищ природного (соціоприродного) середовища, які, за переконанням особистості, можуть (а за низького рівна екологічної вихованості особистість навіть вважає, що об'єкти природи існують тільки для того, щоб обов'язково) задовольняти її потреби. Цей етап є досить складним зі значними протиріччями у психологічному контексті, оскільки саме тут починає чітко простежуватись прагматичний чи непрагматичний характер поведінки і діяльності учнів у довкіллі; четвертий – усвідомлення об'єктивних зв'язків між об'єктами природи і власними потребами і на основі їх аналізу визначення можливих шляхів задоволення цих потреб; п'ятий – аналіз ефективності результатів діяльності в навколишньому середовищі з задоволення власних потреб та визначення подальшої перспективи взаємодії з його об'єктами з метою задоволення потреб вищого, порівняно з уже досягнутими, рівня потреб особистості. Важливим у цих процесах є прийняття, а в подальшому дотримання особистістю у процесі діяльності в довкіллі екологічно доцільних рішень, які б забезпечували максимальне задоволення потреб особистості без шкоди довкіллю [13, с. 6-14; 14].

Відтак, сутність поняття «суб'єктивне ставлення особистості до навколишнього середовища», за нашим трактуванням, окреслює сукупність процесів і дій, спрямованих на усвідомлення нею змісту і характеру взаємозв'язків своїх власних потреб з об'єктами та явищами довкілля, які у процесі психолого-педагогічного впливу є визначальними у формуванні норм екологічно доцільної поведінки і діяльності особистості в навколишньому середовищі. Як результат, це має забезпечити усвідомлення особистістю того, що її «суб'єктивний життєвий простір» не повинен виходити за межі «об'єктивного життєвого простору», тим самим будь-яка діяльність у довкіллі має підпорядковуватись нормам моралі і екологічної етики. Цей висновок підтверджується думкою О. М. Леонтьєва про те, що «... істинна, а не формальна характеристика психічного розвитку дитини не може бути відділеною від розвитку його реального ставлення до світу, а отже від змісту його відношення і потреб» [6].

Схожої думки дотримується В. В. Червонецький, який висловлює припущення про те, що оскільки ставлення до природи матеріалізується в активних формах вияву особистості, тоді правомірно постає питання про її відповідальність за їх наслідки [2]. Тим самим, інтеріоризація здобутих учнями знань з проблем навколишнього середовища і трансформації їх в особисті переконання є одним з провідних чинників формування суб'єктивного ставлення особистості до навколишнього середовища і як основ формування її екологічної вихованості. За такого підходу до можливим і, головне, необхідним для розуміння психолого-педагогічних закономірностей процесу формування основних параметрів суб'єктивного ставлення особистості до навколишнього середовища є визначення й характеристика їх сутнісних ознак. Так, першу групу параметрів суб'єктивного ставлення особистості до навколишнього середовища складають кількісно-змістові параметри:

1) змістовно-просторовий: сутність цього параметру полягає в тому, що він дає змогу визначити й охарактеризувати в основному зміст і широту суб'єктивного ставлення особистості лише до окремих об'єктів і явищ (тобто такий діапазон можна класифікувати як незначну широту суб'єктивного ставлення), тоді як до природи в цілому (слід розглядати як значний рівень широти) потреб особистості.

2) змістовно-динамічний: наскільки інтенсивно особистість пов'язує сутність своїх дій спрямованих на задоволення потреб з об'єктами і явищами природи та наскільки вони є значущими для неї у цих процесах. Цей параметр застосовується для визначення ступеня інтенсивності суб'єктивного ставлення особистості до природи. У спрощеному вигляді, без подання глибоких критеріальних показників (оскільки це предмет окремої статті), лише просте споглядання учнем краси природних об'єктів, без їх вивчення, а тим паче власних дій, спрямованих на їх охорону, відповідає низькому ступеню інтенсивності. Часткове вивчення природних об'єктів, участь під керівництвом педагога, старших товаришів, спільно з батьками у природоохоронній роботі

відповідає середньому ступеню інтенсивності. Тоді як досконале вивчення природних об'єктів та явищ, а головне власна ініціатива в організації і здійсненні природоохоронної роботи (що дає підстави стверджувати про сформовані переконання особистості щодо значущості природних об'єктів для неї особисто) – відповідає високому ступеню інтенсивності [3].

Стосовно останнього, активне світосприйняття, на якому акцентує увагу І. Д. Бех, має набувати у самосвідомості вихованця особистісного смислу, інакше воно втрачає моральну цінність. Тому завдання вихователя, продовжує він далі, сформувати людину зі стійким прагненням до діяльності і діяльності свідомої, творчої, а не пасивного спостерігача [4].

3) змістовно-рівневий: у змісті яких вчинків і діяльності й впродовж якого часового інтервалу та на якому рівні проявляється суб'єктивне ставлення особистості до природи. Сутність цього параметру полягає у визначенні ступеня ефективності змісту індивідуальної навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності та конкретної суспільно корисної й природоохоронної роботи у позашкільному навчальному закладі та оптимального часу, затраченого на їх виконання. Ефективність цього процесу перебуває у прямій залежності від рівнів (низький, середній, вище середнього та високий) прояву сформованості суб'єктивного ставлення особистості до природи. Людина, стверджує Ю. К. Бабанський, як продукт соціального середовища змінюється в залежності від змін соціальних умов життя. У цьому плані особистість людини відображає також історичні особливості соціальних умов її життя... За умови корінних змін соціальних умов змінюється і весь духовний світ людини [7, с. 42].

4) аналітико-процесуальний: у якому обсязі особистість усвідомлює й оцінює ефективність наслідків власної поведінки, вчинків і діяльність у навколишньому середовищі та аналізує її результативність з задоволення власних потреб, однак враховуючи екологічну їх доцільність. За умови застосування й розгляду сутності цього параметру у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу реальним є визначення рівня можливої індивідуальної діяльності учнів різних вікових груп у природі. А саме: низький – природа та її об'єкти учня практично не цікавлять, участі в її вивченні й охороні він не бере. Природа та її об'єкти розглядаються у якості таких, які мають лише задовольняти суто особистісні прагматичні потреби, навіть за умови усвідомлення можливості їх часткового чи повного знищення; середній – бере участь у роботі гуртка еколого-натуралістичного, еколого-краєзнавчого чи туристського напряму позашкільного навчального закладу (загальноосвітньої школи), але особистої активності в навчально-пізнавальній і дослідницькій діяльності, тим паче у конкретній суспільно корисній і природоохоронній роботі, не виявляє; високий – бере активну участь у роботі різних гуртків еколого-натуралістичного й туристсько-краєзнавчого напряму та масових суспільно корисних і природоохоронних заходах, переважно виявляє високу активність і ініціативу в організації такої діяльності за умови контролю й корекції її результативності з боку

педагогів, старших товаришів, однокласників та однолітків. За умови відсутності такого контролю у процесі досягнення власних прагматичних потреб може інколи нанести незначну шкоду об'єктам навколишнього середовища. Хоча потім, усвідомивши свою помилку і не бажаючи щоб про неї довідались педагоги, однолітки чи батьки, може приховати результати своєї діяльності у довкіллі. У той же час, у більшості таких учнів значно активізується індивідуальна навчально-пізнавальна і дослідницька діяльність, особливо конкретна суспільно корисна й природоохоронна робота, завдяки результативності якої він робить спробу виправдати свої дії, насамперед перед самим собою, тобто власним «Я»

Не менш важливим є дії особистості з усунення результатів нанесеної власноручно чи іншими шкоди об'єктам природи та визначення сутності й обсягів можливої діяльності з їх подолання. У такій діяльності учнів, як свідчать результати спостережень, доцільним є виділення й характеристика її рівнів, а саме: початковий – проблемами охорони природи дитина не опікується, хоча добросовісно доглядає за власними домашніми тваринами; середній – бере активну участь в охороні природи, але тільки під опікою педагога чи старших товаришів; достатній – самостійно здійснює природоохоронну роботу та залучає до неї своїх ровесників і батьків; високий – проявляє власну ініціативу в організації та здійсненні навчально-пізнавальної й дослідницької діяльності та конкретної суспільно корисної й природоохоронної роботи та залучає до неї однокласників чи однолітків. Здобуті експериментальні дані в свою чергу підтвердили тенденцію прямої залежності обсягів екологічно доцільної діяльності особистості в довкіллі і ступеня сформованості аналітико-процесуального аспекту суб'єктивного ставлення особистості до навколишнього середовища. Розвиток у школярів критичного ставлення до результатів власних вчинків і діяльності в природі, сприяє формуванню в їхній свідомості навичок здійснення постійного аналізу власної поведінки у довкіллі, що значно посилює їх особисте відчуття відповідальності за стан довкілля.

Аналіз педагогічної практики дає змогу зробити висновки, що формування у школярів психологічних установок щодо власної причетності і відповідальності за стан довкілля, саме на місцевому рівні, завжди викликає значні емоційні переживання, тому ефективність формування таких почуттів і, як результат – мотиваційна спрямованість їхньої природоохоронної діяльності надзвичайно висока. Відповідальна людина, зазначає А. Трант (США), завжди контролює свої дії в навколишньому середовищі, тим самим забезпечує збереження екологічних умов не лише свого власного існування чи тварин та рослин, що її оточують, але й опікується охороною природних ландшафтів, як цілісного угруповання [8].

5) стійкості: наскільки стійке суб'єктивне ставлення особистості до навколишнього середовища. Цьому параметру ми відводимо особливо важливе значення, оскільки саме він дає змогу охарактеризувати

суб'єктивне ставлення особистості до природи не в якийсь конкретний момент, а в цілому, як уже стабільно сформовану і функціонуючу в її свідомості та практичній діяльності якість. Саме ця ознака є однією з складових кінцевої мети екологічного виховання учнів у позашкільному навчальному закладі – формування стійких екологічних знань, цінностей, переконань та практичних умінь, які в свою чергу є основними елементами екологічної вихованості особистості. Відтак, стверджує І. Д. Бех, у свідомості дитини формується стійке уявлення, що певні моральні вимоги – це спосіб розв'язання тих чи інших її практичних завдань [4].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що параметри широти, інтенсивності, усвідомленості, стійкості, значущості та аналізу ступеня суб'єктивного ставлення особистості до природи є базовими параметрами, оскільки саме ці параметри задають певним чином кількісні характеристики «суб'єктивного життєвого простору» особистості. І чим більший цей «суб'єктивний життєвий простір», роблять висновок російські психологи С. Д. Дерябо і В. А. Ясвін, тим значніша роль належить йому в житті людини зокрема і суспільства в цілому [5, с. 49-53].

Отже, широта, інтенсивність, усвідомленість, стійкість, значущість розкриває кількісні характеристики суб'єктивного ставлення особистості до природи у їх взаємозв'язку і логічній цілісності, тоді як параметри другої групи – параметри модальності, розкривають саме його якісно-змістову характеристику. До цієї групи нами введено:

– емоційно-ціннісний – наскільки високий рівень емоційності у суб'єктивному ставленні особистості до навколишнього середовища і оцінці його об'єктів, як особисто значущих для неї Цей параметр визначається нами одним із провідних, оскільки емоційні реакції та емоційні установки відіграють домінуючу роль у визначенні самим ж учнями напрямів, змісту, форм і навіть часу для навчання в гуртках позашкільних навчальних закладів, а отже і домінуючу роль у інтенсивності формування їхньої екологічної вихованості. Цей показник, за твердженням С. Д. Дерябо і В. А. Ясвіна, характеризує ступінь «емоційної насиченості» суб'єктивного ставлення особистості до навколишнього середовища, тим самим розкриває питому вагу емоційного і раціонального його компонентів [5, с. 53]. Однак, за твердженням І. Д. Беха, попередня актуалізація емоційного переживання ще не забезпечує досягнення запланованого розвитку раціонального компоненту. Тому необхідні подальші виховні впливи, які б ґрунтувались на відповідних психолого-педагогічних закономірностях [4; 14]. Тобто, можемо зробити висновок, що у взаємовідношенні емоційного і раціонального провідним є те, наскільки ці процеси можуть бути раціонально контрольованими. А у процесі розв'язання місцевих екологічних проблем і, насамперед, попередження бездумного знищення живого (враховуючи вік дітей – це охорона первоцвітів, місць гніздування птахів, мурашників, догляд за тваринами, що попали в біду, відновлення джерел, очищення берегів річок від побутового сміття, рятування мальків

тощо), вони мають забезпечити формування ще й гуманістичної зрілості дитини й, головне, її «… соціальної активності та відповідальності за власні вчинки, дії і діяльність у соціумі» [15].

Тим самим, процесуально зароджені у попередній діяльності емоції особистості як результат усвідомлення моральної інформації, призводять до виникнення у суб'єкта первинного особистісного сенсу, певних моральних уявлень і норм, які і є спонукою відповідного вчинку. Підтвердженням зробленого нами висновку є сформульовані Т. Тройтом і К. Швабом (США) психолого-педагогічні положення, які концентрують увагу на тому, що починати вчити дітей цінувати красу природи і її любити необхідно набагато раніше того часу, коли вони вже будуть у змозі самостійно вирішувати свої життєві проблеми [9, с. 213].

У такому контексті нами систематизовано провідні параметри суб'єктивного ставлення дитини до природи, а саме:

– когерентності, сутність якого полягає у розкритті ступеня провідної тенденції у формуванні суб'єктивного ставлення особистості до навколишнього середовища. Саме включення до навчального змісту завдань, спрямованих на створення таких педагогічних умов, котрі б забезпечували не лише засвоєння учнями значної суми знань, умінь та навичок екологічного змісту, але й ставили їх перед необхідністю морального вибору власної поведінки в довкіллі дають змогу визначити ступінь провідної тенденції у формуванні суб'єктивного ставлення особистості до навколишнього середовища. Тим самим створюються психолого-педагогічні установки на формування суб'єктивного ставлення особистості до навколишнього середовища як активної, інтегрованої і пов'язаної з її внутрішнім світом якості. За допомогою подібних прийомів, робить висновок І. Д. Бех, вихованець по-перше, перетворює своє «Я» з потенційного стану в актуальний. По-друге, конкретні прояви активності, які за своєю природою є емоційними переживаннями, узагальнюються в осмислене емоційне утворення, своєрідну установку [4], що відіграє провідну роль у свідомій та принциповій поведінці учнів щодо охорони довкілля.

– рецесивно-домінантний – наскільки суб'єктивне ставлення учня до природи характеризується низьким чи високим ступенем домінантності. Сутність цього параметру полягає у визначенні місця і значення природи в системі цінностей особистості, а, отже, у її внутрішньому світі. Аналіз результатів конкретної суспільно корисної й природоохоронної роботи учнів дає змогу визначити пряму залежність між тим, наскільки природа визнається ними невід'ємною складовою їхнього внутрішнього світу, настільки ж вона є домінантною якістю. Однак, аналіз педагогічної практики підводить нас до висновку, що одночасно проявляється і непряма залежність, коли особистість визнає природу як цінність, не завдає їй шкоди власними вчинками, поведінкою чи діями, і в той же час, у системі її потреб та інтересів природа займає другорядні позиції, що характеризується низькою домінантністю суб'єктивного ставлення до природи.

Домінантність суб'єктивного ставлення до природи в учнів різних вікових груп, що навчаються в різноманітних гуртках позашкільного навчального закладу має певні закономірності і, водночас, відрізняється своєю стабільністю. Так, в учнів 1-2 класів домінантність суб'єктивного ставлення до природи зростає в залежності від емоційного стану, настрою, естетичної привабливості об'єктів та явищ, а оскільки такі параметри в учнів цього віку надзвичайно динамічні, весь час змінюються, відповідно у прямій залежності змінюється і досліджувана якість. Таким чином, в учнів 1-2 класів на фоні не сформованих пропедевтичних інтересів і потреб спостерігається ефект «плаваючої» домінантності того чи іншого ставлення до об'єктів соціоприродного середовища. Поступове і стабільне формування домінантності суб'єктивного ставлення до природи відбувається в учнів 3-4 класів. Саме в цей період ця якість починає превалювати над іншими і складає 57,3 % – 61,8 % порівняно до всіх інших. Така ж позитивна тенденція зберігається і в учнів 5 класів, де вона складає 65,7 % та у 6 класах, вже досягає 71,5 – 78,6 %. Однак для учнів 7 класу, що навчаються в гуртках позашкільного навчального закладу, а особливо для учнів 8 класів характерним є поступова стабілізація домінантності суб'єктивного ставлення до природи відповідно на рівні 84,3 % та 86,7 %. Подальше зростання цієї якості в учнів 9 класів, вже є не таким характерним і складає всього 86,9 % – 88,0 %, водночас спостерігається навіть деяке зменшення цього показника до 83,6 – 84,1 %. Пояснюється такий процес регресії тим, що в учнів саме цих вікових груп уже завершується формування стійких інтересів, потреб і мотивів власних вчинків та діяльності, відбуваються процеси професійного самовизначення, тому природа (хоча й визнається учнем надзвичайною цінністю), займає в його житті за своєю значимістю другорядні місця після набуття знань, умінь і навичок відповідно до обраної професії, пов'язаних з цим інтересів і навіть кола друзів.

– усвідомленого вибору – розкриває рівень сформованості особистості як суспільного суб'єкта, його соціальну активність та відповідальність. Цей параметр, за нашим визначенням, характеризує рівень індивідуальної чи колективної активності особистості в навколишньому середовищі, спрямованої на його перетворення відповідно до рівня сформованого суб'єктивного ставлення до останнього. Оскільки цей процес складний і довготривалий, необхідним є визначення і характеристика етапів формування особистості як суспільного суб'єкта у процесі екологічного виховання у позашкільних навчальних закладах. Не складна за змістом і обсягом навчально-пізнавальна і дослідницька діяльності та конкретна суспільно корисна, масова й природоохоронна робота учнів у навколишньому середовищі (догляд за домашніми тваринами, робота на навчально-дослідній ділянці, підгодовування птахів взимку) розглядається нами як перший етап. Наступним етапом є емоційне переживання результатів своєї діяльності та відповідний психолого-педагогічний вплив, спрямований на формування особистості як

суспільного суб'єкта. У цій ділянці виховної роботи, як зазначає І. Д. Бех, слід виходити з тієї психологічної закономірності, відповідно до якої психічні (внутрішні) процеси (сприймання, мислення, емоції) мають тенденцію до зовнішнього продовження: думка, так би мовити, прагне втілитися у зовнішню дію [10].

Отже, саме останнім етапом алгоритму пізнання й діяльності особистості у довкіллі є «… вчинок, як акт морального самовизначення особистості» [15]. Вчинковий компонент, на думку С. Д. Дерябо і В. А. Ясвіна, є концентрованим виявом всього суб'єктивного ставлення до природи. В цілому, продовжують вони далі, від перцептивно-аффективного до вчинкового компоненту інтенсивності зростає ступінь виявлення суб'єктивного ставлення у зовнішньому плані, а також значущість власної, надситуативної активності особистості [5, с. 61-66]. Таким чином, формування екологічної вихованості особистості невіддільне від формування її як суспільного суб'єкта, що підтверджує висновок про психолого-педагогічну цілісність цих процесів. В ієрархії параметрів суб'єктивного ставлення особистості до природи останній є мірилом якості засвоєних нею морально-етичних принципів і екологічних правил власної поведінки і діяльності в довкіллі, спрямованої на її вивчення та охорону. Отже, сутність власної життєвої позиції особистості визначається нами як цілепокладаюча її діяльність (включаючи і наслідки такої діяльності), спрямовану на організацію та трансформацію навколишнього середовища (об'єктів та процесів) відповідно до власних потреб та у відповідності з нормами моралі суспільства стосовно довкілля. Власне формування життєвої компетентності особистості, як результат екологічного виховання у позашкільному навчальному закладі, пов'язано, насамперед, з формуванням нової для неї екологічно доцільної культури поведінки і діяльності у довкіллі і, головне, громадянської відповідальності за її збереження у процесі засвоєння знань, відношень, ціннісних орієнтацій та вирішенні екологічних проблем своєї місцевості.

Відтак, доцільне застосування у навчально-виховному процесі взаємодії, що існує між емоцією і пізнавальними процесами та поведінкою учнів у довкіллі, забезпечує формування соціально зрілої, екологічно вихованої особистості. У цих процесах, на думку І. Д. Беха, методологічним принципом має виступати положення, відповідно до якого емоції виявляються і попередником, і наслідком поведінки особистості [4, с. 188].

Отже, психолого-педагогічну проблему формування суб'єктивного ставлення особистості до природи ми визначаємо однією з провідних у галузі екологічного виховання учнів у позашкільному навчальному закладі, наслідком розв'язання якої є ефективне формування екологічної вихованості особистості. Подальших досліджень вимагають онтогенетичні виміри формування цієї якості в дітей міста і села, впливу колективної чи навпаки індивідуальної творчої діяльності з вивчення й охорони природи тощо.

Список використаних джерел:

1. Berry P. Concept of Spaceship Earth // Environmental Education: Principle and Practice / Ed. By Carson. – London: Edward and Harold, 1978. – 47 – 89 p.
2. Червонецкий В. В. Экологическое образование в школах развитых стран мира / В. В. Червонецкий. – М.: Центр «Экология и образование», 1992. – 94 с.
3. Пустовіт Г. П.Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1- 9 класів у позашкільних навчальних закладах / Г. П.Пустовіт : Монографія. – К.- Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех : Наукове видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
5. Дерябо С. Д., В. А.Ясвин Две модели экологии: Экологический кризис как кризис антропоцентрического сознания / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин // Человек. – 1998. – №1. – С. 34 – 40.
6. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1972. – 436 с.
7. Бабанский Ю. К. Педагогика / Ю. К. Бабанский. – М. : Просвещение, 1983. – 607 с.
8. Trant A. Introduction to Environmental Education in the European Community / A. Trant //Journal of Outdoor Education. – 2007/(86). – V.12 - 16. – № 11.
9. Troy T.D. Schwaab K. E. Decide Of Environmental Education / T. D. Troy, K. E. Schwaab. // School Science And Mathematics. – 1982. – V.82. – №3.
10. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех : Наукове видання. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
11. Пустовіт Г. П. Теорія пізнання як методологічна основа побудови змісту позашкільної освіти і виховання / Г. П. Пустовіт // Рідна школа . – 2006. - № 11 (922). – С. 3 – 6.
12. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: теоретико-дидактичний аспект: Монографія. / Г. П. Пустовіт. Книга 1. Видання друге доп. І випр. – Видавництво МДУ ім. В. О.Сухомлинського. 2010. – 379 с.
13. Бех І. Д. Виховання особистості / І. Д. Бех: Підручник для вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 2008. – 840 с.
14. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освіти / В. Г. Кремень.: Монографія. – К.: Педагогічна думка, 2009. – 520 с.
15. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: [монографія] / Т. В.Кравченко. – К.: Фенікс, 2009. – 482 с.
16. Бех І. Д. Вчинок у морально-духовному розвитку особистості / І. Д. Бех // Початкова школа. - № 3. – 2006. – С. 1 – 4.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Berry P. Concept of Spaceship Earth // Environmental Education: Principle and Practice / Ed. By Carson. – London: Edward and Harold, 1978. – 47 – 89 p. (in English)

2. Chervonetskyi V.V. Ekolohicheskoe brazovaniye v shkolakh razvitykh stran mira [Ecological Education in Schools in Developed Countries of the World] /V.V.Chervonetskyi. – M.: Tsentr «Ekolohiya i obrazovaniye», 1992. – 94 s. (in Ukrainian)
3. Pustovit H.P.Teoretyko-metodychni osnovy ekolohichnoi osvity i vykhovannia uchniv 1-9 klasiv u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh [Theoretical and Methodological Foundations of Ecological Education of 1-9 formers in Outdoor Schools] / H.P.Pustovit : Monohrafiia. – K. – Luhansk: Alma-mater, 2004. – 540 s. (in Ukrainian)
4. Bekh I. D. Vykhovannia osobystosti: u 2 kn. Kn. 1: Osobystisno oriientovanyi pidkhid: teoretyko-tekhnolohichni zasady [The Education of the Individual: in 2 books. Book. 1: Personality Oriented Approach: Theoretical and Technological Bases] / I.D. Bekh : Naukove vydannia. – K.: Lybid, 2003. – 280 s. (in Ukrainian)
5. Deriabo S.D., V.A.Yasvin Dve modeli ekologii: Ekologicheskij krizis kak krizis antropotsentricheskogo soznanija. [Two Models of Ecology: The Ecological Crisis as a Crisis of Anthropocentric Consciousness] / S.D. Deriabo, V.A.Yasvyn // Chelovek. – 1998. – №1. – S. 34 – 40. (in Russian)
6. Leontjev A.N. Problemy razvitija psykhiki [Problems of Development of the Psyche] / A.N. Leontev. – M.: Prosveshchenije, 1972. – 436 s. (in Russian)
7. Babanskij Yu.K. Pedahohyka [Pedagogy] / Yu.K. Babanskij. – M.: Prosveshchenye, 1983. – 607 s. (in Russian)
8. Trant A. Introduction to Environmental Education in the European Community / A. Trant // Journal of Outdoor Education. – 2007/(86). – V.12-16. – № 11. (in English)
9. Troy T.D. Schwaab K.E. Decide of Environmental Education / T.D. Troy. K.E. Schwaab. //School Science And Mathematics. – 1982. – V.82. – № 3 (in English)
10. Bekh I.D. Vykhovannia osobystosti: u 2 kn. Kn. 2: Osobystisno oriientovanyi pidkhid: naukovo-praktychni zasady [The Education of the Individual: in 2 books. Book. 2: Personality Oriented Approach: Scientific and Practical Bases] / I.D. Bekh : Naukove vydannia. – K.: Lybid, 2003. – 344 s. (in Ukrainian)
11. Pustovit H. P. Teoriia piznannia yak metodolohichna osnova pobudovy zmistu pozashkilnoi osvity i vykhovannia [The Theory of Knowledge as a Methodological Basis for Constructing the Content of Outdoor Education and Training] / H.P. Pustovit //Ridna shkola. – 2006. – № 11 (922). – S. 3 – 6. (in Ukrainian)
12. Pustovit H.P. Pozashkilna osvita i vykhovannia: teoretyko-dydaktychnyi aspekt: Monohrafiia. [Outdoor Education and Training: Theoretical and Didactic Aspect: Monograph] / H. P. Pustovit. Knyha 1. Vydannia druhe dop. I vypr. – Vydavnytstvo MDU im. V.O.Sukhomlynskoho. 2010. – 37 s. (in Ukrainian)

13. Bekh I.D. Vykhovannia osobystosti [Education of the Individual] / I.D. Bekh: Pidruchnyk dlia vyshchykh navchalnykh zakladiv. – K.: Lybid, 2008. – 840 s. (in Ukrainian)
14. Kremen V. H. Filosofiia liudynotsentryzmu v stratehiiakh osvity [Philosophy Humanocentrism in Education Policies] / V.H. Kremen.: Monohrafiia. – K.: Pedahohichna dumka, 2009. – 520 s. (in Ukrainian)
15. Kravchenko T.V. Sotsializatsiia ditei shkilnoho viku u vzaiemodii simi i shkoly: Monohrafiia [Socialization of Children of School Age in the Interaction of Family and School: Monograph] / T.V.Kravchenko. – K.: Feniks, 2009. – 482 s. (in Ukrainian)
16. Bekh I.D. Vchynok u moralno-dukhovnomu rozvytku osobystosti [The Act of Moral and Spiritual Development] / I.D. Bekh // Pochatkova shkola. – No 3. – 2006. – S. 1-4. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье выделены и охарактеризованы психолого-педагогические закономерности формирования субъективного отношения личности к природе и ее объектам, определены показатели, уровни и типы этого личностного феномена, охарактеризованы сущностные признаки параметров его формирования в учебно-воспитательном процессе внешкольных учебных заведений, представлены алгоритмы познания и деятельности личности в окружающей среде, рассматривающиеся как личностный поступок по его изучению и охране и, как акт нравственного самоопределения подрастающей личности, результатом которого является тесное взаимодействие между эмоциями и познавательными процессами и поведением учащихся в окружающей среде, что обеспечивает формирование социально зрелой, экологически воспитанной личности.

Ключевые слова: личность, субъективное отношение к природе, экологическая воспитанность, личностные ценности, параметры, этапы, уровни, алгоритм формирования субъективного отношения к природе.

Summary. The paper is devoted to the psychological and pedagogical patterns of formation of person’s subjective attitude towards nature and its objects. The author defines the indicators, levels and types of this personal phenomenon and determines essential features of parameters of its formation in the educational process of outdoor schools. In addition, the author offers the algorithm of person’s understanding and work in the environment. That is considered as a personal act of study and protection of as well as an act of students’ moral self-identity. As a result, close cooperation between emotions, cognitive processes and behavior of students in the environment provides the formation of socially mature and environmentally educated person.

Key words: person, subjective attitude towards nature, environmental education, personal values, parameters, steps, level algorithm formation of subjective attitude towards nature.

Стаття надійшла до редакції 08.05.2017

Р. В. Павелків

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСІЇ У СТРУКТУРНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті представлено теоретичний аналіз психологічного змісту рефлексії, та її поліфункціональності. Розглянуто існуючі в науковій літературі погляди щодо розуміння сутності поняття «рефлексія», її видів та форм. Висвітлено основні ознаки, властивості рефлексії як форми активного особистісного переосмислення людиною того чи іншого змісту своєї індивідуальної свідомості та діяльності. З'ясовано роль рефлексії у формуванні багатьох новоутворень особистості, які визначають цілісний образ «Я» та сприяють самовдосконаленню особистості, успішності її діяльності й спілкування в подальшому житті.

Ключові слова: особистість, свідомість, самосвідомість, діяльність, спілкування, самопізнання, рефлексія.

Постановка проблеми. У сучасній психолого-педагогічній науці спостерігається інтенсивне зростання теоретичних та експериментальних досліджень, що стосуються сфер самопізнання та міжособистісного пізнання, які пов'язані з розвитком і вдосконалюванням рефлексивних процесів особистості. Якщо раніше рефлексія була лише пояснювальним засобом функціонування психічних процесів або залучалася як категоріальна дефініція для обґрунтування теоретичних концепцій психічного розвитку, що підтверджується в роботах Б. Г. Ананьєва, П. П. Блонського, Л. С. Виготського, А. Н. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна й інших дослідників, то тепер дана дефініція виступає ще й особливим психологічним предметом експериментального вивчення, який має спеціально розроблені для цього методи. Ефективність їхнього використання з метою розв'язання цілого ряду прикладних завдань в області педагогічної, вікової, інженерної, соціальної психології свідчить про органічний зв'язок психології рефлексії із уже існуючими психологічними традиціями й про зростаючий і подалі вплив на розвиток останніх в умовах науково-технічного прогресу. Тому основна увага психологів і педагогів повинна бути спрямована на розвиток в особистості прагнення до пізнання свого внутрішнього світу, своїх можливостей, здібностей. У результаті такого аналізу особистість приходить до деякого пізнання свого «Я». Такого роду пізнання себе має істотне значення для розвитку й становлення гармонічної особистості, тому що, аналізуючи себе у взаємодії з іншими людьми, особистість починає розуміти особливості свого характеру, як позитивні, так і негативні його риси.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Стрімкий розвиток психологічної науки в нашій країні обґрунтував неабиякий інтерес психологів до поняття «рефлексія». Проблемі рефлексії присвячено багато психологічних досліджень (О. С.Анісімов, Н. І. Гуткіна, А. З. Зак, В. К. Зарецький, Є. І. Ісаєв,

© Павелків Р. В., 2017

Г. С. Костюк, Ю. Н. Кулюткина, С. Д. Максименко, Л. К. Максимова, С. Л. Рубінштейн, В. І. Слободчиков, Є. А. Смирнов, І. М. Семенов, С. Ю. Степанов, О. А. Сиротіна, Г. П. Щедровицький та ін.). У психології рефлексія виступає у формі усвідомлення діючим суб'єктом, особистістю того, як вона в дійсності сприймається й оцінюється іншими індивідами. Рефлексія – не просто знання або розуміння суб'єктом самого себе, але й з'ясування того, як інші знають і розуміють дану особистість, особливості її характеру, емоційні реакції й когнітивні новоутворення тощо. Продуктом рефлексії, у свою чергу, виступає не саме по собі явне знання, а спосіб отримання цього явного знання, тобто знання, з яким ми зазвичай маємо справу.

У сучасній закордонній психології в роботах щодо розгляду феномену рефлексії включені проблеми «Я» людини, у яких рефлексія розуміється в основному як самосвідомість (Р. Віклунд, М. Волбом, Е. Дінер, С. Д'ювал), як самоконтроль (Н. Кантор, Д. Міченбаум, Дж. Пурвис, М. Шнайдер, Ч. Хоппер), як самовиховання (А. Фенігстейн). У цих дослідженнях усі прояви рефлексії людини зводяться до здійснення особистісного аналізу: аналізу почуттів, переживань і вчинків. Аналізуючи ці підходи щодо феномену рефлексії, можна стверджувати, що в основному в роботах з категорії «Я» вивчається особистісна рефлексія. Але слід зазначити, що науковцями аналізується, як правило, не стільки сама рефлексія як психологічне явище, скільки її вплив на розвиток особистості [3].

Формулювання цілей статті. Мета статті передбачає поглиблений аналіз концептуальних положень психологічної науки з проблеми вивчення феномену рефлексії структурній організації особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах розвитку суспільства та науки особлива увага приділяється вивченню феномену рефлексії, яка розглядається не тільки як один з пояснювальних принципів психічного розвитку особистості, але також як механізм свідомості, який дозволяє розкрити уявлення про процес мислення особистості, усвідомлення себе як суб'єкта різного виду діяльності. Недаремно Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн вважали, що нові типи зав'язків і співвідношень функцій припускають в своїй основі рефлексію, відображення власних процесів в свідомості, а виникнення свідомості зв'язано з виділенням із життя і безпосереднього переживання рефлексії на оточуючий світ і на самого себе [12].

Як окрема проблема рефлексія стала предметом обговорення ще в давньогрецькій філософії. У філософії поняття рефлексії означає процес міркування індивіда, що відбувається в його власній свідомості. Відомий мислитель і філософ Сократ висунув на перший план завдання самопізнання, предметом якого була духовна активність особистості в процесі здійснення пізнання оточуючого світу. У Платона й Аристотеля мислення та рефлексія тлумачаться як атрибути, споконвічно властиві деміургові, божественному розуму, у якому виявляється єдність предмету

мислення й думки. У Новий час трактування рефлексії було пов'язано із проблемами філософського обґрунтування наукового знання. У Декарта рефлексія виступає як спосіб окреслення безпосередньо даних достовірних основоположень свідомості. Філософ ототожнював рефлексію зі здатністю індивіда зосередитися на змісті своїх думок, абстрагуючись від усього зовнішнього, тілесного. У свою чергу, Кант трактував справжню рефлексію через співвіднесення знань із відповідними пізнавальними здібностями, тому рефлексія мала визначати джерела пізнання людини, які спрямовані на формування понять. У Гегеля рефлексія світового духу виступає рушійною силою його саморозвитку, внутрішньою формою історичної самосвідомості й саморозвитку культури тощо. Дж. Локк визначав рефлексію як особливий вид спостереження, до якого вдається розум. Предметом цього спостереження, власне, є діяльність людини, способи її виконання тощо. Внаслідок цього виникають певні ідеї щодо здійснення цієї діяльності, тобто моделюється так звана сукупність процесів і функцій діяльності свідомості людини, а також відбувається процес становлення наукових понять щодо цих процесів і функцій [6].

З метою здійснення більш глибокого аналізу предмету нашого дослідження, розглянемо існуючі в науковій літературі погляди щодо розуміння сутності поняття «рефлексія» та її видів. Сучасні дослідники рефлексії і до теперішнього часу звертаються до поглядів Сократа, Платона, Демокрита, Дж. Локка, Г. Лейбніца, І. Канта, Г. Фіхте. Досліджуючи самосвідомість особистості, Б. Г. Ананьєв, Л. І. Божович, І. С. Кон, Л. С. Виготський, К. А. Абульханова-Славська, В. В. Столін розглядають рефлексію як процес пізнання суб'єктом своїх внутрішніх психічних станів і процесів, як один з центральних компонентів становлення особистості та найважливішу складову успішної діяльності тощо.

Природним є питання щодо тих пускових механізмів, які детермінують процес рефлексії. Г. С. Костюк вказував, що потреба людини в рефлексії полягає в «опосередкованому, узагальненому відображенні людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках, відношеннях» [5]. Ю. М. Швалб вважає рефлексію певною сполучною ланкою між мисленням та спогляданням і вказує на те, що рефлексія не є самостійним процесом, а її варто розглядати як особливий механізм свідомості особистості [17].

А. З. Зак вважає, що рефлексію слід розглядати як психічний процес, який спрямовується уявленнями людини про результат, якого вона має досягти. На його думку, рефлексія передбачає «спеціальне звернення людини до схем реалізації власних дій з метою їх узагальнення» та має велике значення для пізнання опосередкованого змістового та смислового ставлення особистості до власне засобів пізнання [2].

Досліджуючи процес спілкування, Г. П. Щедровицький, Г. М. Андрєєва, В. В. Рубцов підкреслюють, що рефлексія виступає у формі усвідомлення діючим суб'єктом того, як він сприймається та

оцінюється іншими індивідами або спільнотами. У межах цього підходу вивчається рефлексія, яка тлумачиться з двох сторін: рефлексія як процес і окрема підструктура діяльності; рефлексія як принцип розгортання способу здійснення діяльності. Такий підхід дає змогу розглядати рефлексію як необхідну складову та як механізм розвитку будь-якого процесу діяльності [3].

О. А. Тюков, аналізуючи опосередкованість людської поведінки, виокремлює шість основних компонентів рефлексії як психологічного механізму:

1) вихід рефлексії, тобто рефлексія як результат «розриву в комунікації», нерозуміння або нездатності передати іншому сенс і зміст своєї власної діяльності;

2) інтенціональність рефлексії – мається на увазі, що в процесі рефлексії будь-якому аналізу і пізнанню людиною своєї власної діяльності передує суб'єктивна спрямованість на уявлення і побудову цілісного значення відрефлектованої діяльності;

3) первинна категоризація – рефлексія розглядається як етап, під час якого діяльність організовується мисленнєвими засобами; межі первинної категоризації чітко окреслюють увесь процес діяльності в цілому;

4) конструювання системи рефлексивних засобів – окремі мисленнєві засоби мають співвідноситися між собою і взаємопов'язуватися в деякі схематичні конструкції чи моделі;

5) схематизація відрефлектованого змісту – людина створює певну образну цілісність, тобто власну картину діяльності;

6) об'єктивація рефлексивного змісту – етап об'єктивації завершує процес рефлексії у формі формулювання результатів щодо освоєння конкретного виду діяльності.

Загальну структуру кожного компоненту автор визначає як окремий психологічний механізм рефлексії. У той же час кожен з компонентів розглядається як певний етап реалізації особистістю психічної дії. Така інтерпретація кожного етапу як здійснення людиною свідомої психічної дії дозволяє виокремити низку цілісних одиниць рефлексивних актів, які можна цілеспрямовано формувати. [16].

Досліджуючи процес мислення, В. В. Давидов, А. З. Зак, Я. О. Пономарьов, І. М. Семенов, С. Ю. Степанов тлумачать рефлексію як здатність людини усвідомлювати власну поведінку та діяльність, і найчастіше говорять про мислення, яке саме себе обрало об'єктом свого пізнання. Рефлексія дозволяє людині критично ставитися до себе та своєї діяльності, робить особистість суб'єктом власної активності. Це підкреслює велике значення рефлексії для розвитку особистісних якостей, оволодіння повноцінними знаннями, освоєння нових видів діяльності тощо.

Ю. І. Машбиць, досліджуючи роль рефлексії у навчальному процесі, вважає, що рефлексія «є передумовою становлення розвиненої

навчальної діяльності, оскільки забезпечує пізнання самого себе і власної діяльності» [8].

В. В. Давидов, в ході досліджень навчальної діяльності, встановив, що рефлексія є одним з компонентів теоретичного мислення, яке вміщує акти самопізнання, відображення суб'єктом процесу власної мисленнєвої діяльності, що спрямована на аналіз, уточнення і розмежування понять. Під рефлексією він розуміє дію, спрямовану людиною на власний спосіб розв'язання задач з метою аналізу їх умов та здійснення узагальнень [1].

Вивчаючи праці С. Л. Рубінштейна, І. М. Семенов виділив основні аспекти рефлексії: онтологічний аспект, в якому рефлексія допомагає людині виокремити межі психічного, що проявляється у здатності людини до пізнання себе через своє відображення в інших; гносеологічний аспект, в якому рефлексія «розглядається як специфічний спосіб психічного самопізнання внутрішнього світу людини шляхом інтроспективного проникнення особистістю у переживання власної свідомості, які виступають для індивіда як безпосередньо дані в самоспостереженні показники внутрішнього досвіду»; методологічний аспект рефлексії виражається у формі детермінізму, тобто «зовнішні причини зумовлюються внутрішніми умовами»; екзистенційно-етичний аспект рефлексії розглядається на основі виділених двох способів існування людини, де саме рефлексія є тим механізмом екзистенційного переходу від першого до другого способу, що забезпечує вихід особистості за межі ситуації та досягнення глибокого осмислення її змісту [12].

Аналіз досліджень таких авторів, як Б. К. Ковальов, Я. Л. Коломінський, А. А. Кроник, Ю. Н. Кулюткин, С. В. Максимов та інших, дозволяє виокремити три основних види рефлексії:

1. Соціально-перцептивна (саморефлексія або усвідомлення уявлень інших людей щодо себе самого).
2. Комунікативна (рефлексія іншого, взаєморефлексія або конструювання характеристик внутрішнього світу партнерів по взаємодії).
3. Соціально-психологічна (рефлексія ситуації або взаємодії).

Виділені види рефлексії подібні за своєю психологічною природою, здійснюють схожі функції в процесах міжособистісної взаємодії, та можуть розглядатися як прояв певного складного психічного утворення, позначеного в науковій літературі як «рефлексія в спілкуванні». Зазначені види рефлексії в контексті міжособистісної взаємодії виступають структурними компонентами рефлексії в спілкуванні [9].

В. В. Давидов і А. З. Зак виділяють два типи рефлексії за змістово-пізнавальною основою: формальну й змістову. Формальна рефлексія характеризується орієнтацією людини на окремі ситуативні властивості проблемної ситуації. Ці латентні властивості представляються у свідомості у вигляді основи для реалізації власних дій, тобто являють собою так звані «підстави за формою». Змістова рефлексія також характеризується орієнтацією людини на узагальнені й позаситуативні властивості проблемної ситуації. Вона дозволяє виявити значимі для успішного розв'язання

характеристики, які утримуються в свідомості особистості в різних обставинах. Автори співвідносять зазначені типи із внутрішнім планом реалізації людиною дій: формальну рефлексію – із частковим планом дій (кожний наступний крок планується після здійснення попереднього), а змістову – із цілісним планом (наступні кроки плануються раніше, ніж виконуються попередні). Експериментально доведено, що внутрішній план дій на рівні цілісного планування виступає необхідною, але недостатньою умовою функціонування змістової рефлексії [1].

В. І. Слободчиков, аналізуючи феномен рефлексії, виокремлює п'ять її основних форм:

1. Детермінуюча рефлексія – це така форма рефлексії, у якій простежується конкретна відмінність характеристик суб'єкта від можливих змістів реалізації його життєдіяльності. Звільнення свідомості як суб'єктивної властивості людини відбувається у формі концентрації в деякому психічному утворенні. Свідомість звільнюється від буття, але, одночасно, фіксується в психічному «конструкті» (образі, дії та ін.). Утворюваний образ переміщується з однієї моделі або структури в іншу, але сам перехід залишається для людини несвідомим.

2. Порівняльна рефлексія забезпечує впізнання суб'єктом себе самого в реальному, цілком очевидному світі, а також ототожнення з ним. У даному разі свідомість уперше піднімається над конкретним психічним утворенням. Порівняльна (або мисленнєва) рефлексія – найпоширеніша в сучасних емпіричних науках; скрізь, де є зведення окремих компонентів до одного загального поняття, там існує порівняльна рефлексія.

3. Визначальна рефлексія забезпечує відчуження й об'єктивізація людиною реальних законів суб'єктивної дійсності, що призводить до її опредмечування. Визначальна рефлексія здійснюється у формі цілісного структурного поняття, що виступає і у вигляді деякої об'єктності, і як засіб уявного відтворення. Перший момент дозволяє людині усвідомити незалежне від нього існування об'єкта, другий є шляхом до його розуміння.

4. Синтезуюча рефлексія, що моделює цілісну особистість. Синтезуюча рефлексія забезпечує вихід «Я» за будь-які актуальні межі самого себе; дозволяє людині зробити головне – не лише перебороти чіткі межі очевидності, але й виявити реальну дійсність, що, у свою чергу, постає у вигляді дійсності самого «Я». Синтезуюча рефлексія є першим кроком на шляху подолання людиною структурного протистояння суб'єкту й об'єкту. Об'єктивна реальність втрачає свою незалежність існування поза свідомості особистості.

5. Трансцендентна рефлексія, що, за своєю суттю, є «безмежною свідомістю», яка принципово не стосується певних конкретних явищ і не редукується щодо них. Верхня межа такої рефлексії являє собою нескінченність .

Таким чином, характеризуючи сутність рефлексії, В. І. Слободчиков вказує на те, що саме поняття рефлексії означає будь-яке вивільнення

свідомості з всякої сутності. Різні рівні рефлексії, у свою чергу, означають ступені такого вивільнення. Відповідно, відрефлексовану свідомість можна вважати відкритою структурою. Процес відрефлектації є шляхом встановлення людиною свого власного індивідуального способу існування, який не є наперед або остаточно даним [14].

У роботах І. М. Семенова, С. Ю. Степанова, присвячених дослідженням механізмів розв'язання творчих задач, виділено чотири типи рефлексії: кооперативна, комунікативна, інтелектуальна та особистісна При цьому перші два аспекти виокремлюються у дослідженнях колективних форм діяльності, а два інших – у індивідуальних формах прояву мислення та свідомості. [15].

На виявлення специфіки кооперативного аспекту рефлексії спрямовані роботи Н. Г. Олексієва, В. В. Рубцова, А. А. Тюкова, Г. П. Щедровицького та ін. Ці дослідження мають пряме відношення до організаційної психології й реалізуються в таких суміжних науках і областях практики, як педагогіка, проектування, дизайн, ергономіка, спорт та ін. Психологічні знання про кооперативний аспект рефлексії забезпечують, зокрема, проектування колективної діяльності з урахуванням необхідності координації професійних позицій та групових ролей суб'єктів, а головне, кооперації їхніх спільних дій.

На дослідження специфіки комунікативного аспекту рефлексії спрямовані переважно соціально-психологічні дослідження Н. І. Гуткіної, І. Е. Берлянд, К. Е. Даніліна, О. В. Петровського, Л. А. Петровської та інших. Науковцями рефлексія розглядається як істотна складова розвиненого спілкування й міжособистісного сприймання та характеризується як специфічна якість пізнання людини людиною.

Розглядаючи інтелектуальну рефлексію, Н. Г. Олексієв, Л. В. Берцфаї вважають, що вона дозволяє розкрити уявлення щодо психологічних механізмів теоретичного мислення. Автори виділяють наступні її види: екстенсивну, інтенсивну й конструктивну. Екстенсивна рефлексія визначає й контролює рух в зрозумілому для суб'єкта змісті проблемної ситуації й реалізується у формі установок. Інтенсивна рефлексія, в свою чергу, виражає питання й оцінки, тобто безпосереднім чином пов'язана зі ставленням суб'єкта до змісту предмета рефлексії як до дещо сумнівного, навіть – незрозумілого. Конструктивна рефлексія моделює загальну стратегію рефлексивного руху за допомогою таких функціональних елементів, як припущення й ствердження.

Дослідженню особистісної рефлексії присвятили свої роботи Н. І. Гуткіна, Е. Р. Новикова, І. М. Семенов, С. Ю. Степанов, В. К. Зарецький та інші. Ці автори звернули увагу на те, що окрім інтелектуальних новоутворень, які традиційно досліджуються в структурі особистості, слід враховувати ще й особистісні новоутворення. Було виявлено зміну існування початкової репродуктивної особистісної позиції суб'єкта діяльності по відношенню до майбутнього пошуку рішення щодо нової, продуктивної особистісної позиції, що й є новоутворенням, яке

виникає у разі стимулювання розвитку особистісної рефлексії. Особистісна рефлексія розуміється науковцями як процес переосмислення, як механізм «не лише диференціації у кожному розвиненому та унікальному людському «Я» його різних підструктур («Я» – фізичне тіло», «Я» – соціальна істота», «Я» – біологічний організм» та інше), але й інтеграція «Я» у неповторну особистісну цілісність...» [15]. І. М. Семенов та С. Ю. Степанов зазначають, що особистісна рефлексія спрямована на процес самоорганізації через осмислення людиною себе і власної мисленнєвої діяльності в цілому як способу реалізації цілісного «Я».

Висновки і перспективи подальших розвідок. У психологічній літературі поняття рефлексії має досить багато тлумачень, що дозволяє розглядати її як форму активного особистісного переосмислення людиною того чи іншого змісту своєї індивідуальної свідомості, що забезпечує успішне здійснення нею власної діяльності. Аналіз літературних джерел з проблеми дослідження дозволив виокремити три основні групи розуміння рефлексії:

1. Власне психологічні визначення, у яких рефлексія представляється як міркування, в якому наявними є безліч сумнівів, протиріч, коливань. У такому розумінні рефлексія постає як міркування людини про свій психічний стан, як здатність до аналізу своїх переживань.

2. Логіко-гносеологічні визначення, у яких рефлексія – дослідження пізнавального акту, принцип мислення людини, що спрямовую особистість на осмислення власних форм і передумов існування та буття. У логіко-гносеологічному розумінні рефлексія аналізується через предметний аналіз самого знання, критичне ставлення до його змісту й методів пізнання.

3. Соціологічні або соціально-філософські визначення, у яких рефлексія розуміється або як самосвідомість людини, що є елементом цілісної особистості й фактором її розвитку, або ширше – як інтелект системи, що відбиває не лише структуру самої системи, але й взаємодіючі в ній підсистеми.

Розглянуті види та форми рефлексії, запропоновані різними науковцями, дозволили з'ясувати роль рефлексії у формуванні багатьох новоутворень особистості, які визначають цілісний образ «Я» та сприяють самовдосконаленню особистості, успішності її діяльності й спілкування в подальшому житті.

Список використаних джерел:

1. Давыдов В. В. Уровень планирования как условие рефлексии / В. В. Давыдов, А. З. Зак // Проблемы рефлексии. Современные комплексные исследования. – Новосибирск: Наука, 1987. – С. 44.
2. Зак А. З. Проблемы психологического изучения рефлексии / А. З. Зак // Исследование речи-мысли и рефлексии. Психология. – Алма-Ата, 1979. – Вып. Х. – С. 6-13.
3. Карпов А. В. Психология рефлексии / А. В. Карпов, И. М. Скитяева. – М. : ИП РАН, 2002. – 250 с.

4. Копець Л. В. Психологія особистості: Навчальний посібник для студ. вищ. навч. Закл / Л. В. Копець. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 460 с.
5. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк // Під ред. Л. М. Проколієнко. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.
6. Ладенко И. С. Философские и психологические проблемы исследования рефлексии / И. С. Ладенко, С. Ю. Степанов, И. Н. Семенов. – Новосибирск, 1989. – 65 с.
7. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К. : Видавництво ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
8. Машбиц Е. И. Психологические основы управления учебной деятельностью / Е. И. Машбиц. – К. : Вища школа. Голов. изд-во, 1987. – С. 22.
9. Мельнічук І. Я. Сучасні дослідження психологічних механізмів рефлексії / І. Я. Мельнічук // Психологія. Збірник наукових праць. – Випуск 2 (5). – К.: НПУ. – 1999. – 280 с.
10. Новейший психологический словарь / В. Б. Шапарь, В. Е. Россоха, О. В. Шапарь // Под общ. ред. В. Б. Шапаря. – Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – С. 540.
11. Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ - М», 2006. – 656 с.
12. Семенов И. Н. Психология рефлексии в научном творчестве С. Л. Рубинштейна / И. Н. Семенов // Психологический журнал. – 1989. – Т. 10. – №4. – С.67-74
13. Семенов И. Н. Тенденции развития психологии мышления, рефлексии и познавательной активности. Уч. Пособие / И. Н. Семенов. – М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2000. – 64 с.
14. Слободчиков В. И. Рефлексия как принцип существования индивидуального сознания. – В кн.: Экспериментальные исследования по проблемам общей, социальной и дифференциальной психологии / В. И. Слободчиков. – М : НИИОПП, 1979. – С. 20.
15. Степанов С. Ю. Психология рефлексии: проблемы и исследования / С. Ю. Степанов, И. Н. Семенов // Вопросы психологии. – № 3. – 1985. – С. 31–40.
16. Тюков А. А. О путях описания психологических механизмов рефлексии / А.А.Тюков // Проблемы рефлексии. Современные комплексные исследования. – Новосибирск : Наука, 1987. – С.69-76.
17. Швалб Ю. Б. Психологические модели целеполагания / Ю .Б. Швалб. – К. : Стилос, 1997. – 240 с.
18. Шрейдер Ю. А. Человеческая рефлексия и две системы этического сознания / Ю. А. Шрейдер // Вопросы философии. – 1990. – №7. – С. 32-41.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Davydov V.V. Uroven' planirovanija kak uslovije refleksii [Planning Level as a Condition of Reflection] / V.V.Davydov, A.Z.Zak // Problemy refleksii. Sovremennye kompleksnye issledovaniya. – Novossibirsk: Nauka, 1987. – S. 44. (in Russian)
2. Zak A.Z. Problemy psikhologicheskogo izuchenija refleksii [Problems of Psychological Study of Reflection] / A.Z.Zak // Issledovaniiye rechi-mysly i refleksii. Psikhologiya. – Alma-Ata, 1979. – Vyp. X. – S. 6-13. (in Russian)
3. Karpov A.V. Psikhologija refleksii [Psychology of Reflection] / A. V. Karpov, I.M. Skytiaeva. – M.: IP RAN, 2002. – 250 s. (in Russian)
4. Kopets L.V. Psykholohiia Osobystosti: Navchalnyi posibnyk dlia stud. vyshch. navch. zakl. [Personality Psychology: A manual for university students] / L.V.Kopets. - K.: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2007. – 460 s. (in Ukrainian)
5. Kostiuk H.S. Navchalno-vykhovnyi protses i psykhichnyi rozvytok osobystosti [The Educational Process and Mental Development of a Person] / H.S.Kostiuk // Pid red. L.M. Prokoliienko. – K.: Radianska shkola, 1989. – 608 s. (in Ukrainian)
6. Ladenko I.S. Filossofskije i psikhologicheskije problemy issledovanija refleksii [Philosophical and Psychological Problems of the Study of Reflection] / I.S.Ladenko, S.Yu.Stepanov, I.N.Semenov. – Novossibirsk, 1989. – 65 s. (in Russian)
7. Maksymenko S.D. Heneza zdiisnennia osobystosti [Genesis Implementation Personality] // S.D.Maksymenko. – K.: Vydavnytstvo TOV «KMM», 2006. – 240 s. (in Ukrainian)
8. Mashbits E.Y. Psikhologicheskije osnovy upravlenija uchebnoi dejatel'nost'ju [Psychological Bases of Management of Educational Activity] / E.I. Mashbits. – K.: Vyshchaya shkola. Golov. izd-vo, 1987. – S. 22. (in Russian)
9. Melnichuk I.Ya. Suchasni doslidzhennia psykholohichnykh mekhanizmiv refleksii [Current Studies the Psychological Mechanisms of Reflection] / I.Ya.Melnichuk // Psykholohiia. Zbirnyk naukovykh prats. – Vypusk 2 (5). – K.: NPU. – 1999. – 280 s. (in Ukrainian)
10. Noveishyj psykhologicheskij slovar' [The Latest Dictionary of Psychology] / V.B.Shapar, V.E.Rossokha, O.V.Shapar // Pod obsch. red. V.B.Shaparya. – Rostov n/D.: Feniks, 2005. – S. 540. (in Russian)
11. Samosoznanije i zaschitnyje mekhanizmy lichnosti. [Self-consciousness and Personal Protective Mechanisms] Khrestomatiia. – Samara: Izdatelskiy Dom «BAKhRAKh». – M, 2006. – 656 s. (in Russian)
12. Semenov I.N. Psikhologija refleksii v nauchnom tvorchestve S.L.Rubynshteina [Psychology of Reflection in the Scientific Work of SL Rubinshtein] / I.N.Semenov // Psikhologicheskiy zhurnal. – 1989. – T. 10. – No 4. – S. 67-74. (in Russian)
13. Semenov I.N. Tendentsyji razvitija psikhologii myshlenija, refleksii y poznavatelnoj aktivnosty. Uch. Posobiye [Trends in the Development of the

Psychology of Thinking, Reflection and Cognitive activity] Textbook / I.N.Semenov. – M.: Moskovskiy psikhologo-socyalny institut; Voronezh: Izd-vo NPO «MODEK», 2000. – 64 s. (in Russian)
14. Slobodchikov V.I. Refleksiya kak printsip sushchestvovaniya individualnogo soznaniya. – V kn.: Eksperimental'nyje issledovanija po problemam obshchej, sotsyal'noj i differentsyal'noj psikhologii [Reflection as a Principle of Existence of Individual Consciousness. – In the book: Experimental Research on Problems of General, Social and Differential Psychology] / V.I. Slobodchikov. – M: NIIOPP, 1979. – S. 20. (in Russian)
15. Stepanov S.Yu. Psikhologija refleksii: problemy i issledovanija [Psychology of Reflection: Problems and Research] / S.Yu.Stepanov, I.N.Semenov // Voprosy psykhologii. – № 3. – 1985. – S. 31- 40. (in Russian)
16. Tyukov A.A. O putjakh opisanija psikhologicheskikh mekhanizmov refleksii. [About Ways of the Description of Psychological Mechanisms of Reflection] / A.A.Tyukov // Problemy refleksii. Sovremennye kompleksnyje issledovanija. – Novossibirsk: Nauka, 1987. – S.69-76. (in Russian)
17. Shvalb Yu.B. Psikhologicheskije modeli tselepolaganija. [Psychological Models of Goal-setting] / Yu.B. Shvalb. – K.: Stilos, 1997. – 240 s. (in Russian)
18. Shreider Yu.A. Chelovecheskaja refleksija i dve systemy etycheskogo soznanija [Human Reflection and Two Systems of Ethical Consciousness] / Yu.A. Shreider // Voprosy filossofii. – 1990. – № 7. – S. 32-41 (in Russian)

Аннотация. В статье представлен теоретический анализ психологического содержания рефлексии, и ее полифункциональности. Рассмотрены существующие в научной литературе взгляды относительно понимания сущности понятия «рефлексия», ее видов и форм. Освещены основные признаки, свойства рефлексии как формы активного личностного переосмысления человеком того или иного содержания своего индивидуального сознания и деятельности. Выяснена роль рефлексии в формировании многих новообразований личности, которые определяют целостный образ «Я» и способствуют самосовершенствованию личности, успешности ее деятельности и общения в дальнейшем.

Ключевые слова: личность, сознание, самосознание, деятельность, общение, самопознание, рефлексия.

Summary. The paper presents a theoretical analysis of psychological content of reflection and its polyfunctionality. The existing scientific literature views on understanding the essence of the concept of "reflection", its types and forms are considered. The basic characteristics and properties of reflection as a form of personal reinvention active person or that the content of the individual consciousness and activity are disclosed. The role of reflection in the formation of many individual tumors that define a complete image of "I" and promote self-

identity of a personality, the success of her activities and communication in her life is found.

Key words: personality, consciousness, self-awareness, activities, communication, self-knowledge, reflection.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2017

О. Б. Петренко, Ю. В. Пелех, Л. Р. Пелех

ІННОВАЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

Анотація. У статті проілюстровано сучасний науково-обґрунтований теоретичний підхід до підвищення ефективності управління ВНЗ шляхом застосування принципу інноваційності. Проаналізовано правове поле, у якому функціонує система освіти нашої держави, виокремлено класично-управлінські моделі, що можуть бути реалізовані у процесі вирішення нагальних управлінських проблем сьогодення, а також міжнародний досвід, пов’язаний із питанням дослідження інноваційної складової менеджменту освітою. Підкреслено важливість застосування принципу інноваційності для вдосконалення професійної компетентності керівника ВНЗ. Визначено перспективи подальших наукових розвідок у вказаній царині.

Ключові слова: інновації, управління вищими навчальними закладами, моделі і підходи в управлінні вищими навчальними закладами, принцип інноваційності.

Постановка проблеми. Цілі та завдання реформування освітньої системи України, інновації й основні способи радикальних перетворень в управлінні вищими навчальними закладами визначені Законом України «Про вищу освіту» (2014) [4], Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. [9], які підтверджують об’єктивну необхідність розроблення нової управлінської парадигми. Імплементація Закону України «Про вищу освіту» активізувала початок нового етапу в управлінні вищими навчальними закладами, в основі якого, з одного боку, лежить ідея університетської автономії, розширення повноважень колегіальних органів управління та самоврядування, з іншого – виникнення й подолання низки складних проблем управлінського характеру. Умовою їх розв’язання є оновлення теорії управління закладами вищої освіти на засадах нових освітніх та управлінських парадигм.

Вважаємо, що існуюча на сьогодні суперечність між незначним рівнем обізнаності адміністративно-управлінських працівників з теоретичними засадами управління вищими навчальними закладами та доцільністю творчого використання цих засад у сучасній управлінській

© Петренко О. Б., Пелех Ю. В., Пелех Л. Р., 2017

практиці може бути подолана, зокрема, знанням й аналізом основних теорій управління ВНЗ.

Актуалізує досліджувану проблему і започаткування професіоналізації підготовки керівників – фахівців освітнього рівня «магістр» зі спеціальності «Специфічні категорії 8.18010020 Управління навчальним закладом (за типом)», яку, згідно з новим переліком спеціальностей 2015 р., зараховано до галузі знань «007 Управління та адміністрування», спеціальності «073. Менеджмент», зростаюча конкуренція на внутрішньому та зовнішньому ринках надання освітніх послуг вітчизняним та іноземним здобувачам, а також обговоренням проекту Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Різні аспекти управління діяльністю вищих навчальних закладів (історико-педагогічний аналіз практики управління, економічні проблеми сучасного управління вищими навчальними закладами, стан і тенденції фінансового забезпечення сфери вищої освіти, стратегічне управління ВНЗ) ґрунтовно проаналізовані у працях І. Доброскок, Г. Єльнікової, С. Калашнікової, О. Кірдан, В. Лугового, В. Олійника, Є. Піменова, Н. Погрібної, Т. Рожнової, А. Харківської, О. Яришко та ін. [5; 6; 8; 10; 13; 14; 15]. В. Луговий, до прикладу, сформулював не лише концептуальні ідеї розвитку управлінсько-освітньої моделі в Україні, але й розробив, як нам видається, досить чітку її ієрархізовану структуру і надав дієві рекомендації щодо впровадження у практику роботи закладів освіти [8].

Водночас, на сьогодні практично не вивченим є питання теоретичного аналізу різних підходів до формування систем управління ВНЗ в умовах постійно змінного правового середовища, тому саме такий аналіз і є **метою** пропонованої статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для ефективного функціонування вищих навчальних закладів у сучасних умовах необхідні зміни в системі управління, створення нового ефективного механізму, який би дав змогу успішно розвиватись як окремим вищим навчальним закладам, так і в цілому системі вищої освіти в Україні.

Виокремлення і характеристика класично-теоретичних управлінських підходів.

У сучасній педагогічній теорії існують різні підходи до формування систем управління ВНЗ. Так, А. Панова серед багатьох моделей, які аналізуються у наукових працях, виокремлює чотири основних моделі управління у вищих навчальних закладах: колегіальну (Міллет, Гудман), ієрархічну (Строуп), політичну чи коаліційну (Болдрідж) та анархічну (Коен, Марч) [11, с. 4]. При колегіальній моделі рішення виробляється спільно усіма викладачами, влада децентралізована; при ієрархічній моделі рішення виробляється особисто адміністратором, влада централізована; при політичній (коаліційній) моделі рішення приймається у процесі переговорів, влада децентралізована; при організаційній анархії рішення приймається довільним способом [11]. Усі ці моделі не є

взаємовиключними, але, на думку А. Панової, ієрархічна модель найточніше описує, як функціонує ВНЗ за відсутності серйозних проблем [11].

І хоча схарактеризовані моделі поширені у вітчизняних ВНЗ, вони не спроможні адаптуватись до змін, які відбуваються сьогодні у системі вищої освіти України. Тому окрім моделей управління вищими навчальними закладами, учені виокремлюють чотири основні підходи в управлінні: проектно-орієнтований, процесний, системний і стратегічний.

Основоположником проектно-орієнтованого управління ВНЗ є А. Грудзинський. Він вважає, що основною проблемою управління є розробка соціального механізму управління, який би дав змогу вищому навчальному закладу адаптуватися до сучасних умов інформаційного суспільства. Цей механізм базується на проектно-орієнтованій концепції управління університетом [1]. Власне, традиційна ієрархічна структура управління з горизонтальними зв'язками між підрозділами повинна бути доповнена системою управління проектами, які спрямовані на виконання разових замовлень ринку. Таким чином, проектно-орієнтоване управління університетом сприяє забезпеченню науково-освітнього та соціально-економічного розвитку, зберігаючи при цьому організаційні основи освітньої та наукової діяльності університету. Разом з тим, такий підхід до управління відкриває нову сферу діяльності у ВНЗ на основі проектної організації. На думку А. Грудзинського, таке управління зможе підвищити ефективність стратегічного управління, створить умови для постійного покращення діяльності ВНЗ і сприятиме підвищенню заробітку [1].

Наступний підхід до управління – процесний. Засновниками процесного підходу вважаються Ф. Тейлор, А. Файоль та Г. Емерсон. Процесний підхід до управління набув поширення в зв'язку з впровадженням та сертифікацією у вищих навчальних закладах системи менеджменту якості. Застосування цього підходу ґрунтується на міжнародних стандартах серії ISO. Так, стандарт ISO 9001–2008 «Система менеджменту якості. Вимоги» передбачає застосування процесного підходу при впровадженні системи управління якістю для підвищення задоволеності споживачів. Цей підхід розглядає управління вищим навчальним закладом як серію безперервних взаємопов'язаних між собою процесів.

Упровадження процесного підходу до управління дає ВНЗ додаткові можливості: він сприяє оптимізації системи управління, зробивши її прозорою для керівництва і здатною швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища, забезпечує впевненість у споживачів освітніх послуг у тому, що існуюча система управління спрямована на постійне покращення і враховує інтереси всіх зацікавлених сторін: споживачів освітніх послуг, науково-педагогічних та педагогічних працівників, роботодавців та суспільства.

Системний підхід, розроблений у середині XX ст. Л. Берталанфі, у вищих навчальних закладах став застосовуватися також у зв'язку з

упровадженням менеджменту якості. При системному підході ВНЗ розглядається як відкрита система, що складається із взаємопов'язаних елементів, до яких належать люди, завдання, ресурси, структура, технології і т. д., яка здатна швидко реагувати на мінливі умови зовнішнього середовища і взаємодіяти з нею. Будь-яка система ієрархічна, і ВНЗ у такому випадку не є винятком. Тобто він має складну управлінську підсистему, організовану за ієрархічним принципом. Управлінська система складається з адміністративно-управлінського персоналу, який знаходяться на вищому рівні влади і приймає управлінські рішення з найбільш важливих питань. А сам вищий навчальний заклад як система є підсистемою системи вищої освіти країни в цілому. Процес управління при системному підході полягає у плануванні, організації дій і контролі за результатами цих дій.

Наступний підхід – стратегічний; він визначає діяльність ВНЗ у сьогоденні для отримання бажаних результатів у майбутньому. Стратегічне управління є складною системою, що складається із взаємозв'язаних процесів, які включають у себе стратегічний аналіз, уточнення місії і цілей, вибір стратегії, планування, реалізацію стратегії та оцінку результатів [7].

Недоліком схарактеризованих підходів є їх відносна застарілість, оскільки вони не враховують змін, що відбулися у зв'язку з імплементацією у практику управління вищими навчальними закладами положень Закону «Про вищу освіту».

Вивчення чинного європейського законодавства та зарубіжних досліджень для аналізу інноваційної складової в управлінні освітою.

Відома теза Великої хартії університетів Європи, прийнятої в Болоньї, про те, що університети є «незалежними інститутами, які займають центральне місце в суспільстві», сьогодні переосмислюється [22]. Нове її розуміння знайшло відображення в ухвалах міжнародних конференцій та нарад з проблем сучасної вищої освіти. Інновації в управлінні вищих навчальних закладів чітко прописані у декларації «Сильні університети для сильної Європи», прийнятої за підсумками 3-ї конференції Асоціації європейських університетів (European University Association, EUA), що проходила в 2005 р. у м. Глазго [20], у матеріалах наступної 4-ої конференції «Європейські університети після 2010» [19].

У 2010 р. Європейською Комісією прийнято Комюніке «Європа 2020. Стратегія для розумного, стійкого та інклюзивного розвитку» (EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth) [17], у якому визначено пріоритети розвитку Європи до 2020 року. Задля виконання положень, визначених Стратегією, у 2011 р. Європейська Комісія ухвалила Комюніке: «Підтримуючи розвиток і зайнятість – Порядок денний для модернізації систем вищої освіти Європи» (Supporting growth and jobs – An agenda for the modernization of Europe's higher education systems) [18], у якому зазначено, що «для забезпечення максимального внеску систем вищої освіти Європи у розумний, стійкий та

інклюзивний розвиток, необхідно здійснити реформи, … створити ефективне врядування та фінансові механізми для підтримки досконалості» [там само, с. 3].

У дослідженні експертів Європейського центру стратегічного управління університетами Harry de Boer та Jon Fil «Реформи врядування вищої освіти у Європі» (Higher Education Governance Reforms Across Europe) [21] увагу зосереджено на потребі трансформації системи управління вищою освітою у напрямі врядування, важливості професійної підготовки керівників до виконання нових функцій, адже «європейські заклади вищої освіти повинні модернізувати своє врядування та підготувати своїх лідерів для того, щоб оперувати в умовах підвищення та ускладнення взаємодії на інституційному, регіональному, національному та європейському рівні» [там само, с. 7].

У праці «Підготовка університетських лідерів і менеджерів – чому та як?» (Training university leaders and managers – why and how?) розглядається проблема професіоналізації очільників вищих навчальних закладів, оскільки «в умовах відсутності чіткого усвідомлення потреби інвестувати у професійний розвиток діючих та майбутніх лідерів і менеджерів закладів вищої освіти для того, щоб підтримати нові форми врядування, лідерства та менеджменту …, життєздатність ВНЗ буде перебувати під загрозою» [16, с. 14].

Інноваційне управління вищими навчальними закладами на рівні теоретичного аналізу проблеми передбачає визначення засобів для вирішення багатьох завдань, що постають перед адміністрацією при управлінні інноваційним розвитком ВНЗ, та формування уміння їх застосовувати [15]. Відтак, інноваційність управління ВНЗ визначається, головним чином, встановленням нових системоутворюючих зв’язків між уже існуючими науковими категоріями та поглибленим змістовним трактуванням щодо їх ефективного використання у системі управління ВНЗ [14].

Застосування принципу інноваційності для вдосконалення професійної компетентності керівника ВНЗ.

Термін «інновація», як стверджував М. Ярмаченко, «спочатку ... використовувався в лінгвістиці як новоутворення в мові». У царині освіти і педагогіки відомий вчений характеризував вказану дефініцію, як «... різні нововведення в діяльності навчально-виховних закладів» [12]. Потребу у впровадженні таких нововведень ми пов’язуємо, першою чергою, із цивілізаційними, глобалізаційними змінами у житті європейської спільноти, змінами ціннісних орієнтирів. Зокрема, Жак Делор, визначаючи освітні пріоритети XXI століття, серед іншого, відносить до них *уміння людей жити разом, уміння вчитися, уміння діяти, уміння бути* [2]. Очевидно, що формування двох останніх належить до професійних компетентностей керівників освітньої галузі. Нагадаємо, що поняття «професійна компетентність», ми, як і науковці НАПН України, потрактовуємо як «... інтегративну характеристику ділових і особистісних

якостей фахівця, що відображає рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для досягнення мети з певного виду професійної діяльності, а також моральну позицію фахівця» [3]. Нами зауважено, що для поліпшення структури доцьогочасної професійної компетентності керівника освітньої галузі, що складається, як правило, з таких компетенцій, як-от: соціальні, комунікативні, особистісні, стратегічні, позиційні, конфліктологічні, технологічні [3], принцип інноваційності, як один із найважливіших для її формування – не застосовували.

Саме тому ми виокремлюємо принцип інноваційності, який є одним з пріоритетних серед тих, якими керується керівник сучасного ВНЗ у повсякденній діяльності. Вказаний принцип повинен, на наше глибоке переконання, мати практичну реалізацію через: підтримку інноваційної ініціативи, творчості, самодіяльності і самостійності об'єктів управління; організовану інноваційну зміну станів системи управління ВНЗ; перехід від стихійних механізмів перебігу інноваційних управлінських процесів до свідомо керованих; інформаційну, матеріально-технічну, кадрову забезпеченість реалізації основних станів інноваційних управлінських процесів; прогнозування зворотних або незворотних структурних змін у системі управління ВНЗ; посилення стійкості інноваційних управлінських процесів; прискорення розвитку інноваційних процесів в управлінні ВНЗ в умовах стратегічних змін та перетворень у галузі вищої освіти [14].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, здійснений теоретичний аналіз дає змогу зробити висновок про те, що інноваційне управління ВНЗ повинно спрямовуватись на формування *уміння діяти і уміння бути*. Воно полягає у визначенні перспективних напрямів розвитку навчального закладу, у накопиченні необхідних ресурсів та його інноваційного потенціалу, у розробці і впровадженні нового змісту, форм і засобів освітнього процесу, у створенні умов для розвитку педагогічної креативності та забезпечення конкурентоспроможності закладу. Відтак, інноваційне управління ВНЗ сприяє появі нових навчальних систем (кредитно-трансферної, ступеневої, розвивальної, профільної та ін.), зростанню інноваційного компонента у змісті, формах і методах навчання (нові навчальні дисципліни, модулі, теми; дистанційна форма навчання; інтерактивні методи навчання), появі педагогічних інновацій, зростанню ролі ІКТ в управлінні вищими навчальними закладами.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у виявленні зв'язку між основними характеристиками вищих навчальних закладів та існуючою моделлю управління, між стратегією ВНЗ, тобто основними рішеннями, прийнятими у виші, і моделлю управління.

Список використаних джерел:

1. Грудзинский А. О. Концепция проектно-ориентированного университета / А. О. Грудзинский // Университетское управление: практика и анализ. – 2003. – № 3(26). – С. 24-37.

2. Делор Ж. Образование: необходимая утопия / Ж. Делор // Педагогика. – 1998. – №5 – С. 5-32.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 722.
4. Закон України «Про вищу освіту». – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18
5. Калашнікова С. А. Професійний розвиток керівників вищих навчальних закладів: діяльність європейської платформи модернізації вищої освіти» / С. А. Калашнікова // Вища освіта України. – 2013. – № 2. – С. 95-101.
6. Кірдан О. Л. Управління вищими навчальними закладами на зламі тисячоліття: генезис поглядів / О. Л. Кірдан // Управління навчальними закладами: досвід, проблеми, перспективи: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса : ПНПУ імені К.Д.Ушинського, 2012. – С. 79-81.
7. Коляда О. П. Метод формування стратегічного портфелю проектів вищого начального закладу / О. П. Коляда // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб. наук. пр. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – №1 (33). – С. 161-172.
8. Луговий В. І. Управління освітою: навчальний посібник для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності «Державне управління». / В. І. Луговий. – К. : Вид-во УАДУ, 1997. – 302 с.
9. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013
10. Олійник В. В. Деякі концептуальні ідеї методології управління освітою / В. В. Олійник // Теорія та методика управління освітою. – 2010. – № 4. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ttmuo/2010_4/10olimen.pdf.
11. Панова А. А. О структуре управления и принятии решений в российских вузах: препринт / А. А. Панова. – М.: ГУ ВШЭ, 2006. – 28 с.
12. Педагогічний словник / АПН, Ін-т педагогіки ; підгот. Н. Б. Копиленко [та ін.] ; відп. ред.М. Д. Ярмаченко. – К. : Педагогічна думка, 2001. – С. 225.
13. Погрібна Н. С. Педагогічні засади інноваційної управлінської діяльності : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Неля Сергіївна Погрібна. – К., 2006. – 201 с.
14. Рожнова Т. Є. Управління професійно-технічним навчальним закладом на засадах інноваційних технологій: дис. … канд. пед. наук : 13.00.06 / Тетяна Євгенівна Рожнова. – К., 2012. – 285 с.
15. Харківська А. А. Теоретичні і методичні засади управління інноваційним розвитком вищого навчального педагогічного закладу: дис. … канд. пед. наук : 13.00.06 / Алла Анатоліївна Харківська. – Л., 2012. – 399 с.
16. Burquel N. Training university leaders and managers – why and how? // Leadership & Governance in Higher Education. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://highereducationmanagement.eu/.

17. Communication from the European Commission. EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels, 3.3.2010.
18. Communication from the European Commission. Supporting growth and jobs – An agenda for the modernization of Europe's higher education systems. Brussels, 20.09.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europe.eu/education/higher-education/doc1320_en.htm#doc
19. Europe's universities beyond 2010. Diversity with a common purpose. 4th EUA Convention of European Higher Education Institutions. Lisbon, 29–31 March 2007.
20. Glasgow Declaration. Strong Universities for a Strong Europe. EUA, Brussels, 15 April 2005.
21. Higher Education Reforms Across Europe / H. de Boer and J. File. – Brussels: ESMU, 2009. – 31 p.
22. The university of the 21st century. Proceedings of the forum of higher education in conjunction with the Centennial of Peking University. Peking, May 2-4, 1998.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Grudzinskiy A. O. Kontseptsiya proyektno-oriyentirovannogo universiteta [The Concept of Project-oriented University] / A. O. Grudzinskiy // Universitetskoje upravlenije: praktika i analiz. – 2003. – № 3 (26). – S. 24-37. (in Russian)
2. Delor Zh. Obrazovaniye : neobkhodimaja utopija [Education: the Necessary Utopia] / Zh. Delor // Pedagogika. – 1998. – № 5 – S. 5-32. (in Ukrainian)
3. Entsyklopediya osvity [Encyclopedia od Education] / Akad. ped. nauk Ukrainy ; hol. red. V. H. Kremen. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s., S. 722. (in Ukrainian)
4. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [The Law of Ukraine "On higher education"]. – Rezhym dostupu: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (in Ukrainian)
5. Kalashnikova S. A. Profesiinyi rozvytok kerivnykiv vyshchykh navchalnykh zakladiv: diialnist yevropeiskoyi platformy modernizatsiyi vyshchoyi osvity [Professional Development Managers of Higher Education Institutions, the Activities of the European Platform of Modernization Higher Education] / S. A. Kalashnikova // Vyshcha osvita Ukrainy. – 2013. – № 2. – S. 95-101. (in Ukrainian)
6. Kirdan O. L. Upravlinnia vyshchymy navchalnymy zakladamy na zlami tysiacholittia: henezys pohliadiv [Management of Universities at the Turn of the Millennium: the Genesis Views] / O. L. Kirdan // Upravlinnya navchalnymy zakladamy: dosvid, problemy, perspektyvy: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. – Odesa: PNPU imeni K.D.Ushynskoho, 2012. – S. 79-81. (in Ukrainian)
7. Kolyada O. P. Metod formuvannya stratehichnoho portfelyu proektiv vyshchoho nachalnoho zakladu [Method of Forming a Strategic Portfolio of Higher Education Institutions] / O. P. Koliada // Upravlinnya proektamy ta

rozvytok vyrobnytstva: Zb. nauk. pr. – Luhansk: vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2010. – № 1 (33). – S. 161-172. (in Ukrainian)
8. Luhovyi V. I. Upravlinnia osvitoiu: navchalnyi posibnyk dlia slukhachiv, aspirantiv, doktorantiv spetsialnosti «Derzhavne upravlinnya» [Management of Education: Textbook for Students, Graduate Students, Doctoral on Specialty «Public Administration»] / V. I. Luhovyi. – K. : Vyd-vo UADU, 1997. – 302 s. (in Ukrainian)
9. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukrayini na period do 2021 r. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013 (in Ukrainian)
10. Oliinyk V. V. Deyaki kontseptualni idei metodolohii upravlinnia osvitoiu [Some Conceptual Ideas of Methodology of Education] / V. V. Oliinyk // Teoriya ta metodyka upravlinnia osvitoiu. – 2010. – № 4. – Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ttmuo/2010_4/10olimen.pdf. (in Ukrainian)
11. Panova A. A. O strukture upravlenija i prinjatii reshenij v rossijskikh vuzakh : preprint [Governance Structure and Decision-making in Russian Universities: preprint] / A. A. Panova. – M.: GU VShE. 2006. – 28 s. (in Russian)
12. Pedahohichnyy slovnyk [Pedagogical dictionary] / APN, In-t pedahohiky ; pidhot. N. B. Kopylenko [ta in.] ; vidp. red. M. D. Yarmachenko. – K. : Pedahohichna dumka, 2001. – S. 225. (in Ukrainian)
13. Pohribna N. S. Pedahohichni zasady innovatsiinoi upravlinskoi diialnosti [Pedagogical Bases of Innovative Management Activities]: dys. … kand. ped. nauk : 13.00.01 / Nelia Serhiivna Pohribna. – K., 2006. – 201 s. (in Ukrainian)
14. Rozhnova T. Ye. Upravlinnia profesiino-tekhnichnym navchalnym zakladom na zasadakh innovatsiinykh tekhnolohiy [Management of Vocational and Technical Education Institution Based on Innovative Technologies] : dys. … kand. ped. nauk : 13.00.06 / Tetiana Yevhenivna Rozhnova. – K., 2012. – 285 s. (in Ukrainian)
15. Kharkivska A. A. Teoretychni i metodychni zasady upravlinnia innovatsiinym rozvytkom vyshchoho navchalnoho pedahohichnoho zakladu [Theoretical and Methodological Foundations for the Development of Innovative Educational Institution of Higher Learning]: dys. … kand. ped. nauk : 13.00.06 / Alla Anatoliivna Kharkivska Yevhenivna – L., 2012. – 399 s. (in Ukrainian)
16. Burquel N. Training University Leaders and Managers – Why and How? // Leadership & Governance in Higher Education. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://highereducationmanagement.eu/. (in English)
17. Communication from the European Commission. EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels, 3.3.2010. (in English)
18. Communication from the European Commission. Supporting growth and jobs – An agenda for the modernization of Europe's higher education systems. Brussels, 20.09.2011. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu:

http://ec.europe.eu/education/higher-education/doc1320_en.htm#doc (in English)
19. Europe's Universities Beyond 2010. Diversity with a Common Purpose. 4th EUA Convention of European Higher Education Institutions. Lisbon, 29–31 March 2007. (in Engliah)
20. Glasgow Declaration. Strong Universities for a Strong Europe. EUA, Brussels, 15 April 2005.(in English)
21. Higher Education Reforms Across Europe / H. de Boer and J. File. – Brussels: ESMU, 2009. – 31 p. (in English)
23. The university of the 21st century. Proceedings of the forum of higher education in conjunction with the Centennial of Peking University. Peking, May 2-4, 1998. (in English)

Аннотация. В статье проилюстрирован современный научно обоснованный теоретический подход к вопросу о повышении эффективности управления вузом путем применения принципа инновационности. Проанализировано правовое поле, в котором функционирует система образования нашего государства, выделены классическо-управленческие модели, которые могут быть воплощены в процессе решения современных управленческих задач, а также международный опыт, связанный с вопросом исследования инновационной составной менеджмента образования. Подчеркнуто важность применения принципа инновационности для усовершенствования профессиональной компетентности руководителя вуза, определены перспективы развития дальнейших научных разработок в этой отрасли.

Ключевые слова: инновации, управление высшими учебными заведениями, модели и подходы в управлении высшими учебными заведениями, принцип инновационности.

Summary. The paper deals with the modern scientifically grounded theoretical approach to the issue of University effectiveness management improving by an innovation principle applying. The legal field of our state educational system functioning has been analyzed, the classical-management models that can be involved in solving modern management tasks and also the international experience, connected with the issue of innovative component of educational management researching have been defined. The importance of applying innovation principle for improving the professional competence of a University Head has been underlined. The prospects for the development of further scientific developments in this sphere have been determined.

Key words: innovations, management of higher education institutions, models and approaches in the management of higher education institutions, the principle of innovation.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2017

Jarosław Jagieła

TRATSACTIONAL ANALYSIS – EDUCATIONAL APPLICATIONS

Streszczenie: Artykuł dotyczy zastosowania jednej z koncepcji psychologii społecznej i psychoterapii jaką jest analiza transakcyjna w edukacji. Koncepcja ta powstała sześćdziesiąt lat temu w Stanach Zjednoczonych i została zapoczątkowana przez Erica Berne (1910-1970), który znalazł wkrótce licznych kontynuatorów w wielu krajach świata. Analiza transakcyjna obok psychoterapii zaczęła być popularna również w poradnictwie, edukacji, usprawnianiu struktur organizacyjnych przedsiębiorstw, a ostatnio również coachingu. W Polsce badaniami nad zastosowaniem edukacyjnej analizy transakcyjnej zajmuje się od 2010 roku Zespół Badawczy Edukacyjnej Analizy Transakcyjnej w Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.

Słowa kluczowe: analiza transakcyjna, edukacyjna analiza transakcyjna, perspektywy edukacyjnej analizy transakcyjnej.

Summary. The article presents the applications of one of the concepts of social psychology and psychotherapy, namely transactional analysis in education. This concept originated 60 years ago in the United States and was conceived by Eric Berne (1910-1970), who was soon followed by numerous academics in many countries in the world. Apart from psychotherapy, transactional analysis gained popularity in counselling, education, organizational psychology, and, more recently, in coaching. In Poland practical applications of educational transactional analysis have been researched by the Research Team of Educational Transactional Analysis in Jan Długosz University in Częstochowa since 2010.

Key words: transactional analysis, educational transactional analysis, perspectives of educational transactional analysis

Formulation of the problem. Transactional analysis originated as a psychological and psychotherapeutic concept in the middle of the last century. It was developed by Eric Berne (1910-1970), whose full name was Eric Leonard Bernstein, and who was born in Montreal as one of two children of David Bernstein and Sara Gordon, the Jewish emigrants from present Belarus. In 1935 he graduated from the Faculty of Medicine at McGill University, the very same university his parents graduated from. His father died at the age of 38 of tuberculosis, and his mother had to support herself and her two children working as an editor and journalist. After gradua tion he moved to the United States, where in 1939 he obtained the US citizenship. During the World War II Berne served in the Marine Corps as a psychiatrist, and after the war he settled in Camel, California where he continued working in this profession. When he became aware of the restrictions of psychoanalysis, he suggested a new therapeutic concept, which he called transactional analysis [27]. He worked in a hospital in New York till 1943, where he did the psychiatric internship. In 1940

© Jarosław Jagieła, 2017

he opened his own surgery in Norwalk, Connecticut. In this city he met and married his first wife Elinor, with whom he had two children – Ellen and David. In 1941 Berne began his psychoanalysis training under Paul Federn and later Eric Erikson, although he did not finish it. His first works devoted to transactional analysis were written in the early 1950s. The concept of transactional analysis soon gained popularity and found numerous followers. Berne is the author of many books and articles, for example, “Layman's Guide to Psychiatry and Psychoanalysis” (1957), “Transactional Analysis in Psychotherapy” (1961) “Structure and Dynamics of Organizations and Groups,”(1963), “Games People Play” (1964), “Principles of Group Treatment” (1966), “What Do You Say After You Say Hello?” (1970), “Sex in Human Loving” (1970), “Beyond Games and Scripts” (1976), “Intuition and Ego States: The Origins of Transactional Analysis: A Series of Papers” (1976) as well as a book for children: “The Happy Valley” (1968). In 2010 at a conference in Montreal held to commemorate the 100th anniversary of his birth, his son Terry presented his father's unpublished manuscripts devoted to early childhood.

Berne founded the International Transactional Analysis Association (ITAA). The issues connected with pedagogy – which will be discussed later – appear in Berne's concept mainly with reference to a life script, that is a kind of parental programming, which decides on the choice of one's life path. Berne wrote: “A good kindergarten teacher can predict what kind of life a given pupil will have, whether s/he will be happy or unhappy, and whether s/he will be a winner or a looser” [8].

Berne also described one game played at school called “Argentina”, in which students are expected to guess teacher's intentions and thoughts, yet they never succeed. He wrote: “School is a place abundant with situations which are impossible to predict both by teachers and students. Frequently they also do not know how to cope with such situations. A teacher can, for instance, play a game called “Argentina”:

Teacher: What is the most interesting thing in Argentina?
Student 1: The pampas!
Teacher: Nooo.
Student 2: Patagonia!
Teacher: Nooo.
Student 3: Aconcagua!
Teacher: Nooo.

At this moment students realize that the question is not about any facts from their textbook nor the things that are really interesting for them; their task is to guess what the teacher has in mind. This way the teacher drives them into a corner and they had to surrender.

Teacher (in an artificially sweet voice): Does no one else want to try?
Students: (silence)
Teacher (triumphantly): The Guanches!
Students feel stupid.” [8

Although Berne did not pay a lot of attention to school, this area was not

completely neglected in his work, yet his followers focused on education to a much grater extent. In 1957 Berne presented the American Group Psychotherapy Association the basis of his new project called “Transactional Analysis: A New and Effective Method of Group Therapy”[67]. In 1962 he published a book entirely devoted to transactional analysis: “Transactional Analysis in Psychotherapy”. In the same year the first issue of “Transactional Analysis Bulletin” (TAB) [now its title is “Transactional Analysis Journal”], a journal edited by Berne, was published. The underlying assumption of transactional analysis is that every person at any age and at any stage of their development can learn to take responsibility for their life and can learn to make decisions. Three basic philosophical premises on which transactional analysis is based should be followed in order to achieve this :

- People are OK. TA assumes positive attitude towards oneself and others; people are considered inherently good; it is permitted not to accept the person's behaviour but not the person;
- Everyone has the capacity to think. Everybody, except for people with damaged brains, is able to think, so everybody is capable of making rational decisions concerning his own life, expectations and destinies, and of bearing responsibility for those decisions;
- People decide their own destiny, and their decisions can be changed.

Presenting the main material. Every person who is considered mentally healthy and able to successfully function in a community is an autonomous being. In TA autonomy is understood as the awareness of self and one's environment and the capability for reacting in a spontaneous way and for interacting with other people allowing for closeness and openness. The aim of transactional analysis is the development of a person both as an individual and as a community member. This means that the emphasis is placed on the development in terms of the person's agency through discovering his inner resources and practising his social competencies in order to effectively participate in the life of a community. The clarity of assumptions is one of the most important benefits of transactional analysis, as it facilitates interpersonal relations due to improving communication process. This is mainly the result of gaining insight into one's internal resources, which are conditioned by both upbringing and socialization as well as the person's activity and his ability to reformulate and free oneself from limitations which appeared in the process of his development.

Transactional analysis can be divided into four broad areas: structural analysis (transactional Ego States), structuring time analysis (especially transactional games), transactional analysis proper, and script analysis (a hidden life scenario of both individuals and communities).

The foundation of transactional analysis and psychological practices is a given personality structure. It consists of three complementary yet often contradictory Ego States, which are consistent sets of thoughts, feelings and experiences manifesting through particular behaviours. Parent Ego State (P) is created as a result of consolidated dispositions coming from our contacts with

parents or parent-like figures (rules, principles, norms, obligations, etc.). It is sometimes described as a 'learnt life concept'. Child Ego State (Ch) is its opposition, and it is a set of feelings and affective states reaching back to our childhood (awe, delight, curiosity, fear, etc.) and called 'felt life concept'. Adult Ego State (A) is a kind of a mediator between the other two structures, and it ensures an objective appraisal of reality through investigating and analysing oneself and the environment or deciding whether to reveal or not one of the other states in a given sequence of behaviour. It is called an 'invented life concept'.

Although it originated as psychotherapy, at present transactional analysis finds applications in a much broader range of areas. TA workshops are becoming more and more popular with people who are not professional psychologists. “The application of transactional analysis allows people to shape their lives without negative influence of their past, which is possible thanks to discarding faulty element of their life scripts and developing behaviours from the position of Adult Ego State”[57], as Maria Ryś, a representative of Polish pedagogy, writes.

There are numerous applications of transactional analysis, for example:

- the structural personality theory (the structure is made up of Parent Ego State, Adult Ego State and Child Ego State);
- the interpersonal communication theory (various kinds of transactions and their properties: complementary transactions, crossed transactions, angular transactions, and duplex transactions);
- the interpersonal relations theory (games, the dramatic triangle, the script, the counter script, autonomy);
- the child development theory (conception, birth, early impact of significant persons);
- the psychopathology theory (addictions, personality disorders, third degree games);
- psychotherapy (the therapeutic contract, open communication based on equality of both parties, activating the feeling of responsibility for one's decisions);
- the tool for analysing organizations and training managerial staff (communication styles in an organization and in teams, the diagnosis of the sources of conflicts and ways of solving them, communication with the world outside the organization, individual and corporate values, human resources);
- the source of information on healthy parenting (grandparents, parents, guardians, imitation, models, encouragement, punishment, rewards, permissions);
- the tool for teacher training and learner training (effective communication, motivation, games, encouragement, punishment, rewards, influence and imitation) [2].

Educational transactional analysis. It should be noted here the applications of transactional analysis in education were discussed in the articles published soon after the creation of transactional analysis in 1963. One of their

authors was S. Soles, who analysed differences and similarities between a teacher and a psychotherapist. He also developed the framework for the teacher's role within transactional analysis and dealt with transactional games in the classroom [59]. In 1971 T. Frazier wrote about the role of transactional analysis in education: “the rules of transactional analysis can be very useful in the classroom. Educational objectives differ from the outcomes expected in psychotherapy, yet hopes, expectations, frustrations and achievements are also present in the classroom, and that is why the principles of human behaviour and group dynamics can be applied also here” [20]. It is obvious then that the beginnings of educational transactional analysis reach the very beginnings of transactional analysis itself. Berne himself inspired such an approach when he described transactional analysis as “the theory of social action”, and a method of working with groups [65]. This means that transactional analysis can be used in various areas of human activity where one person influences another in any way, thus also in the broadly understood area of education.

The significance of transactional analysis in the theory and practice of education and pedagogy is more and more frequently emphasised by various authors [1]. The key doctrinal assumptions [29] which form the basis of educational transactional analysis can be summarised in the statement that educational efficiency depends on empathy and respecting the dignity of all persons taking part in the educational process. Those features contribute to successful relations between a teacher and a student. If learning difficulties occur, they can be overcome only if all parties involved are engaged in solving the problem: a student, his parents, teachers, school authorities, etc. All of them should be willing to cooperate and be ready to work within a consistent framework of a given theoretical concept or commonsensical yet undistorted understanding of reality. Educational transactional analysis can be useful in addressing the following problem areas: teacher training, parent training, building the atmosphere of respect and psychological culture at school, learner training, increasing motivation to learning, improving organizational functioning of schools and other educational institutions and the whole educational system.

Detailed aims of educational transactional analysis include:

- creating new perspectives for human learning and making learning and teaching more effective;
- a fresh outlook on activating methods, including learning by doing, student centred teaching, and student directed teaching;
- dealing with educational problems;
- the development of the blame-free theory, which can make teaching and learning less aggravating from the psychological point of view [17].

Two main principles underlying all activities undertaken within the framework outlined above must be observed both in psychotherapy and education, that is:

- a contract – it assumes that relations between a therapist and a client, as well as the ones between a teacher and a student, are based on a set of rules mutually developed and agreed on as well as shared responsibility;

- open communication – it assumes that all parties involved in the relation have the right to obtain information on what is going on [67].

In practice it is most often realized through various trainings and workshops [3] for children and adolescents, through various methods based on transactional education which aim at students experiencing learning difficulties [21], and evaluative studies of educational syllabuses. Certain interdisciplinary studies also view school from the perspective of transactional analysis, treating it as an organization, cultural environment or a place where specific interpersonal interactions take place. Transactional analysis can uncover hidden and new dimensions of educational theory and practice. It was noticed by B. Bernstein [16] who, while analysing the cultural context of education in time and space, distinguished visible and invisible pedagogy. The former one is tightly controlled and highly structured, and a student is deagentized to a great extent and treated in an instrumental way. The latter takes place in an open plan and is a very important experience for a student and his development. It is particularly conspicuous during adolescence when contact with a teenager becomes more difficult, and the feeling of helplessness might appear. “The main difficulty is connected with the fact that both a teenager and his parents do their best to maintain the old Parent – Child relation” [24]. However, without transferring their relations onto Adult -Adult dimension, real communication will not be possible. Being aware of this mechanism can become an important task of transactional analysis. It could prevent the chaos in mutual relations in which parental prohibitions and orders are mingled with childish feelings, often negative and encumbering. The introduction of transactional analysis into British schools yielded interesting results, as a significant increase in the efficiency of both teachers' and students' work was observed. Encouraging students to adopt Adult Ego States was the first step in obtaining responsible attitude towards learning and appropriate behaviour. In order to popularize student's emotional development, the Institute of Developmental Transactional Analysis (IDTA) established a reward for children and teenagers (TEPACY) which promotes building positive relations at school [3]. It was also observed that teacher training which incorporates elements of transactional analysis results is conductive to creating positive interpersonal relations in the classroom. That is why in transactional analysis a teacher plays such an important role and his abilities to use different Ego states in contacts with students [46], his abilities to cope with students' destructive behaviour, especially students' interpersonal games [19], or his abilities to offer students psychological support [26] as well as numerous other issues are of utmost importance.

Conclusions and prospects of further researches. Unfortunately, educational transactional analysis does not enjoy due attention and recognition in Poland yet. The most important figures working in this field include Dorota Pankowska [51-55] from Maria Curie- Skłodowska University in Lublin and the Research Team of Educational Transactional Analysis from Jan Długosz University in Częstochowa [33-38].

In May 2010 the Senate of Jan Długosz University in Częstochowa established the Research Team of Educational Transactional Analysis, the only institution of this kind in Poland and abroad. Its aim is to carry out scientific research within the area of educational transactional analysis and to promote TA. The team members have a website, publish articles and a journal (Educational Transactional Analysis), conduct workshops covering various aspects of transactional analysis, promote Eric Berne's concepts and cooperate with schools, organizations and associations interested in transactional analysis. Numerous research programmes financed by the university resulted in publication of books and articles in prestigious academic scientific journals. One of their latest projects, initiated in 2014, is a study of the activity of adults in Poland aimed at obtaining a picture of contemporary Poles with reference to their personality, predispositions, activities and opinions on selected aspects of education in the context of the structural model of Ego States.

It remains to be hopeful that such a dynamic team will obtain numerous interesting results in their further studies in which they combine psychology and education.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Amundson N.E., Sawatzky D.D. An Educational Program and AT, «Transactional Analysis Journal», vol. 2. – № 6, 1976, pp. 217-220. (in English)
2. Applications:http://www.analizatransakcyjna.pl/strona/zastosowania/4(accessed: 14.01.2014). (in English)
3. Barrow G. Transactional Analysis, Pastoral Care and Education, «Educational Transactional Analyst», March 2007, pp. 21-25. (in English)
4. Barrow G. Bradshaw E., Newton T. Improving Behavior and Raising Self-Esteem in the Classroom. A Practical Guide to Using Transactional Analysis, David Fulton Publishers, London 2001. (in English)
5. Berne E. A Layman’s Guide to Psychiatry and Psychoanalysis. New York 1969. (in English)
6. Berne E. Concerning the Nature of Communication, «Psychiatric Quarterly» № 27, 1953, pp. 185-189. (in English)
7. Berne E. Classification of Positions. «Transactional Analysis Buletin», № 1, 1962, pp. 10-23. (in English)
8. Berne E. Dzień dobry...i co dalej ? [Good Morning ... and What Next?] Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 1998. (in Polish)
9. Berne E. Principles of Group Treatment, Oxfort University Press, New York 1966. (in English)
10. Berne E. Principles of Group Treatment, Oxfort University Press, New York 1968. (in English)
11. Berne E. Seks i kochanie. [Sex and love] KiW, Warszawa 1994. (in Polish)
12. Berne E., The Staff-Patient Staff Conference, «American Journal of Psychiatry», № 125, pp. 286-293. (in English)

13. Berne E. The Structure and Dynamics of Organizations and Groups. New York 1966. (in English)
14. Berne E. Transactional Analysis in Psychotherapy. A Systematic Individual and Social Psychiatry, Grove Press, New York 1961. (in English)
15. Berne E. W co grają ludzie ? Psychologia stosunków międzyludzkich [What People Play ? The Psychology of Interpersonal Relations] PWN, Warszawa 1987,1998. (in Polish)
16. Bernstein D. Odtwarzanie kultury [The Reproduction of Culture], PIW, Warszawa 1990. (in Polish)
17. Emmerton N, Newton T. The Journey of Educational Transactional Analysis from Beginning to the Present, «Transactional Analysis Journal», vol. 34, № 3, 2004, p. 289. (in English)
18. English F. Transaktionale Analyse und Skriptanalyse Aufsätze und Vorträge. [Transactional Analysis and Script Analysis, Essays and Lectures] Altmann, Hamburg 1976. (in German)
19. Ernst K. Szkolne gry uczniów. Jak sobie z nimi radzić. [School Pupils Games. How to Deal with Them] Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991. (in Polish)
20. Frazier T. L. The Application of Transactional Analysis Principles in the Classroom of a Correctional School, «Transactional Analysis Journal», vol. 1, № 4, 1971, p. 16. (in English)
21. Fine M.J., Covell G, Tracy D.B., The Effects of TA Training on Teacher Attitudes and Behavior, «Transactional Analysis Journal», vol. 8, № 3, 1978, pp. 236-240. (in English)
22. Garrison C, Fischer R, Introducing TA in the Public School System, «Transactional Analysis Journal», vol.11, № 3, 1978, p. 244-246. (in English)
23. Ibid., p. 285.
24. Harris T.A. W zgodzie z sobą i z tobą. Praktyczny przewodnik po analizie transakcyjnej [In Harmony With Each Other and With You. Practical Guide to Transactional Analysis] Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1987. p. 204. (in Polish)
25. Herzog W. Pedagogika a psychologia. Zarys wzajemnych relacji. [Pedagogy and Psychology. Outline of Mutual Relations] Wyd. WAM, Kraków 2006. (in Polish)
26. Hough P, Teachers and Stroking, «Transactional Analysis Journal», vol.3, № 1, 1971, pp. 38-39. (in English)
27. http://www.ericberne,com/
28. http://www.answers.com/topic/eric-berne#ixzz1CMmbliri [accessed 08.02.2010]
29. http://www.itaa-net.org [accessed: 08.02.2010]
30. http://www.eat.ajd.czest.pl/czasopismo/
31. Jagieła J. Analiza transakcyjna - perspektywy aplikacji pedagogicznych, [in:] Analiza transakcyjna w teorii i praktyce pedagogicznej, (ed.) [Transactional Analysis - Perspectives on Pedagogical Applications, [in:]

Transactional Analysis in Pedagogical Theory and Practice] J. Jagieła, Wyd. WSP, Częstochowa 1997, pp. 17-41. (in Polish)
32. Jagieła J. (ed.) Analiza transakcyjna w teorii i praktyce pedagogicznej. [Transactional Analysis in Pedagogical Theory and Practice] Wyd. WSP, Częstochowa 1997. (in Polish)
33. Jagieła J. Gry psychologiczne w szkole. [Psychological Games at School] Oficyna Wydawnicza Nauczycieli, Kielce 2004. (in Polish)
34. Jagieła J. Komunikacja interpersonalna w szkole. Krótki przewodnik psychologiczny [Interpersonal Communication in School. A brief psychological guide] Wydawnictwo RUBIKON, Kraków 2004. (in Polish)
35. Jagieła J. Komunikacja interpersonalna w szkole. [Interpersonal Communication in School] Wydawnictwo Rubikon", Kraków 2004. (in Polish)
36. Jagieła J. Narcystyczna szkoła. O psychologicznej rzeczywistości szkoły [Narcissistic School. About the Psychological Reality of School] Wydawnictwo «Rubikon», Kraków 2010. (in Polish)
37. Jagieła J. Psychopatologiczne aspekty analizy transakcyjnej. [in:] Z zagadnienia pedagogiki specjalnej, (ed.) [Psychopathological Aspects of Transactional Analysis. [In:] From Special Pedagogy, (ed.)] A. Siedlaczek-Szwed. Wyd. AJD, Częstochowa 2004, pp. 125-146. (in Polish)
38. Jagieła J. Słownik analizy transakcyjnej [Dictionary of Transactional Analysis] Wyd. AJD, Częstochowa 2012 (in Polish)
39. Jagieła J. Transactional Analysis (TA) as a Way of Improving the Interpersonal Competence of Teachers in the Twenty–first Century. First Internet Conference for Educators Pedagogical University of Częstochowa (Poland) University of Luján (Argentina) and University of Ljubljana (Słowenia) [in:] «The Quality of Education in the Light of Educational Challenges and Tendencies at the Third Millennium». Anna Kozłowska and Boris Kožuh (ed.). Wydawnictwo WSP. Częstochowa 2001, pp. 34-41. (in English)
40. Jagieła J. Wstęp do analizy transakcyjnej [Introduction to Transactional analysis.]. Przewodnik dla studentów pedagogiki społecznej, Wyd. WSP, Częstochowa 1992. (in Polish)
41. Jagieła J. Психологическое обоснование трансакционного анализа в теории педагогики и методике физического воспитания [The Psychological Substantiation of the Transaction Analysis in the Theory of Pedagogy and the Methods of Physical Education. Collection of scientific papers]. VNIIFK 2000 Moscow, 2001. 359-366. (in Russian)
42. Jagieła J. Трансакционный анализ в теории педагогики и методике физического воспитания. Монография. [Transactional Analysis in the Theory of Pedagogy and the Methods of Physical Education]. Bestprint, Minsk 2001. (in Russian)
43. James M. Jongeward D. Narodzić się, by wygrać. Analiza transakcyjna naco dzień [To be Born to Win. Transactional Analysis of the Day] Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 1994. (in Polish)

44. James M. Techniques in Transactional Analysis for Psychotherapists and Counselors. Addison-Wesley Publishing Company, 1977. (in English)
45. Kehler T. Transactional Analysis Revisited. Human Development Publications, 1978. (in English)
46. Kenney W.J. Problem-Student Effects on Teacher Ego States Behavior, «Transactional Analysis Journal», vol.3, № 11, 1981, pp. 252-253. (in English)
47. King G. Umiejętności terapeutyczne nauczyciela [Therapist's Therapeutic Skills] Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003, pp. 61-62. (in Polish)
48. Matkowski M. Nierozpoznania [in:] ABC psychologicznej pomocy, (ed.) [Unrecognized [in:] ABC of psychological help, (ed.)] Jacek Santorski, Jacek Santorski & Co. Agencja Wydawnicza. Warszawa 1993, pp. 59-70. (in Polish)
49. Matkowski M. Proces skryptowy i koncepcja miniskryptu, [in:] J. Santorski (ed.), Ciało i charakter. Diagnoza i strategie w psychoterapii somatyczno-charakterologicznej. [Scripting Process and Miniskrack Concept, [in:] J. Santorski (ed.), Body and Nature. Diagnosis and Strategies in Somatic-psychological Psychotherapy] Jacek Santorski & Co. Agencja Wydawnicza, Warszawa 1995, pp. 81-88. (in Polish)
50. Olak A. Wpływ analizy transakcyjnej na kształtowanie postaw interpersonalnych w organizacji [The Impact of Transactional Analysis on Shaping Interpersonal Attitudes in the Organization] «Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie», № 715, 2006, pp. 65-81. (in Polish)
51. Pankowska D. Metodologia analizy transakcyjnej – przegląd badań [The Methodology of the Analysis of Transactions – Review of Studies] «Przegląd Badań Edukacyjnych», № 1, 2008, pp. 99-115.
52. Pankowska D. Nauczyciel w perspektywie analizy transakcyjnej [Teacher in the Perspective of Transactional Analysis] Wydawnictwo Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010. (in Polish)
53. Pankowska D. Stosowanie analizy transakcyjnej w praktyce szkolnej a zdrowie psychiczne, [in:] Zdrowa szkoła – zdrowy uczeń. Edukacja wobec współczesnych zagrożeń zdrowia [Applying Transactional Analysis in School Practice and Mental Health, [in:] Healthy School-to-School Student. Education Against Contemporary Health Threats] A. Grabowiec (ed.), A. Bogucki, A. Bochniarz, Wydawnictwo «Neurocentrum», Lublin 2008, pp. 123-134. (in Polish)
54. Pawłowska A. Uwarunkowania realizacji funkcji personalnej w ujęciu analizy transakcyjnej, (doctoral thesis) [Features of Realization of Functions of the Personnel in the Aspect of Transaction Analysis (doctoral thesis)] Wydział Zarządzania, Uniwersytet Warszawski, 2003. (in Polish)
55. Pankowska D. Wykorzystanie analizy transakcyjnej w pracy nauczyciela, [in:] Rozpoznania i szkice pedagogiczne [The Use of Transactional Analysis in the Teacher's Work, [in:] Pedagogical Diagnoses and Sketches] (ed.) D. Jankowski, WSH-E, Łódź 2005, pp. 51 – 69. (in Polish)

56. Phillips M. Doskonałość emocjonalna. [Perfection Emotional] Wydawnictwo AMBER, Warszawa 2000. (in Polish)
57. Ryś M. Konflikty w rodzinie [Conflicts in the Family] CMPP-P, Warszawa 1998, p. 5. (in Polish)
58. Schiff A., Schiff J. Passivity «Transactional Analysis Journal» [Passivity «Transactional Analysis Journal»] 1997, № 1, pp. 71-78. (in Polish)
59. Soles S. Social dynamics. A study of classroom games – Progress report, «Transactional Analysis Bulletin», № 8, vol. 2, 1963, p. 97, [after:] N. Emmerton, T. Newton, The Journey of Educational Transactional Analysis from Beginnings to the Present, «Transactional Analysis Journal», 2004, volume 34, No. 3, p. 283. (in English)
60. Steiner C. M. The Adult: Once Again with Feeling, «Transactional Analysis Journal«, № 1, 2002. (in English)
61. Steiner C. M. Script and Counterscript. «Transactional Analysis Bulletin», № 5, 1966, pp. 133-135. (in English)
62. Steiner C.M., Scripts People Live. Transactional Analysis of Life Scripts. Grove Press Inc., New York 1974. (in English)
63. Stewart I. Ego States and the Theory of Theory: The Strange Case of the Little Professor. «Transactional Analysis Journal», № 2, 2001, pp. 62-65.
64. Stewart I., Joines V. TA Today. A New Introduction to Transactional Analysis. Lifespace Publishing, Nottingham 1991. (in English)
65. Stewart I, Joines V. TA Today. A New Introduction to Transactional Analysis, Lifespace Publishing, Nottingham, England and Chapel Hill, North Carolina, USA, 2009, p. 278. (in English)
66. Woollams S., Brown M. Transactional Analysis. Huron Velley Institute Press, Dexter, Michigan, 1978. (in English)
67. Zob. I. Stewart, Joines V, TA Today. A New Introduction to Transactional Analysis, Lifespace Publishing, Nottingham, England and Chapel Hill, North Carolina, USA, 2009, p. 284. (in English)

Стаття надійшла до редакції 25.04.2017

С. Г. Карпенчук, Л. Ю. Іванюк-Семенюк

ПЕДАГОГІЧНИЙ ЗАКОН У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

Анотація. У статті зроблено спробу розкрити педагогічні закономірності в аналогії із законами розвитку Світу, орієнтуючися при цьому на співіснування людини й Світу з метою створення умов для удосконалення як її фізичного, так і духовного потенціалу.

Ключові слова: закон, закономірність, розвиток у просторі й часі, ноосфера, система, гармонія, саморозвиток, самозбереження, Вищий Абсолют.

© Карпенчук С. Г.,
Іванюк-Семенюк Л.Ю., 2017

Постановка проблеми. Важливим завданням педагогічного дослідження є виявлення порядку в процесі, що вивчається, тобто встановлення закономірності. *Закономірність* – це факт наявності постійного й необхідного взаємозв'язку між реальними феноменами процесу. На основі емпіричних закономірностей процесу виховання розкриваються теоретичні закони. *Закон* – чітко зафіксована закономірність. Сучасна наука визначає його як необхідну, внутрішньо властиву природі явищ тенденцію зміни, руху, розвитку. Вона характеризує загальні етапи й форми становлення явищ, процесів, систем, що розвиваються. Закони існують незалежно від того, як повно вони розкриті наукою. Пізнання закону дозволяє зрозуміти його дію й правильно використати його в інтересах розвитку та виховання людини. Як на наш погляд, закон у педагогіці неможливо розглядати ізольовано від законів розвитку Всесвіту, оскільки її предметом вивчення є людина, яка інтегрує складники всесвітнього простору.

Світ – це складна геобіоенергетична система. Про те, як вписується в цю систему людина, існує багато філософсько-наукових досліджень. У якій погодженості з ними розвивається педагогіка – то це питання є особливо актуальним для сучасних вчених світу. Людство потребує якісно нових теоретичних підходів, які б розглядали суспільство не просто як деяку сукупність соціальних організацій, інститутів і груп, а як складну самоорганізуючу систему, в якій важливу роль відіграють загальні закони адаптивної поведінки. Останні, звичайно, пов'язувалися з біологічними системами й на суспільні форми життя не поширювалися, хоча згодом стає все очевиднішим, що вивчення з єдиної позиції процесів самоорганізації як природи, так і суспільства, усього, що створено людством – це один із найплідніших напрямів гуманітарного знання, що оновлюється.

Синтезувавши різні погляди щодо цієї проблеми, проаналізуємо ці закони, оскільки саме вони мотивують методологічні підходи до пізнання предмета вивчення педагогіки та його розвитку, особливості прогнозування освітньо-виховних цілей та їх реалізацію – процес програмування (конструктивний), педагогічне системотворення та процесуальний – передбачення шляхів реалізації й оновлення педагогічного впливу на людину, а через неї і на навколишній світ, оскільки в Людині фокусуються й через неї реалізуються всі сфери світового простору.

Аналіз науково-педагогічних досліджень і публікацій. Будь-яка істота, яка складається із сукупності різних видів діяльності, здійснює вплив як на себе, так і на оточуюче середовище, видозмінюючи і те, й інше. На жаль, жодна система освіти у світі до цих пір не вчить людину жити й діяти у відповідності із універсальними законами Природи і Космосу. А їх загальна сутність полягає в тому, що будь-яка людська діяльність повинна бути одухотвореною й піднесеною. Це буде їй надавати істинно нового забарвлення, а життю – вищий сенс, – вважає сучасний вчений Яркіна Т. Ф. [12, с. 45-46].

Відомому класику сучасного природознавства, мислителю й гуманісту В. І. Вернадському (1863-1045), який залишив величезну творчу спадщину, сподобалася книга Ромена Роллана про Рамакрішну, зокрема розповідь про сліпців і слона: один обмацав ногу слона й сказав, що він подібний до колони. Інший, якому під руки потрапив хвіст, сказав, що слон схожий на змію. Третій обмацав бивні й визначив, що слон схожий на буйвола.

Зрозуміло, що навіть найтонший аналіз однієї частини не може дати уявлення про *ціле.* Потрібно вміти, досліджуючи частину, бачити ціле – *індуктивно-дедуктивний підхід.*

Як відомо, В. І. Вернадський – видатний учений, перший Голова-Президент Української Академії Наук (УАН) – 1918 р., він же академік Петербурзької академії наук, а згодом АН СРСР, член зарубіжних академій, великий громадський діяч, талановитий вчений, який заклав основи комплексу нових напрямів і концепцій генетичної мінералогії, геохімії, біогеохімії, радіогеології, космічної хімії, творець вчення про біосферу й ноосферу – *зумів побачити світ як цілісну систему, інтегрувати свої погляди з організаторською, просвітницькою й педагогічною діяльністю.*

Східна філософія – один із базових компонентів, на основі яких ґрунтуються погляди відомого вченого. Філософська мудрість Сходу й понині цікавить світову наукову думку. Наприклад, освіта Заходу має потребу нині в доповненні східною мудрістю, досвідом пізнання духовного світу людини й технікою *наукової медитації, якій надають великого значення, починаючи з 70-их рр. минулого століття*. Отже, нинішній аналіз законів і закономірностей розвитку педагогічних явищ і процесів неможливо розглядати поза *цілісним баченням Світу й Людини*, без їх взаємозв'язку, взаємозалежності і взаєморозвитку. А це бачення неможливе без глибокого вивчення й сприйняття різних поглядів стосовно людини й Світу, що має прадавню історію. Отож звернімося до неї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки витоки, пов'язані з цією проблемою, випливають із такого цілющого джерела, як східна релігійно-філософська думка, то і розпочнемо наш екскурс із нього.

Згідно із стародавньою індійською релігійно-філософською думкою, *людина є вписаною в загальну схему розвитку*, причому будь-яке її діяння повинно бути співвіднесеним із магістральною лінією духовного розвитку всього світу. Удосконалюючи себе, підвищуючи свій духовний рівень, вона сприяє тим самим розвитку світу, росту його духовного потенціалу. Але людина може відігравати своєю поведінкою і навіть думками контрреволюційну роль, гальмувати тим самим загальний розвиток, знижувати загальну духовність світу (не говорячи про негативні наслідки для неї самої) [9, 8].

Як бачимо, вже стародавній світ турбувала думка про загальну картину світу, його модель, схему (йдеться про першоджерело проективних процесів, місце в ньому людини як такої, яка втілює й

віддзеркалює цей проект). Звернемося до окремих моделей бачення Світу. Наприклад, система індуїзму виступає в трьох іпостасях:

• *космічне бачення світу*, воно переломлюється в уявленні *духовної еволюції, що перебуває в постійному русі ієрархічної шкали;*

• *персоніфіковане, міфологічне втілення* цих уявлень у конкретно-чуттєвих образах і міцно пов'язана з цим тотальна сакралізація всіх життєвих проявів, включаючи релігійну регламентацію біологічної, духовної і суспільної діяльності кожної людини;

• *сувора соціальна структуралізація*, що закріплює пожиттєво індивіда і навічно колектив (касту) в певній точці ієрархічної вертикалі з усіма організаціями й обов'язками, що звідси випливають [9, с. 13].

На цій же основі осмислює будову Всесвіту й Тейяр де Шарден (1881-1855) – палеонтолог (Франція). Він вніс значний вклад у розв'язання проблеми походження людини. Погляди його висвітлені в праці «Феномен людини». Доречно зосередити увагу на тому, що Тейяр де Шарден співпрацював із китайцем Пей Вень Чжунаєм і канадцем Девідсоном Блеком в Чужо-Коу-Дяні, біля Пекіну. Це засвідчує про вплив тібетської релігійно-філософської думки на його світоглядні позиції як теолога й філософа. Тейяр де Шарден вважав, що Всесвіт – це не порядок, а процес, Космос, що рухається в Косморозвитку. Процес космогенезу, на його думку, на Землі проходить такі етапи:

І етап – еволюція галактик і хімічних елементів у них, формується оболонка Землі. На ній відбувається активний фізико-хімічний процес, у результаті чого виникає середовище, сприятливе для утворення складних молекул і перших форм життя;

ІІ етап – виникнення живого покриття Землі – *біосфери*, розвиваються всі форми організмів, починаючи *від найпростіших форм до людини*;

ІІІ етап – охоплює становлення й історичний розвиток *людської спільноти, єдиного людства*, а разом із ним нового шару Землі – сфери людського духу – *ноосфери*. Результатом цього процесу, за Шарденом, стає об'єднання усього людства у нову *надлюдскість*, що відбудеться в точці Омега [11, 6].

Отже, і людина розглядається в єдності з цими трьома іпостасями, що поєднані з такими складниками Всесвіту, як Природа – *біосфера,* Космос як *сфера Вічного Абсолюту, сфера ідеального*, і сфера, пов'язана з *людським середовищем,* що синтезує дві попередні, оскільки людина є органічною системою, а спроможність мислити піднімає її до вищих сфер – *інформаційно-енергетичних*.

Як цілісну систему Світ сприймала О. П. Блаватська (її погляди ґрунтуються на основі стародавньої культурної пам'ятки – тібетської книги Дзбан). У контексті її світобачення Світ відображається як могутній потік життя, що спрямовує все живе до єдності, до Блага, до великої Мети. Цей потік є саме життя. Тобто рух, прагнення, безмежні вібрації життя, взаємне зіткнення різнорідних сил і безмежної різноманітності форм, що

викликають і радість, і страждання, всі ознаки й рівні свідомості, що розвивається [10, с. 57]. Тобто, ще з давніх-давен людське існування пов'язувалося, насамперед, із Космосом, космічною свідомістю як джерелом усього суттєвого, усім світотворенням, а індивідуальному життю надавалося всесвітньої значущості.

Аналогічно міркує і В. І. Вернадський. Він глибоко вивчав східну філософську думку щодо виникнення і розвитку Світу і в свій час (1922-1926) співпрацював із Тейяром де Шарденом, перебуваючи у Франції (читав лекції у Колежі де Франс з біохімії й розвитку біосфери). Етапи космогенезу, за Вернадським, – *переджиття (геосфера), життя (біосфера), думка (ноосфера).*

Якщо педагогіку сприймати як науку, предметом вивчення якої є процес розвитку та виховання людини, то, безперечно, вона не може прогнозувати певні цілі впливу на неї поза контекстом її взаємозв'язку із біологічною, соціальною та космічною сферами світу. Аналіз цієї проблеми знову спонукає звернутися до східної мудрості. Один із японських вчителів мистецтва боротьби айкидо О. Сенсей говорив: «Якщо ви хочете вивчати айкидо, ви повинні вивчити утворення і рух цього Всесвіту, джерела сил, які її створили, потік і дію енергії природи, рух галактик. Все пов'язано між собою, все підкоряється *універсальному закону*. Енергетичні сили життя – ядерна реакція, електромагнітний струм, сила тяжіння – все це джерело айкидо й основа техніки» [6 ,57]. Виховання ж – процес, що охоплює всі види діяльності людини, пов'язані з її взаємодією із Світом Природи, із Світом Людства й із її внутрішнім світом. Тому реалізація його тим більше неможлива без знання і врахування законів еволюційного розвитку Людини і Світу. Педагогіка повинна опиратися на ці закони. Вони управляли світом ще з прадавніх часів, «міліарди років до виникнення людства». А тому *наука може лише аналізувати ці універсальні закони й використовувати їх* [2, с. 42].

Оскільки у Всесвіті все міцно пов'язано між собою, то й закони його існування й розвитку також існують не ізольовано один від одного, а утворюють певну цілісність. Вона є найважливішою якістю органічної системи, що характерна людині як живій істоті і як такій, яка втілює в собі природну, геологічну та соціальну сфери Всесвіту. Цілісність завжди вважалася провідним законом розвитку Всесвіту.

Ідея, що людство – частина природи і входить як складник у «механізм Землі», до початку XX ст. встигла стати популярною в середовищі вчених. У кінці XIX століття їй були присвячені відомі книги Е. Реклю, Л. І. Мечнікова (брата знаменитого фізіолога), Ф. Ратцеля. Ще раніше, в середині століття, вийшла чудова книга Г. Марша «Людина і природа».

І все ж таки геологічна роль людини недооцінювалася вченими. Першим вивів деякі геохімічні й загальногеологічні закономірності діяльності людини на планеті В.І. Вернадський. Він справедливо пов'язував геологічну могутність людства із *технічним та промисловим*

прогресом. «Вся історія техніки показує нам, як поступово людина навчилася бачити джерело сили в природних предметах, які здавалися їй мертвими, інертними, непотрібними» [2, с. 134]. Таке сприйняття природного оточення лягло в основу втручання людини в цю сферу її діяльності й привело до її руйнування. Найважливіша характерна особливість цілісності – *взаємозалежність*, що також виокремлюється як *природний закон*. *Усвідомлення взаємозалежності власних пізнань про світ і про самого себе ще із стародавніх часів стало найважливішим мотивом загальнокультурного розвитку особистості, ознакою її духовної зрілості.* Кожна людина є «цілий світ, що народжується й помирає разом із нею» (Г. Гейне). Взаємозалежність зумовлює взаємозв'язок людини з усіма сферами світового простору, її ставлення до нього, а, відповідно, мотив, потребу та спосіб діяльності щодо світу-природи, світу-суспільства та стосовно самої себе.

Вирізняється в працях учених також *ідея всеєдності і взаємообумовленості, що виступають* як методологічна основа для пізнання природи й людського суспільства у їх взаємодії. У первісному своєму вигляді ідея *єдності і всезагального взаємозв'язку речей у природі* була сформульована ще в найдавніших релігійно-філософських творах, де істинним визнавалося лише таке знання, що бачить у всіх істотах *єдину сутність*. А у працях космістів ця ідея охоплює всю сукупність *людської особистості* в її постійному розвитку, русі й діяльності, включаючи систему навчання й виховання, і як така, що слугує *системотвірним чинником* існування людини в цілому. Вони відзначали, що в процесі гармонізації життя на Землі суб'єктом планетарного й космічного перетворення повинна бути не окрема людина, а все людство в єдності поколінь. Важливою ознакою вихованості людини вважається, насамперед, відчуття цієї взаємозалежності як персональної – соціально обумовленої, так і природної. Отже, людина, окрім того, що вона є природною істотою, втілює в собі дві «сфери» – *світ думок, розуму*, і *світ дій, роботи* (за Вернадським). Остання характеризується її активністю. Оскільки труд спрямовується розумом, то на основі активності здійснюється певний ріст, прогрес як економічного, так і духовного характеру. Від характеру поведінки людини залежить непорушність цілісності Світу та процес його розвитку. Знання самі по собі не створюють мотивації поведінки. Вона мотивується насамперед школою життя. Тому одним із важливих законів педагогіки є включення людини в світ на основі цільової мотивації поведінки, що дозволяє зберегти цілісність природного й суспільного устрою з максимальним розвитком самої людини. Цей закон підкріплюється принципом «неруйнівної поведінки». Він полягає в тому, щоб навчитися створювати стійкість душі людини, яка була б у стані, що не призводить до руйнації суспільства й природи.

Отже, людина є істотою природною, соціальною, духовною (космічною), *біопсихоекосоціокультурною системою* (за Е. Мореном). Тому вивчення людини як певної цілісності передбачає не лише синтез

психологічного, антропологічного й соціологічного аспектів, але й послідовне проведення принципів системності й діяльності.

Розвиток як універсальний рух – закон життєдіяльності Світу і, як відомо, відбувається в певній ієрархії, прогресії (еволюційний розвиток за висхідною – рух до вищої досконалості), з урахуванням природних та спрямованих ззовні впливових чинників. Згідно поглядів мудреців стародавнього світу, універсальним рухом вважалася спіраль. Починаючи із циркуляції крові в людському тілі й завершуючи діями крота, спіраль є формою, характерною для будь-якого руху й структури світу природи, що нас оточує [6, с. 60]. За О. Блаватською, еволюція здійснюється не прямолінійно: так, як і будь-який інший процес в природі, протікає *циклічно*. Оберти циклічних повторень подібні кільцям Змії Вічності, що поглинає свій хвіст [3, с. 60]. І дійсно, будь-яка запрограмована точка фотона сфери світової енергії, що повертається, відображає форму спіралі. Земля, що обертається навколо Сонця, і Сонце в своєму русі через Галактику слідує своєму шляху. Циклічність спіралі виражається у впливі Місяця на Землю, в русі вод і зміні періодів року. Це закладено в безперервний процес еволюції і цикли екологічного існування. Спіраль виявлено у структурі амінокислот і в протеїнах, що виникають у результаті їх об'єднання. У ядрі кожної живої клітини перебуває генетичний матеріал, спроможний до самовідтворення – молекула ДНК, фізична сутність життєвої функції у формі своєрідної спіралі. А В. І. Вернадський у своїх дослідженнях дійшов до висновку, що все в природі розвивається симетрично. *Симетрія,* згідно з його проглядами, існує не лише в геометрії, кристалографії, вона спрямовує пошуки *світової гармонії* в науці, мистецтві, чітко виражається в побудові людського тіла у формі площин симетрії: у правих і лівих кінцівках рук, у ступнях ніг тощо. Вона ж проявляється і в гармонії людських рухів, як у танцях, так і в технічній роботі, де існує геометрична закономірність. Поняття «симетрія» виникло на основі вивчення живих організмів, в першу чергу людини. Воно пов'язане з поняттям *краси* або *гармонії,* було запропоноване великим грецьким скульптором Піфагором із Регіума, що жив у V ст.. до н.е. [2, с. 85-86]. Відповідно розвивається й педагогічний процес. Він здійснюється як *цілісна система впливу* на людину, враховуючи її природну й соціальну структури. Їм притаманні й симетричний, і гармонійний, і розвиток за спіраллю. Тобто тут реалізується *закон еволюційного розвитку людини у нерозривній єдності з еволюційним розвитком природи й суспільства, що стає педагогічним.* При цьому враховується її спорідненість із світом природи. На цьому зосереджував увагу П. Флоренський. В одному із листів В. І. Вернадському він писав, що людина і світ можуть вважатися такими, що відображають один одного... *Людина є сума Світу, скорочений його конспект, світ є розкриття людини, проекція її.*

Ідея розвитку займала домінуюче становище в концепції В. П. Вахтєрова. Для педагога, вважав він, повинно мати першочергове і

нерівне значення останнє слово філософії й науки, згідно з яким усе живе на землі є результатом тривалого еволюційного розвитку, що прогресує, вдосконалюється у напрямку від нижчих і простіших форм до вищих і складніших. Цей фундаментальний факт має наукове підтвердження, глибоке моральне значення, на його основі повинні формуватися педагогічні ідеали, які співпадають із *«всесвітнім рухом вперед, до світла, до могутності, до щастя, свободи»* [4, с. 15]. Розвиток людини з урахуванням її цілісної структури і взаємозв'язку із цілісною системою світу забезпечує *педагогічна антропологія,* що синтезує знання про людину в контексті її еволюційного розвитку. Еволюційна педагогіка з її девізом: *«Розкривай себе сам і сприяй прогресивному розвитку ближніх»* повинна активно сприяти перетворенню нижчих якостей у вищі. Ця теза може сприйматися також як *педагогічний закон – закон саморозвитку та самозбереження.* «Оскільки люди не зрозуміли цієї істини, еволюція тварини, яка носить ім'я «людина», – стала еволюцією насильства й боротьби за владу, в процесі якої ми руйнуємо себе, знищуємо один одного і саму основу самого життя. Наші механізми самозахисту вийшли з ладу, і ми стрімко рухаємося по шляху самознищення», – доходить висновку, як і багато інших сучасних представників філософської та психолого-педагогічної думки Міцузі Саожоме (Японія). Поняття світової гармонії – це не логічне поняття, це наша реальність. Сучасна технологія пропонує нам два виходи. З її допомогою ми можемо або здійснити мрію усіх людей, що живуть на Землі, об'єднавши їх у єдину велику сім'ю, або повністю знищити все людство» [6, с. 156]. Доречно звернутися щодо цього до старої японської казки. *Молодий любитель пригод захотів визначити різницю між раєм і пеклом. Спочатку він заглянув у пекло і побачив безліч людей, які сиділи за довгим столом, закладеним чудовими стравами. Але у всіх у них були виснажені обличчя й запалі щоки. Вони були худими, кволими й плакали від відчаю. Коли він краще до них придивився, то побачив, що на їх руках лише по два пальці, які утворюють хаси, японські пальчики для їди, довжиною в чотири фути. Хоча вони могли захоплювати ними їжу, їх пальці були настільки довгими, що вони не могли відправляти її в рот. У відчаї вони перетворили цей свій інструмент у зброю, затіявши боротьбу за їжу, якої не могли з'їсти. Потім він заглянув у рай. Там він побачив точно такий же стіл з тими ж прекрасно приготовленими стравами, у людей були такі ж довгі пальці. Але всі вони посміхалися один одному. У них були налиті щоки, їх обличчя дихали здоров'ям. Між ними не було боротьби, тому що кожен із них захоплював їжу і протягував її сидячому навпроти, всі вони годували один одного. У чому ж різниця між пеклом і раєм? У свідомості, співпереживанні і співробітництві. (Висновок: кожен сам собі створює пекло чи рай).*

Гармонія – важливий *всесвітній закон*. На його основі реалізуються *погодженість, упорядкованість систем*. Він повністю інтегрується і в діяльність *педагогічних систем,* спрямовуючи їх на

гармонійний розвиток людини як *біологічної, духовної та соціокультурної системи*. Цьому процесу підпорядковані й моральні загальнолюдські правила, що увійшли до світової скарбниці золотих правил.

Із законом саморозвитку та самозбереження міцно пов'язаний *закон росту й зміни*, оскільки життя – це ріст і зміна, спосіб, який використовує *природа,* творячи із життя життя. Він ґрунтується на *геометричній прогресії,* що уможливлює ріст і зміну. У педагогіці цей закон реалізується в контексті *педагогічної технології*, що ґрунтується на програмуванні освітньо-виховних цілей і їх реалізації з орієнтацією на досконалий результат (ієрархія в геометричній прогресії). При цьому враховується *закон єдності і розпаду*, з урахуванням того, що Всесвіт, як і все, що в ньому є, виник як наслідок розпаду Єдності на Множину. Цей закон вимагає від науки, в тому числі педагогіки, індуктивно-дедуктивного підходу, оскільки дедукція повинна бути перевірена індукцією (за Спенсером). Прихильником індуктивно-дедуктивного підходу в педагогіці був і А. С. Макаренко. Розглядаючи проблеми взаємозв'язку теорії і практики, він застерігав, що будь-яке втручання в цілісну систему може порушити її. А порушену систему він вважав хворою системою. Будь-яке новаційне втручання в педагогічну систему повинно здійснюватися на основі індуктивно-дедуктивного підходу, що неуможливлює порушення цілісності.

Процеси росту, розпаду, зміни системи упорядковує *закон рівноваги*, що забезпечує цілісність, гармонію, взаємозв'язок людини і Світу. На жаль, духовний розвиток людства значно відстає від інтелектуального. Оглядаючися назад, можна подумати, що всі наші пошуки нових знань були спрямовані на руйнування і своїми найважливішими відкриттями ми зобов'язані всепоглинаючому прагненню до влади. Для розумної форми життя вирішальне значення має також реалізація *закону стійкої нерівноваги.* Земне розумне життя – людство в своїх індивідах – виконує цей закон, забезпечуючи два вектори свого «безсмертя»: соціально-біологічне продовження роду (загальна властивість земної живої речовини) і соціально-інформаційне, духовно-культурне, наукове безсмертя (творчий вклад в соціально-природну еволюцію).

Те, що робить людину сучасною – це здатність бачити не тільки в просторі, не тільки в часі, але і в тривалості, або в біологічному просторі-часі, а ще, більше того, здатність усе розглядати лише в цьому аспекті, – все, починаючи із самого себе. [11, с. 215]. У цьому *полягає сутність закону безперервного розвитку в просторі і часі.* Ідея існування особливої якості світу-часу належить до доісторичного періоду. Тоді ж з'явилася думка й про вічність. Стародавні римляни відобразили, наприклад, дволикого Януса, який дивиться одночасно в минуле й у майбутнє. Уже у стародавніх міфах робилися спроби зрозуміти людину в широкому часовому й просторовому полях. Відома з ранньої античності формула – «*пізнай самого себе*» багатьма мислителями розглядалася не з вузько індивідуалістичної точки зору, а з виходом на соціальні, природні,

космічні позиції. Епікур вважав, що, не знаючи природи Всесвіту, «неможливо зруйнувати страх» щодо найважливіших речей [5, с. 214].

Просторово-часова характеристика розвитку має свою історію. Цілу низку суперечностей, що неодноразово виникали навколо цієї проблеми, погодила ідея єдності цього процесу. Цю ж думку висловив ще в 1885 р. В. І. Вернадський. Висновок його звучить достатньо сучасно: «Безперечно, що і простір, і час окремо в природі не зустрічаються. Вони неподільні. Ми не знаємо жодного явища, яке не займало б частини простору і частини часу. Лише для логічної зручності пропонуємо ми окремо простір і окремо час. Що ж це за частинки неподільні – чого? Мабуть, того, що лише і існує, це матерія, яку ми розбиваємо на дві основні координати – простір і час» [2, с. 89]. Це пов'язано з ідеєю *симетрії світу* – математична абстракція, що має певне логічне обґрунтування: матерія виявляє дві взаємопов'язаних властивості: з одного боку – *просторова упорядкованість*, симетрія, з іншого – порушення існуючих структур, неухильні зміни – *прояв часу.* Постійна боротьба і єдність протилежностей: простору-часу, симетрії – дисиметрії, спокою і руху. Оскільки людина нерозривно пов'язана з планетою, із структурою її простору-часу, то доречним є введення до педагогічного словника таких понять як «педагогічний простір-час». Цілісна просторово-часова характеристика предмета педагогіки знаходить відображення в понятті «педагогічний процес». Оскільки просторовістю охоплено життя планети як *за горизонталлю – поверхня Землі*, так і за *вертикаллю – зв'язок Землі із Космосом*, то *педагогічний простір* сприймається у співвідношенні із біологічним (біосфера), інформаційним (ноосфера), що поєднуються із енергетичним.

Педагогічний простір – це, насамперед, простір, що охоплює історію розвитку педагогічної науки. Ця історія – не сума випадкових знань. Вона закономірна й цілеспрямована. «Науки ростуть, подібно деревам. Спочатку оформляється стовбур, основна опора, де сходяться коріння, які пов'язують певну галузь знань із іншими. Від стовбура відгалужується віття. Від них, у свою чергу, нові гілки. Накінець, пишна крона приховує від зовнішнього спостерігача і стовбур, і основу відвітлення. Так відбувається з багатьма науками. У кінці-кінців сім'я наук утворює щось подібне до тропічного лісу: суцільне переплетення гілок, у той час неможливо розібратися, де кінчається одне дерево й починається інше», – вважав В. І. Вернадський. [2, с. 191]. Отже, минуле науки, за В. І. Вернадським, зберігається в ній самій, складає її основу, слугує ґрунтом, на якому розквітають (чи в'язнуть) сучасні ідеї. Ідеї минулого явно чи неявно впливають на сучасність. І навпаки: з рівня, досягнутого нині наукою, дещо по-іншому бачиться минуле (хоч і не завжди це «по-іншому» означає «правильніше»). «Кожне покоління наукових досліджень, – вважає відомий вчений, – шукає й знаходить в історії науки відображення наукових течій свого часу. Рухаючися вперед, *наука не лише створює нове, але й, безперечно, переоцінює старе, пережите*». [2, с. 161].

Провідним інтегруючим компонентом між просторово-часовим простором, що відображає наявне, те, що є, оскільки час не піддається виміру в контексті його історичного розвитку, є *розум людини*. Він *належить до сфери інформаційного простору,* оскільки йдеться не про розум взагалі (не свідомість, самосвідомість, не почуття чи віру, що також включається в поняття «розум»), а, насамперед, – *наукове пізнання.* Основною рушійною силою, що спонукає науку до розвитку й пізнання є ідея. Реалізація будь-якої ідеї без глибокого вивчення історії її непродуктивна і є науково необґрунтованою. *Оновлює наявну систему не сама ідея, а процес її впровадження – творчий*. Без наукового пізнання, історичного аналізу він, звичайно, залишиться самодіяльністю, кустарщиною. *Ідеї минулого – генератори ідей майбутнього*. У цьому полягає сутність *наукової творчості,* як і будь-якої іншої. Отже, *проблема часу потребує синтезу знань.* Вона пов'язана із синтетичною теорією людини і є важливим кроком на шляху до створення концепції А. Маслоу. Це гуманістичний підхід, певне світобачення, а також загальнофілософська система бачення людини в світі. Суттєво при цьому, що його теорія одержала реалізацію в різноманітних галузях науки й практичної діяльності людини. У працях А. Маслоу й подальших дослідженнях дещо по-новому ставляться вічні філософські проблеми. Це проблема співвідношення свідомості (Духу, Волі) і її впливу на тіло, організм людини. Вона була реалізована у таких міждисциплінарних галузях досліджень, як психологічна антропологія й етологія людини (екологія). Так звана «синтетична педагогіка» (за А. С. Макаренком) ґрунтується на синтезі наукових знань про людину, яка, в свою чергу, сприймається як особистість синтетична. Її підґрунтям є синтетична антропологія – методологічний підхід, що ґрунтується на людинознавстві (синтезі знань про людину).

Синтез наукових знань може сприйматися як *закон розвитку науки*. «Людина – не центр універсуму, як ми наївно вважаємо, а, що набагато прекрасніше, вершина великого біологічного синтезу, що піднімається вверх», – писав Тейяр де Шарден. [11, с. 179]. Без опори на вільну особистість неможливий *науковий прогрес* – закон природи, оскільки рух і єдність ідей неможливо відчути поза історією науки, то з цим процесом пов'язана й особистісна орієнтація, що є актуальною філософсько-психологічною та педагогічною проблемою. Вона проходить етапи свого розвитку від *людини родової* – вираження всезагального в людському бутті, що характеризує цілісну єдність біологічних, психічних і соціальних (соціокультурних) складників життєдіяльності людини, велику роль відіграє *закон спадковості* як синтезуючий матеріал життя, *індивід* – людина як суб'єкт зовнішньої активності, тобто поведінки, *індивідуальність* – людина як суб'єкт «внутрішньої» психофізичної активності й *особистість* – людина як суб'єкт адаптивно-адаптуючий, зовнішньо-внутрішній, свідомої і цілеспрямованої активності. Перший рівень (за Ю. М. Рєзник) належить до характеристики людини як

органічної реальності, другий – до її біопсихічної і біосоціальної природи, третій – до власне психічної, четвертий – до психосоціальної [8, с. 219-220].

Оскільки особистісна орієнтація тлумачиться переважно як орієнтація на вищу досконалість, то варто погодитися із поглядами В. І. Вернадського, що спонукають нас сприймати особистість як явище планетарне, природне, оскільки вплив особистості поширюється надзвичайно глибоко на буття природи Землі. Тому, як вважав учений, «...людська творчість – факт геологічної історії нашої планети...». Він актуалізував увагу на тому, щоб у школі не лише вивчали безліч законів розвитку природи, оскільки, як на його погляд, в кращому випадку в підручниках подаються приклади лише дат життя вчених, що відкрили певний закон. А всі мотиви вчинків і праць цієї людини залишаються поза сторінками підручника. Відсікаючи увесь світ людських пошуків, що привели до цих відкриттів, підручники збіднюють історію і наше духовне життя. Вернадський пропонує приклад іншого ставлення до всебічного розгляду особистості творця у всьому багатстві його психофізіологічних особливостей, розумових здібностей. Сам він є прикладом цього, оскільки його праці переповнені іменами попередників, і в певному значенні можна стверджувати, що це не праці з мінералології, а з історії науки. Оскільки для нього не існує відкриття поза контекстом особистості й історії, виникає широка панорама історії культури [1, с. 31-32]. Окрім цього, орієнтація особистісна є явищем і космічним, оскільки це орієнтація на вищу досконалість. У вищих сферах філософських і наукових досліджень досконалість тлумачиться як Вищий Абсолют – категорія космічна. Людина, за Вернадським, – частина суспільства, особистість – частинка космічного сукупного цілого, яке вона в собі відчуває. Особистість рухається до змін у біосфері, тобто до ноосфери, людина лише слуга своєї особистості, якщо вона це розуміє [Там само, 36]. *Орієнтація на Вищий Абсолют – це орієнтація на вищу досконалість або закон*, не пов'язаний ні з добром, ні зі злом. Він такий, як світ лампи. Ви можете, дякуючи йому, читати Святе Письмо, але можете також при цьому ж світлі підробляти підписи. Який би не був гріх, зло чи страждання, які ми знаходимо в світі, є стражданням, злом і гріхом стосовно нас. Абсолют ними не охоплений. Він над ними і поза ними. Його сонце однаково сяє над Злом і над Добром (Євангеліє, І,– С. 61, 87).

Орієнтація на Вищий Абсолют – це орієнтація на Вищий Розум (Всесвітній), духовність (Бог – Дух святий) і Творчість (Бог-Творець, велика об'єднуюча сила всього світотворення, що діє у різних сферах як природного, так і людського середовища). Опора на нього у педагогічному процесі створює умови для розвитку *творчої особистості*.

Висновки і перспективи подальших розвідок. У свій час Сократа запитали: «Що легше всього?» – «Повчати інших», – відповів мудрець. «А що найважче?» – «Пізнати самого себе» (остання фраза, як вважається, була вибита на стіні Дельфійського храму). «Пізнай самого себе», – з цього

починається людина, і стає вона повноцінною людською особистістю не відразу. На цьому шляху накреслено: «Створи самого себе!» . Самопізнання – справа не лише людини, яка розмірковує про саму себе, і не лише людства (коли людина прагне зрозуміти його сутність і призначення). Самопізнання стає справою самої природи, коли частинка її – в особі людини – пізнає все оточуюче. Життя може виникати тільки із життя, так що вихідна сила творчої енергії в процесі еволюції перетворилася в творче вираження – самовдосконалення. З моменту свого виникнення і до наших днів Всесвіт безперервно створюється й удосконалюється у відповідності із принципами універсальної спроможності до творчості, принципами протилежностей.

Наша еволюція не завершена, ми просто пройшли один маленький етап процесу росту. У нас і зараз є майбутнє і можливість вибору його напряму. У Всесвіті існує єдиний творчий напрямок – активний розвиток з метою досягнення кінцевої досконалості. Якщо ми не задумаємося над своїм минулим і не перейдемо до наступного етапу своєї еволюції, свого духовного росту, закони, за якими живе Всесвіт, не залишать для нас вибору.

Список використаних джерел:

1. Аксенов Г. П. «Личность есть драгоценнейшая, величайшая ценность…» / Г. П. Агапов. – М. : Наука, 1990. –178 с.
2. Баландин Р. К. Вернадский: жизнь, мысль, бессмертие. 2-е изд., дополн. (К 125-летию со дня рождения). – М. : Знание, 1988. – 203 с.
3. Блаватська Е. П. Избранные статьи / Е. П. Блаватская. – М. : Новый Акрополь, 1994. –160 с.
4. Вахтеров В. П. Избранные педагогические сочинения (Сост. А. Н. Литвин, Н. Т. Бритаева. – М. : Педагогика, 1987. – 400 с.
5. Материалисты Древней Греции. – М., 1955.
6. Мицуги Саотомэ. Айкидо и гармонія в природе. Пер. С англ.. Н. Шпет. – К. : София, 1998. – 304 с.
7. Пасика В. М. Христианский эволюционизм Тейяра де Шардена / В. М. Пасика // Современная буржуазная философия. – М. : Издательство МГУ, 1972. – 203 с.
8. Резник Ю. М. Человек и общество (опыт комплексного изучения) / Ю. М. Резник // Личность. Культура.Общество. – 2000. – Т.11. – Вып. 3(4). – С.212-239.
9. Роллан Р. Жизнь Рамакришны. Жизнь Вивехананды: Пер. С фр. (Вступ. статья Р. Б. Рыбакова / Р. Роллан. – К. : Изд-во Україна, 1991. – 349 с.
10. Свет на пути (из древнего индусского писания «Книга золотых Правил». Голос безмолвия. Сем врат. Два пути. (Из сокровенных индейских писаний). – К.: СПх.Г.С. –Укрполитграфсервис, 1991. – 63 с.
11. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / Тейяр де Шарден П. – М. : Наука,1977. – 296 с.

12. Яркина Т. Ф. Проблема духовного мира человека на пороге ноосферной епохи / Т. Ф. Яркина //Педагогика. – 1996. – №2. – С. 40-47.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Aksenov H.P. Lichnost est' drапotsennejshaja, velychajshaja tsennost'… [The Person is the Most Precious, the Greatest Value] M.: Nauka, 1990. – 178 s. (in Russian)
2. Balandin R.K. Vernadskyj: zhizn', mysl', bessmertye. 2-e yzd., dopoln. [Vernadsky: Life, Thought, Immortality] (K 125-letiju so dnja rozhdenija). – M.: Znanije, 1988. – 203 s. (in Russian)
3. Blavatska E.P. Izbrannyje statji. Chast I [Selected Articles. Part I] (Per. s angl. – M.: Novyj Akropol,1994. – 160 s. (in Russian)
4. Vakhterov V.P. Izbrannyje pedagogicheskije sochinenija [Selected Pedagogical Works] (Sost. A.N.Litvin, N.T.Brytaeva. – M.: Pedagogika, 1987. – 400 s. (in Russian)
5. Materialisty Drevnej Gretsyji [Materialists of Ancient Greece] . –M., 1955 . (in Russian)
6. Mytsuhi Saotome. Aikido i garmonija v prirode. [Ajkido and Harmony in Nature] Per. s angl. N. Shpet. – K.: «Sofyia», 1998. – 304 s. (in Russian)
7. Pasika V.M. Khristjanskij evoljutsionizm Teiiara de Shardena// Sovremennaja burzhuaznaja filosofija [Christian Evolutionism of Teilhard de Chardin] – M: Izdatel'stvo MGU, 1972. – 203 s. (in Russian)
8. Reznik Yu.M. Chelovek i obshhestvo (opyt kompleksnogo izuchenija) [Man and Society (Experience of Complex Study)] // Lichnost'. Kultura. Obshhestvo. – 2000. – T. 11. – Vyp. 3(4). – S. 212-239. (in Russian)
9. Rollan R. Zhyzn' Ramakryshny. Zhyzn' Vivekhanandy: [The Life of Ramakrishna. The Life of Vivehananda] Per. S fr. (Vstup. statja R.B.Rybakova. K.: Izd-vo «Ukrajina», 1991. – 349 s. (in Russian)
10. Svet na puti (iz drevnego indusskogo pisanija «Kniga Zolotykh Pravil». Golos Bezmolvija. Sem vrat. Dva Puti. (iz sokrovennykh indejskikh pisanij). [Light on the Way (from the ancient Hindu scripture «The Book of the Golden Rules». Voice of Silence, The Seven Gates, Two Ways. (From the Indigenous Indian Writings)] – K.: SPkh.G.S. – Ukrpolitgrafservis, 1991. – 63 s. (in Russian)
11. Teiiar de Sharden P. Fenomen Cheloveka. [The Phenomenon of Man] – M. : Nauka, 1977. – 296 s. (in Russian)
12. Yarkina T.F. Problema dukhovnogo mira cheloveka na poroge noosfernoj epokhi [The Problem of the Spiritual World of Man on the Threshold of the Noospheric Epoch] // Pedagogika, № 2. –1996. – S.40-47. (in Russian)

Аннотация. В статье сосредоточено внимание на сущности педагогических закономерностей в аналогии из природосообразными законами развития Мира, ориентируясь при этом на соотношение взаимосуществования человека и Мира с целью создания условий для усовершенствования как его физического, так и духовного потенциала.

Ключевые слова: закон, закономерность, развитие в пространстве и времени, ноосфера, система, гармония, саморазвитие , самосохранение, Высший Абсолют .

Summary. The paper attempts to reveal the pedagogical patterns in analogy to the laws of the world, while focusing on the coexistence of man and the world in order to create conditions for improving her physical and spiritual potential.

Key words: law, development in space and time, the noosphere, system, harmony, self-development, self-preservation, the Supreme Absolute.

Стаття надійшла до редакції 02.05.2017

С. В. Лісова

ПЕДАГОГІЧНА КРЕАТИВНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Вимоги, що висуваються особистістю й суспільством до результатів освіти, визначили необхідність кардинальних змін як у змісті освіти, так й у педагогічних технологіях. Ці вимоги й цілі реалізуються в креативному підході, здійснюваному у вищій професійній освіті. Головною метою формування креативності майбутнього вчителя є забезпечення відповідності рівня креативності сучасного педагога потребам особистості й педагогічної професійної діяльності, що динамічно змінюється; підготовка фахівця-професіонала з високим рівнем загальної культури, розвиненими здібностями до комунікації, емпатії й інтуїції, стрижневою характеристикою професійної компетентності якого є креативна спрямованість особистості.

Ключові слова: педагогічна креативність, креативна педагогіка, інноваційна освіта, креативна діяльність.

Постановка проблеми. Розвиток креативності сприяє досягненню високого рівня професіоналізму, особистісної й духовної вершин, тобто сприяє самоактуалізації особистості педагога. При високому рівні креативності педагогічна творча діяльність є більш ефективною, успішною, продуктивною і тривалою; окрім того, учитель не тільки адекватніше пристосовується до різних інноваційних освітніх систем, але й сам бере активну участь у їхньому формуванні, розробці й впровадженні в педагогічну практику [5]. Педагогічна креативність – це певна психічна й соціальна готовність особистості вчителя, що дозволяє змінити ситуацію так, що педагог й учень можуть ефективно взаємодіяти в спільній діяльності, досягти взаєморозуміння, зменшити непорозуміння,

©Лісова С. В., 2017

ліквідувати конфлікти. Проблеми формування креативності майбутнього педагога недостатньо досліджені. Найчастіше дослідники звертають увагу не на педагогічну креативність, а на сам процес педагогічного спілкування, пропонують різні рекомендації з поліпшення спілкування між викладачем і тими, кого навчають (учнями, студентами). Дослідження психологічних механізмів, що забезпечують розвиток креативності педагога є важливим:

- для формування знань майбутнього педагога;
- для розвитку комунікативних, поведінкових навичок майбутнього педагога.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Динамізм розвитку нашої країни в економічній і політичній сферах викликав істотні зміни в духовному житті людей. Для того, щоб внутрішньо відповідати сучасній дійсності, педагог повинен не просто адаптуватися до нової ситуації, але й бути здатним змінити її, змінюючись і розвиваючись, при цьому, сам. Тому особливий інтерес викликають дослідження, присвячені активній творчій особистості, механізму формування креативності.

Загальні засади креативності досліджено в наукових працях Д. Богоявленської, В. Моляко, О. Пономарьова, В. Роменця, С. Сисоєвої, Дж. Гілфорда, Д. Кугера, М. Ранко, Г. Стенберга, П. Торренса, Д. Треффінджера тощо.

Аналіз науково-психологічної літератури дозволяє розглянути чимало різних теорій креативності. Так, однією з найбільш популярних є теорія Гілфорда, який визначив поведінкові прояви творчої особистості [2]. Більш сучасною є теорія, розроблена Р. Стернбергом і Д. Лавертом [8, 116]. На їхню думку, креативна людина вміє займатися нерозробленими або мало популярними ідеями, всупереч думці оточуючих, їх нерозумінню й несприйняттю. Аналіз психологічної літератури з проблеми креативності дозволяє виокремити дві групи підходів до визначення сутності креативності:

- підходи, орієнтовані на пошук джерел;
- підходи, орієнтовані на процес [8].

Розглянувши погляди вітчизняних і зарубіжних психологів щодо креативності, ми дійшли висновку, що креативність – це здатність людини до конструктивного мислення й поведінки, а також усвідомлення й розвитку свого позитивного досвіду.

Формулювання мети та завдань статті. Метою даної статті є аналіз проблеми педагогічної креативності як складової професійної компетентності майбутнього вчителя, визначення основних елементів стратегії формування досвіду креативної діяльності в умовах розвитку інноваційної освіти. Відповідно до мети, завданням є аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми педагогічної креативності, визначення педагогічних умов креативного навчання у ВНЗ та стратегії формування досвіду креативної діяльності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Креативність можна розподілити на

інтелектуальну і соціальну, у якій можна виділити педагогічну креативність. Інтелектуальна креативність – це невід'ємна частина людської перетворюючої творчої діяльності, пов'язана з вирішенням теоретичних і практичних проблем. Педагогічна креативність припускає наявність у вчителя високого рівня компетентності в міжособистісному сприйнятті, міжособистісній комунікації, міжособистісній взаємодії.

Найважливішими показниками педагогічної креативності є творче самопочуття й педагогічна творчість. Творчі рішення вчителя ґрунтуються на взаємодії інтелектуальної й педагогічної креативності [1].

У сучасній психолого-педагогічній літературі найбільша увага приділяється вивченню інтелектуальної креативності. Інтелектуальна креативність пов'язана з розв'язанням теоретичних і практичних проблем. Вона виявляється при відкритті, створенні потенційного-нового, де нове розуміється у його суб'єктивному та в його об'єктивному змісті.

Педагогічна креативність як складова комунікативної або соціальної (професійної) креативності майбутнього вчителя у психолого-педагогічній літературі досліджена недостатньо. Ми дійшли висновку, що педагогічна креативність – це певна психічна й соціальна готовність педагога, що дозволяє змінити ситуацію спілкування таким чином, що він (педагог) і учень, досягають ефективного взаєморозуміння в педагогічному процесі.

Розглядаючи проблему креативності, ми можемо зробити висновок про те, що як і раніше невирішеним залишається питання діагностики й розвитку педагогічної креативності. Ця проблема, поза всяким сумнівом, досить актуальна, й від її рішення залежить розвиток як окремого індивіда, так і соціуму в цілому.

Ми вважаємо, що відродженню прагнення людини до власного розвитку сприяє креативна педагогіка.

Creatio – лат., створення, творча складова. Тоді, будь-яка педагогіка креативна або має креативну (творчу) орієнтацію. Творчість, як і культура, повинна пронизувати все людське життя й всю систему освіти.

Актуальність розвитку креативної педагогіки зумовлена наступними змінами, що відбуваються у світі в цілому й в освіті, зокрема.

1. Збільшення вартості ресурсів, технологій, погіршення екології викликає гостру необхідність у новій технологічній хвилі, що, власне кажучи, формує нове завдання системи освіти – не тільки освоювати й тиражувати знання, але й здобувати нові знання в процесі навчання.

2. Варто враховувати об'єктивні зміни акцентів у системі управління навчальним процесом – в освітньому процесі перевага надається тому, кого навчають: активній особистості, що вимагає відповідних корекцій дидактики.

3. Активний розвиток, так би мовити, кіберпростору формує нові об'єкти вивчення або нові форми об'єктів, що вимагає розвитку абстрактного мислення.

4. Відкрита освіта буде значною мірою базуватися на технологіях дистанційного навчання, екстернаті тощо, що характеризуються, з одного

боку зниженим рівнем інтерактивності, а з іншого – навчання, що реалізується в особливому соціально-психологічному середовищі, у будь-якому місці, у будь-який час, з будь-якою тривалістю, що вимагає від майбутніх фахівців додаткових морально-вольових зусиль для планомірних і завзятих занять, заснованих на нових мотиваціях [3; с. 12].

Усе це зумовлює необхідність розробки дидактики креативної педагогіки у відкритій освіті.

Педагогіка креативної орієнтації здійснює педагогічний вплив на суб'єкт для засвоєння певного навчального матеріалу (навчального предмету) і відрізняється тим, що з метою підвищення ефективності навчання педагогічний вплив здійснюється на фоні надкритичної взаємодії, тобто той, кого навчають, переводиться з ступеня об'єкта впливу на ступінь суб'єкта творчості (креативності), а традиційний (основний) навчальний матеріал з ступеня предмету засвоєння переводиться на ступінь засобу досягнення певної творчої мети, при чому додатковий матеріал містить опис і показ дії евристичних прийомів і методів.

Отже, для досягнення ефекту креативної орієнтації необхідно:

- реорганізувати навчальний процес, таким чином, щоб майбутній педагог, став творцем, а основний навчальний матеріал – засобом досягнення творчої цілі;

- ввести додатковий навчальний матеріал, що включає евристичні стратегії, тактики, методи й прийоми, що дозволяють майбутньому фахівцю підвищити ефективність творчої діяльності.

Досягнення творчої мети у будь-якій продуктивній людській діяльності (у тому числі навчанні), є рішенням будь-якої проблеми, завдання, задуму (проекту) і здійснюється в процесі й за законами проектування.

Головною метою формування креативності майбутнього вчителя є забезпечення відповідності рівня креативності сучасного педагога потребам особистості й педагогічної професійної діяльності, що динамічно змінюється; підготовка фахівця-професіонала з високим рівнем загальної культури, розвиненими здібностями до комунікації, емпатії й інтуїції, стрижневою характеристикою професійної компетентності якого є креативна спрямованість особистості.

У нашому розумінні, новий тип фахівця-педагога – це особистість, у якій органічно сполучаються високий професіоналізм, соціальна зрілість і творчий початок. Новий тип фахівця-педагога – це образ і зразок культури, а тому серед його основних якостей мають бути такі, як – сформованість оцінних суджень, глибина наукового пізнання, здатність до діалогічного спілкування, творча активність і самостійність.

Підготовка такого фахівця пов'язана із сутнісною зміною методології освітнього процесу й створенням ефективного середовища навчання. Головним фактором цих змін є особистісний початок, що припускає нову систему відносин в освіті, коли детермінована соціальними умовами особистість сама виступає визначальною стороною

відносин, впливає на формування духовних зв'язків, самовизначається у виборі життєвих змістів і траєкторії освіти [1, 2].

Мета сучасної освіти – розвиток тих здібностей особистості, які потрібні їй самій й суспільству; включаючи її в соціально-ціннісну активність; забезпечення можливостей ефективної самоосвіти (зокрема, підвищення кваліфікації).

Рушійна сила освітнього процесу – інтерес (мотивація) – забезпечує увагу до змісту освіти й способів його досягнення. У процесі освіти відбувається поєднання особистого досвіду людини із соціальним досвідом, відбитим і закріпленим у наукових поняттях, що поступово конкретизуються та збагачуються змістом.

Освіта веде людину від знання (поняття про те, чим є даний предмет) до пізнання (поняття про сутність, природу, походження предмету, його місця в системі світу, факторах, процесі й тенденціях його розвитку). Найважливіше в освіті – усвідомлення способів пізнання, вміння перевіряти саме мислення, його шляхи, методи, вміння відмовлятися заради істини від упередженості й суб'єктивності. Освіта здатна розвинути в людині необхідну для неї й суспільства здатність до самокритики мислення. Освіта стає неодмінною умовою й засобом досягнення інтеграції суспільних, наукових і виробничих сил суспільства [4].

Головна мета інноваційної освіти – збереження й розвиток творчого потенціалу людини. Однак, сьогодні недостатньо лише творчості й проектування. Освіта повинна відображувати загальнолюдські цінності. Для цього, у першу чергу, необхідно зробити так, щоб вона розвивала гармонійне мислення, засноване на поєднанні внутрішньої свободи особи та її соціальної відповідальності, а також толерантності. Саме ці характеристики особистості сьогодні представлено серед основних цінностей земної цивілізації, декларованих у документах ООН.

Сучасна вища школа, поставивши метою формування якостей гуманної, креативної, компетентної особистості, повинна віддалитися від репродуктивної стратегії навчання, що будується на відповідності знань, умінь і навичок освітнім стандартам, у якій зміст освіти зводиться до програми ВНЗ. У зв'язку із цим зростає роль самоосвіти у процесі навчання, цілеспрямованого розвитку досвіду креативної діяльності, підвищення якості знань.

Щоб знання були повними й глибокими, міцними й усвідомленими існують такі педагогічні умови якості знань, як повнота, систематичне застосування знань, дотримання поступовості, при незмінному зростанні складності знань і способів оперування ними, застосування сукупності методів навчання: пояснювально-ілюстративного, репродуктивного, проблемного, дослідницького, а також формування у студента в процесі навчання у ВНЗ досвіду креативної і самоосвітньої діяльності [6, 22].

Наприклад, однією з розповсюджених форм навчання у ВНЗ є лекція. Якщо студент у процесі слухання лекції розуміє, що навчання – це процес, який здійснює він сам, то він активно працює з матеріалом лекції,

веде рефлексивний аналіз процесу навчання, створює позитивну мотивацію до процесу навчання, що загалом веде до якісного навчання.

Ми вважаємо, що в рефлексивній спрямованості студента на свою власну особу, формується досвід креативної діяльності в процесі навчання й студент із пасивного суб'єкта знання перетворюється в активного суб'єкта пізнання.

До основних елементів стратегії формування досвіду креативної діяльності можна віднести наступні:

- створення у ВНЗ навчального середовища, що сприяє максимальному розкриттю особистості студента;
- активна цілеспрямована праця (а не участь) студента в реалізації програми, спрямованої на розуміння творчості, креативності;
- захопленість навчальною діяльністю;
- формування досвіду самоосвітньої діяльності.

Для формування досвіду креативної діяльності повинна здійснюватися цілеспрямована робота: проектування, планування, спеціальний відбір креативних елементів, що з'являються у творчому процесі. Це, зазвичай, ідеальний варіант створення досвіду креативної діяльності. На практиці креативність зводиться до наслідування творчості, найчастіше, минаючи творчий процес, людина може створювати креативні продукти й розвивати креативні якості [5, 82].

Креативні якості – це якості, що змінюється в людині, коли вона займається творчістю, вони не розкривають суті творчості. Знайомлячись із творчістю, ми сприяємо виходу особистості на креативні якості. Креативність може «зацікавити» людину більше, ніж творчість, або навпаки. У кожної людини є своє уявлення про творчість і творчий процес (найбільше значення має інтуїтивне уявлення) [9, 116].

Ефективність освіти визначається її результатами в зіставленні із цілями й засобами їхнього досягнення, внеском у створення матеріальних і духовних цінностей, у навчанні нових поколінь мистецтву правильно жити не тільки в сьогоденній дійсності, але й у майбутньому.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Узагальнюючи зазначене, зупинимося на наступних основних стратегічних висновках:

- процес творчості не має потреби в розвитку, тому що він постійний у плані своєї конструкції й обмежується сформованим досвідом творчості;
- формуванню підлягає вміння усвідомлено управляти своїми діями й ефективно використовувати стадії творчості, знати їх, з огляду на свої індивідуальні особливості, розвивається не процес, а його розуміння й робота з ним;
- від теоретичного розуміння творчості необхідно перейти до проектування формування досвіду креативної діяльності, а потім до практики [11, 90].

Формування досвіду креативної діяльності включає наступні завдання:

- наявність контролю за власними діями для входження у творчий стан і креативну діяльність;
- збір й аналіз інформації в рішенні поставленого завдання;
- рефлексивний аналіз процесу й отриманого результату.

Творча педагогіка представляє інтегральний комплекс, що створює умови для дослідження особистості студента, що базується на проектуванні формування досвіду креативної діяльності в процесі навчання у ВНЗ, а саме:

- перехід від репродуктивної діяльності в навчанні до домінування креативної діяльності;
- відхід від однаковості в освоєнні навчальних планів й освітніх програм;
- співробітництво й співтворчість викладача й студентів;
- розмаїтість засобів, методів і форм навчання й виховання креативності.

Для реалізації поставлених завдань необхідно:

- вивчення індивідуальних особливостей студентів;
- створення умов для максимального розкриття творчого потенціалу студентів;
- визначення рівня розвитку креативних якостей через комплекс діагностичних методик.

Перехід від вивчення теоретичних засад творчості до практичної їхньої реалізації включає

- розуміння сутності творчого процесу;
- знання етапів творчого процесу;
- збір інформації про творчий процес;
- навчання творчому процесові;
- формування досвіду креативної діяльності.

Програма формування досвіду креативності у студентів будується на змінах навчальних планів; впровадженні методів навчання творчості; створенні сприятливих умов для розвитку креативності студентів; розвитку мотивації на створення творчих продуктів у ході навчальних занять; контролі й самоконтролі за реалізацією програми формування досвіду креативної діяльності.

Отже, основна стратегія навчання починається від формування уявлення про творчість до формування досвіду у вивченні творчості і його використання на практиці, що сприяє розумінню творчого процесу й природи творчості, збагаченню досвіду входження у творчий стан і формування якостей креативної особистості.

Формування досвіду креативної діяльності дозволить сучасному студентові стати творцем процесу навчання. У цьому нам бачиться рушійна сила розвитку педагогічної науки й практики у ВНЗ.

Ми вважаємо, що педагогічними умовами креативного навчання у ВНЗ можуть бути:

- усвідомленість і рефлексивність навчання;

- уміння вчитися;
- проектування й організація процесу самоосвітньої й креативної діяльності;
- відповідальність за якість навчання.

Усе зазначене буде сприяти прояву таких якостей особистості, як відповідальність і креативність.

Бажання людини усвідомлено йти шляхом самоосвіти, самонавчання, самовиховання, дозволить від пасивного самоспоглядання перейти до активного саморозвитку.

Креативні якості надають нам можливість усвідомлено займатися розвитком власної уваги (довільної уваги), що пов ’язана практично з усією діяльністю людини, і, від того, як організовані ці структури, залежить ефективність процесу навчання.

Формування й розвиток креативності відбувається в подоланні традицій сучасного процесу навчання, спрямованого на застосування методів репродуктивного характеру.

Список використаних джерел:

1. Акімова О. В. Теоретико-методичні засади формування творчого мислення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Акімова. – Тернопіль, 2010. – 44 с.
2. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта / Дж. Гилфорд; пер. с англ. Э. А. Голубевой // Психология мышления [зб. / ред. А.М. Матюшкин]. – М. : Прогресс, 1965. – С. 443-456.
3. Дунаева О. М. Актуальні проблеми формування педагогічної креативності майбутніх вчителів / Олена Миколаївна Дунаева // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Серія 16. Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики: зб. наук. праць. – Вип. 3(13). – К: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – С. 23-26.
4. Євдокимов В. І. Креативність як фактор гуманізації освіти / В. І. Євдокимов, В. В. Луценко // Гуманізм і освіта : зб. матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19-21 вересня 2006 р.). – Вінниця : УНІВЕРСУМ. – Вінниця, 2006. – С. 49-50.
5. Зміст і сутність педагогічної діяльності : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [О. Г. Романовський, О. С. Пономарьов, С. М. Пазиніч та ін. ; Нац. тех. ун-т «Харківський політехнічний ін-т»]. – Х. : НТУ «ХПІ», 2007. – 228 с.
6. Коновець С. Креативні освітні технології у практиці сучасної школи / Світлана Коновець // Рідн. шк. – 2005. – №3. – С.20-23.
7. Креативність і творчість // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка / [відпов. ред. І.П. Маноха]. – К. : Гнозис, 2009. – Темат. вип. – № 1. – 426 с.

8. Морозов А. В. Креативная педагогика и психология [Текст]. / А. В. Морозов, Д. В. Чернилевский. – М. : Академический Проект, 2004. – 560 с.
9. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості : навч. посіб. / В. В. Рибалка. – К. : ІЗМН, 1996. – 236 с.
10. Саєнко Т. Формування творчої активності майбутнього вчителя / Тетяна Саєнко // Рідна школа. – 2007. – № 9. – С. 22-24.
11. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості / С. О. Сисоєва. – К., 2006. – 346 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Akimova O.V. Teoretyko-metodychni zasady formuvannia tvorchoho myslennia maibutnoho vchytelia v umovakh universytetskoi osvity: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora ped. nauk: spets. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity» [Theoretical and Methodical Bases of Formation of Creative Thinking of Future Teachers in Conditions of University Education: Avtoref. dis. … doctor of ped. nauk: spets. 13.00.04 «Theory and Methods of Professional Training»] / O.V. Akimova. – Ternopil, 2010. – 44 s. (in Ukrainian)
2. Hilford Dzh. Tri storony intellekta [Three Sides of Intellect] / Dzh. Hilford; per. s anhl. E.A. Golubevoj // Psikhologija myshlenija [zb. / red. A.M. Matiushkyn]. – M.: Prohress, 1965. – S. 443-456. (in Russian)
3. Dunaeva O.M. Aktualni problemy formuvannia pedahohichnoi kreatyvnosti maibutnikh vchyteliv [Actual Problems of Formation of Pedagogical Creativity of Future Teachers] / Olena Mykolaivna Dunaeva // Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. – Seriia 16. Tvorcha osobystist vchytelia: problemy teorii i praktyky: zb. nauk. prats. – Vyp. 3(13). – K: NPU im. M. P. Drahomanova, 2005. – S. 23-26. (in Ukrainian)
4. Yevdokymov V.I. Kreatyvnist yak faktor humanizatsii osvity [Creativity as a Factor of Humanization of Education] / V.I. Yevdokymov, V.V. Lutsenko // Humanizm i osvita : zb. mater. VIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Vinnytsia, 19-21 veresnia 2006 r.). – Vinnytsia : UNIVERSUM – Vinnytsia, 2006. – S. 49-50. (in Ukrainian)
5. Zmist i sutnist pedahohichnoi diialnosti [The Contents and the Essence of Pedagogical Activity]: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / O.H. Romanovskyi, O.S. Ponomarov, S.M. Pazynich ta in. ; Nats. tekh. un-t «Kharkivskyi politekhnichnyi in-t». – Kh. : NTU «KhPI», 2007. – 228 s. (in Ukrainian).
6. Konovets S. Kreatyvni osvitni tekhnolohii u praktytsi suchasnoi shkoly [Creative Educational Technologies in the Practice of Modern School] / Svitlana Konovets // Ridn. shk. – 2005. – №3. – S. 20-23. (in Ukrainian)
7. Kreatyvnist i tvorchist [Creativity] // Visnyk Kyiv. nats. un-tu im. T. Shevchenka. Seriia: Sotsiolohiia. Psykholohiia. Pedahohika / [vidpov. red. I.P. Manokha]. – K. : Hnozys, 2009. – Temat. vyp. – № 1. – 426 s. (in Ukrainian).

8. Morozov A.V. Kreativnaja pedagogika i psikholohija [Tekst] [Creative Pedagogy and Psychology] / A.V. Morozov, D.V. Chernilevskyi. – M. : Akademycheskiy Proekt, 2004. – 560 s. (in Russian)
9. Rybalka V. V. Psykholohiia rozvytku tvorchoi osobystosti : navch. posib. [Psychology of Creative Personality Development: textbook] / V.V. Rybalka. – K. : IZMN, 1996. – 236 s. (in Ukrainian)
10. Saienko T. Formuvannia tvorchoi aktyvnosti maibutnoho vchytelia [Formation of Creative Activity of Future Teacher] / Tetiana Saienko // Ridna shkola. – 2007. – № 9. – S. 22-24. (in Ukrainian)
11. Sysoieva S. O. Osnovy pedahohichnoi tvorchosti [Foundations of Pedagogical Creativity] / S.O. Sysoieva. – K., 2006. – 346 s. (in Ukrainian)

Аннотация. Требования, предъявляемые личностью и обществом к результатам образования, определили необходимость кардинальных изменений, как в содержании образования, так и в педагогических технологиях. Эти требования и цели реализуются в креативном подходе, осуществляемом в высшем профессиональном образовании. Главной целью формирования креативности будущего учителя является обеспечение соответствия уровня креативности современного педагога потребностям личности и педагогической профессиональной деятельности, которая динамично меняется; подготовка специалиста-профессионала с высоким уровнем общей культуры, развитыми способностями к коммуникации, эмпатии и интуиции, стержневой характеристикой профессиональной компетентности которого является креативная направленность личности.

Ключевые слова: педагогическая креативность, креативная педагогика, инновационное образование, креативная деятельность.

Summary. The demands made by the individual and society on the results of education determined the need for fundamental changes, both in the content of education and in pedagogical technologies. These requirements and goals are realized in the creative approach, carried out in higher professional education.

The main goal of forming the future teacher's creativity is to ensure that the level of creativity of a modern teacher corresponds to the needs of the individual and the pedagogical professional activity that is dynamically changing;

Training specialist with a high level of general culture, developed abilities for communication, empathy and intuition, the core characteristic of professional competence is the creative direction of the personality.

Keywords: pedagogical creativity, creative pedagogy, innovative education, creative activity.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017

Т. В. Потапчук

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті розглянуто всі напрями дослідження поняття «відповідальність». У дослідженні доводиться, що відповідальність – це поняття філософсько-педагогічного змісту, яке характеризує соціальний суб'єкт під кутом зору виконання ним соціальних, правових чи моральних вимог. Зазначено, що відповідальність може бути перед іншою людиною, перед суспільством, перед окремими соціальними інститутами, перед власною совістю. Вона завжди наступає в результаті здійснення контролю над діяльністю і поведінкою суб'єкта з огляду на свідоме виконання ним прийнятих норм і вимог, дає їм оцінку та ґрунтується на почутті обов'язку. Міра відповідальності взаємопов'язана зі свободою вибору.

Ключові слова: відповідальність, професійна відповідальність, соціальна відповідальність, відповідальна поведінка підлітка

Постановка проблеми. Перед сучасною вищою школою постає завдання виховання як відповідальної особистості, тобто особистості, спроможної нести відповідальність за свої дії і рішення, вчинки і поведінку, за все, що відбувається як у навчальній діяльності, так і в повсякденному житті, відносинах з іншими людьми; особистості, орієнтованої на належні світоглядні позиції й ціннісні пріоритети, діалог, співробітництво і самореалізацію, здатної до емпатії, здійснення вільного вибору. Закладені в давнину погляди на важливе місце відповідальності серед інших людських чеснот набувають подальшого розвитку в працях дослідників пізніших історичних періодів, які не лише розглядають її найважливіші характеристики, а й виокремлюють різні типи та види.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми відповідальності набули висвітлення в наукових дослідженнях К. Абульханової-Славської, І. Беха, Т. Морозкіної, В. Остринської, Л. Татомир, М. Савчина, І. Улєдової та ін., які розглядають її як особливий мотив людських вчинків, систему відповідальних уявлень і ставлень, смисловий принцип регуляції поведінки індивіда.

У працях Л. Божович, О. Запорожця, О. Леонтьєва, С. Якобсон відповідальна особистість характеризується як така, що усвідомлено приймає моральні вимоги і норми як принципи і норми власної поведінки, має почуття морального обов'язку. Ґрунтуючись на таких поглядах, автори вбачають у вихованні відповідальності важливий засіб формування в індивіда єдності уявлень, почуттів та звичок, який включає не лише роз'яснення сутності принципів і норм загальнолюдської моралі, а й спрямовує на їх реалізацію в повсякденному бутті.

Сучасні дослідники (П. Алексеєв, Е. Волчек, А. Капто, О. Мамчур, В. Петрицький) визначають моральну відповідальність як категорію етики,

© Потапчук Т. В., 2017

що характеризує ставлення особистості до інших людей, суспільства, природи з погляду реалізації моральних вимог, що висуваються до неї.

Мета статті – розкрити поняття «відповідальність» у наукових дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, з одного боку, питання відповідальності набули доволі різнобічного висвітлення в літературних джерелах, а з іншого – складність цього поняття потребує продовження вивчення його сутності. Так, у працях К. Муздибаєва, Л. Радзиховського, Т. Сидорової використовуються поняття внутрішньої та зовнішньої відповідальності, виокремлюються індивідуальна та групова, ретроспективна і перспективна, адміністративна і громадянська, дисциплінарна, кримінальна, матеріальна та інші види відповідальності.

Вивчаючи особливості кар'єрного зростання особистості, Н. Желаєвська однією з його детермінант називає професійну відповідальність, яка охоплює процеси професійного прогнозування, цілепокладання, формування життєвих і професійних планів у найближчому та віддаленому майбутньому, сприяє формуванню мотиваційно-ціннісної позиції, розвитку вольових якостей [8].

У дослідженні М. Муконіної зроблено спробу операціоналізації поняття професійної відповідальності як усвідомленого ставлення працівників до виконання професійних обов'язків. При цьому пропонується розрізняти ставлення особистості до діяльності та її безпосередньої реалізації шляхом здійснення окремих поведінкових актів [12].

Як якість особистості, що відображає ставлення суб'єкта праці до її змісту та результатам, до інших суб'єктів і самої себе у процесі трудової діяльності інтерпретують професійну відповідальність В. Бодров та О. Луценко [4, с. 157-167]. Характер цього ставлення зумовлюється необхідністю чіткого і повного виконання (дотримання) професійних вимог, а також готовністю фахівця до звіту за отримані результати.

Базуючись на результатах теоретичного аналізу проблеми професійної відповідальності, Т. Емельянова висуває концептуальне положення, згідно з яким зміст уявлень щодо професійної відповідальності різниться залежно від професійної належності працівників і керівників. Ці уявлення мають складну структуру, що містить елементи як професійного (нормативного), так і побутового знання про сутність відповідальності. У змісті цих уявлень наявні когнітивні та емоційні елементи, а також елементи готовності до відповідальної поведінки [7].

Аналізуючи особистісні риси, які характеризують поняття «відповідальність» і «професійна відповідальність», А. Ткачов пропонує поділяти їх за певними групами:

1. Риси характеру, що відображають ставлення особистості: до праці (працьовитість, сумлінність, активність); до колективу та окремих людей (доброта, чуйність, вимогливість, тактовність, обов'язковість, принциповість); до самої себе (самокритичність, упевненість, самоконтроль, акуратність).

2. Риси характеру, що виявляються у поведінці: моральні (чесність, обов'язковість, порядність, справедливість), вольові (наполегливість, рішучість, спритність), емоційні (спокій, сміливість, стійкість, тривожність).

3. Професійні якості (знання, навички, досвід, уміння, ерудиція).

4. Інтегральні властивості особистості (здоров'я, працездатність, інтелект) [17, с. 396].

Досліджуючи лідерські якості особистості, А. Куриця основну увагу фокусує на відповідальності, вбачаючи в ній ту ціннісно-смислову складову таких якостей, що поєднує останні в єдине системне утворення, забезпечуючи його розвиток у студентів у напрямі гуманістичного, орієнтованого на найвищі зразки суспільної моралі, відповідального лідерства [10, с. 171]. Щодо самого поняття «відповідальність», його пропонується розглядати як складне і багатоаспектне утворення, інтегруючу характеристику особистості, що об'єднує ті чи інші особистісні особливості в індивідуалізовану систему й виявляється на різних рівнях. Стрижнем відповідальності названо моральні цінності особистості, які інтегрують засвоєні моральні норми та емоційне ставлення до них, і стають спонукою вчинкової дії суб'єкта. Обґрунтовано теоретичну модель детермінації розвитку лідерських якостей особливостями відповідальності студентів.

У наукових джерелах набула широкого висвітлення проблема соціальної відповідальності.

Так, звертаючись до вивчення особливостей соціальної відповідальності, можна стверджувати, що вона пов'язана з розвитком людини як соціальної істоти, суб'єкта суспільних відносин, за яких його поведінка набуває суспільного значення й регулюється соціальними нормами. Конкретизуючи сутність соціальної відповідальності, дослідники визначають її як складне суспільне настановлення, що полягає у свідомо вольовому самообмеженні людиною своєї суб'єктивної свободи згідно з вимогами схвалюваної суспільством необхідності та водночас у суспільному осуді пов'язаного з нею впливу на особистість, яка припустилася безвідповідальності у здійсненні суб'єктивної свободи.

Грунтовну характеристику соціальної відповідальності подає А. Плахотний, розрізняючи в її складі особисту та суспільну відповідальність [15]. Він вважає, що якщо брати до уваги взаємозв'язок «суспільство – особа», соціальна відповідальність постає як соціальний механізм контролю, використовуючи який суспільство забезпечує узгодження особистих і суспільних інтересів, спрямовує поведінку людей у визнаному суспільством напрямі. Щодо зворотного зв'язку (від особи до суспільства), у цьому відповідальність утілюється як провідна моральна і соціально-психологічна якість особистості. У цьому, переконаний А. Плахотний, набувають вияву об'єктивний і суб'єктивний аспекти соціальної відповідальності. Крім того, пропонується виокремлювати типи соціальної відповідальності за способами регулювання і забезпечення

(правова та моральна відповідальність) та за часовим виміром: відповідальність за минуле, вже здійснене – ретроспективна відповідальність та за майбутні дії – перспективну відповідальність.

Наведені погляди на сутність соціальної відповідальності свідчать, що важлива роль у її змісті належить моральним характеристикам особистості.

Наприкінці XX століття визначенню провідних ознак соціальної відповідальності присвятили свої праці А. Шабуров (вольове соціально зумовлене ставлення суб'єкта до пануючих у суспільстві норм і цінностей, що виявляється шляхом суспільного вибору соціально важливого варіанту поведінки та його активної реалізації); Д. Бернштейн (розрізнення двох аспектів соціальної відповідальності: відповідальність за виконання обов'язку, передбаченого соціальними нормами, та відповідальності за порушення вимог соціальних норм – обов'язок індивіда взяти на себе негативні наслідки невиконання чи неналежного їх виконання – суб'єкт осуду); Л. Грядунова (виявлення відповідальності шляхом дотримання правомірної поведінки – помірний аспект та виявлення відповідальності шляхом реалізації соціальної діяльності – активний аспект).

Поділ соціальної відповідальності на два типи: негативну (ретроспективну) відповідальність за вже скоєні в минулому протиправні дії та позитивну (активну) відповідальність – за майбутні дії представлено в праці В. Василенка [5, с. 41-46]. Наголошено, що позитивна відповідальність характеризує суспільно корисну поведінку суб'єктів соціальних відносин, виконання ними обов'язків, що приписуються суспільними нормами. Іншими словами, сутність позитивної відповідальності полягає «в обов'язку всіх суб'єктів діяти таким чином, щоб не лише конкретні приписи (заборони, зобов'язання), а й більш загальні цілі, встановлені соціальними нормами, втілювалися в життя максимально адекватно» [там само, с. 41].

Отже, наведені підходи до визначення сутності соціальної відповідальності акцентують на її тісному зв'язку із соціальними нормами, належному їх дотриманні у процесі соціальних відносин та правовим аспектом життєдіяльності суспільства.

Не втрачають своєї актуальності проблеми, пов'язані з вихованням відповідальності й у сучасних умовах.

Так, здійснивши аналіз основних підходів до розкриття сутності відповідальності у світовій психології Г. Малигіна дійшла висновку, що ця проблематика вивчається у двох аспектах: моральному та в аспекті причинності, акцентуючи на моральній та когнітивній її складових. Моральна складова вказує на регуляцію поведінки на засадах етичного вибору, тоді як когнітивна – на передбаченні. Крім того, відповідальність приписується як зовнішнім, так і внутрішнім інстанціям, тобто пов'язується із зовнішніми або внутрішніми детермінантами її прояву [11, с. 52].

Розробляючи теорію відповідальності як привласнення особистістю необхідності, К. Абульханова-Славська фокусує увагу на суб'єкті, його добровільності у виявленні відповідальності [1]. Критерієм повноти привласнення особистістю відповідальності, на погляд К. Абульханової-Славської, може слугувати узгодження необхідності з її бажаннями і потребами, тобто виникненням ініціативи. Якщо відповідальність поєднується з ініціативою, необхідність стає внутрішньою спонукою самого суб'єкта. Людина розглядає себе як відповідальну особистість і сама визначає міру своєї відповідальності.

У теоретичних поглядах К. Абульханової-Славської простежується чітке розмежування виконавства та відповідальності особистості. Відповідальна особистість бере на себе обов'язок у вирішенні життєвих завдань, незалежно від наявності чи відсутності зовнішнього контролю, вона впевнена в своїх можливостях, узгоджує вимоги суспільства з власними бажаннями. Звідси випливає наявність тісного взаємозв'язку між відповідальністю та свободою ухвалення рішень, вибором цілей і способів їх досягнення. Свобода – це життя людини за власними принципами, вияв самодостатності та відповідальності за зроблений вибір перед самою собою. Отже, свобода і відповідальність взаємозумовлені: чим більше людина прагне свободи, тим більшу відповідальність вона має покладати на себе. Свобода, позбавлена відповідальності, перетворюється на сваволю, а відповідальність, позбавлена свободи, – на засіб пригнічення особистісного в людині [1].

На думку І. Беха, відповідальність забезпечує визнання людиною своєї активної причетності до соціального і природного світу. При цьому означене визнання – не стільки результат оцінювання особистості іншими людьми, скільки її власне переконання, моральний принцип, підсумок самоусвідомлення. Тому людина постає не пасивним споглядачем будь-яких соціальних подій, а активним їх учасником. Відповідальна людина має право стверджувати: я відповідаю всім своїм життям, кожний мій акт і переживання є моментом мого життя як відповідальності. Внутрішній світ відповідальної особистості завжди відкритий для соціальних потреб, пріоритетів, людських цінностей [3, с. 56].

Розкриваючи особливості формування внутрішньої відповідальності школярів, Т. Морозкина стверджує, що їх виховання можливе лише в умовах спеціально організованої діяльності, виконання якої давало б особистості змогу більш повно осягати змістовий аспект моральних відносин, активно залучатися до них і переживати їх як позитивну цінність. Враховуючи те, що внутрішня відповідальність не є суто індивідуальною властивістю особистості, акцентується на двох моментах, що мають ураховуватися під час організації самої діяльності. По-перше, ця діяльність має розгортатися в системі певних суспільних відносин і безпосередньо пов'язуватися з переживанням їх позитивного значення. По-друге, у ній має послідовно здійснюватися «рух» особистості в системі цих відносин, базований на чіткому і такому, що переживається,

знанні та розумінні їх моральних засад. Ґрунтуючися на таких ідеях, Т. Морозкина зазначає, що внутрішня відповідальність формується в процесі спільної діяльності, в якій здійснюється й розкривається певний характер моральних відносин, створюються передумови для планомірного оволодіння зразками відповідальної поведінки кожним вихованцем зокрема і всіма членами колективу загалом [12].

Аналізуючи поняття «відповідальність», «свобода», «внутрішній і зовнішній контроль», «індивідуалізація», М. Панасенко розкриває сутність категорії «відповідальність як особистісна якість» стосовно старших підлітків, розуміючи її як одну з форм внутрішнього контролю за дотриманням норм і завдань, що набувають відображення у відносинах між особистістю, колективом і суспільством та реалізуються у процесі діяльності [13]. Наголошується на тому, що як особистісна якість, відповідальність є інтегративною властивістю соціалізованої особистості, тому відповідальна поведінка не може виступати ознакою цієї якості, якщо є наслідком особистісної тривожності, побоювання покарання або є особистісною характеристикою діяльності.

Розглядаючи категорії педагогічної етики, вчені зосереджують увагу й на проблемі моральної відповідальності, розкриває теоретико-методологічні аспекти морально-правової відповідальності.

У дослідженні Т. Куниці доводиться, що відповідальність – це поняття філософсько-педагогічного змісту, яке характеризує соціальний суб'єкт під кутом зору виконання ним соціальних, правових чи моральних вимог [9]. Зазначено, що відповідальність може бути перед іншою людиною, перед суспільством, перед окремими соціальними інститутами, перед власною совістю. Вона завжди настає в результаті здійснення контролю над діяльністю і поведінкою суб'єкта з огляду на свідоме виконання ним прийнятих норм і вимог, дає їм оцінку та ґрунтується на почутті обов'язку. Міра відповідальності взаємопов'язана зі свободою вибору.

Узагальнюючи ці ідеї, Т. Куниця формулює поняття «відповідальна поведінка підлітка», розуміючи його як інтегровану моральну властивість, яка виявляється в його здатності соціально доцільно поводитись у школі, сім'ї, предметному середовищі, конструктивно взаємодіяти з однолітками і дорослими, усвідомлено ставитися до їхніх вимог, реалізовувати відповідно до морально-етичних принципів і вікових можливостей свої права та обов'язки, критично оцінювати власну поведінку та вчинки як корисні чи шкідливі для себе та інших [9].

Окресленню концептуальних засад, формулюванню основної та додаткових цілей виховання моральної відповідальності сільської молоді присвячене дослідження І. Сопівник [16, с. 198-208]. Основною метою визначено запровадження педагогічного супроводу виховання моральної відповідальності, що уточнюються через такі конкретні цілі:

– встановлення рівня вихованості моральної відповідальності кожної окремої молодої людини за всіма сферами цієї особистісної якості: мотиваційною, когнітивною, ціннісною, поведінковою;

– актуалізація потреб і формування мотивів відповідальної поведінки;

– формування моральної свідомості та самосвідомості щодо відповідальності особистості, інтернального локус-контролю;

– формування ціннісного ставлення до відповідальних зразків поведінки;

– формування морально відповідальної поведінки та навичок самовиховання;

– оцінювання молодою людиною особистісних ставлень до навколишнього світу та власної поведінки, її корекція [там само, с. 198–199].

У дослідженні С. Васильєва соціальна відповідальність трактується як інтегративна якість особистості, що постає свідченням її соціальної зрілості, визначає поведінку на основі усвідомлення соціальних норм, цінностей та обмеження власних дій у соціумі, добровільно прийнятого людиною обов'язку щодо виконання конкретної справи та забезпечення її задовільного завершення; тісно пов'язана зі свободою ухвалення рішень, обов'язками та правами [6, с. 14]. Виходячи з такого трактування сутності соціальної відповідальності та особливостей її формування, С. Васильєв визначає її функції, а саме:

– сенсотворну (у процесі формування будь-якого виду відповідальності відбувається актуалізація життєвої позиції і моральних норм особистості, збагачується розуміння здійснюваних дій, свого обов'язку за будь-яких обставин і в будь-яких ситуаціях;

– нормативно-регулюючу (сприяє оволодінню особистістю моральних відносин певного суспільства, оскільки в моральній відповідальності концентрується весь комплекс моральних вимог, які орієнтують людину під час вибору необхідних для користі суспільства вчинків);

– орієнтуючу (виявляється у тому, що високий рівень розвитку почуття відповідальності породжує в особистості нові потреби відповідно до моральних цінностей певного суспільства й водночас постає контрольним механізмом, який пов'язаний з регуляцією поведінки особистості та її вчинків);

– інтегруючу (забезпечує синтез соціально значущої мети, шляхів і способів її досягнення, чинників впливу [там само, с. 13].

Вагомий внесок у розроблення проблеми відповідальності зробили зарубіжні дослідники.

Велику увагу проблемі відповідальності приділяв Е. Берн, стверджуючи, що на людину покладається відповідальність за ухвалення рішень щодо того, чого вона прагне у житті, якою вона хоче бути та якою її хочуть бачити інші, оскільки кожен володіє здатністю мислити, розв'язувати проблеми [2].

Схожі погляди висловлює Ф. Перлз, який розглядає відповідальність як здатність індивіда відповідати за свої очікування,

бажання, фантазії та дії. Водночас відповідальність містить й інший аспект – здатність відповідати за очікування інших людей – їхні бажання і фантазії, дії. Обидва ці аспекти тісно пов'язані між собою. Коли людина несе відповідальність за саму себе, вона знає, що ніхто інший не може замість неї відповідати за її поведінку, реагувати на будь-який зовнішній стимул так само, як це здатна і хоче зробити вона сама. Людина може відмовитися від відповідальності за дії і вчинки інших, хоча це не означає, що вона байдужа до них. Просто вона надає перевагу відповідальності за саму себе, залишаючи за іншим право нести відповідальність за власні дії [15].

При цьому Ф. Перлз розрізняє відповідальність здорову і відповідальність хвору. Остання базується на неусвідомленому почутті, яке змушує людину робити щось для інших, поступаючись своїми потребами та інтересами. Проте намагання жити згідно з бажаннями і потребами інших, призводить до відмови від власних бажань, уникнення власних інтересів, а отже, й до відмови від відповідальності за саму себе – за свої почуття, цінності, дії, до саморуйнування. Тому, переконаний Ф. Перлз, відповідальна людина має уважно ставитися до своїх потреб і бажань. В іншому разі, вона втрачає здатність виконувати свої зобов'язання перед іншими [15].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, аналіз наукових джерел засвідчує, що значення слова «відповідальність» доволі широке. Зазвичай воно використовується у поєднанні з поняттями, які уточнюють характер відповідальності або її належність якомусь суб'єкту відповідальності – особистості чи групі.

Таким чином, відповідальність розглядається в рамках особливого соціального та морально-правового ставлення людини до суспільства; це співвідношення здатності й можливості людини в її моральному виборі, своїх діях, наслідки яких пов'язані зі схваленням чи засудженням, з винагородою чи покаранням.

Стаття за своїм змістом не вичерпує всіх проблемних питань «відповідальності». Окремого дослідження вимагають питання формування відповідальності у різних вікових групах.

Список використаних джерел:

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1980. – 335 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. / Э. Берн. – М.: Изд-во ЭКСМО, 2008. – 576 с.
3. Бех І. Д. Сила переконання. Про моральне виховання школярів / І. Д. Бех // Рад. школа. – 1989. – № 3. – С. 55–60.
4. Бодров В. А. Профессиональная ответственность как психологическая категория субъекта деятельности / В. А. Бодров, А. Г. Луценко // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала. – М.: Ин-т психологии АН СССР, 1991. – С. 157–167.

5. Василенко В. А. О понятии ответственности в международном праве / В. А. Василенко, В. Н. Селиванок // Вестник Киевского ун-та. – 1975. – № 1. – С.41 – 46.
6. Васильєв С. Н. Формирование социальной ответственности у курсантов воєнного вуза: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. : 13.00.03 «Теория и методика обучения и воспитания (социальное воспитание в общеобразовательной и высшей школе)» / Васильєв С. Н. – М., 2010. – 22 с.
7. Емельянова Т. П. Профессиональная ответственность в обыденном сознании студентов-энергетиков / Емельянова Т. П. // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умения. – 2013. – № 2 (март – апрель). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zpu-Journal.ru/2013/2/Emelianova Professional-Responsibility-Student
8. Желаевская Надежда Федоровна. Профессиональная ответственность личности как детерминанта карьерного продвижения: дис. … канд. психол. наук: 19.00.01. / Н. Ф. Желаевская. – Сочи, 2010. – 240 с.
9. Куниця Т. Ю. Виховання відповідальної поведінки учнів 7 – 8 класів загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Т. Ю. Куниця. – К., 2008. – 20 с.
10. Куриця Алла Іванівна. Відповідальність як чинник розвитку лідерських якостей студента: дис. … канд. психол. наук: 19.00.07 / А. І. Куриця. – К., 2013. – 269 с.
11. Малигіна Г. С. Відповідальність особистості як загально психологічна проблема / Г. С. Малигіна // Наука і освіта. – 2013. – № 7. – С.52–55.
12. Морозкина Т. В. Формирование внутренней ответственности. (На материале дежурства школьников по классу). Экспериментальное исследование: дисс. … канд. психол. наук : 19.00.07 / Морозкина Татьяна Васильевна. – М., 1984. – 175 с.
13. Панасенко М. В. Педагогические условия воспитания ответственности у старших подростков в процессе изучения гуманитарных дисциплин: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06 / Панасенко Марина Владимировна. – Челябинск, 1998. – 119 с.
14. Перлз Ф. Гештальт-семинары / Перевод с англ. – М.: Институт Общегуманитарных исследований, 2007. – 352 с.
15. Плахотний А.Ф. Проблемы социальной ответственности. – К. : Виша шк., 1981. – 191 с.
16. Сопівник І. В. Концептуальні засади виховання моральної відповідальності сільської молоді // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2014. – № 2 (6і). – С.198 – 208.
17. Ткачов А. В. Проблема професійної відповідальності особистості в психології / А. В. Ткачов // Проблеми екстремальної та кризової психології: зб. наук. праць Національного ун-ту цивільного захисту України. – 2010. – Вип. 8. – С. 395 – 400.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Abulkhanova-Slavskaja K.A. Dejatel'nost i psikholohija lichnosti. [Activities and Psychology of Personality]. – M.: Nauka, 1980. – 335 s. (in Russian)
2. Bern E. Igry, v kotoryje ihrajut ljudi. Ljudi, kotoryje ihrajut v igry [Games in Which People Play. People Who Play Games]. – M.: Izd-vo EKSMO, 2008. – 576 s. (in Russian)
3. Bekh I. D. Syla perekonannia. Pro moralne vykhovannia shkoliariv [The Power of Persuasion. On moral education in schools] / I. D. Bekh // Rad. shkola. – 1989. – № 3. – S. 55–60. (in Ukrainian)
4. Bodrov V.A. Professyonalnaja otvetstvennost' kak psikhologicheskaja kategorija subjekta dejatel'nosti [Professional Responsibility as a Psychological Category of the Subject Activities] / V.A.Bodrov, A.H.Lutsenko // Psykhologicheskije issledovanija problemy formirovanija lichnosti professionala. – M.: In-t psykhologiiy AN SSSR, 1991. – S.157–167. (in Russian)
5. Vasilenko V.A. O ponjatii otvetstvennosti v mezhdunarodnom prave [On the Concept of Responsibility in International Law] / V.A.Vasylenko, V.N.Selyvanok // Vestnyk Kijevskogo un-ta. – 1975. – № 1. – S. 41 – 46. (in Russian)
6. Vasyliev S.N. Formirovanije sotsialnoj otvetstvennosti u kursantov vojennogo vuza: avtoref. dys. na soiskanye uchen. stepeni kand. ped. nauk : spets. : 13.00.03 «Teorija i metodyka obuchenija i vospitanija (sotsial'noje vospitanije v obshheobrazovatel'noj i vysshej shkole)» [Formation of Social Responsibility Among Cadets of a Military Higher Educational Institution: the author's abstract. dis… cand. ped. sciences: spec. : 13.00.03 «Theory and methodology of teaching and upbringing (social education in general and higher education»]. – M., 2010. – 22 p. – M., 2010. – 22 s. (in Russian)
7. Emeljanova T.P. Professionalnaja otvetstvennost' v obydennom soznanii studentov-energetikov [Professional Responsibility in the Ordinary Consciousness of Students-power Engineers] // Informatsionnyj humanitarnyj portal «Znanije. Ponimanije. Umenija». – 2013. – № 2 (mart – aprel). [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.zpu-Journal.ru/2013/2/Emelianova Professional -Responsibility-Student (in Russian)
8. Zhelaevskaja Nadezhda Fedorovna. Professjonal'naja otvetstvennost' lichnosti kak determinanta karjernogo prodvizhenija: dys. … kand. psikhol. nauk: 19.00.01. [Professional Responsibility of the Individual as the Determinant of Career Advancement: dis. cand. psychol. sciences: 19.00.01]. – Sochi, 2010. – 240 s. (in Russian)
9. Kunytsia T.Yu. Vykhovannia vidpovidalnoi povedinky uchniv 7-8 klasiv zahalnoosvitnoi shkoly: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. : 13.00.07 «Teoriia i metodyka vykhovannia» [Raising Responsible Behavior of 7 - 8 grades students of Secondary School: Author. dis…cand. ped. sciences : 13.00.07 «Theory and Methods»]. – K., 2008. – 20 s. (in Ukrainian)

10. Kurytsia Alla Ivanivna. Vidpovidalnist yak chynnyk rozvytku liderskykh yakostei studenta: dys. … kand. psykhol. nauk: 19.00.07 [Responsibility as a Factor in Student Leadership Development: dis... cand. psychol. sciences: 19.00.07]. – K., 2013. – 269 s. (in Ukrainian)
11. Malyhina H.S. Vidpovidalnist osobystosti yak zahalno psykholohichna problema [The Responsibility of the Individual as General Psychological Problem] // Nauka i osvita. – 2013. – № 7. – S. 52–55. (in Ukrainian)
12. Morozkina T.V. Formirovanije vnutrennej otvetstvennostj. (Na materiale dezhurstva shkolnikov po klassu). Eksperimental'noje issledovanije: diss. … kand. psykhol. nauk : 19.00.07 [Formation of Internal Responsibility. (Based on duty of students in the class)). Experimental research: diss. ... cand. Psychol. Sciences: 19.00.07 /] / Morozkyna Tatiana Vasylevna. – M., 1984. – 175 s.(in Ukrainian)
13. Panasenko M.V. Pedahogicheskije uslovija vospitanija otvetstvennosti u starshykh podrostkov v protsesse izuchenija gumanitarnykh distsiplin: dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.06 [Pedagogical Conditions for the Education of Responsibility in Elder teens in the Process of Studying Gumanitarian Disciplines: dis… cand. ped. sciences: 13.00.06] // Panasenko Marina Vladimirovna. – Cheljabinsk, 1998. – 119 s. (in Russian)
14. Perlz F. Heshtalt-semynary [Gestalt seminars] / Perevod s angl. – M.: Institut obshhegumanitarnykh issledovanij, 2007. – 352 s.(in Russian)
15. Plakhotnyj A.F. Problemy sotsial'noj otvetstvennosti [Problems of Social Responsibility]. – K.: Vysha shk., 1981. – 191 s. (in Russian)
16. Sopivnyk I.V. Kontseptualni zasady vykhovannia moralnoi vidpovidalnosti silskoi molodi [Conceptual Foundations of Education of the Moral Responsibility of Rural Youth] // Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka. – 2014. – № 2 (6i). – S.198 – 208. (in Ukrainian)
17. Tkachov A.V. Problema profesiinoi vidpovidalnosti osobystosti v psykholohii [The Problem Professional Responsibility of the Individual Psychology] // Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii: zb. nauk. prats Natsionalnoho un-tu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. – 2010. – Vyp.8. – S. 395 – 400. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье рассмотрены все направления исследования понятия «ответственность». В исследованиях доказывается, что ответственность – это понятие философско-педагогического содержания, которое характеризует социальный субъект под углом зрения выполнения им социальных, правовых или моральных требований. Указано, что ответственность может быть перед другим человеком, перед обществом, перед отдельными социальными институтами, перед собственной совестью. Она всегда наступает в результате осуществления контроля над деятельностью и поведением субъекта с учетом сознательного исполнения им принятых норм и требований, дает им оценку и основывается на чувстве долга. Мера ответственности взаимосвязана со свободой выбора.

Ключевые слова: ответственность, профессиональная ответственность, социальная ответственность, ответственное поведение подростка.

Summary. The paper deals with all areas of research of the concept of "responsibility". In research it is proved that the responsibility is a concept of philosophical and pedagogical content, which characterizes the social subject from the perspective of fulfillment by him of social, legal or moral requirements. It is noted that the responsibility may be occur to another person, to society, to certain social institutions, to his own conscience. It always comes as a result of monitoring the activities and behavior of the subject due to the deliberate discharge of accepted standards and requirements and gives his assessment is based on a sense of duty. The level of responsibility associated with freedom of choice.

Special attention is paid to the moral dimension of responsibility which can be seen as the embodiment of such qualities like: kindness, mutual support, interaction support, sense of duty of man in relation to himself, to other people, to society as a whole. Responsibility is closely connected with the training in students professional competence

Key words: responsibility, professional responsibility, social responsibility, responsible behaviour of a teenager.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017

І. П. ЯЩУК

ШКІЛЬНА БІБЛІОТЕКА У СТРУКТУРІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Анотація. У статті здійснено понятійно-категоріальний аналіз понять «бібліотека», «шкільна бібліотека». Акцентується увага на завданнях та напрямках роботи шкільної бібліотеки, її ролі в навчанні та вихованні підростаючого покоління. Вирізнено функції шкільної бібліотеки та проаналізовано сутність інформаційної функції у формуванні інтелектуальних здібностей школярів, стимулюванні їх самоосвіти, набутті та поглибленні знань. З'ясовано роль медіатеки як спеціалізованого підрозділу традиційної шкільної бібліотеки, що забезпечує комплексний характер інформаційного обслуговування учнів і педагогів. Виокремлено функції шкільного бібліотекаря, роль якого в інформаційно насиченому середовищі значно зростає.

Ключові слова: бібліотека, шкільна бібліотека, функції шкільної бібліотеки, медіатека, функції бібліотекаря.

Постановка проблеми. Одним з головних пріоритетів України на сучасному етапі розвитку українського суспільства є прагнення

©Ящук І. П., 2017

побудувати орієнтоване на інтереси людства, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію і знання, мати до них вільний доступ, користуватися й обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному й особистісному розвитку і підвищуючи якість життя. Тому закономірним явищем є висунення нових вимог до бібліотек, які задіяні у інформаційному забезпеченні всіх рівнів освіти. Адже саме бібліотеки (в т.ч. вузівські і шкільні) забезпечують вільний доступ до знань і культурного надбання у громадянському інформаційному мережевому суспільстві, допомагають у реалізації громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, сприяють навчанню упродовж життя, оновленню знань і набуття навичок, важливих для суспільства. Тому основним їх завданням залишається оперативне, повне та якісне бібліотечно-бібліографічне обслуговування і задоволення інформаційних потреб користувачів згідно з їх запитами на основі широкого доступу до бібліотечних та інформаційних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. У вітчизняній науці наявні дослідження, що стосуються ролі й місця бібліотеки в суспільстві, різних аспектів її діяльності. В контексті нашого дослідження цінними є наукові доробки П. Рогової, яка проаналізувала історію педагогічних бібліотек України, що не тільки збагатило теорію бібліотекознавства, а й дало обґрунтовані підстави щодо вдосконалення діяльності сучасної вітчизняної системи бібліотек галузі освіти, активізації їхньої діяльність, чіткого визначення основних завдань й напрямів щодо інформаційного забезпечення розвитку вітчизняної педагогічної науки і практики, реформування та модернізації національної системи освіти.

Проблема модернізації бібліотечної галузі активно розглядається у наукових дослідженнях сьогодення, зокрема: вплив запровадження інноваційних технологій на формування інформаційної та професійної культури, розвиток механізмів соціальної мобільності та формування нової свідомості фахівця бібліотечної галузі (І. Давидова); аналіз основних засобів запровадження інновацій у реалізацію якісної бібліотечної освіти (В. Ільганаєва); необхідність зміни парадигми вищої бібліотечної освіти та її концептуальних основ у контексті інновацій, гуманітаризації і комп'ютеризації навчання, впровадження у навчальний процес прогресивних наукових концепцій, сучасних освітніх та інформаційних технологій і науково-методичних досягнень, підвищення професійного й загальноосвітнього рівня підготовки кадрів (Н. Кушнаренко, В. Шейко); основні етапи розвитку вищої бібліотечної освіти в Україні та сучасні концепції вітчизняних науковців щодо удосконалення бібліотечно-інформаційної освіти (Т. Новальська); перспективи реалізації інноваційної моделі бібліотечної освіти (Г. Шемаєва); модель модернізації вищої бібліотечної освіти на основі аналізу сучасних тенденцій розвитку освіти в Європі (А. Соляник) та ін.

Проте за межами їх досліджень є проблема інформатизації шкільної бібліотеки як особливого підрозділу загальноосвітнього навчального закладу, спроможного забезпечити учнівській молоді усі необхідні умови для одержання повного обсягу інформації з вітчизняного і світового інформаційного простору. Саме цій проблемі і присвячена стаття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щоб краще зрозуміти запити сьогоднішнього користувача бібліотеки, простежимо, як змінювалася сутність діяльності бібліотек в різні періоди розвитку людської цивілізації.

Термін «бібліотека» походить від грецького «bibliotheke», де «biblion» означає *книга,* а «theke» – *сховище.* Його зміст тлумачився представниками різних шкіл і епох неоднозначно і змінювався разом із зміною уявлень про місце і роль бібліотеки в житті суспільства.

На ранніх етапах функціонування бібліотек (XV ст.) при визначенні сутності їх діяльності акцент ставився на архітектурному аспекті, на ідеї зберігання книг, адже саме слово «бібліотека», як ми зазначали вище, означає книгозбірня. Саме так зазначено в «Русском энциклопедическом словаре» (1874): бібліотека – це: 1) будинок, у якому зберігаються колекції книг; 2) фондове зібрання [8].

У «Пораднику для бібліотекарів» (1938) дослідник В. Левицький визначав бібліотеку, як «певним чином упорядкований збір книжок, що може сповняти ту освітню ролю, до якої призначений» [3]. Це тлумачення терміна «бібліотека» підкреслює її просвітницьке призначення.

Починаючи із середини XX століття, в професійній свідомості на зміну уяві про бібліотеку як про архітектурну будівлю і книгозбірню стало приходити уявлення про бібліотеку як установу. Таке розуміння бібліотеки знайшло своє відображення в енциклопедичних, довідкових, навчальних і офіційних виданнях. Зокрема, в «Українській Радянській Енциклопедії» (1964) поняття бібліоте́ка тлумачиться як культурно-освітній заклад, що здійснює збирання друкованих і рукописних матеріалів, провадить їх опрацювання й відображення в каталогах, організовує відповідне їх збереження і обслуговування ними читачів. *Шкільна бібліотека* органічно поєднує завдання, які стоять перед освітою та бібліотечною справою [10]. Бібліотеку стали називати освітньою, просвітницькою, культурною, ідеологічною установою.

У першій половині 80-х рр. автори енциклопедичного словника «Книгознавство» зарахували бібліотеку до закладів культури, але тут же уточнили, яка виконує ідейно-виховну, освітню, інформаційну, культурно-освітню і ін. задачі. Саме у ньому бібліотека визначається як заклад, який «організовує збір, зберігання, громадське використання друкованої продукції, а також інших носіїв соціальної інформації».

У середині 90-х рр. бібліотеку визначали в першу чергу як інформаційний заклад.

Серед сучасних педагогічних довідкових українських видань вагоме місце займає «Український педагогічний енциклопедичний словник» (2001) С. Гончаренка, де автор тлумачить поняття «бібліотека» як

культурно-освітній і науково-інформаційний заклад, що збирає та зберігає друковані й рукописні матеріали, організовує громадське користування літературою та провадить довідково-бібліографічну роботу [1].

Як бачимо, в різні періоди дослідники по-різному тлумачили поняття «бібліотека», виходячи із сутнісних характеристик її діяльності та функцій, які вона виконувала на той час у суспільстві. Полісемія терміну «бібліотека» залишається об'єктивною реальністю і сьогоднішньої науки.

У контексті нашого дослідження ми будемо опиратися на тлумачення поняття «бібліотека», представленого в Законі України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1995), яке визначається як бібліотечно-бібліографічний, культурно-просвітницький і науково-допоміжний соціальний інститут, що забезпечує акумуляцію й загальнодоступність документально-інформаційних ресурсів (книг, документів та інших носіїв інформації), які містять і зберігають знання, набуті в процесі розвитку людства, сприяють піднесенню інтелектуального й культурного потенціалу суспільства [7].

Розглянемо етимологію поняття «шкільна бібліотека», яке є ключовим у контексті нашого дослідження. Зокрема, «Термінологічний словник з бібліотечної справи і суміжних галузей знань» (1995) визначає шкільну бібліотеку як таку, що є структурним підрозділом загальноосвітньої школи, який організовує бібліотечне обслуговування учнів і вчителів. Шкільна бібліотека, що діє в структурі загальноосвітньої школи, забезпечує бібліотечне обслуговування учнів відповідно до навчальних програм, а також учителів щодо методики викладання навчальних предметів і виховної роботи з учнями [9].

Після прийняття «Положення про бібліотеку загальноосвітнього навчального закладу» (1999) поряд із традиційним поняттям «шкільна бібліотека» в наукових колах широко став використовуватися термін «бібліотека загальноосвітнього навчального закладу», у якому визначено її роль і місце у структурі школи: це обов'язковий структурний підрозділ, який здійснює бібліотечно-інформаційне, культурно-просвітницьке забезпечення навчально-виховного процесу як в урочний, так і в позаурочний час. Свою діяльність вона організовує спільно з педагогічним колективом, відповідно до планів роботи і регламентуючої документації, що затверджується директором закладу» [6].

Ширше і повніше розкривається це поняття у «Педагогічному словнику» (2001) за редакцією М. Ярмаченка, де «шкільна бібліотека» представляється як підрозділ загальноосвітнього середнього або середнього спеціального навчального закладу, що виконує інформаційне забезпечення навчального процесу, обслуговує учнів, а також співробітників. Має фонд універсального характеру, формується з пріоритетом навчально-виховної, довідково-енциклопедичної, художньої літератури, а також літератури з питань педагогіки та психології [5].

Дійсно, шкільна бібліотека як підструктурний підрозділ загальноосвітнього навчального закладу володіє значним потенціалом для

сприяння реалізації державної політики в галузі освіти, розвитку навчально-виховного процесу, а саме: персоналом, який уміє працювати з школярами; фондом, орієнтованим на навчальні потреби; довідково-бібліографічним апаратом, який сприяє самоосвіті; приміщенням і обладнанням, призначеним для індивідуальної і групової самостійної роботи; можливістю постійного партнерства вчителів і бібліотекарів з метою удосконалення навчання, формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах; збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства.

У контексті викликів сучасності перед шкільними бібліотеками поставлено завдання застосовувати в бібліотечній справі поряд із традиційними засобами роботи інформаційно-комунікаційні технології. Це передбачає формування у шкільних бібліотеках повноцінного галузевого інформаційного ресурсу, електронних бібліотек з повнотекстовими базами програмних творів для забезпечення якісного обслуговування інформацією усіх учасників навчально-виховного процесу [4].

Відповідно, сьогодення надиктовує школі нову модель бібліотеки, вимагає наповнення її роботи новим змістом, виокремлює пріоритетні напрями її функціонування. Серед них:

- якнайповніше забезпечення реалізації таких принципів функціонування шкільної бібліотеки, як пріоритет читацьких інтересів, глибоке і копітке їх вивчення та задоволення відповідно до можливостей бібліотеки; формування у дітей стійкої потреби у книзі;
- підвищення бібліотечної культури школярів шляхом проведення системи бібліотечно-бібліографічних уроків (особливо для старшокласників), проведення днів та тижнів шкільної бібліотеки; оновлення змісту, форм і методів індивідуальної та масової роботи з читачами;
- координація роботи шкільної бібліотеки зі школярами, педагогами, батьками в популяризації книги, формуванні у них філософії читання літератури, як фундаментальної навички їх бібліотечно-бібліографічної освіти;
- надання інформаційно-методичної допомоги педагогам в оволодінні основами наук і організації навчально-виховного процесу;
- надання системної, цілеспрямованої допомоги школярам в опануванні ними знань з основ наук і на цій основі – формування особистості з високим рівнем громадянської свідомості;
- підвищення інформаційної, освітньої, культурологічної, виховної, пізнавальної, інтелектуальної функцій, які включають найповніше інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу [6].

Розглянемо у який спосіб шкільна бібліотека сприяє реалізації інформаційної функції.

Інформаційна функція сприяє розповсюдженню інформації, формуванню інтелектуальних здібностей, стимулюванню самоосвіти, набуттю та оновленню знань. Її технологічне наповнення можуть складати: виставки нових надходжень; інформаційні огляди; дні інформації та інформування про альтернативні посібники; інформаційні бібліотечно-бібліографічні консультації «Наукова організація праці школяра»; інформування про книги; персональні читацькі виставки «Із читацького формуляра найкращого читача»; свято «День книги»; випуск інформаційних бюлетенів, турнір знавців «Нитка Аріадни», вікторини «Мій край – моя історія житва», тематичні дискусії «В чому привабливість української книжки» тощо.

У той же час, вона забезпечує вільний доступ до інформації та знань, створює інформаційну модель світу, що оточує школяра. Бібліотека стає «вікном» у світ інформації і суспільних знань, структурним елементом глобальної світової бібліотеки, яка фактично не має кордонів, забезпечує передачу інформації про накопичені людством знання без часових, географічних чи інших обмежень.

Інформаційна функція тісно пов'язана з комп'ютеризацією шкільної бібліотеки, яка має стати центром виховання інформаційної культури підростаючого покоління. Під комп'ютеризацією шкільної бібліотеки мається на увазі створення медіатеки, яка, на думку О. Ястребцевої, збирає і каталогізує матеріали на всіх видах носіїв, що забезпечує можливість користувачам для індивідуальної роботи і максимально можливий доступ до інформації [11], тобто спеціалізований підрозділ в межах традиційної бібліотеки, де формуються фонди відповідних носіїв інформації: оптичний компакт-диск, комп'ютери, дискети, відеокасети, аудіокасети, музичні диски, діапозитиви, що в цілому забезпечує комплексний характер інформаційного обслуговування учнів і педагогів.

Медіатека може функціонувати за таких умов: 1) наявність хоча б кількох комп'ютерів в бібліотеці як інструменту для найповнішого розкриття фонду і забезпечення інформаційних потреб учнів та вчителів при необмеженій кількості звернень; 2) підключення школи до мережі Інтернет; 3) наявність кваліфікованих фахівців, які є фахівцями з питань задоволення інформаційних потреб, організації та управління ресурсами знань, досвіду та інформаційно-бібліотечної підтримки навчально-виховного процесу [2].

Оскільки усі робочі місця з'єднані в локальну мережу, яка під'єднана до мережі школи, то школярі, самостійно працюючи з навчальними програмами, енциклопедіями чи художньою літературою, завжди мають можливість проконсультуватися з вчителями-предметниками, бібліотекарем, здобути найновішу інформацію. У медіатеці школярі залучаються до зовсім нового для них виду самостійної освітньої діяльності роботи з різними видами інформацій: вербальною, відеоінформацією, аудіоінформацією, звуковою, графічною, символічною, текстовою. Збільшується самостійність школяра у виборі джерел, організації власної навчальної діяльності (він

може здійснювати самоконтроль, отримувати детальні пояснення з окремих питань), а також дозвілля.

Учителі в медіатеці отримують відомості щодо педагогічної та методичної літератури про нові засоби навчання та їх використання. Створюються умови для індивідуальної роботи вчителя з перегляду, оцінки, відбору засобів навчання, потрібних безпосередньо на уроці або в позаурочний час, для створення самодіяльних засобів творчої роботи вчителя: магнітозапису, відеозаписів, CD-ROM- технологій тощо.

Наявність медіатеки в школі сприяє удосконаленню та забезпеченню високої якості навчально-виховного процесу, наданню інформаційно-методичної допомоги учням і вчителям в оволодінні основами інформаційної культури, а також шляхом якісного бібліотечно-інформаційного забезпечення засобами новітніх технологій наближує рівень навчання до європейських і світових стандартів.

Сучасна бібліотека – це вже не тільки книгозбірня, але й своєрідний «електронний архів», який відкриває доступ до інформації на традиційних носіях і в електронному вигляді. Все це впливає на функції шкільного бібліотекаря, роль якого в інформаційно насиченому середовищі значно зростає. Важливими показниками професіоналізму і високої кваліфікації бібліотечного спеціаліста за таких умов стає його особистісна, інформаційна, соціально-психологічна, мовна компетентність, вміння створити інноваційний простір, реалізувати свій творчий потенціал [6]. Адже, як працівник медіатеки, бібліотекар: виховує культуру спілкування школярів в мережі Інтернет; привчає до конкретного пошуку інформації і навчає вмінню шукати інформацію в Інтернеті; проводить бібліотечні уроки з використанням Інтернет-ресурсів; створює власний інформаційний продукт (це може бути і список нових надходжень і друкований рекомендаційний покажчик, і огляд сайтів в Інтернеті); грамотно опрацьовує інформаційні ресурси, знаходячи та представляючи інформацію в тому вигляді, в якому вона необхідна користувачу; активно проштовхує бібліотеку в середовище інформаційних організацій та фірм; встановлює партнерські контакти з виробниками інформаційних продуктів.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Зміни в системі загальної освіти активізували інноваційний потенціал шкільних бібліотек. Шкільна бібліотека XXI століття – це бібліотека нового формату, оновлений інформаційний і культурний центр. Пріоритетною їх діяльністю на сьогоднішні є не тільки комплектування фондів, а й виконання ролі інформаційного посередника. Структуруючи Інтернет-ресурси, бібліотекар допомагає користувачеві знаходити якісний, релевантний матеріал, здійснює пошук, відбір та аналітико-синтетичну обробку ресурсів, створює власну мультимедійну продукцію. Володіючи відповідним інформаційно-ресурсним потенціалом, який сьогодні значно посилюється за рахунок створення власної мультимедійної продукції та можливості доступу через Інтернет до масивів е-продукції, шкільні бібліотеки розширюють функції бібліотечної діяльності.

Отже, шкільна бібліотека розвивається, змінюється, трансформується з традиційної книгозбірні у науково-інформаційне середовище, зазнаючи якісних змін під впливом розвитку сучасних інформаційних технологій та перетворень систем наукових комунікацій. Інформаційно-комунікаційні технології та сервіси, що впроваджуються в бібліотеці, відкривають нові можливості в інформаційному забезпеченні користувачів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні змісту та інноваційних форм та видів діяльності шкільних бібліотек.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко С. Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Гончаренко. – К. : Волин. обереги, 2001. – С. 50.
2. Ксьондзик Ж. С. Створення електронного бібліотечно-інформаційного центру на базі бібліотеки ПТНЗ бібліотека професійно-технічного навчального закладу / Ж. С. Ксьондзик // Методичний веб-журнал. – Режим доступу: http.proftekhosvita.orq.ua) – Назва з екрана
3. Левицький В. Порадник для бібліотекарів / В. Левицький. – Л., 1938. – 127 с.
4. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 219-р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80. – Назва з екрану.
5. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. – К. : Пед. думка, 2001. – С. 55.
6. Положення про бібліотеку загальноосвітнього закладу // Інформ. зб. МОН. – 1999. – № 12. – С. 6–11. 29.
7. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27.01.1995 р. № 32/35-ВР // Бібл. вісн. – 1995. – № 2. – С. 1–5.
8. Русский энциклопедический словарь / гл. ред. проф. И. Н. Березин. – С.-Пб : Тип. т-ва Общественная польза, 1873–1879, Отдел I, т. III: Б. – 1873. – 15, XVII, III. – 686 с.32.
9. Термінологічний словник з бібліотечної справи і суміжних галузей знань. – К., 1995. – 216 с.
10. Українська радянська енциклопедія : у 16-ти т. – К. : Голов. ред. Укр. Рад. Енциклоп. – 1964. – Т. 16. Цементація–Ь. – С. 331.
11. Ястребцева Е. Н. Школьный библиотечный медиацентр: от идеи до воплощения. Методические рекомендации для библиотекарей. – М., 2001. – 128 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Honcharenko S. Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Pedagogical Encyclopedic Dictionary] / Semen Honcharenko. – K. : Volyn. oberehy, 2001. – S. 50 (in Ukrainian)

2. Ksondzyk Zh.S. Stvorennia elektronnoho bibliotechno-informatsiinoho tsentru na bazi biblioteky PTNZ biblioteka profesiino-tekhnichnoho navchalnoho zakladu [Creating an Electronic Library and Information Center Based on Library of Vocational Institution] // Metodychnyi veb-zhurnal. - Rezhym dostupu: http.proftekhosvita.orq.ua) – Nazva z ekrana (in Ukrainian)
3. Levytskyi V. Poradnyk dlia bibliotekariv [Manual for Librarians] / V. Levytskyi. – L., 1938. – 127 s. (in Ukrainian)
4. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku bibliotechnoi spravy na period do 2025 roku «Yakisni zminy bibliotek dlia zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy» [On Approval of the Strategy for Development of Libraries for the Period Until 2025. «Qualitative changes in libraries for Sustainable Development Ukraine»] [Elektronnyi resurs] : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 bereznia 2016 r. No 219-r. – Rezhym dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80 . – Nazva z ekranu. (in Ukrainian)
5. Pedahohichnyi slovnyk [Teaching Dictionary] / za red. M. D. Yarmachenka. – K. : Ped. dumka, 2001. – S. 55. (in Ukrainian)
6. Polozhennia pro biblioteku zahalnoosvitnoho zakladu [Provisions of the Library of Secondary Schools] // Inform. zb. MON. – 1999. – № 12. – S. 6–11. 29. (in Ukrainian)
7. Pro biblioteky i bibliotechnu spravu: Zakon Ukrainy vid 27.01.1995 r. № 32/35-VR [«About the Library and Librarianship». The Law of Ukraine Dated 27.01.1995, No. 32/35-BP] // Bibl. visn. – 1995. – № 2. – S. 1–5. (in Ukrainian)
8. Russkij entsyklopedicheskij slovar’ [Russian Encyclopedic Dictionary] / gl. red. prof. Y. N. Berezin. – S.-Pb : Typ. t-va Obshchestvennaja pol’za, 1873–1879, Otdel I, t. III: B. –1873. – 15, XVII, III. – 686 s.32. (in Russian)
9. Terminolohichnyi slovnyk z bibliotechnoi spravy i sumizhnykh haluzei znan [Terminology Dictionary of Librarianship and Related Disciplines] . – K., 1995. – 216 s. (in Ukrainian)
10. Ukrainska radianska entsyklopediia [The Ukrainian Soviet Encyclopedia] : u 16-ty t. – K. : Holov. red. Ukr. Rad. Entsyklop. – 1964. – T. 16. Tsementatsiia–. – S. 331.(in Ukrainian)
11. Jastrebceva E. N. Shkol'nyj bibliotechnyj mediacentr: ot idei do voploshhenija. Metodicheskie rekomendacii dlja bibliotekarej [School Library Media Center: from Ideas to Implementation : Guidelines for librarians] / E. N. Jastrebceva – M.: MO RF, 2001. – 128 s. (in Russian)

Аннотация. В статье осуществлен категориальный анализ понятий «библиотека», «школьная библиотека». Акцентируется внимание на задачах и направлениях работы школьной библиотеки, ее роли в обучении и воспитании подрастающего поколения. Выделены функции школьной библиотеки и проанализирована сущность информационной функции в формировании интеллектуальных способностей школьников, стимулирование их самообразования, приобретения и углубления знаний.

Описана роль библиотеки, как специализированного подразделения традиционной школьной библиотеки, что обеспечивает комплексный характер информационного обслуживания учащихся и педагогов. Выделены функции школьного библиотекаря, роль которого в информационно насыщенной среде значительно возрастает.

Ключевые слова: библиотека, школьная библиотека, функции школьной библиотеки, медиатека, функции библиотекаря.

Summary. The paper is devoted to the problem of analysis of the categorical terms “library”, “school library”. Attention is focused on objectives and activities of the school library and its role in training and educating the younger generation.

It was found that the library meets the requirements of the educational process in all its levels, provides systematic, targeted assistance to students in learning knowledge of the subjects, raising the creative reader. The functions of school library, namely informational, educational, cultural, educational, cognitive and intellectual functions, which include the most complete information support of the educational process are pointed out. The essence of information function in shaping the intellectual abilities of pupils, promoting their self, acquiring and deepening knowledge.

The role of the library as a specialized unit of the traditional school library, which provides information services complex nature of students and teachers, helps to improve and ensure high quality of the educational process, information and technical assistance to pupils and teachers in learning the basics of information culture and through quality library and information provision by means of new technologies closer to the level of training of European and international standards is clarified. School librarian functions, whose role in the information-saturated environment increases significantly are singled.

Key words: library, school library, functions of school library, media-library, librarian functions.

Стаття надійшла до редакції 03.05.2017

В. К. Кіндрат, С. А. Литвиненко, Н. П. Кіндрат

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ» У РІВНЕНСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Анотація. В статті висвітлено питання патріотичного виховання студентів спеціальності «Фізичне виховання» в Рівненському державному гуманітарному університеті. Актуальність зумовлена доволі низьким рівнем патріотизму серед студентської молоді України. Завдання

© Кіндрат В. К. , Литвиненко С. А. , Кіндрат Н. П., 2017

дослідження передбачали: аналіз змістовного навантаження термінів: «нація», «етнос», «ментальність», «духовність», «патріотизм»; визначення механізму формування національної свідомості у студентів; проведення аналізу патріотичного виховання студентів РДГУ.

Сила і ефективність патріотичного виховання визначається тим, наскільки глибоко ідея Батьківщини проникає в духовний світ студента в період його мужніння як людини і громадянина, наскільки глибоко він бачить світ і самого себе очима патріота. Діалектична єдність трьох компонентів патріотизму: знання – переживання – вчинки і визначає глибину цього почуття.

Ключові слова: патріотичне виховання, студентська молодь, фізичне виховання.

Постановка проблеми. Майбутнє кожної держави значною мірою залежить від того, наскільки успішно вона може визначити свої цілі та пріоритети, усвідомити свої інтереси та наскільки вірно поєднуватимуться національні інтереси самої держави з інтересами її громадян, а також – наскільки пересічні громадяни й еліта зможуть порозумітися і якою мірою зможуть консолідуватися навколо ідеї державотворення.

Дані соціологічних досліджень засвідчують, що попри епізодичні масові патріотичні зрушення населення України, рівень патріотизму українських громадян є недостатньо високим. За даними опитування проведеного Українським центром економічних та політичних досліджень О. Разумкова, на запитання «Чи вважаєте Ви себе патріотом України?» – 44,2 % респондентів відповіли «так», 35,6 % «скоріше так», 9,7 % «скоріше ні», 4,3 % «ні», 6,2 % «важко відповісти» [1].

Згідно з результатами соціологічного опитування, що проводилося Центром соціальних досліджень «Софія», 40% українців хотіли б виїхати за кордон. Ще кожен шостий громадянин України бажає емігрувати назавжди. Кожен десятий опитаний зовсім не пишається своїм громадянством, «скоріше не пишається» – і того більше – 17,2%.

Неоднозначним виявилося ставлення українців і до Дня незалежності. Згідно з соціологічними опитуваннями, що проводилися Центром Разумкова, великим святом цей день вважають лише 16% українців, звичайним святом – 44% українців, звичайним вихідним днем – 31% співвітчизників [3].

Виокремивши з цієї статистики студентство, за даними Державного інституту розвитку сім’ї та молоді майже 30 % українських студентів планують назавжди залишити Україну після навчання, а ще 25% хотіли б поїхати на заробітки за кордон [4]. Хоча ці прагнення швидше зумовлені не стільки відсутністю патріотичних почуттів, скільки неможливістю в повній мірі реалізувати свій потенціал, працевлаштуватися за спеціальністю і мати достатній рівень матеріального благополуччя на Батьківщині.

У цих умовах постає необхідність розв’язання на державному рівні найгостріших проблем, пов’язаних з вихованням патріотизму та

формування національної ментальності населення України як основи консолідації суспільства і зміцнення держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічні, психологічні та соціально-педагогічні особливості патріотичного виховання в навчальних закладах розглядаються в працях І. Беха, М. Боришевського, М. Євтуха, І. Зязюна, О. Савченко, К. Чорної, Л. Чупрій та ін. Окремі фрагменти громадянського виховання у фізичному вихованні розглядаються в працях В. Бальсевича, М. Визитей, З. Небесної В. Ситолярова, М. Станькіна, А. Панчука та деяких інших авторів. Проте більша частина праць присвячена виховання патріотизму у дошкільних закладах та загальноосвітніх школах, а праць щодо виховання патріотизму у студентів у вищих навчальних закладах майже немає.

Цілеспрямовані наукові дослідження і методичні розвідки видатних педагогів України (В. Андрущенка, І. Беха, М. Боришевського, М. Євтуха, І. Зязюна, П. Ігнатенка, О. Сухомлинської, К. Чорної) підкреслюють, що національно свідома особистість формується тільки за умови комплексного впливу розумової, фізичної, моральної, трудової, екологічної та інших складових виховання, коли вони інтегруються у національну свідомість на значно вищому рівні гуманістично спрямованого, героїко-патріотичного, національно-цілісного, політико-державницького формування молоді.

Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодшому поколінню соціального досвіду, багатств духовної культури народу, його соціальної ментальності, своєрідності світогляду. На цій основі формуються особистісні риси громадянина-патріота України, які включають в себе національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту. Саме тому національна спроможність освіти, наголошується в Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХ1 століття), – полягає у невіддільності національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу.

Однак сьогодні, в умовах затяжної економічної кризи, спотвореного переходу до ринкових відносин відбувається інтенсивний процес соціальної і моральної деградації значної частини студентської молоді. Це зумовлено тим, що, по-перше, з ліквідацією уніфікованих молодіжних організацій, які займалися ідейним вихованням молоді в колишньому СРСР, новостворені молодіжні організації за 21 рік незалежності України за браком кваліфікованих педагогічних кадрів та слабкої матеріальної бази так і не спромоглися охопити широкий загал підростаючого покоління. У результаті цього у соціальній освіті утворився ідеологічний вакуум, який є однією з причин втрати інтересу до чесної праці, знецінення духовних ідеалів, набуття комплексу меншовартості, притуплення природних потреб дітей у пізнанні і творчості, що в цілому тенденційно орієнтує підростаюче

покоління на звуження свого духовного світу до поля цінностей, спрямованих на потребу особи, а не суспільства, нації, України.

По-друге, чинні законодавчі акти, зокрема Конституція України, закон «Про освіту», забороняють здійснювати виховання молоді у дусі політики будь-якої партії чи громадсько-політичної організації в галузі національної освіти і виховання. Це природно і цілком виправдано. Але у свідомості значної частини педагогів сталася підміна понять: справедливо відкинувши партійно-класове виховання, вони разом з ним відкинули і ідейно-ціннісне, національне, моральне, політично-державницьке виховання молоді в умовах становлення держави Україна. Таким чином, у сьогоднішній освіті відбувається процес «збагачення розуму при зубожінні душі» (В. Сухомлинський), бо лише за допомогою епізодичних виховних заходів та програмових занять українознавства (які, безсумнівно, сприяють формуванню поглядів, переконань, ідеалів) національно спрямованої особистості не виховаєш. Для цього необхідно, щоб у кожному навчальному закладі функціонувала чітка система національного, ідейно-ціннісного, патріотичного, державницького формування підростаючого покоління.

Мета дослідження – здійснити аналіз патріотичного виховання студентів спеціальності «Фізичне виховання» в РДГУ.

Методи дослідження: аналіз, синтез та узагальнення літературних джерел і власного досвіду з даного напрямку.

Сучасний розвиток освіти потребує встановити взаємозалежність між певними процесами виховання, надати їм об’єктивну оцінку та творчо застосовувати їх у педагогічній діяльності. Необхідність посилення ролі національного виховання серед студентства у вищому навчальному закладі на основі предмету «Фізичне виховання» та інтеграції навчальних предметів і зумовили вибір теми даної роботи.

Перш за все, яке ж смислове навантаження ми вкладаємо в терміни «нація», «етнос», «ментальність», «духовність», «патріотизм»?

Український дослідник-етнограф академік С. Рудницький відзначав, що «нація (самостійний нарід) – це одна з відмін породи «чоловік» (Homo sapiens)», а національні почуття, тобто любов і прив’язаність до свого народу і своєї Батьківщини, прагнуть «до вдержання цієї відміни людської породи, що зветься народом, до здобуття її optimum існування» [5, с. 278]. Отже, беззаперечним є те, що найпершою потребою будь-якого національного колективу як етносу є така сама потреба, що і у всякої іншої істоти на землі: зберегти своє життя, забезпечити його розвиток, передати спадщину у наступні покоління. Оскільки етнос – це форма спільної життєдіяльності індивідів на конкретній території, то етнонаціональний розвиток людини в такому контексті полягає у безкінечному природно-історичному процесі олюднювання особистості та середовища її існування.

Генетично сформовані, підтримані й примножені вихованням, усвідомлені й закріплені в національному інстинкті самовиживання, національна свідомість, національна ментальність і національні почуття

допомагають особі й національному загалові в цілому мобілізувати свої внутрішні фізичні й духовні сили у боротьбі за своє природне і суспільне виживання.

Національна свідомість – це найвищий критерій, за допомогою якого оцінюється рівень суспільного життя. З одного боку, він характеризується такими загальнолюдськими цінностями як добро, співчуття, здатність сприйняти іншу людину як рівноправного громадянина Землі. З іншого – це відчуття й усвідомлення власної гідності і гордості за приналежність до своєї нації.

Ментальність – це колективний, відносно сталий спосіб мислення, в основі якого лежить набір самоочевидностей для представників соціальної спільноти. Ментальність є явищем розумового порядку і не є ідентичним суспільній свідомості, а характеризує лише специфіку цієї свідомості відносно суспільної свідомості інших великих груп людей, таких як етнос, нація, соціальна верства.

Сутність менталітету міститься в когнітивній сфері й артикулюється через дослідження існуючого *егрегору* конкретної соціальної спільноти, під яким ми розуміємо *пульсуюче силове поле*. Оскільки таке поле виникає на основі мисленневих процесів людини, його цілком можна розглядати як мислячий ефір. В егрегорі ми маємо момент синтезування фізичного і духовного або феноменального і ноуменального світів в специфічний матеріал, з якого виникає соціальний світ [6, с.14].

Етнічна ментальність – це детермінанта без свідомого смислоутворення конкретного соціуму, що характеризується культурною ізоморфністю спільнот та соціальної системи, до якої вони належать.

Національна ментальність, на противагу етнічній ментальності, характеризується усвідомленням соціальною спільнотою своїх базових властивостей, як таких, що відрізняються від властивостей інших соціальних спільнот.

Ментальність включає в себе і ментальні настанови, які пропонуються референтними групами, й особистостями для засвоєння конкретним індивідом уявлень-тлумачень світу, сенсів життя, цінностей і норм поведінки, оперативного оснащення діяльностей. Вони є регламентами, які, існуючи навіть у неусвідомленому вигляді, починають впливати на детермінацію діяльності і поведінки індивідів певної історичної доби і культури, задаючи напрямок і межі буттю.

Духовність породжується соціумом протягом довгого історико-культурного буття на різних територіальних локусах; вбирає в себе соціальний досвід спільноти у вигляді шаблонів діяльності, стереотипів поведінки та тлумачення явищ світу; виконує функцію образу світу, який слугує конкретному індивіду для орієнтації в реальному світі. Ззовні духовність існує та пропонується для засвоєння окремим індивідом у вигляді народної звичаєвості, міфології, групових традицій і вірувань; важко поступається новаціям, що проявляється у збереженні певного інваріанту протягом тривалих історичних періодів існування соціуму чи групи.

Духовність має, на наш погляд, три щабелі розвитку: базовий (фундаментальний, досвідний), рефлексивний (світоглядний, свідомісний, ідеологічний, концептуальний), непередбачуваний (спонтанний, холістичний, ірраціональний, проактивний, гетеростатичний, трансцендатний). Становлення духовної культури розпочинається з базової частини, яка виступає в якості фундаментальної, а продовжується рефлексивною частиною, яка виступає в якості адаптивної і твориться в результаті соціалізації індивіда (в нашому випадку – студента).

Для нашого дослідження саме рефлексивна частина духовності має значення для виховання патріотизму у студентів вузу.

Еволюціоністи стверджують, що ментальні властивості, які лежать в основі виживання етнічних спільнот у їх битві за життя, генетично утверджуються та успадковуються наступними поколіннями індивідів. Зокрема, така ментальна ознака як патріотизм розглядається еволюціоністами як відповідник інстинкту самозбереження.

Смислове ж навантаження терміну «патріотизм », на нашу думку, на філософському рівні відображає систему поглядів народу на природу і суспільство; на масово-побутовому рівні виражає успадковану і культивовану в народі любов до всього свого рідного (мова, культура, традиції тощо); на раціонально-суспільному рівні являє буття народу в часі, самоусвідомлення і самоутвердження себе як етносу серед інших народів світу і співпраця з ними; на особистісному рівні сповідує почуття любові і відповідальності за долю свого народу, свідому постановку інтересів суспільства вище за власні.

Звідси, в основі ментальних параметрів певної соціальної системи лежить конкретний генокод соціуму, інформація в якому постійно змінюється, корелюючи із розвитком суспільства, та успадковується його новими членами. Тут доцільне прислів’я : «Що посієш – те й пожнеш».

Генокод народу – це процес спадкової передачі суспільної, а, отже, і ментальної інформації, яка включає в себе антропологічні, етнічні, расові та інші ознаки суспільства. Генокод народу виражається у мові, міфах, мистецтві, моральних принципах та засвоюється особистістю в процесі соціалізації в конкретному соціумі.

Індивіду, який не ототожнює себе з конкретною соціальною групою, загрожує положення особи без власного «прикоріння», що корелює із особистістю без соціальних смислів, моралі, світогляду. Адже світосприймання людини розвивається на конкретному культурному базисі і багато в чому визначається останнім.

Формування світогляду значною мірою залежить і від панівної ідеології даного суспільства і від усвідомлення провідних ідей основ наук (пізнаванність світу, взаєморозвиток і обумовленість явищ, можливість і закономірна необхідність перетворення навколишнього світу людиною; боротьба за свободу і незалежність своєї нації; соціальна обумовленість поглядів на добро і зло, справедливість і несправедливість тощо). Успіх виховання національних переконань і національної свідомості залежить,

по суті, від того, у якому соціальному оточенні перебуває людини в тому віці, коли перед нею широко і глибоко відкривається світ людських взаємин, світ Батьківщини.

У 2015 році Міністерством освіти і науки України була розроблена «Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді». В даному документі чітко виписані принципи патріотичного виховання, зокрема [2]:

- *принцип національної спрямованості*, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

- *принцип самоактивності й саморегуляції* забезпечує розвиток у вихованця суб'єктних характеристик; формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень; виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках;

- *принцип полікультурності* передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування в дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;

- *принцип соціальної відповідності* зумовлює потребу узгодження змісту і методів патріотичного виховання з реальною соціальною ситуацією, в якій організовується виховний процес, і має на меті виховання в дітей і молоді готовності до захисту вітчизни та ефективного розв'язання життєвих проблем;

- *принцип історичної і соціальної пам'яті* спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності;

- *принцип міжпоколінної наступності*, який зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні. [2].

Основними інститутами соціалізації і центрами національного виховання є сім'я і навчальний заклад.

Протягом віків сім'я як виразник безсмертності народу через наступність поколінь була основною ланкою суспільного життя в системі «особа-сім'я-суспільство». Вона була і залишається першою ланкою національного виховання, оскільки саме в родинній системі виховання кожний народ органічно продовжує себе у своїх дітях, неухильно генерує свій національний дух, характер, менталітет, традиційно-побутову культуру, рідну мову, спосіб життя.

Навчальний заклад за своєю сутністю теж має бути невіддільним від національного ґрунту, оскільки саме він покликаний формувати і берегти національну культуру, органічно поєднувати й утверджувати загальнолюдські і національні цінності за допомогою цілеспрямованої організації педагогічної діяльності, яка допомагає студентам самовиразити, самоутвердити свою моральну сутність через самостійну діяльність.

Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральної, фізичної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Мета виховання національної свідомості у молоді – прищепити, оживити і відродити в душі та генетичній пам'яті животворне коріння звичаїв нашого народу, донести до кожного студента (а через нього і в сім'ю та родину) розуміння того, що ми не просто українці, ми – нація, ми народ зі своєю багатовіковою історією, культурою, мовою, звичаями; викликати у студента потребу в усвідомленні себе як частинки своєї нації.

Психологічна схема формування смислових структур національної свідомості характеризується переходом від почуттєвого ступеня пізнання до абстрактного мислення, переходом від відображення навколишнього світу у формі відчуттів, сприйняття і уявлень до відображення його у поняттях. Таким чином, процес формування національної свідомості особистості найперше проходить крізь узагальнення спостережень, особистих вражень та переживань, вже сформованих, набутих знань, тобто на основі «первинного» матеріалу проходить становлення моральних уявлень і понять. Зокрема, спочатку людина отримує загальне смислове задоволення від прослуханого вірша, пісні, а вже потім усвідомлює красу національного фольклору. Ось чому тлумачення нових понять потребує попереднього накопичення у студентства особистих спостережень, фактів, наочно-чуттєвих образних уявлень. Формування національної свідомості у молоді ґрунтується саме на перетворенні цих накопичених уявлень у поняття.

Загалом, сам механізм формування національної свідомості у людини виглядає наступним чином. На основі особистої практики в індивіда здійснюється узагальнююча діяльність свідомості, переробка даних чуттєвого пізнання. Студент багато що у своєму досвіді порівнює, співставляє різні явища морального-духовного життя і поступово, відвертаючись від випадкового, другорядного, виділяє в цих явищах загальне, істотне, основне. Між уявленнями та поняттями немає чіткого бар'єру, навпаки, існує дуже тісний взаємозв'язок, постійний взаємоперехід. Уявлення, стаючи все більш узагальненими, набувають якості понять. Таким чином, формування найбільш широких та загальних понять передбачає конкретизацію їх в елементах, зокрема, це відбувається

на основі безпосереднього сприйняття етносфери, в кожному явищі якої широке поняття знаходить свій прояв і відображається свідомістю. Відбувається процес накопичення фактів, які сприяють побудові запасу образних уявлень. У подальшому чуттєвий рівень пізнання через сприйняття та уявлення закінчується формуванням національної самосвідомості.

Рушійною силою механізму формування національної самосвідомості є активізація та розвиток пізнавальної діяльності. А основою активізації є розвиток інтересів та формування мотиваційної діяльності, які можна здійснювати шляхом ознайомлення студентів з особливостями нації, до якої вони належать, привернення уваги до її позитивних рис, до вивчення особливостей її існування та діяльності, історичних успіхів та невдач, визначення місця нації серед інших народів та виховання уміння переборювати труднощі.

Зокрема, зі студентами спеціальності «Фізичне виховання» проводиться широкомасштабна краєзнавчо-туристична діяльність на теренах Рівненщини. Різновиди туристичних походів та екскурсійні тури вихідного дня розкривають перед студентами історію рідного краю: першодрук в Україні Пересопницької Євангеліїї, славнозвісну битву під Берестечком на Млинівщині, козацьку звитягу під замками міст Острога, Дубна, Корця, створення 14 жовтня 1942 року під м. Костополем перших загонів Української Повстанської Армії тощо. Студенти не тільки відвідують історичні місця, але й проводять екологічні акції з прибирання засмічених територій, впорядковують і доглядають могили невідомих загиблих борців за вільну незалежну Україну у звитяжних змаганнях 1942-1952 років.

Студенти спеціальності «Фізичне виховання» є активними учасниками щорічних міських, регіональних та всеукраїнських патріотичних туристичних змагань, зокрема, «100 км за 24 години» – присвяченого Дню пам’яті голодомору в Україні», міжрегіонального туристичного походу «Доброволець», присвяченого пам’яті героїв УПА, обласний туристичний похід «Зірковий зліт» та всеукраїнський «Стежками героїв» в Карпатах – присвячених загиблим у боротьбі з фашистськими загарбниками, сходження на г. Говерлу до річниці Незалежності України тощо.

Одним із шляхів підвищення ефективності формування національної свідомості є встановлення більш тісних міжпредметних зв’язків, які за своєю освітньою і виховною функцією мають закономірний цілісний вплив на свідомість, почуття і діяльність людини. Ефект впливу міжпредметних зв’язків на формування національної свідомості здійснюється завдяки перебудові й вдосконаленню внутрішньої логічної структури методів і методичних прийомів навчання та виховання. Зокрема, для виховання у студентів національної самосвідомості доцільно використовувати адекватні методи та методичні прийоми, які відповідають конкретним умовам (віковим і психологічним особливостям студентів,

рівню їхніх знань, матеріальній базі університету тощо): розповіді, бесіди, відвідування виставок, музеїв, майстерень народних умільців; зустрічі з майстрами народної творчості; демонстрація образотворчого народного мистецтва, перегляд слайдів, відеофільмів та кінофільмів; читання літератури на історичну, біографічну (біографії видатних осіб нації, діячів культури, науки та мистецтва) та географічну тематику, українських легенд, дум, переказів; виготовлення альбомів та художніх монтажів, створення макетів та виробів з природного матеріалу; участь у народних обрядах, національних іграх, конкурсах, олімпіадах, розучування народних пісень, інсценування національних літературних творів, проведення спортивних змагань, спортивно-розважальних свят та спортивних вечорів.

Зокрема, зі студентами спеціальності «Фізичне виховання» традиційно вже 10 років поспіль проводяться спортивно-розважальні свята: «Свята Покрова» – свято проводиться 14 жовтня і присвячене вшануванню пам'яті бійців Української Повстанської Армії – борців за вільну незалежну Україну; «Козацькі забави» – 19 січня на Водохреща, центральним змаганням є козацькі сходження «Лава на лаву»; «А ну-мо, хлопці» – на День захисника Вітчизни; «А ну-мо, дівчата» – весняне спортивне свято Берегинь.

Проте, необхідно пам'ятати, що процес оволодіння науковою системою знань про свій народ, свою націю, її історію, культуру не повинен носити епізодичний характер, а має втілюватися у життя через інтеграцію в цілісну систему всіх дисциплін навчального плану.

Безсумнівно, не всі навчальні предмети мають однакові можливості для національного виховання, але ці можливості закладені у зміст будь-якого з них. Специфічні можливості одних дисциплін мають безпосередній вплив на процес патріотичного виховання завдяки великій емоційній насиченості ідей та фактів, що містяться у їх змісті, особливості ж інших предметів діють опосередковано. Завдання викладача полягає в тому, щоб розкрити перед свідомістю студентів кожний предмет як інформаційне джерело розумового розвитку крізь призму державницької національної ідеї. Проте варто пам'ятати, що виховання здійснюється не тільки на лекційних і практичних заняттях або в інший обмежений проміжок часу. Національне виховання – це постійний процес, який тим ефективніший, чим більше праці в нього вкладає викладач і весь колектив вищої школи в цілому. Виховує студента все: і заняття, і розвиток різнобічних інтересів поза парами, і засоби масової інформації, і взаємовідносини студентів у колективі та поза університетом, у сім'ї та в соціальному середовищі місця проживання тощо.

При аналізі результатів даного дослідження не можливо залишити поза увагою проблему національної української мови. Адже невід'ємною частиною національного виховання є рідна мова народу – безцінне духовне багатство, в якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість, славу, культуру, традиції. Мова сприймається не просто як засіб комунікації, не лише як знаряддя формування думок, а значно

індивідуальніше: як засіб вияву духовно-емоційної сфери людини. Спілкування рідною мовою веде до зростання національної свідомості студента, формує його гідність, високі моральні якості українця.

Мова – це дім нації. Мова є засобом як утвердження, так і знищення ментальної автентичності нації, тому що вона є емоційним, вольовим та інтелектуальним виміром соціогенезу, вона уможливлює унікальне пізнання буття. Тому любов до України, до свого народу, своєї нації неможлива без любові до рідного слова, оскільки рідна мова одна у людини, як і одна Батьківщина: «дві рідні мови – це так само безглуздо, якби ми намагалися уявити, що одну дитину народили дві матері» – підкреслював у своєму записнику всесвітньо відомий український педагог Василь Сухомлинський [7, с. 5].

Слово рідної української мови водночас виступає як суб'єкт і як засіб оволодіння знаннями, як основа впливу культури моральних почуттів, взаємин, вчинків на світогляд студентів. Саме тому у вихованні словом необхідно керуватися як принципом оптимальної побудови своєї мови у психологічному плані (тобто необхідна емоційна розвиненість викладача, його комунікативність, розкутість, що дає йому можливість доторкнутися до найвіддаленіших куточків серця студента словом), так і принципом зворотного зв'язку у спілкуванні (тобто вміти подивитися на світ очима студента)..

Особливий інтерес викликає і сприяє запам'ятовуванню матеріалу інформація на заняттях фітотерапії про рослини-обереги, рослини-символи (калина у лузі, тополі край дороги, верби над ставом, соняшник в городі, мальва за тином) – здавна найприкметніші ознаки українського села, які одухотворені найрізноманітнішими легендами, казками, оповідями.

Краса рідного краю, де в органічній єдності зливається образ, емоція, слово, стає джерелом любові до свого народу, своєї нації, України саме завдяки вдумливому споглядання картин природи під час проходження двотижневого туристичного походу по Рівненщені та Карпатах, походів вихідного дня. У процесі навчання доцільно використовувати прогностичні функції народних прикмет («Вінця навколо Сонця – на дощ», «Зірки стрибають – на мороз», «Небо над лісом посиніло – буде тепло», «Дощ на Зелені свята – будуть великі достатки» і т.д.). Така інформація стимулює студентів уважніше придивлятися до навколишнього світу, формує у них своєрідне національне сприймання довкілля, усвідомлення реальної дійсності, виховує патріотичні почуття, а реальне відчуття краси в свою чергу пробуджує бережливе ставлення як до природи рідного краю, так і до праці сотень поколінь свого народу, які плекають свою землю і передають у спадок наступним поколінням своєї нації.

На заняттях з професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури акцентується увага на норми і правила здорового способу життя, виховується звичка щодо їх дотримання. Проте, виховною метою на цих заняттях повинна бути не тільки турбота про розвиток фізичних якостей і

збереження здоров'я життя як найвищої цінності, але й забезпечення гармонійного розвитку фізичного і духовного життя, підготовка студента до суспільно корисної праці і захисту свого народу, нації, Батьківщини від ворогів. У цьому аспекті особливої уваги заслуговує впровадження в кожне практичне заняття з фізичного виховання елементів національної культури – українських народних рухливих ігор, які за своїм змістом передбачають як розвиток сили, витривалості, спритності, взаємовиручки, кмітливості, спостережливості, тренування розуму тощо, так і прилучають до досвіду морального життя українського народу, дають можливість розвивати свою національну самобутність через сюжетність гри.

Під час проведення занять з іноземної мови доцільно теж здійснювати національне виховання, яке полягає у створенні уявлення у студентів про велику різноманітність укладів життя у світі, у навчанні неупередженого сприймання іншої культури крізь призму національної свідомості. За такого підходу іноземна мова виступає засобом цілісного сприймання світової культури, де через співставлення і знаходження спільного та різного по відношенню до рідного народу, його культури, мови, природи у студентів формується не тільки толерантне ставлення до мови і духовного світу іншого народу, але й усвідомлення самобутності української нації у світовій цивілізації, утверджується почуття національної гордості та самопошани.

Отже, формування національної свідомості у студентів у процесі навчальної діяльності має відбуватися таким чином, щоб між засвоєнням знань і моральним розвитком не було розриву. Успіх цього процесу залежатиме, з одного боку, від змісту навчальних програм та організації розумової праці на заняттях і в поза навчальний час, а з іншого – успіх залежатиме від духовного багатства самого викладача, його ерудиції, культури, прагнення і вміння пов'язувати будь-який навчальний матеріал із завданнями національного виховання з метою комплексного впливу на свідомість, почуття і поведінку студента.

Народжуючись, дитина застає у готовому вигляді і вбирає в себе відчуття своєї причетності до нації, які за певних обставин мають перерости в утвердження власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю, Україну. Ось чому сьогодні Українській державі потрібна така вища школа і така виховна робота в ній, яка б знищувала у свідомості студентів і їхніх батьків почуття меншовартості, а натомість виховувала б гордість за дідів та прадідів, які зберегли мову, звичаї і традиції своїх пращурів і генетично заклали в нас ту внутрішню силу, яка здатна відродити славу української нації.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Сила і ефективність патріотичного виховання визначається тим, наскільки глибоко ідея Батьківщини проникає в духовний світ студента в період його мужніння як людини і громадянина, наскільки глибоко він бачить світ і самого себе очима патріота. Діалектична єдність трьох компонентів патріотизму: знання – переживання – вчинки і визначає глибину цього

почуття. Квінтесенцією формування національної свідомості молоді в умовах вищого навчального закладу є органічне злиття сукупності виховних можливостей кожного окремого предмета та зусиль викладача з метою комплексного впливу на свідомість, почуття і поведінку студента.

Список використаних джерел:

1. Чи вважаєте Ви себе патріотом України? [Електрон. ресурс] // Центр Разумкова [веб-сайт] – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=399
2. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. – Назва з екрану [Електронний ресурс] – Режим доступу http://don.kievcity.gov.ua/content/nacionalnopatriotychne-vyhovannya-uchnivskoi-molodi.html
3. Як Ви ставитеся до національного свята – Дня Незалежності України? [Електрон. ресурс] // Центр Разумкова [веб-сайт] – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=321
4. Ровесники незалежної України: думки, інтереси, громадянські позиції [Електрон. ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи [веб-сайт]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/poll
5. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України / С. Рудницький. – Львів: Світ, 1994. – 413 с.
6. Романенко Ю. В. Соціалізація особи: метапрограмний та психотехнологічний аспекти / Романенко Ю. В. – К. : Вид-тво ДУІКТ, 2007. – 407 с.
7. Сухомлинська О. В. Із записника В. О. Сухомлинського / О. В. Сухомлинська // Початкова школа. – 1993. – №10.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Chy vvazhaiete Vy sebe patriotom Ukrainy? [Do You Consider Yourself a Patriot of Ukraine?] [Elektron. resurs] // Tsentr Razumkova [web-sait] – Rezhym dostupu: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=399 (in Ukrainian)
2. Kontseptsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi [The Conception of national-patriotic education of children and youth]. – Nazva z ekranu [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu http://don.kievcity.gov.ua/content/nacionalnopatriotychne-vyhovannya-uchnivskoi-molodi.html. (in Ukrainian)
3. Yak vy stavytesia do natsionalnoho sviata – Dnia Nezalezhnosti Ukrainy? [What’s Your attitude to the National Holiday – the Independence Day?] [Elektron. resurs] //Tsentr Razumkova[web-sait] – Rezhym dostupu: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=321. (in Ukrainian)
4. Rovesnyky nezalezhnoi Ukrainy: dumky, interesy, hromadianski pozytsii [Peers of independent Ukraine: the views, interests, civil positions] [Elektron. resurs] // Fond Demokratychni initsiatyvy [web-sait] – Rezhym dostupu: http://dif.org.ua/ua/poll. (in Ukrainian)

5. Rudnytskyi S. Chomu my khochemo samostiinoi Ukrainy [Why do We Want Independent Ukraine]. – Lviv: Svit,1994. – 413s. (in Ukrainian)
6. Romanenko Yu.V. Sotsializatsiia osoby: metaprohramnyi ta psykhotekhnolohichnyi aspekty [Socialization of the Personality: Metaprogram and Psihotehnologii Aspects] // Romanenko Yu.V. – K.: Vyd-tvo DUIKT, 2007. – 407 s. (in Ukrainian)
7. Sukhomlynska O.V. Iz zapysnyka V.O.Sukhomlynskoho [From the Totebook of V. A. Sukhomlinsky] // Pochatkova shkola. – 1993. – № 10. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье отображена проблема патриотического воспитания студентов специальности «Физическое воспитание» в Ровенском государственном гуманитарном университете. Актуальность предопределена довольно низким уровнем патриотизма среди студенческой молодежи Украины. Поставленные задачи предусматривали проведение анализа смысловой нагрузки терминов «нация», «этнос», «ментальность», «духовность», «патриотизм»; определение механизма формирования национальной самосознательности у студентов; проведение анализа патриотического воспитания студентов РГГУ.

Сила и эффективность патриотического воспитания определяется тем, насколько глубоко идея Родины проникает в духовный мир студента в период его взросления как человека и как гражданина, насколько глубоко он видит мир и самого себя глазами патриота. Диалектическое единство трех компонентом патриотизма: знание – переживание – поступки определяет глубину этого чувства.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, студенческая молодежь, физическое воспитание.

Summary. The paper deals with the problems of patriotic education of students specialized in physical education in Rivne State University for Humanities. The actuality of the article is predefined by the low level of patriotism among the student youth in Ukraine. The tasks of the research provided for the analysis of semantic meaning of terms : “nation”, “etnos”, “mentality”, “spirituality”, “patriotism”; determination of the mechanism of formation of national self-consciousness in students; analyses of patriotic education of students in Rivne State University for Humanities.

Strength and effectiveness of patriotic education is determined by the depth of penetration of the idea of Motherland into the spiritual world of a student while he is growing up as a human being and a citizen; how profoundly he sees the world and himself through the eyes of a patriot. Dialectical unity of three components of patriotism: knowledge – feelings – actions defines the depth of that feeling.

Key words: patriotic education, student youth, physical education.

Стаття надійшла до редакції 02.05.2017

О. В. Боровець, М. В. Демчук

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація. У статті розглядається проблема формування соціальної компетентності молодшого школяра. Здійснено аналіз різних підходів до трактування поняття «соціальна компетентність», його змісту та складових. З'ясовано, що молодший шкільний вік – це період, який вважають сензитивним для формування соціальної компетентності, оскільки важливою його особливістю є зміна соціальної позиції дитини, коли вона розширює і поглиблює систему відносин з навколишньою дійсністю. Встановлено, що формування соціальної компетентності відбувається у процесі соціально значущої діяльності, зокрема, під час навчально-виховного процесу у школі.

Ключові слова: соціальна компетентність, вікові особливості молодших школярів, соціальна компетентність молодших школярів.

Постановка проблеми. В умовах модернізації освітньої галузі в Україні здійснюється оновлення змісту навчання й виховання школярів. У Державному стандарті початкової загальної освіти одним із пріоритетних напрямів сучасної початкової школи визначено формування цілісної особистості молодшого школяра на засадах компетентнісного підходу [2]. У процесі роботи з формування ключових та предметних компетентностей дітей молодшого шкільного віку значної уваги потребує проблема формування соціальної компетентності учнів, адже вона акумулює в собі багато важливих питань. Необхідність обґрунтування теоретичних і практичних аспектів процесу формування соціальної компетентності молодших школярів у контексті сучасних освітніх вимог спонукає дослідників до вивчення цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Різні аспекти процесу формування соціальної компетентності досліджувалися сучасними вченими: модель соціальної компетентності (Х. Спанярд), структура соціальної зрілості (В. Радул), соціально-психологічна компетентність (Л. Лєпіхова), соціалізація особистості (Т. Алєксєєнко), соціальна адаптація (Т. Ушакова) та ін. Проблема формування соціальної зрілості учнів на засадах компетентнісного підходу знайшла відображення у працях М. Гончарової-Горянської, О. Кононко, Ю. Коротіної, В. Масленникова, Л. Сохань та ін.

Мета нашої статті – на основі аналізу досліджень, що розкривають сутність поняття «соціальна компетентність», здійснити теоретичне обґрунтування сутності поняття «соціальна компетентність молодшого школяра» та проаналізувати особливості процесу формування соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних дослідженнях немає єдиного визначення поняття «соціальна

© Боровець О. В., Демчук М. В., 2017

компетентність». У державних документах та наукових працях знаходимо такі тлумачення:

– соціальна компетентність − це здатність особистості продуктивно співпрацювати з різними партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції в колективі [2];

– соціальна компетентність − це набута здатність особистості гнучко орієнтуватися у мінливих соціальних умовах та ефективно взаємодіяти із соціальним середовищем [4, с. 145];

– соціальна компетентність є інтегральною якістю особистості, що складається з комплексу емоційних, мотиваційних, характерологічних особливостей і виявляється в соціальній активності та гуманістичній спрямованості особистості [3, с. 98];

– соціальна компетентність – це здатність людини вибудовувати стратегії взаємодії з іншими людьми в оточуючій змінній реальності [9, с. 126].

Соціальна компетентність передбачає наявність упевненої поведінки, при якій різні навички відносин з людьми є автоматизованими й дають можливість мобільно змінювати свою поведінку залежно від ситуації. В основі складових цієї якості психологами виділяються: здатність брати на себе відповідальність, брати участь у прийнятті рішень і регулювати конфлікти; життєдіяльність у різнокультурному суспільстві, що включає в себе розуміння відмінностей між культурами, повагу та здатність жити з людьми інших культур; оволодіння усним і письмовим спілкуванням; бажання і здатність до саморозвитку й самонавчання.

У дослідженнях М. Гончарової-Горянської виділяються три підходи щодо визначення змісту соціальної компетентності: на основі конкретних соціальних навичок; на основі параметрів виміру соціальної компетентності; на основі якості поведінки соціально компетентної особистості [1, с. 72]. Акцентуючи увагу на тому, що особистість – істота соціальна, науковці зазначають, що соціальна компетентність включає соціальні мотиви, знання, навички, необхідні для успішної взаємодії із соціальним середовищем, а також самопочуття та самосприйняття особистості в мінливому соціумі. Соціальна компетентність незначною мірою залежить від природно-фізіологічних якостей, адже вона формується під впливом зовнішніх чинників [8, с. 6]. Ця якість особистості передбачає як достатній рівень уміння будувати партнерські відносини, здатність до кооперації на рівноправній основі, так і достатній рівень комфортності, щоб не йти врозріз із вимогами суспільства [5, с. 89]. На думку Л. Лєпіхової, соціальна компетентність вимагає від особистості як принциповості, вміння відстояти власну думку, протистояти небажаному впливу, так і толерантності, вміння не просто пристосовуватися, а ефективно діяти в соціальних умовах, що постійно змінюються [7, с. 18].

Аналіз наукових праць дає підстави стверджувати, що сучасні дослідники розглядають соціальну компетентність як необхідну складову особистості, яка визначає успіх у становленні особистості як повноцінного

члена соціуму, тому процес формування цієї інтегральної якості особистості потребує значної уваги зі сторони педагогів. Оскільки початкова школа є першим обов'язковим ступенем загальної освіти, у цей період починається системне залучення дитини до громадського життя, закладаються основи соціальної компетентності учнів.

Важливою особливістю молодшого шкільного віку, як вважають багато сучасних науковців, є зміна соціальної позиції дитини. Вона «приступає до систематичного навчання, стає членом класного і шкільного колективу, змінюються її відносини з дорослими. Це розширює й поглиблює систему її відносин з навколишньою дійсністю, посилює значущість спонтанних соціалізаційних процесів для її особистісного розвитку» [10, с. 384]. Саме у цей час формується низка особистісних утворень, що стають основою соціальної компетентності, а саме: формується новий тип відносин з людьми, засвоюються певні соціальні норми, втрачається орієнтація на дорослого й відбувається зближення з групою однолітків, де необхідними є навички конструктивної взаємодії; молодший школяр починає розуміти, що від його поведінки залежить вирішення багатьох життєвих ситуацій, він здобуває готовність до оволодіння навичками конструктивної поведінки в проблемних ситуаціях. У молодшому шкільному віці формується мотивація соціально значущої діяльності, у межах якої орієнтація на успіх є позитивною основою для формування соціальної компетентності школяра, оскільки вона спрямована на досягнення конструктивних результатів; розвивається здатність до довільної регуляції поведінки, критичне ставлення до себе й до інших людей [3; 10].

Формування соціальної компетентності особистості відбувається у процесі соціально значущої діяльності. Тільки через діяльність у колективі кожен його представник входить у суспільство. Значущим для дитини молодшого шкільного віку є колектив у школі. Ю. Коротіна визначає соціальну компетентність молодшого школяра як інтегративну характеристику особистості дитини, що відображає систему знань, умінь і навичок, які формуються у процесі вивчення навчальних предметів і є необхідними їй для моделювання своєї поведінки, уміння адекватно сприймати навколишню дійсність, будувати систему відносин і спілкування з оточенням [6, с. 7].

У процесі аналізу сучасних педагогічних досліджень з'ясовано, що соціальна компетентність молодшого школяра передбачає такі здатності: аналізувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, визначаючи в них власне місце, та проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп відповідно до соціальних норм і правил; продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі й функції в колективі, виявляти ініціативу, підтримувати й керувати власними взаєминами з іншими; застосовувати технології трансформації та конструктивного розв'язання конфліктів, досягнення консенсусу, брати на себе

відповідальність за прийняті рішення та їх виконання; спільно визначати цілі діяльності, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти і стратегії індивідуальних та колективних дій; визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації тощо [3; 5; 6; 8].

Формування соціальної компетентності молодших школярів слід розглядати не лише як продукт соціального виховання, а і як результат соціалізації. Особливості соціалізації молодших школярів у сучасних умовах сприяють ефективному розвитку різних структурних компонентів соціальної компетентності школяра. Враховуючи вищесказане, можна стверджувати, що молодший шкільний вік є сензитивним у формуванні соціальної компетентності, оскільки на цьому етапі розпочинається активне входження дитини у різні види діяльності, виявляється емоційний відгук на виховний вплив, відбувається значна кількість психічних процесів, які визначають подальшу активність особистості.

Висновки і перспективи подальших розвідок. У молодшому шкільному віці відбувається формування готовності дитини до співпраці, роботи в команді, розвиваються комунікативні навички, здатність приймати власні рішення у різноманітних життєвих ситуаціях. У процесі активної групової і колективної навчальної діяльності та спілкування у молодшого школяра формується соціальна компетентність, що включає певну систему знань, умінь і навичок індивідуальної та групової взаємодії та здатність моделювати й оцінювати свою поведінку відповідно до соціальних норм і правил. Соціальна компетентність молодшого школяра – це основа для подальшої освіти учня у постійно змінних соціальних умовах, для підготовки до виконання ним основних соціальних ролей у суспільстві. Обгрунтування педагогічних умов процесу формування соціальної компетентності молодших школярів може стати предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Гончарова-Горянська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів / М. Гончарова-Горянська // Рідна школа. – 2004. – № 7–8. – С. 71–74.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/.
3. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш та ін. ; наук. ред. А. Богуш ; за заг. ред. Н. Гавриш. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 368 с.
4. Докторович М. Соціальна компетентність як наукова проблема / М. Докторович // Психологія і суспільство. – 2009. – № 3. – С. 144−147.
5. Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / [Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшина, О. Овчарук,

Л. Паращенко, О. Пометун, О. Савченко, С. Трубачовона]. – К. : К.І.С, 2004. – 112 с.
6. Коротина Ю. Формирование социальной компетентности младших школьников средствами учебных предметов: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.02 / Ю. Коротина. – Тамбов, 2011. – 21 с.
7. Лєпіхова Л. Соціально-психологічна компетентність у психологічній взаємодії / Л. Лєпіхова // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 16−21.
8. Ніколаєску І. О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів: науково-методичний посібник / І. О. Ніколаєску. – Черкаси: ОІПОПП, 2014. – 76 с.
9. Прямикова Е. Социальная компетентность школьников: смыслы и практики / Е. Прямикова // Социологические исследования. – 2009. – № 7. – С. 126−132.
10. Яценко Л. Особливості соціалізації дітей молодшого шкільного віку / Л. Яценко, Т. Кравченко // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія. – 2013. – Вип. 28 (2). – С. 383-388.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Honcharova-Horianska M. Sotsialna kompetentnist: poniattia, zmist, shliakhy formuvannia v doslidzhenniakh zarubizhnykh avtoriv [Social Competence: Concept, Content, Ways of Formation in Researches of Foreign Authors] / M. Honcharova-Horianska // Ridna shkola. – 2004. – № 7–8. – S. 71–74. (in Ukrainian)
2. Derzhavnyi standart pochatkovoi zahalnoi osvity [State Standard of Primary General Education] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/. (in Ukrainian)
3. Dity i sotsium: Osoblyvosti sotsializatsii ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku : monohrafiia [Features of Socialization of Children of Preschool and Younger School Age : Monograph] / A. Bohush, L. Varianytsia, N. Havrysh ta in. ; nauk. red. A. Bohush ; za zah. red. N. Havrysh]. – Luhansk : Alma-mater, 2006. – 368 s. (in Ukrainian)
4. Doktorovych M. Sotsialna kompetentnist yak naukova problema [Social competence as a scientific problem] / M. Doktorovych // Psykholohiia i suspilstvo. – 2009. – № 3. – S. 144−147. (in Ukrainian)
5. Kompetentisnyi pidkhid u suchasnii osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy [Competence Approach in Modern Education: World Experience and Ukrainian Prospects] / [N. Bibik, L. Vashchenko, O. Lokshyna, O. Ovcharuk, L. Parashchenko, O. Pometun, O. Savchenko, S. Trubachovona]. – K. : K.I.S, 2004. – 112 s. (in Ukrainian)
6. Korotina Yu. Formirovanyje sotsial’noy kompetentnosti mladshykh shkolnikov sredstvami uchebnykh predmetov [Formation of Social

Competence of Primary School Pupils by Means of School Subjects] : avtoref. dys. … kand. ped. nauk: 13.00.02 / Yu. Korotina. – Tambov, 2011. – 21 s. (in Russian)
7. Liepikhova L. Sotsialno-psykholohichna kompetentnist u psykholohichnii vzaiemodii [Socio-psychological Competence in the Psychological Interaction] / L. Liepikhova // Vyshcha osvita Ukrainy. – 2004. – № 3. − S. 16−21 (in Russian)
8. Nikolaiesku I. O. Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv vidpovidno do vymoh novykh derzhavnykh osvitnikh standartiv: naukovo-metodychnyi posibnyk [Formation of Social Competence of Students of Secondary Educational Institutions in Accordance with the Requirements of New State Education Standards: Scientific-methodical Manual] / I. O. Nikolaiesku. – Cherkasy: OIPOPP, 2014. – 76 s. (in Ukrainian)
9. Priamykova E. Sotsialnaja kompetentnos't shkolnikov: smysly i praktiki [Social Competence of Students: Meanings and Practices] / E. Priamykova // Sotsyolohicheskiye issledovayiya. – 2009. – № 7. – S. 126−132. (in Russian)
10. Yatsenko L. Osoblyvosti sotsializatsii ditei molodshoho shkilnoho viku [Features of Socialization of Children of Younger School Age] / L. Yatsenko, T. Kravchenko // Humanitarnyi visnyk Derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu «Perejaslav-Khmelnitski derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni H. Skovorody». Pedahohika. Psykholohiia. Filosofiia. – 2013. – Vyp. 28 (2). – S. 383-388. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования социальной компетентности младшего школьника. Осуществлен анализ различных подходов к трактовке понятия «социальная компетентность», ее содержания и составляющих. Установлено, что младший школьный возраст – это период, который считается сензитивным для формирования социальной компетентности, поскольку важной его особенностью является изменение социальной позиции ребенка, когда он расширяет и углубляет систему отношений с окружающей действительностью. Установлено, что формирование социальной компетентности происходит в процессе социально значимой деятельности, в частности, во время учебно-воспитательного процесса в школе.

Ключевые слова: социальная компетентность, возрастные особенности младших школьников, социальная компетентность младших школьников.

Summary. The article is devoted to the problem of formation of social competence of primary school children. The analysis of different approaches to the interpretation of the concept “social competence”, its content and components is made. It is clarified that primary school age is the period which is considered to be a sensitive for the formation of social competence, because an

important its feature is the change of the social position of a child when she expands and deepens the relationship with the surrounding reality.

It is clarified that in a primary schoolchildren social competence, which includes certain system of knowledge, abilities and skills of individual and group interaction and the ability to model and assess his behavior according to social norms and rules, are formed in the process of active collective and group educational activities and communication. Social competence of primary schoolchildren is the basis for further their education of in a constantly changing social conditions, for training to perform basic social roles in the society.

Key words: social competence, age features of primary schoolchildren, social competence of primary schoolchildren.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2017

Б. П. Бричок

ПРИРОДОВІДПОВІДНА ОСВІТА – ВИМОГА СЬОГОДЕННЯ

Який же дар дістали ті,
Що так дітей учити вміють?
Мені здається, в скарбі тім
Любві найбільш дісталось їм.
І.Я.Франко

Анотація. Запроваджена практика набору студентів у ВНЗ через ЗНО (тести) без врахування природовідповідності має бути змінена. На початкову школу покладена відповідальність – дати кожній дитині своєрідний навігатор, який буде вести їх по життєвих дорогах. Успіх у житті залежить насамперед від вибору професії на основі задатків. Геніальність із пелюшок не означає успіху в житті.

Ключові слова*:* природовідповідність, інтелект, IQ, обдарованість, спадковість, гени.

Постановка проблеми. Сучасна система набору студентів у ВНЗ не враховує найголовнішого – природовідповідності, здатності до певної професії. У результаті абітурієнт вступає у той ВНЗ, у якому наявний відповідний прохідний бал. А згодом студент відчуває, що «сів не в свої саночки» і змушений слухати лекції про особливості «чужої» для нього професії і мріяти якомога швидше закінчити навчання у даному ВНЗ і вступати в інший, який відповідає його природним задаткам. Чи нормально це?

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблеми підготовки вчителя, його професійної діяльності були і залишаються предметом

© Бричок Б. П., 2017

дослідження багатьох вчених, котрим не байдужа доля молодого покоління – духовного потенціалу нації.

Це, зокрема, В. О. Сухомлинський, І. А. Зязюн, Ю. І. Завалевський, В. А. Кан-Калик, І. О. Синиця, Л. І. Рувінський, Ш. О. Амонашвілі та ін.

Проте проблема вступу абітурієнтів до педагогічного ВНЗ ними не розглядалася.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Національна система освіти в Україні нині формується в умовах значних зрушень у духовному, політичному економічному просторі суспільства.

Освітньо-педагогічні зміни у національному масштабі відбуваються у контексті загальноцивілізаційних трансформацій, зумовлених значним поширенням освітніх технологій, спрямованих на реалізацію особистісної парадигми освіти, яка полягає у побудові навчального процесу, що орієнтований на розвиток і саморозвиток індивіда.

Завданням загальноосвітньої школи, як зазначено у Концепції загальноосвітньої школи України, є «різнобічний розвиток індивідуальності дитини на основі виявлення її задатків і здібностей…» [5].

У цьому зв'язку підлягають зміні самі тенденції педагогічної діяльності:

- ріст системності у педагогічній діяльності;
- розширення свободи вчителя у цільовій, змістовій і процесуально-методичній сферах;
- орієнтація на особистість учня;
- подолання авторитарності.

Дитина з'являється на світ з певними якостями, успадкованими від батьків.

Це видно із такої схеми:

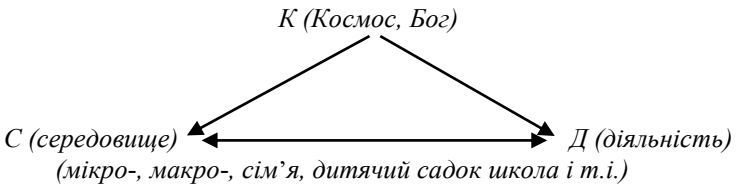

Завдання середовища – пізнати дитину, розшифрувати її генетичний код, задатки і включити у діяльність, у процесі якої розкриються ці задатки, розкриються і переростуть у провідну природовідповідну діяльність. Яка вона? Це ігрова, навчальна, трудова, спортивна, художня і т.і.

А ще й соціально-економічні умови, географічне середовище.

Останнім часом з'являються цікаві матеріали про дітей-Індиго – дітей нового покоління, надзвичайно обдарованих. Сьогодні кількість таких дітей у світі перевищує 100 млн. Але це не означає що вони досягнуть успіху в житті. Британські соціологи спостерігали за життям

210-ти дітей, що вважалися геніальними. Успіху в житті досягти могли лише 5!

За даними одного з відомих американських дослідників Е. Торренса, більше третини таких дітей визнані у школах як невстигаючі.

Наведемо деякі приклади.

Найрозумнішою людиною на планеті визнано трирічну жительку Великобританії Алісу Амос. Коефіцієнт її інтелекту 162, IQ перевищує Альберта Ейнштейна. У нього – 160.

Тринадцятирічна ромська дівчина має IQ 162 і запрошення до Оксфордського університету для вивчення медицини.

Таких людей у світі немало. Серед них шахіст Гаррі Каспаров – IQ 190, математик Ендрю Уайлс – IQ 170, математик Теренс Тао – IQ 230, фізик Кім Унг-Йонг (Корея) – IQ 210, астрофізик Крістофер Хірата – IQ 225.

«Небесна істота, зовсім не схожа на смертних», – так писали про Ісаака Ньютона при його житті. А сам він вважав, що «геній – це терпіння думки, зосередженої у відомому напрямі. Якщо я бачив далі за інших, то лише тому, що стояв на плечах гігантів».

Великий винахідник за всю історію людства Томас Едісон сміявся, коли називали його генієм: «Що за дурниця? Я вам говорю, що секрет генія – це робота, наполегливість і здоровий глузд…».

Отож бачимо, що «обранці долі» не визнавали своєї унікальності. Часто люди не завжди об'єктивно оцінювали як інших, так і себе.

Історія засвідчує, як декілька сотень фінських матросів та торговців, що розбирали справу Сократа і засудили його до смерті за неправильні погляди, а Джордано Бруно спалили на вогнищі за «неправильні» погляди на Всесвіт. Отож напрошується запитання: «А судді хто?» Існує точка зору, що таланти народжуються плеядами, ніби миттєво, циклічно. Як приклад, наводяться прізвища письменників: 1799 рік – Пушкін, 1809 – Гоголь, 1811 – Бєлінський, 1814 – Лермонтов, Шевченко і т.і.

Маємо значну кількість людей, які проявляють незвичайні здібності з малих років. Тому і говорять, що геніями народжуються.

Цього заперечити не можна. Вольфганг Амадей Моцарт у чотирирічному віці створив декілька концертів, і шестирічному – скрипкові сонати, у десять років – свої перші симфонії, виконані в Лондоні, у чотирнадцять – оперу на замовлення Міланського театру. Це, звичайно, геніальність вражень.

Але бувало й по-іншому. Наприклад, констатували в університеті, що Гегель – молода людина, яка не вирізнялась від інших, а у філософії зовсім себе не проявив. Чарльз Дарвін серед своїх ровесників та вчителів вважався тупуватим хлопцем, а Менделєєв декілька разів при вступі до університету провалював хімію.

Ми живемо в інший час. У нас є значно кращі можливості визначити задатки дитини, побачити полум'я любові у її серці і направити її на правильну життєву дорогу.

Як би там не було, але природовідповідність – основа життєдіяльності людей.

До неї входять задатки – генетично детерміновані анатомо-фізіологічні особливості мозку і нервової системи, що є передумовою процесу розвитку. Елементарною одиницею спадковості є ген – носій задатків.

Історія засвідчує, що були дві концепції розвитку: соціологічна (Дж. Локк, Гельвецій) та біологічна (Дж. Дьюї, Е. Торндайк). У тій чи іншій мірі вони існують і нині.

У 2008 році російський вчений В. П. Безпалько опублікував у журналі «Народное образование» статтю «Педагогічний маніфест – 10 заповідей природовідповідності». Він стверджує, що траєкторія освіти людини задана природою у вигляді її природних задатків до певних видів діяльності. «Сенс природовідповідної освіти, – пише В. П. Безпалько, – у культивуванні вроджених домінантних задатків людини – інтелектуальних і фізичних, їх розвиткові до принципово можливого рівня досягнень у професійному становленні особистості [2].

Основне завдання початкової школи, на його думку, – виявлення домінантних задатків кожного учня і визначення подальшої направленості його освіти.

Без врахування цих задатків примусове навчання з непомірним навантаженням призводить до краху. Так сталося із дітьми відомого в педагогічних колах В. П. Нікітіна, який хотів перевернути світ, а світ перевернув його семеро дітей. Доля цих дітей стала іншою, не такою, якою хотів бачити Б. П. Нікітін.

А сучасна система ЗНО в Україні? При вступі до ВНЗ хіба вона може задовільняти вступників, які потрапляють у ВНЗ за сумою балів, а не за природовідповідністю?

Це травма психологічна, покарання батьків фінансове і багато інших неприємностей. То чи не варто перебудовувати професійну орієнтацію учнів так, щоб достеменно вивчити учня і направити його на природовідповідний вибір професії?

Для якісної підготовки вчителів слід передбачити відбір кандидатур на основну людську професію шляхом перевірки на профпридатність. Інтернет-мережа не замінить живого педагога.

Школи сьогодні потребують, аби у штаті був соціолог, психолог. Необхідна ціла психологічна служба. Тоді школа зможе визначити наявність у дітей педагогічних здібностей. Зокрема, мова йде про перцептивні, комунікативні, акторські здібності, креативні, організаторські, дидактичні здібності.

Та найголовніше – наявність любові до людей, зокрема до дітей. саме ця любов необхідна педагогу. Якщо поглянути на модель конкурентоспроможного вчителя, у якій є перелік якостей із педагогічної техніки, компетентності, загальної і духовної культури, професійних здібностей і т.і., то ми не побачимо основної – педагогічної любові. А

згадаймо слова В. О. Сухомлинського: «Що було найголовніше в моєму житті? Без вагань відповідаю: любов до дітей» [6].

Оскільки саме початкова школа повинна виявляти майбутніх потенційних педагогів з числа учнів, то й готувати вчителів початкової школи треба дуже відповідально. Адже саме педагоги початкової школи мають дати дитині своєрідний навігатор, який поведе її по життєвих дорогах.

Висновки і перспективи подальших розвідок.

1. При вступі до ВНЗ абітурієнт повинен мати «дорожню карту» до своєї професії, відповідну підготовку, характеристику у вигляді портфоліо, яке супроводить його упродовж навчання в школі.
2. Старші класи загальноосвітньої школи повинні бути профільними. Учень обирає або коледж, або профільний клас.
3. При поданні документів до ВНЗ абітурієнт має пройти співбесіду із комісією, до якої входять психолог, лікар, соціальний педагог, вчителі і представники ВНЗ.
4. МОН слід змінити правила прийому до ВНЗ, відмовившись від тестування як «панацеї». Потрібно бачити людину, спосіб мислення її, бо пам ’ ять – це добре, але це не все для обрання професії.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Особистісно орієнтоване виховання / І. Д. Бех. – К., 1998.
2. Безпалько В. П. Педагогический манифест / В. П. Безпалько // Народное образование. – № 8. – 2008.
3. Белухин Д. А. Личностно ориентированная начальная педагогика в вопросах и ответах / Д. А. Белухин. – М., 2006. – 312 с.
4. Діти-Індиго – діти майбутнього? // Завуч. Грудень. – 2006. – № 34.
5. Концепція середньої загальноосвітньої школи України // Інформаційний збірник МО України. – К., 1999. – № 4. – С. 4-12.
6. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Передмова / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5 т. – К., 1977. – Т.3. – С. 7.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Bekh I.D. Osobystisno oriientovane vykhovannia [Personally Oriented Education]. – K., 1998. (in Ukrainian)
2. Bezpalko V.P. Pedahohycheskiy manifest [Pedagogical Manifesto] / Narodnoje obrazovaniye. – 2008. – № 7. (in Russian)
3. Belukhyn D.A. Lichnostno orijentirovannaja nachal’naja pedagogika v voprosakh i otvetakh [Personality-oriented Elementary Pedagogy in Questions and Answers]. – M., 2006. – 312 s. (in Russian)
4. Dity-Indyho – dity maibutnoho? [Children-Indigo – Children of the Future?] // Zavuch. Hruden. – 2006. – № 34 (n Ukrainian)
5. Kontseptsiia serednoi zahalnoosvitnoi shkoly Ukrainy [The Concept of Secondary Schools of Ukraine] // Informatsiinyi zbirnyk MO Ukrainy. – K., 1999. – № 4. – S. 4-12 (in Ukrainian)

6. Sukhomlynskyi V.O. Sertse viddaiu ditiam. Peredmova [I Give My Heart to Children. Preface] // Vybrani tvory. V 5 t. – K., 1977. – T.3. – S. 7. (in Ukrainian)

Аннотация. Существующая практика набора студентов в ВУЗ путем внешнего независимого оценивания (тестирования) без учета природосоответствия должна быть изменена. Успех в жизни зависит прежде всего от выбора профессии на основании врожденных способностей. На начальную школу положена ответственность – дать каждому ребенку своеобразный навигатор, который поведет его по жизненных дорогах.

Ключевые слова: природосоответствие, интеллект, IQ, одаренность, наследственность, гены.

Summary. The current practice of entering students to higher education institutions by external independent evaluation (testing) without taking into account environmental compliance must be changed. Without taking into account these inclinations force learning with excessive loads lead to the collapse. The main task of the elementary school is to identify the dominant inclinations of each student and to determine the future direction of his education. It has the responsibility to give each child a kind of navigator which will guide her along the roads of life. Success in life depends primarily on the choice of profession based on instincts. The genius which is seen in the early age does not mean success in life.

Key words*:* nature correspondence, intellect, IQ, giftedness, heredity, genes.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2017

О. А. Гудовсек

ПРОБЛЕМА ПІДГОТОВКИ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ: СТАН ДОСЛІДЖЕНОСТІ

Анотація. У статті розкрито різні аспекти підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва в Україні. На основі аналізу науково-педагогічної літератури та дисертаційних досліджень, виокремлено педагогів, що розглядали проблему підготовки учителів образотворчого мистецтва як в історичному аспекті, так і на сучасному етапі. Вказано найбільш значущі проблему, яких торкаються у своїх дослідженнях сучасні науковці, зокрема: формування творчих здібностей майбутніх учителів образотворчого мистецтва; готовність майбутніх учителів мистецьких спеціальностей до професійного саморозвитку; формування професійної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва; застосування народної художньої творчості у фаховій підготовці

© Гудовсек О. А., 2017

майбутнього вчителя образотворчого мистецтва; підготовки вчителів декоративно-прикладного мистецтва як складова підготовки педагогів образотворчого мистецтва. Автором встановлено, що, незважаючи на дослідження різних аспектів підготовки вчителів образотворчого мистецтва в сучасній Україні, проблема підготовки вчителів образотворчого мистецтва в історичному ракурсі ґрунтовно не досліджувалась. Це є перспективою подальших досліджень.

Ключові слова: вчитель, образотворче мистецтво, підготовка вчителів, вищий навчальний заклад, фахова підготовка.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції модернізації освіти, що формуються на ґрунті багатовікових вітчизняних традицій, актуалізують необхідність переосмислення педагогічного досвіду минулого, який сприяє збагаченню науки цінними історико-педагогічними ідеями і фактами та позитивно впливає на підвищення якості освіти майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Образотворче мистецтво спрямоване на духовно-творчий розвиток особистості, гуманізацію та гуманітаризацію навчально-виховного процесу як у загальноосвітніх навчальних закладах, так і у вищій школі.

Зміст підготовки майбутніх учителів до викладання образотворчого мистецтва відповідає основним положенням і завданням чинного Державного стандарту початкової загальної освіти (2011), Державний стандарт повної загальної освіти (2013), Концепції загальної мистецької освіти (2003), Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах (2004), Національній доктрині розвитку освіти в України, Закону України «Про вищу освіту» (2014), Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти та інших нормативних документах. У них не лише проголошується важливість таких ідей, як залучення дітей та молоді до образотворчого мистецтва, а й містяться конкретні заходи щодо їх реалізації. Таким чином, перед вищою школою гостро постає проблема забезпечення умов для фахового зростання майбутніх учителів образотворчого мистецтва, готових до безперервного професійного саморозвитку впродовж життя, здатних постійно вдосконалювати себе й власну діяльність відповідно до потреб суспільства.

Аналіз останніх досліджень з проблеми показує, що методиці викладання образотворчої діяльності присвячено роботи Д. Кардовського,Є. Кондахчана, А. Соловйова, В. Фаворського та інших. Науково-методичне забезпечення підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва у вищих навчальних закладах висвітлено у працях А. Антоновича, Г. Бєди, Н. Боголюбова, М. Кириченка, І. Кириченка, С. Коновець, В. Кузіна, В. Сироти, М. Ростовцева та ін. Важливість використання мистецтва у фаховій підготовці вчителів обґрунтував І. А. Зязюн, доцільність використання мистецького потенціалу у процесі формування здібностей вчителя висвітлила О. П. Рудницька, необхідність взаємодії з мистецтвом та вплив мистецтва на розвиток

творчих здібностей окреслювали у своїх працях Г. Ващенко, А. Канарський, Е. Кібрік, Н. Киященко, В. Костін та ін..

Окремі питання викладання образотворчого мистецтва в початкових школах різних регіонів України розкрито в роботах О. Волинська, В. Ворожбіт, І. Малиніної, Н. Межової, О. Попик, М. Ростовцева, С. Таранущенка, Ф. Уманцева та ін..

Особливості підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва розглядали О. М. Каленюк, М. О. Пічкур, Л. М. Покровчук, М. М. Ростовцев, М. І. Стась, О. В. Ткачук.

Метою статті є систематизація та узагальнення наукових досліджень педагогів щодо підготовки учителів образотворчого мистецтва в Україні

Виклад основного матеріалу дослідження. Образотворче мистецтво є невід'ємною складовою всіх рівнів освітньої системи, це найефективніший спосіб реалізації творчого потенціалу людини, стимулювання уяви.

Аналіз наукової літератури та дисертаційних праць засвідчує значну увагу вчених до різних аспектів підготовки вчителів образотворчого мистецтва в Україні.

Так, у дисертаційному дослідженні Л. Ейвас узагальнено розвиток системи підготовки вчителів декоративно-прикладного мистецтва в Україні другої половини XX - початок XXI століття. Автором встановлено, що в 70-90 рр. XX ст. відбулося формування змісту шкільного образотворчого мистецтва на національному ґрунті. Як наслідок – проходить перегляд змісту підготовки вчителів образотворчого мистецтва на художньо-графічних факультетах педагогічних інститутів. Започатковується підготовка вчителів образотворчого мистецтва на факультетах початкового навчання як додаткова спеціальність. Педагог встановила, що в досліджений період виділяється дві ланки системи підготовки вчителів декоративно-прикладного мистецтва: допрофесійна та професійна. Допрофесійна підготовка передбачала оволодіння основами образотворчої грамоти, навичками просторового мислення, композиційного розміщення, художніми техніками, специфічними художньо-декоративними вміннями та навичками. Професійна освіта майбутніх вчителів декоративно-прикладного мистецтва здобувається на двох підрівнях: педагогічна освіта - у вищих педагогічних навчальних закладах (педагогічних училищах та інститутах) та художня освіта - у вищих художньо-промислових навчальних закладах. Дослідниця визначила, що система підготовки вчителя декоративно-прикладного мистецтва є частиною підготовки педагога образотворчого мистецтва [2].

У свою чергу, М. Пічкур, досліджуючи формування професійної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва на матеріалі композиції, стверджує, що професійна культура вчителя розглядається як єдність культури особистості з її фаховою майстерністю, які внаслідок взаємовпливу і взаємопроникнення становлять систему соціально-

професійних особистісних якостей. Родовою ознакою кожного компонента цієї системи є композиційність. У свою чергу, професійна культура вчителя образотворчого мистецтва включає такі компоненти: професійну мотивацію (інтерес до композиції творчих педагогічних рішень, у тому числі і в галузі образотворчого мистецтва); професійні знання (про способи і результати педагогічної композиції); професійну майстерність (уміння будувати педагогічний процес). Дослідник визначає композицію як основу формування професійної культури вчителя образотворчого мистецтва. На основі цього ним розроблені критерії сформованості професійної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва: 1) знання універсальних композиційних закономірностей і виражальних засобів; 2) здатність адекватно сприймати композиційні об'єкти; 3) уміння створювати композицію в різних видах професійної діяльності; 4) самокомпонування (самовдосконалення). Здійснений аналіз навчальних планів та програм курсу композиції у вищих закладах освіти дав змогу педагогу зробити висновок, що на сучасному етапі не існує дисципліни «Основи композиції» для вчителів початкових класів із додатковою спеціальністю «Образотворче мистецтво». Це зумовило необхідність розроблення цілісної програми спецкурсу «Основи композиції», яку було покладено в основу дидактичної моделі поетапного формування професійної культури студентів, майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Основний акцент у змісті спецкурсу зроблено на встановлення зв'язку композиції з різними галузями знань і пошук шляхів активізації процесу оволодіння студентами композиційною діяльністю [5].

Застосування народної художньої творчості у фаховій підготовці майбутнього вчителя образотворчого мистецтва, О. Піддубною визначено як складний комплексний багатофункціональний процес, що характеризується традиційністю, майстерністю, індивідуальністю та спрямованістю на усвідомлення майбутніми вчителями мотивів, потреб своєї діяльності в застосуванні народної художньої творчості та забезпечує формування професійних знань, набуття практичних умінь, навичок у галузі образотворчого мистецтва. Народна художня творчість - діяльність, результатом якої є створення творів мистецтва, що характеризуються традиційністю, мистецтвом майстра, оригінальністю, неповторністю, індивідуальністю. Педагогом здійснено класифікацію видів народної художньої творчості за такими ознаками: національною, етнографічною, територіальною, матеріалом виготовлення, асортиментом, прийомами та технікою художнього оздоблення; типом, видом і мотивами малюнка, орнаменту, призначенням для подальшого використання при вивченні предметів художньо-естетичного циклу, що сприятиме ефективному застосуванню народної художньої творчості у фаховій підготовці майбутніх учителів образотворчого мистецтва з дисциплін: живопис, малюнок, скульптура, декоративно-прикладне мистецтво, історія мистецтва, методика викладання образотворчого мистецтва тощо. У дослідженні розроблено та апробовано модель фахової підготовки

майбутніх учителів образотворчого мистецтва засобами народної художньої творчості, яка включає єдність принципів, цілей, змісту, форм, методів, засобів навчальної та позанавчальної діяльності майбутніх учителів образотворчого мистецтва [4].

З метою підготовки висококваліфікованих учителів образотворчого мистецтва, формування у них смаку на основі глибокого розуміння українських народних традицій мистецтва, дослідницею розроблено та введено у практику інтегрований факультативний курс «Народна художня творчість у фаховій підготовці майбутнього вчителя образотворчого мистецтва». Основними завданнями курсу є: розвиток здібностей та художнього мислення майбутніх учителів, ознайомлення студентів із народним мистецтвом та методикою творчого пошуку, формування вміння виготовляти власноручно мистецькі вироби розвиток національної самосвідомості [3].

Досліджуючи готовність майбутніх учителів мистецьких спеціальностей до професійного саморозвитку, Наталя Чорна визначає її як професійно важливу якість особистості студента, котра характеризується позитивним ставленням до мистецько-педагогічної діяльності, прагненням до постійного самотворення на засадах акмеологічних позицій, що формується в процесі самостійного поглиблення фахових знань, розвитку мистецьких умінь і навичок, удосконалення педагогічної майстерності, а також реалізації особистісних можливостей і професійного творчого потенціалу. Проаналізувавши науково-методичну літературу, педагогом окреслено методологічні підходи щодо формування готовності до професійного саморозвитку майбутніх учителів мистецьких спеціальностей: акмеологічний, особистісно орієнтований, системний, діяльнісний, інтегративний, компетентністний, креативний. Система мистецької підготовки охоплює навчальну діяльність (аудиторна та групова робота) і позааудиторну роботу (мистецькі гуртки, концертно-виконавська діяльність, творчі майстерні тощо) [10].

Розроблена дослідницею авторська модель формування готовності до професійного саморозвитку майбутніх учителів мистецьких спеціальностей, визначена як схематичне зображення структурних компонентів спостережуваного процесу відповідно до мети, завдань, методологічних підходів, що містить критерії, показники, рівні сформованості означеної якості, а також методику реалізації педагогічних умов, яка передбачала три взаємопов'язані етапи: ціннісно-мотиваційний (формування мотиваційного компонента готовності до професійного саморозвитку студентів; активізація інтересу до мистецько-педагогічної діяльності; ознайомлення з основними вимогами та високими взірцями діяльності вчителів мистецьких спеціальностей), когнітивно-діяльнісний (формування компетентності професійного саморозвитку майбутніх учителів; засвоєння системи знань про сутність, зміст, особливості професійного саморозвитку; оволодіння практичними навичками і вміннями власного професійного саморозвитку; підвищення рівня

мистецької ерудиції) та особистісно-творчий (створення умов максимальної творчої самореалізації; творче застосування студентами набутих умінь, навичок і технологій здійснення професійного саморозвитку; активізація самостійної мистецької діяльності з метою розкриття творчого потенціалу; формування креативно-діяльнісного компоненту готовності до професійного саморозвитку).

У межах експериментального дослідження був впроваджений спецкурс для студентів вищих навчальних закладів «Основи професійного саморозвитку майбутнього вчителя», завданням якого було формування ціннісних орієнтирів щодо майбутньої професійної діяльності вчителя мистецьких спеціальностей; актуалізація в студентів мотивації професійного зростання; усвідомлення ролі професійного саморозвитку; забезпечення майбутнього спеціаліста системою знань та практичними навичками і вміннями щодо професійного саморозвитку в майбутній мистецько-педагогічній діяльності; ознайомлення майбутніх учителів із сучасними інноваційними педагогічними технологіями [11].

У дослідженні Т. Стрітьєвич підготовку вчителя образотворчого мистецтва розглянуто як цілісну систему формування загальнопедагогічних та спеціальних знань, умінь, навичок студентів, їх здатності до художньо-педагогічної діяльності. На переконання педагога, ця система проявляється: у різних видах діяльності, де є тісний взаємозв'язок загальнопедагогічних та спеціальних знань; в змісті навчального матеріалу, де у взаємозв'язку представлені психолого-педагогічні, методичні та спеціальні знання, уміння, навички; методичній оснащеності; практичній підготовці вчителя, здатного використовувати набуті знання та вміння не лише на уроці образотворчого мистецтва, але й у різних видах позаурочної роботи, досвід творчої діяльності, що включає мобільність використання набутих в вищому навчальному закладі знань, умінь та навичок, а також потреби у постійній самоосвіті, самовдосконаленні та саморозвитку [8].

Педагог стверджує, що провідними педагогічними засобами реалізації умов формування здатності до професійного саморозвитку майбутнього вчителя образотворчого мистецтва виступають форми та методи навчання на основі особистісно-діяльнісного підходу – це самостійна робота, педагогічна практика, позааудиторна робота, науково-дослідна робота, проблемно-діалогічні лекції, імітаційні, ділові, організаційно-дієві ігри, педагогічні тренінги, робота з діяльнісною та особисто-професійною моделями вчителя образотворчого мистецтва, самостійна робота студентів з професійного самовдосконалення тощо.

У дослідженні виокремлено основні компоненти здатності до професійного саморозвитку майбутніх учителів образотворчого мистецтва: мотиваційний; змістовий; рефлексивний. Розроблено та експериментально перевірено методику формування здатності до професійного саморозвитку майбутніх учителів образотворчого мистецтва, яка включає в себе: мету, завдання, зміст, форми, методи, умови та шляхи їх упровадження [9].

Важливим елементом дослідження є розробка нової модульної програми курсу «Вступ до спеціальності» для підготовки вчителів образотворчого мистецтва, зміст якої підсилено положеннями про професійний саморозвиток майбутнього вчителя, спрямованих на актуалізацію особистих мотивів та цінностей; ідентифікацію сучасного вчителя; самоідентифікацію [1].

М. Стась стверджує, що фахова підготовка майбутніх учителів образотворчого мистецтва в сучасних умовах має бути зорієнтована на їхню художню творчість і передбачає не стільки передачу професійних знань та умінь, скільки формує їхні творчі здібності. Досліджуючи методику формування творчих здібностей майбутніх учителів образотворчого мистецтва, педагог визначає, що «творчі здібності майбутніх учителів образотворчого мистецтва» - особистісні утворення, які спонукають до постійного творчого пошуку, необхідності оволодіння творчими вміннями, результатом чого є створення нових творів образотворчого мистецтва «за законами краси» за критеріями новизни, оригінальності та об'єктивної значущості [7]. Процес формування творчих здібностей майбутніх учителів образотворчого мистецтва відбувається, передусім, шляхом включення кожної особистості в активну художньо-творчу діяльність і має свою специфіку, яка полягає у постійному вирішенні поставлених перед ними художньо-творчих завдань. Такий процес, за нашим висновком, вимагає чіткого планування організаційних і дидактичних дій, а саме: забезпечення педагогічних умов формування творчих здібностей; комплексне застосування розроблених програм з малюнку, живопису, композиції, кольорознавства, історії мистецтв та методики викладання образотворчого мистецтва; встановлення оптимальних зв'язків між завданнями дидактичного й творчого типу, їх послідовність; використання ефективних форм та методів активізації художньо-творчої діяльності.

Педагогом розроблена та апробована методика формування творчих здібностей майбутніх учителів образотворчого мистецтва, яка включала три етапи. Пошуково-адаптаційний етап був спрямований на виявлення міри зацікавленості майбутніх учителів художньо-творчою діяльністю, підбиралися методи, засоби та форми ефективного впливу з боку викладача на формування творчих здібностей студентів. З цією метою дослідником застосовувалися авторські методи: «візуально-репродуктивного впливу» (забезпечує реалізацію вимог принципу наочності та репродуктивного відтворення художніх зразків шляхом використання інших виражальних засобів та матеріалів (за вибором студента)); «колірної та знаково-символічної виразності» (систематичне включення у навчальний процес практичних завдань, спрямованих на вираження внутрішньої концепції особистості майбутнього вчителя через нефігуративність, що допомагало їхній адаптації у новому середовищі). Ці методи дають змогу суттєво підвищити рівень зацікавленості й інтересу до художньої діяльності. Під час зображувально-виражального етапу здійснювалося комплексне застосування розроблених навчальних програм з малюнка, живопису та композиції;

встановлювались оптимальні зв'язки між завданнями дидактичного й творчого типу, їх послідовність; використовувалися активні форми та методи активізації художньо-творчої діяльності. Останній аналітично-узагальнюючий етап був зорієнтований на здійснення аналізу художньо-творчих робіт майбутніх учителів образотворчого мистецтва з метою перевірки дієвості створеної методики формування творчих здібностей [6].

Висновки та перспективи подальших розвіток. Провівши теоретичний аналіз наукових досліджень сучасних педагогів щодо різних аспектів підготовки вчителів образотворчого мистецтва в Україні, дійшли висновку, що підготовка вчителів образотворчого мистецтва в історичному ракурсі ґрунтовно не досліджувалася. Це є перспективою подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Бабенко Л. В. Вступ до спеціальності: програма для факультетів по підготовці вчителів образотворчого мистецтва педагогічних університетів / Л. В. Бабенко, Т. М. Стрітьєвич. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008 р. – 12 с.
2. Ейвас Л. Ф. Розвиток системи підготовки…вчителів декоративно-прикладного мистецтва в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук 13.00.01 / Л. Ф. Ейвас; Хмельн. гуманіст. педагогічна академія. – Хмельницький, 2017. – 23 с.
3. Піддубна О. М. Народна художня творчість у фаховій підготовці майбутнього вчителя образотворчого мистецтва: автореф. дис. ... канд. пед. наук 13.00.04 / О. М. Піддубна; Житом. держ. ун-т. ім. І. Франка. – Житомир, 2009. – 20 с.
4. Піддубна О. М. Педагогічні основи фахової підготовки майбутніх вчителів образотворчого мистецтва / О. М. Піддубна // Педагогіка і психологія професійної освіти // науково-методичний журнал. – 2008. – № 5 – С. 106-110.
5. Пічкур М. О. Формування професійної культури майбутнього вчителя образотворчого мистецтва (на матеріалі композиції): автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / М. О. Пічкур ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2000. – 20 с.
6. Стась М. І. Методика формування творчих здібностей майбутніх учителів образотворчого мистецтва: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / М. І. Стась ; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2007. – 20 с.
7. Стась М. І. Методичні рекомендації з формування творчих здібностей майбутніх учителів образотворчого мистецтва./ М. І.Стась. – Черкаси: ЧНУ, 2007. – 36 с.
8. Стрітьєвич Т. М. Активні методи навчання у підготовці майбутніх учителів образотворчого мистецтва / Т. М. Стрітьєвич // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – Черкаси : РВВ Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 129. – С. 125–130.

9. Стрітьєвич Т. М. Формування здатності до професійного саморозвитку майбутніх учителів образотворчого мистецтва: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Т. М. Стрітьєвич ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2009. – 20 с.
10. Чорна Н. Б. Критерії готовності до професійного саморозвитку майбутніх учителів мистецьких спеціальностей / Н. Б. Чорна // Мистецька освіта в контексті глобалізації та полікультурності : зб. наук. пр. за матеріалами Міжнародної наук.-практ. конференції. – Луганськ : Янтар, 2012. – С. 197-201.
11. Чорна Н. Б. Формування готовності до професійного саморозвитку майбутніх учителів мистецьких спеціальностей: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Н.Б.Чорна; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2016. – 20 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Babenko L. V. Vstup do spetsialnosti: prohrama dlia fakultetiv po pidhotovtsi vchyteliv obrazotvorchoho mystetstva pedahohichnykh universytetiv [Introduction to the Profession: Program for Faculties for Training Teachers of Arts of Pedagogical Universities] / L. V. Babenko, T. M. Strityevych. – Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 2008 r. – 12 s. (in Ukraianian)
2. Eyvas L. F. Rozvytok systemy pidhotovky…vchyteliv dekoratyvno-prykladnoho mystetstva v Ukrayini (druha polovyna XX – pochatok XXI stolittia): avtoref. dys. ... kand. ped. nauk 13.00.01 [The Development of Training...of Teachers of Decorative Art in Ukraine (second half of the XX – beginning of the XXI centuries): avtofef. dis… kand.,, ped. sciences 13.00.01] / L. F. Eyvas; Khmeln. humanist. pedahohichna akademiya. – Khmelnytskyy, 2017. – 23 s. (in Ukrainian)
3. Piddubna O. M. Narodna khudozhnia tvorchist u fakhoviy pidhotovtsi maybutnoho vchytelia obrazotvorchoho mystetstva: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk 13.00.04 [Folk Arts in Professional Training of Future Teachers of Arts: Autoref. dis.... cand… ped. sciences 13.00.04] / O. M. Piddubna; Zhytom. derzh. un-t. im. I. Franka. – Zhytomyr, 2009. – 20 s. (in Ukrainian)
4. Piddubna O. M. Pedahohichni osnovy fakhovoyi pidhotovky maybutnikh vchyteliv obrazotvorchoho mystetstva [Pedagogical Bases of Professional Training of Future Teachers of Arts] / O. M. Piddubna // Pedahohika i psykholohiya profesiynoyi osvity // naukovo-metodychnyy zhurnal. – 2008. – № 5 – S. 106-110. (in Ukrainian)
5. Pichkur M. O. Formuvannya profesiynoyi kultury maybutnoho vchytelia obrazotvorchoho mystetstva (na materiali kompozytsiyi): avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.04 [Formation of Professional Culture of the Future Teacher of Arts (based on composition): Avtoref. dis ... cand… ped. sciences: 13.00.04] / M. O. Pichkur ; In-t pedahohiky i psykholohiyi prof. osvity APN Ukrayiny. – K., 2000. – 20 s. (in Ukrainian)

6. Stas M. I. Metodyka formuvannia tvorchykh zdibnostey maybutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva: avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.02 [Methods of Forming Creative Abilities of Future Teachers of Arts: Autoref. dis... cand. ped. Sciences 13.00.02] / M. I. Stas ; Nats. ped. un-t im. M.P.Drahomanova. – K., 2007. – 20 s. (in Ukrainian)
7. Stas M. I. Metodychni rekomendatsiyi z formuvannia tvorchykh zdibnostey maybutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva [Methodical Recommendations on Forming Creative Abilities of Future Teachers of Arts] / M.I.Stas. Cherkasy: ChNU, 2007. – 36 s. (in Ukrainian)
8. Stritievych T. M. Aktyvni metody navchannya u pidhotovtsi maybutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva [Active Learning Methods in the Preparation of Future Teachers of Arts] / T. M. Stritievych // Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky. – Cherkasy: RVV Cherkaskoho natsionalnoho universytetu im. B. Khmelnytskoho, 2008. – Vyp. 129. – S. 125–130. (in Ukrainian)
9. Stritievych T. M. Formuvannya zdatnosti do profesiynoho samorozvytku maybutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva: avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.04 [The Formation of the Ability to Professional Self-development of Future Teachers of Arts: autoref. dis... kand. ped. sciences: 13.00.04] / T. M. Stritievych ; Cherkas. nats. un-t im. B.Khmelnytskoho. – Cherkasy, 2009. – 20 s.(in Ukrainian)
10. Chorna N. B. Kryterii hotovnosti do profesiynoho samorozvytku maybutnikh uchyteliv mystetskykh spetsialnostey [Criteria of Readiness to Professional Self-development of Future Teachers of Artistic Disciplines] / N. B. Chorna // Mystetska osvita v konteksti hlobalizatsii ta polikulturnosti : zb. nauk. pr. za materialamy Mizhnarodnoii nauk.-prakt. konferentsii. – Luhansk : Yantar, 2012. – S. 197-201. (in Ukrainian)
11. Chorna N. B. Formuvannia hotovnosti do profesiinoho samorozvytku maybutnikh uchyteliv mystetskykh spetsialnostey: avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.04 [Formation of Readiness to Professional Self-development of Future Teachers of Artistic Disciplines: autoref. dis... kand. ped. sciences: 13.00.04] / N.B.Chorna; Vinnyts. derzh. ped. un-t im. M. Kotsyubynskoho. Vinnytsya, 2016. – 20 s. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье раскрыто различные аспекты подготовки будущих учителей изобразительного искусства в Украине. На основе анализа научно-педагогической литературы и диссертационных исследований выделены педаги, что рассматривали проблему подготовки учителей изобразительного искусства как в историческом значении, так и на современном этапе. Указано наиболее значимые проблемы, которые касаются в своих исследованиях современные ученые, в частности: формирование творческих способностей будущих учителей изобразительного искусства; готовность будущих учителей художественных специальностей к профессиональному саморазвитию; формирования профессиональной культуры будущего учителя изобразительного искусства;

применение народного художественного творчества в профессиональной подготовке будущего учителя изобразительного искусства; подготовка учителей декоративно-прикладного искусства как составляющая подготовка педагогов изобразительного искусства. Автором установлено, что несмотря на проведение исследования различных аспектов подготовки учителей изобразительного искусства в современной Украине, проблема подготовки учителей изобразительного искусства в историческом ракурсе основательно не исследовалась. Что является перспективой дальнейших исследований.

Ключевые слова: учитель, изобразительное искусство, подготовка учителей, высшее учебное заведение, профессиональная подготовка.

Summary. In the paper the various aspects of the future teachers of arts in Ukraine are disclosed. Based on the analysis of scientific and educational literature and dissertations teachers who dealt with the problem of training teachers of fine arts in historical perspective as well as today are singled out.

In the paper it is specified the most important problems which modern scientists affect in their studies, including: formation of creative abilities of future teachers of fine arts; the readiness of the future teachers of artistic disciplines for professional self-development; formation of professional culture of the future teacher of the fine arts; use folk art in professional training of future teachers of fine arts; training teachers of arts and crafts as part of preparation of teachers of art. It is founded by the author that despite the study of various aspects of training teachers of fine arts in modern Ukraine, the problem of training teachers of fine arts in historical perspective is not thoroughly investigated. This is the prospect of further research.The author found that despite the study of various aspects of training teachers of fine arts in modern Ukraine, the problem of training teachers of fine arts in historical perspective not thoroughly investigated. What is the prospect of further research.

Keywords: teacher, arts, teacher training, institution of higher education, professional training.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017

Н. В. Дупак

ПРОЕКТУВАННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ У СУЧАСНИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки нагальним завданням для системи освіти має стати удосконалення мережі навчальних закладів професійної освіти, створення навчальних закладів нового типу, інтеграція номенклатури професій, створення нових стандартів професійної освіти, розробка нових навчальних планів і програм, що неможливо без інтеграції з міжнародними освітніми

© Дупак Н. В., 2017

системами статистики і стандартами. Модернізація професійної освіти є світовою тенденцією сучасного розвитку. Освітній стандарт може виступати новим типом проектування освіти, включаючи самопроектування особистістю свого соціального і професійного становлення і розвитку. Здатність до такого стратегічного мислення вимагає суттєвих перетворень у змісті професійної освіти.

Ключові слова: зміст професійної освіти, стандартизація, глобалізація, неперервна освіта

Постановка проблеми. Процес модернізації змісту професійної освіти є світовою тенденцією, викликаною парадигмальними зрушеннями в соціокультурному середовищі. До них належать:

– перехід суспільства з індустріального у постіндустріальний й інформаційний типи;

– трансформація ціннісних орієнтацій у соціокультурному просторі;

– перехід від антропоцентризму до ноосферної організації діяльності світової спільноти;

– глобалізація всіх сфер життєдіяльності;

– випереджувальний характер природних і соціокультурних змін [4, с. 56].

В умовах інформаційної суспільної формації відбувається перехід від адаптаційної до випереджувальної моделі освіти. Вона висуває освітній ідеал особистості, готової не тільки і не стільки встигати за науково-технічним прогресом й адаптуватися до соціокультурних змін, скільки прогнозувати і коректувати їх вплив на подальше духовне збагачення і розвиток людини. Здатність до такого стратегічного мислення вимагає суттєвих перетворень у змісті професійної освіти [1, с. 5].

Необхідність адаптації людини до нових умов мінливого світу потребує перегляду аксіологічних засад вищої професійної освіти у бік забезпечення випускникам позиції усвідомленого ставлення до опанування сферою обраної професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. До практики освітньої стандартизації як нової проектної культури різні країни звертаються з огляду на величезні розходження соціокультурних умов, традицій систем освіти. Ще на початку 80-х рр., ідея освітнього стандарту зароджується в зарубіжній освітній практиці, педагогіці і філософії освіти. В даний час в Україні відомі підходи до стандартизації в освіті таких зарубіжних дослідників, як Батюшко В. И., Галко Т. Е., Грутингс П., Крайтон И., Лис Н. І., Равич Д., Рощинська О. М., Станс У., Ткалеч В., Хіллз Г., Шмідт Г. В., Яниш Б., Байденко В. І. та ін.

Серйозні роботи, присвячені описові західного досвіду стандартизації в освіті, особливостям проектування змісту професійної освіти, належать таким вченим, як Воскресенська Н. М., Галаган А. І., Глазунов А. Т., Казакевич Н. М., Перфілова Г. В., Разумовський В. Г., Цейкович К. Н. та ін.

Серед українських дослідників, які безпосередньо досліджували особливості професійної освіти за рубежем, слід назвати Г. С. Воронку, Т. М. Десятова, А. В. Каплуна, Н. В. Абашкіну, М. П. Лещенко, Н. Г. Ничкало, Л. П. Пуховську, С. М. Романову, Л. В. Сакун, Т. С. Кошманову та ін.

Дослідження проблеми стандартизації професійної освіти надає можливість розв'язати низку практичних проблем у професійній школі, зокрема, добір змісту, форм і методів навчання з урахуванням специфіки майбутньої професійної діяльності, результатів наукових досліджень з метою забезпечення якості освіти.

Мета статті. Метою даної статті є аналіз головних чинників у проектуванні змісту професійної освіти, визначення шляхів розв'язання проблеми створення єдності освітнього простору. Відповідно до мети, завданням є аналіз сучасних досліджень з проблеми структурування змісту професійної освіти, визначення основних принципів і підходів до відбору і структурування його змісту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, розглянемо співвідношення залежних і незалежних від сучасності чинників відбору змісту професійної освіти.

Зміст педагогічної освіти має відповідати розробленим в педагогіці критеріям його відбору незалежно від історичної епохи. До таких інваріантних принципів відбору змісту освіти можна віднести:

- цілісність відображення у змісті освіти завдань формування всебічно розвиненої особистості;
- високу наукову і практичну значущість;
- відповідність складності змісту реальним можливостям студентів, а також відповідність обсягу змісту наявному часу;
- врахування міжнародного досвіду побудови змісту освіти;
- відповідність змісту наявній навчально-методичній та матеріальній базі;
- культуровідповідність змісту освіти (культурну сутність системи повинні складати універсальні людські цінності, серед яких безумовною цінністю є людина як носій культури);
- природовідповідність змісту освіти. Освітній процес не повинен суперечити закономірностям людського розвитку і сутності людської природи [4, с. 72].

Варіативний компонент відбору змісту освіти вимагає аналізу сучасної соціокультурної ситуації та виділення факторів його зміни на різних етапах розвитку суспільства.

Аналіз теоретико-методологічної та філософської літератури з про-проблем відбору змісту педагогічної освіти дозволяє виділити наступні детермінанти, що відображають особливості епохи:

1) динаміку уявлень щодо цілей освіти, в якій містяться і відображаються інтереси держави, суспільства і особистості;

2) досвід матеріальної і духовної діяльності, вироблений людством, що постійно змінюється [3, с. 89; 4].

Розглянемо особливості визначення мети у професійній освіті на сучасному етапі розвитку суспільства.

При переході від індустріальної до постіндустріальної економічної формації професійна підготовка не обмежується озброєнням суб'єктів професійними знаннями, вміннями і навичками. Інформаційне зростання і високий темп розвитку наук, які випереджають теоретичну і практичну підготовку фахівця, вимагають зміщення цілі професійної освіти від формування функціонерів суспільства в бік розвитку творчих здібностей особистості і створення передумов її самореалізації в культурному просторі [5, с. 101].

Проектування цілей освітньої системи – найважливіше суспільне культурне й освітнє завдання, і тут доречно йдеться не про низку паралельних цілей, але про низку послідовних [2].

На нашу думку, при сучасних темпах соціокультурного розвитку та динаміки технологій період професійного навчання студента є недостатнім для забезпечення готовності до професійної творчості впродовж всієї кар'єри.

Готовність до перетворювальної діяльності вимагає все більшої участі самого фахівця в пошуку нових професійних знань і способів їх обробки, а також його відкритості новим цінностям і вміння своєчасно скоригувати свою концептуальну схему розуміння професійної дійсності. У зв'язку з цим, в центрі уваги педагогічних досліджень з проблем професійної освіти з'являється професіогенез – постійне, впродовж усього періоду трудової діяльності, якісне перетворення фахівцем свого внутрішнього світу, що призводить до принципово нового його способу життєдіяльності – творчої самореалізації в професії.

Іншою важливою детермінантою відбору змісту освіти є накопичений досвід попередніх поколінь, досвід професійної діяльності, вироблений людством. Цей досвід, у свою чергу, визначається:

- по-перше, культурно-історичними традиціями і соціокультурними умовами, в яких здійснюється професійна діяльність;
- по-друге, розвитком сучасної науки, що здійснює синтез знань на основі осмислення глобальних проблем людства;
- по-третє, роботодавцем, що визначає характер маркетингових послуг і правила формування конкурентного середовища їх розвитку, які впливають на стан професійного досвіду, сприяючи його постійному оновленню і збагаченню;
- по-четверте, розвитком педагогічної науки.

Вибір переваг на користь того чи іншого компонента змісту освіти в конкретній країні залежить від сформованих історичних традицій в розумінні сутності професійної освіти.

Там, де акцент робиться на універсальні критерії якості підготовки професійних кадрів, незалежні від часу, переважає такий підхід до відбору змісту, який будується на принципі стандартизації. Орієнтація на сучасні потреби ринку освітніх послуг визначає переваги принципу ринкової диверсифікації. В окремих випадках система освіти рівною мірою тяжіє як

до варіативного, так і до інваріантного компоненту у відборі змісту освіти. Така система є найбільш стійкою.

Пріоритет культурно-транслюючої функції професійної освіти виражається в її гуманітарній моделі, відповідно до якої професійна освіта покликана ознайомити студента з поглядами видатних вчених в галузі гуманітарних, соціальних і природничих наук і показати загальні закони, на яких ґрунтується суспільне життя і розвиток людського роду, відбиток світу сучасної епохи. Основна мета такої інтеграції професійного навчання та загальнокультурної підготовки суб'єкта – наділення сенсом життєвих і професійних рішень студента з метою передачі підростаючому поколінню загальнолюдських духовних цінностей [3, с. 128].

Згідно з діаметрально протилежним підходом, сутність вищої освіти полягає в її дослідницькій спрямованості, в ньому навчання і дослідницька діяльність взаємодіють один з одним: навчання покликане підготувати студента до дослідження, надаючи йому інтелектуальної підготовки, а дослідження – стати способом розвитку інтелектуальної зрілості, наукового способу мислення і різних здібностей особистості. Основна мета такої інтеграції дослідницької діяльності з професійним навчанням – забезпечити суб'єкту позицію першовідкривача в професійній галузі та можливість творчості в ній [3].

Порівняльний аналіз двох моделей професійної освіти дозволяє виявити їх спільний недолік – дезінтегрованість трьох складових підготовки студента. У дослідницькій моделі поєднання дослідницької діяльності з професійною підготовкою залишає незадіяною загальнокультурну складову університетської освіти, що актуалізує проблему збереження культурної спадкоємності освіти. У гуманітарній моделі поєднання загальнокультурної і професійної підготовки залишає незадіяною дослідницьку сутність професійної освіти, що піднімає проблеми пошуку шляхів перетворення реальності, нових правил гри, які б забезпечили незалежність людини від мінливих умов зовнішнього середовища.

Аналіз сучасних досліджень з проблеми структурування змісту професійної освіти дозволяє зробити наступні висновки:

1. Стабільність системи освіти забезпечується вибором такої його структури змісту, при якому враховуються як запити сучасної епохи, так і загальнолюдські цінності, що лежать в основі збереження людства. Дотримання першої умови забезпечує системі освіти гнучкість, адаптивність в умовах постійних змін, другого – збереження якості системи освіти як виду духовної практики.

2.Стійкість розвитку системи освіти забезпечується як її відповідністю вимогам світового освітнього стандарту, що гарантує її конкурентоспроможність, успішність входження в світовий освітній простір, так і збереженням історично обумовлених національних особливостей структурування її змісту, що, з одного боку, робить її культуровідповідною, а з іншого – надає можливість її участі в діалозі культур [7; 8].

Спроба інтеграції різних проявів варіативного компоненту змісту освіти в єдину проміжну модель буде успішною тільки в разі поєднання різноякісного в систему, де зберігається функціональна спеціалізація кожного з підходів.

У наш час багато розвинутих країн світу здійснюють реформування національних систем освіти, зміст і напрям яких в більшому ступені визначає глобалізація. Перетворення освіти у важливий фактор конкурентоздатності не тільки окремих виробників, але і національних економік у цілому, вимагає від системи освіти більшої гнучкості, відкритості змінам, здатності адекватно реагувати на них [9].

Висновки і перспективи подальших розвідок. У нових умовах особливу важливість здобувають питання ефективності функціонування освітніх установ і раціональності розподілу фінансових ресурсів. Глобальні проблеми XXI сторіччя, стрімкий розвиток інформаційних і комунікаційних технологій, завдання підготовки виробничого персоналу для різних секторів промисловості, сільського господарства і сфери послуг, вимагають теоретико-методологічного обґрунтування нової концепції розвитку професійної освіти. Неперервна освіта, що тлумачиться як засіб оптимізації інтересів особистості, суспільства і держави в умовах зростання динаміки соціально-економічного і політичного середовища, вимагає відновлення правових, методологічних, організаційних і інституціональних форм і способів свого конструювання. Проблеми створення єдиного освітнього простору мають довгостроковий, системний, багатоаспектний характер, кореняться в економічній, політичній, соціальній, правовій й іншій сферах. Система освіти, що є соціальним інститутом, випробовує на собі вплив всіх процесів, що протікають у суспільстві й державі, так само як і сама є здатною, у випадку проведення активної освітньої політики, інтегрованої зі стратегічними інтересами країни й соціально-економічними прогресивними перетвореннями, вплинути практично на всі сторони громадського життя [2].

З метою комплексного розв’язання проблеми створення єдності освітнього простору необхідно:

1. У справі державних освітніх стандартів і програм: формування узгоджених підходів до розробки взаємодіючих і наступних основних освітніх програм й освітніх стандартів, що забезпечують неперервний характер системи освіти.

2. У галузі інформаційного, законодавчого, нормативного й управлінського забезпечення єдиного освітнього простору: забезпечення якості й оптимальної варіативності навчальної й навчально-методичної літератури, насамперед в галузі гуманітарних і соціально-економічних навчальних дисциплін (предметів, курсів).

3. Створення загальнодержавної системи атестації випускників загальноосвітньої школи з використанням єдиних методів і технологій.

4. Реалізація регіональної освітньої політики з максимально повним використанням наявної правової основи шляхом гнучкої взаємодії

Міністерства освіти, регіональних органів управління освітою, відомчих органів управління середньою, професійно-технічною і вищою професійною освітою, освоєння сучасної культури управління освітою.

Для подолання негативних явищ і тенденцій, що мають місце в економіці України, і відновлення її соціально-економічного зростання, необхідно реалізувати комплекс економічних, науково-технічних і організаційно-правових заходів, а також об'єднати на практиці об'єктивні взаємозв'язки і взаємозалежності, чітко усвідомити те, чого можна досягти тільки за умови максимального узгодження трьох компонентів державної політики – економічної, соціальної і науково-технічної. Поряд з цим завданням винятково важливе значення має удосконалювання системи професійної освіти [2].

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті передбачено розділ «Неперервність освіти – освіта впродовж всього життя». У ньому зазначено, що державна політика щодо неперервної освіти здійснюється з урахуванням світових тенденцій розвитку освіти впродовж життя, соціально-економічних, технологічних та соціокультурних змін [2].

За цих умов значно актуалізується проблема стандартизації професійної освіти, навколо якої, особливо в останні роки, точаться дискусії на міжнародних конгресах, симпозіумах і семінарах, у різних країнах мають місце творчі пошуки в галузі професійної освіти. Науково-технічні досягнення, стрімкий розвиток нових технологій і засобів виробництва зумовлюють збільшення кількості робітників, яким доведеться неодноразово змінювати свою професію. Це вимагає формування відкритих і гнучких навчальних програм професійної освіти, спрямованих на перспективу. Стає нагальною й проблема їх наукового обґрунтування з урахуванням динамічних змін на ринку праці.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко С. Фундаментальність професійної освіти – потреба часу / Семен Гончаренко // Проф.-техн. освіта. – 2005. – №1. – С.5-6.
2. Концепція розвитку професійної освіти і навчання в Україні (2010 – 2020р.) (Проект): [електронний ресурс]. – Режим доступу 19.10.09: <http://www.mon.gov.ua/gr/obg /2009/proekt2010_2>. – Загол. з екрану. мова укр.
3. Кремень В. Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму : монографія / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн ; Національна академія педагогічних наук України. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 368 с.
4. Мельник С. В. Освітньо-професійні стандарти у контексті реформування системи підготовки кадрів : монографія / С. В. Мельник. – Луганськ : Віртуальна реальність, 2008. – 278 с.
5. Стратегія інноваційного розвитку України 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Авт.-упоряд. Г. О. Андрощук, І. Б. Жиляєв, В. Г. Чижевський, М. М. Шевченко. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.

6. Воскресенская Н. М. Опыт разработки стандартов образования в зарубежных странах / Н. М. Воскресенская // Вопр. образования. – 2004. – № 3. – С. 143–161.
7. Олейникова О. Н. Европейское сотрудничество в области профессионального образования и обучения. Копенгагенский процесс / О. Н. Олейникова. – М. : Центр изучения проблем профессионального образования, 2004. – 70 с.
8. Опыт развитых стран по построению системы профессиональных стандартов и возможности его использования в Российской Федерации / М. М. Крощенко, М. А. Шестаков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trudzr.ru. – Загол.з екрана.
9. Прянишникова О. Д. Профессиональные стандарты: краткий обзор зарубежного опыта / О. Д. Прянишникова, А. Н. Лейбович // Промышленник России. – 2008. – Март. – С. 37–41.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Honcharenko S. Fundamentalnist profesiinoi osvity– potreba chasu [The Fundamental Nature of Professional Education - the Need of the Time] / Semen Honcharenko // Prof.-tekhn. osvita. – 2005. – № 1. – S. 5-6. (in Ukrainian)
2. Kontseptsiia rozvytku profesiinoi osvity i navchannia v Ukraini (2010 – 2020r.) Proekt): [elektronnyi resurs]. [The Concept of Development of Vocational Education and Training in Ukraine (2010 – 2020) Project): [electronic resource] – Rezhym dostupu 19.10.09: <http://www.mon.gov.ua/gr/obg/2009/proekt2010_2>. – Zahol. z ekranu. (in Ukrainian)
3. Kremen V.H. Synerhetyka v osviti: kontekst liudynotsentryzmu : monohrafiia [Synergetics in Education: the Context of Man-centeredness : Monograph] / V.H. Kremen, V.V. Ilin ; Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy. – K. : Pedahohichna dumka, 2012. – 368 s. (in Ukrainian)
4. Melnyk S. V. Osvitno-profesiini standarty u konteksti reformuvannia systemy pidhotovky kadriv : monohrafiia [Educational and Professional Standards in the Context of the Reform of the Training System : Monograph] / S. V. Melnyk. – Luhansk : Virtualna realnist, 2008. – 278 s. (in Ukrainian)
5. Stratehiia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy 2010-2020 roky v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv [The Strategy of Innovative Development of Ukraine for 2010-2020 in Conditions of Globalization Challenges] / Avt.-uporiad. H.O. Androshchuk, I. B. Zhyliaiev, V.H. Chyzhevskyi, M. M. Shevchenko. – K.: Parlamentske vyd-vo, 2009. – 632 s. (in Ukrainian)
6. Voskresenskaja N. M. Opyt razrabotki standartov obrazovanija v zarubezhnykh stranakh [Experience in the Development of Education Standards in Foreign Countries] / N. M. Voskresenskaia //Vopr. obrazovanyia. – 2004. – № 3. – S. 143–161. (in Russian)

7. Oleinikova O. N. Evropeiskoje sotrudnichestvo v oblasty professionalnogo obrazovanija i obuchenija. Kopengagenskij protsess [European Cooperation in the Field of Vocational Education and Training. The Copenhagen Process] / O. N.Oleinikova. – M.: Tsentr izuchenyja problem professionalnogo obrazovanija, 2004. – 70 s. (in Russian)
8. Opyt razvitykh stran po postrojeniju systemy professionalnykh standartov i vozmozhnosti ego ispol'zovanija v Rossijskoj Federatsii [The Experience of Developed Countries in Building a System of Professional Standards and the Possibility of its Use in the Russian Federation] / M. M. Kroshchenko, M.A. Shestakov [Elektronnij resurs]. – Rezhym dostupa: http://trudzr.ru. – Nazvanije s ekrana. (in Russian)
9. Prjanishnikova O. D. Professional'nyje standarty: kratkij obzor zarubezhnogo opyta [Professional Standards: a Brief Overview of Foreign Experience] / O. D. Prjanishnikova, A. N. Lejbovich // Promyshlennik Rossii. – 2008. – Mart. – S. 37–41. (in Russian)

Аннотация. В современных условиях развития отечественной экономики, насущной задачей для системы образования должно стать – совершенствование сети учебных заведений профессионального образования, создание учебных заведений нового типа, интеграция номенклатуры профессий, создание новых стандартов профессионального образования, разработка новых учебных планов и программ, что невозможно без интеграции с международными образовательными системами статистики и стандартами. Модернизация профессионального образования является мировой тенденцией современного развития. Образовательный стандарт может стать новым типом проектирования образования, включая самопроектирование личностью своего социального и профессионального становления и развития. Способность к такому стратегическому мышлению требует существенных преобразований в содержании профессионального образования.

Ключевые слова: содержание профессионального образования, стандартизация, глобализация, непрерывное образование

Summary. In the modern conditions of the development of the national economy, the urgent task for the education system should be the improvement of the network of vocational education institutions, the creation of new types of educational institutions, the integration of the nomenclature of professions, the creation of new standards for vocational education, the development of new curricula and programs, which is impossible without integration with International educational systems of statistics and standards. Modernization of vocational education is the world trend of modern development. The educational standard can become a new type of designing education, including self-projecting by the individual of their social and professional formation and development. In the conditions of the information social formation, there is a transition from the adaptive to the advanced model of education. It sets forth the

educational ideal of the individual, ready not only and not so much to keep up with scientific and technological progress and adapt to sociocultural changes, how much to predict and correct their influence on the further spiritual enrichment and development of man. The ability for such strategic thinking requires significant changes in the content of professional education.

Key words: the content of vocational education, standardization, globalization, continuing education

Стаття надійшла до редакції 03.05.2017

Н. В. Казанішена

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ НА ЕКОЛОГІЧНІЙ СТЕЖЦІ «САТАНІВСЬКА ПЕРЛИНА»

Анотація. Стаття присвячена проблемі створення екологічних стежин на території України та їх використання в процесі екологічного виховання учнів та дорослого населення. Висвітлено історію створення, біологічні особливості дендрологічного парку «Сатанівська перлина». Охарактеризовано маршрут екологічної стежини «Сатанівська перлина», прокладеної територією дендропарку. Визначено зупинки маршруту. Для кожної зупинки наведено зміст інформації, з якою знайомлять учнів, подано орієнтовний перелік практичних завдань, спрямованих на організацію природодослідницької та природоохоронної роботи школярів.

Ключові слова: екологічна стежка, екологічне виховання, дендропарк «Сатанівська перлина».

Постановка проблеми. Екологічні негаразди сьогодення перебувають у полі зору науковців різних галузей. Пропонуються різноманітні технології та методи розв’язання тих чи інших екологічних проблем. Проте, жодні нововведення у сфері раціонального природокористування не можуть принести бажаних та стійких результатів без формування екологічної культури суспільства й особистості.

Серед різноманіття засобів, методів, технологій формування складових екологічної культури особистості та суспільства особливої уваги заслуговує створення екологічних стежин та організація їх повноцінного функціонування. Мережа екологічних стежин забезпечить можливість безпосереднього спілкування особистості із об’єктами природи та залучення до природодослідницької і природоохоронної діяльності населення різного віку.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Окремі теоретичні та практичні аспекти проблеми створення екологічних стежин відображено у наукових працях Вербицького В. В., Войтюка О. О., Дідуха Я. П.,

© Казанішена Н. В., 2017

Крижанівського О. Т. та ін. Багато екологічних стежин створено та успішно функціонує на території України. Створенням та організацією роботи екологічних стежин займаються, зазвичай, природоохоронні організації та навчальні заклади. Найчастіше екологічні стежки формують на територіях природозаповідного фонду.

Водночас, Україна багата унікальними, мальовничими ландшафтами, територіями з величезним різноманіттям рослинного та тваринного світу. З метою їх збереження та для організації просвітницької, природодослідницької, природоохоронної роботи учнів, студентів та дорослого населення доцільно активніше створювати нові екологічні стежини та розвивати уже існуючі. Немало унікальних ділянок можуть стати базою для нових екологічних маршрутів. Зокрема, це стосується території дендропарку «Сатанівська перлина».

Мета статті: охарактеризувати особливості екологічної стежки «Сатанівська перлина» у контексті організації освітньо-виховної роботи екологічного спрямування на її маршруті.

У процесі створення маршруту екологічної стежки «Сатанівська перлина» ми користувались дослідженнями Сохи В. І., присвячених дендропарку «Сатанівська перлина» та цілющим водам Сатанова [1; 2].

Виклад основного матеріалу дослідження. Старовинне містечко Сатанів знаходиться серед Подільської височини на південному заході Хмельницької області. Територія особлива своїми унікальними краєвидами, багатим рослинним та тваринним світом. Недарма цей край називають Перлиною Подільських Товтр та Подільською Швейцарією. Сприятливі кліматичні умови та цілющі джерела приваблюють сюди багато відпочиваючих.

Дендропарк «Сатанівська перлина» був заснований у 1977 році на околиці Сатанова – на території, що раніше не була у використанні.

Мета створення екологічної стежки «Сатанівська перлина» – пропаганда та поширення екологічних знань про природу, людину як невід'ємну частину довкілля, формування екологічно грамотної поведінки населення в природному середовищі, організація природоохоронної та природодослідницької роботи. Екологічна стежка може використовуватись для проведення екскурсій як для школярів, студентів, так і для дорослого населення.

Сьогодні землекористувачем території дендропарку є національний природний парк «Подільські Товтри». Зазначимо, що частина насаджень дендропарку наразі перебуває у занедбаному стані, окремі алеї стають недоступними для відвідувачів внаслідок заростання місцевими видами флори. Проте, насаджені засновниками рослини у переважній більшості збереглися.

Маршрут екологічної стежки простягається по схилах дендропарку «Сатанівська перлина» та включає 8 зупинок. Для кожної зупинки нами було дібрано цікаву інформацію для проведення екскурсії. Також було розроблено низку завдань для організації дослідницької та

природоохоронної роботи учнів та студентів. Залежно від віку екскурсантів та тривалості екскурсії можливе вибіркове використання зупинок маршруту.

Зупинка № 1. «Сатанівська перлина» зустрічає гостей. Основне завдання першої зупинки – ознайомлення екскурсантів з історією виникнення та загальною характеристикою дендропарку. Дендропарк «Сатанівська перлина» сформували 40 років тому. Перші дерево-чагарникові насадження були посаджені у 1977 році. Територія парку розміщена від прибережної зони, з розташованою на ній будівлею ГЕС, вгору по схилу.

Площа парку – 28 га. Територія розташовується на лівому крутому березі р. Збруч. На території парку знаходяться залишки будівель колишньої бази відпочинку та приміщення ГЕС. Весь парковий комплекс виник і формувався в результаті цілеспрямованої людської діяльності.

Для організації та впорядкування території дендропарку було проведено архітектурно-ландшафтне зонування. На території парку виділяють наступні зони: зона паркового ландшафту – дендрарію (зона А), лугопаркова зона (зона Б), зона антропогенізованого ландшафту – територія колишньої бази відпочинку) (зона В), зона крейдових пагорбів (зона Г), прибережна зона (зона Д).

Орієнтовний перелік завдань для екскурсантів.

1. Визначити правила поведінки у природі, під час спостереження за рослинами та тваринами.

2. Утворивши малі групи, визначити: швидкість повітряних потоків; показники температури атмосферного повітря; атмосферний тиск; вологість повітря.

Зупинка № 2. На схилах річки Збруч. Шлях до наступної зупинки пролягає вздовж берегів невеличкої річки Збруч. По всій довжині вона є межею між Тернопільською і Хмельницькою областями. Вважається, що назва річки виникла від діалектного слова «збруч», що означає болото.

Довжина річки 247 км. Ширина її в нижній частині досягає 15-18 м. Течія достатньо спокійна – 0,2-0,6 м/с, русло звивисте. Історичні знахідки доводять, що колись річка була судноплавною. Долина річки особливо глибока і скеляста між селищем Сатанів та селом Гусятин, де Збруч протікає через Товтровий кряж.

У 1848 р. у річці Збруч, нижче Сатанова, було знайдено велику кам’яну скульптуру, в якій вбачають слов’янського бога Святовита. Скульптура – чотиригранний стовп висотою понад 2 метри, виготовлений із сірого вапняку. Стовп увінчаний однією головою з чотирма обличчями під однією шапкою. На ньому зображено три сфери – небо, землю, підземне царство.

Орієнтовний перелік завдань для екскурсантів.

1. Підготувати невеличкі повідомлення про розподіл води на планеті, про значення води в природі та житті людини, про основні джерела забруднення водойм України та Сатанова тощо.

2. Визначити напрям та швидкість течії річки Збруч.

3. Під керівництвом вчителя освоїти методику відбору проб води для аналізу.

4. Задача. Загальні запаси води на нашій планеті – 1800 млн. км^3. На світовий океан припадає 98%. Прісна вода становить 2%, з них тільки 1% перебуває в рідкому стані. Скільки води кожного виду є на Землі?

Зупинка № 3. Унікальні рослини. Раніше територія парку була вкрита лучно-степовою рослинністю, характерною для товтр. Сьогодні ж трав'яниста рослинність спостерігається лише на території, що прилягає до фортеці, та біля річки. Переважають штучні насадження. Оскільки дендрологічного і ландшафтного планування попередньо не проводилось, спостерігаєм хаотичний і випадковий характер насаджень. Щільність дерев та кущів перевищує норму.

Найбільш характерними дикорослими видами є: тисячолистник, бузина трав'яниста, подорожник ланцетолистий та середній, цикорій, первоцвіт весняний, цибулька подільська, пирій, чебрець, хвощ, молочай та інші.

Основними представниками флори дендропарку є: дуб черешчатий, бук лісовий або європейський, граб звичайний, липа серцелиста, липа крупнолиста, клен польовий, явір, ясень звичайний, сосна звичайна, ялина звичайна європейська, ялина колюча, ялина канадська, сосна кримська, сосна сибірська, туя західна, кипарисовик лавсона, ліщина звичайна, в'яз гладенький, в'яз звичайний, берест, горіх грецький, горіх чорний, горобина звичайна, горобина глоговина, акація біла, скумпія, жимолость татарська, жимолость каприфоль, бузина червона, бузина чорна, калина звичайна, калина гордовина, самшит вічнозелений та інші.

На території парку висаджені екзотичні рослини. Зокрема, тут зростають ліріодендрон тюльпановий (тюльпанове дерево), гінкго дволопатеве, магнолія Кобус, піон деревовидний, айлант високий, катальпа прекрасна, різні сорти бузку та інші.

На цій зупинці особливу увагу приділяємо організації спостережень за рослинами. Для школярів та студентів організовуємо вивчення біологічних особливостей рослин, формуємо вміння описувати біологічні особливості та визначати вид рослин. Обов'язково проводимо бесіду про значення рослин в природі та у житті людини, про необхідність бережливого ставлення до рослинного світу тощо.

Орієнтовний перелік завдань для екскурсантів.

1. Користуючись інструктивною карткою зробити біологічний опис запропонованих рослин.

2. Користуючись визначником визначити вид запропонованих рослин.

3. Гра «Розкажи мені, любиш ти, чи ні» («звертаючись» до запропонованої рослини, необхідно розповісти, за що її любиш, або ж, навпаки, чому вона не подобається).

Зупинка № 4. Мальовничі Медобори. Територія дендропарку розміщена на крутому лівому березі річки Збруч, яка своєю течією

перетинає Подільські Товтри. Організація поверхні особлива, зумовлена проходженням товтрового кряжу – системи рифових масивів і окремих достатньо віддалених широкою смугою горбів органогенного походження. Це залишки розмитих бар'єрних рифів атолів тропічного Сарматського моря, що було тут десь 20-25 млн. років тому.

За надзвичайну мальовничість та напоєне медовими пахощами повітря ці гори-товтри називають Медоборами.

Орієнтовний перелік завдань для екскурсантів.

1. Вправа «Що за тобою?» (на розвиток спостережливості).

Зміст вправи: Двоє учнів стають спиною один до одного, беруться за руки, мовчки обертаються по кругу впродовж 3-4 хвилин, намагаючись детально запам'ятати, що знаходиться навкруги.

Далі учасники повертаються один до одного обличчям. Один запитує в іншого, що у того за спиною? Другий має якнайточніше описати все, що є позаду нього: рослини та їх вигляд, особливості ландшафту, наявність сміття (якщо є) тощо.

2. Визначити відомі види рослин в межах зупинки та зробити ботанічний опис за запропонованою схемою.

Зупинка № 5. Первоцвіти. На території парку зустрічаються підсніжник звичайний, первоцвіт весняний, бруслина карликова та інші рослини, що першими тішать око відвідувачів на початку весни. Їхня свіжа краса стала для них самих загрозою. Люди зривають первоцвіти не лише задля того, щоб самому милуватись вдома, але і для продажу. Природні ареали їх поширення поступово зменшуються. Тому цим ніжним квітам загрожує знищення.

На зупинці особливу увагу приділяємо проблемі збереження рослин. Учням заздалегідь даємо завдання підготувати розповіді, легенди про первоцвіти. Підбираємо емоційні вправи, які б викликали в екскурсантів почуття співпереживання та жалю.

Орієнтовний перелік завдань для екскурсантів.

1. Розповісти легенди про первоцвіти.
2. Скласти казку про первоцвіти.
3. Намалювати квіти.
4. Підготувати фото первоцвітів для фотоконкурсу.
5. Запропонувати заходи, спрямовані на збереження та відновлення первоцвітів у своїй місцевості.

Зупинка № 6. Цілющі джерела. Лівий берег Збруча, що біля смт. Сатанова, унікальний джерелами цілющих вод. Призбручанська мінеральна вода була досліджена у 80-х рр. минулого століття мешканкою Сатанова М. А. Нестеревою спільно із науковцями Одеського інституту курортології. За лікувальними властивостями ця вода близька до Трускавецької «Нафтусі» і мало чим поступається прикарпатській воді.

На території дендропарку знаходиться цілий ряд цілющих джерел: Віра, Надія і Наталія. За хімічним складом і мінералізацією вони відносяться до гідрокарбонатного класу.

Джерело «Віра» знаходиться поблизу старої фортеці. Вода витікає з-під великого каменя. Прозора, без кольору, запаху, прісна на смак, слабо лужна. Характеризується як гідрокарбонатно-магнієво-кальцієва. Містить у собі вуглекислий газ, йод, бром та інші активні компоненти. Температура води +11°С.

Вода із джерела «Надія» характеризується як гідрокарбонатно-магнієво-кальцієво-натрієва. Кришталево прозора, без запаху, прісна, з ледь відчутним металевим присмаком. Її температура до +10°С.

Джерело «Наталія» виявлено у районі старої Сатанівської ГЕС. Вода гідрокарбонатно-магнієво-натрієва, прозора, безколірна, немає запаху, прісна на смак, слаболужна, гіпотонічна. Температура джерела не перевищує 23°С. Її можна використовувати при лікуванні шлункових хвороб, зокрема, при підвищенні кислотності. Вона сприяє обміну речовин та кращому виведенню шкідливих продуктів.

Мінеральні води з цілющих джерел особливі високими смаковими якостями завдяки малій мінералізації. Їх застосовують для лікування хворих і як смачні та приємні столові води.

Орієнтовний перелік завдань для екскурсантів.

1. Знайти поблизу джерел лікарські рослини, назвати їх лікувальні властивості та зробити ботанічний опис за запропонованою схемою.
2. Із допомогою вчителя визначити радіаційний фон довкілля поблизу джерел.
3. Ознайомитись з особливостями відбору проб мінеральної води.
4. Учнів залучаємо до прибирання території поблизу цілющих джерел.

Зупинка № 7. Унікальні тварини. Тваринний світ дендропарку представлений лісовими і степовими видами.

Серед мешканців дендропарку найбільш розповсюджені зайці, лисиці, білки, лісові куниці, лісова і сіра миші, кроти, тхори. Часто зустрічаються водяна жаба, квакша, ропуха, ящірка, вуж. Поширені лісові руді мурашки. На території «Сатанівської перлини» можна зустріти ворону сіру, голуба сизого, грака, дятла строкатого, жайворонка лісового, зозулю звичайну, зяблика, синицю блакитну, сову вухату, соловейка західного, сороку, яструба та інших.

Усі ці тварини і птахи потребують охорони та збереження. Оскільки територія дендропарку відноситься до національного парку «Подільські Товтри», то на території «Сатанівської перлини» повністю заборонено їх відстріл і відловлення.

Орієнтовний перелік завдань для екскурсантів.

1. Користуючись інструктивними картками зробити біологічний опис тварин.
2. Спостерігати за ящірками: за їх зовнішнім виглядом, особливостями будови та поведінки в природі. Зробити короткий звіт.
3. Спостерігати за поведінкою комах у різну погоду.
4. Зробити дослідження природи території екологічної стежки за планом вивчення біогеоценозу.

Зупинка № 8. Охорона природи. Не зважаючи на те, що дендропарк – це утворення антропогенне, його ландшафти, рослинний та тваринний світ унікальні та неповторні. За багато років свого існування дендропарк поступово перетворюється у стійку систему із тісно переплетеними взаємозв'язками між усіма компонентами – природніми та привнесеними людиною.

Ідея рекреаційного використання території дендропарку «Сатанівська перлина» ставить під загрозу стійкість та цілісність його природних об'єктів. Отже, з одного боку, важливо демонструвати населенню неповторну красу експонатів дендропарку та забезпечувати цим формування емоційного, ціннісного ставлення та любові до природи. З іншого боку, з метою розвитку бережливого ставлення до об'єктів природи, навичок природовідповідної поведінки населення важливо залучати екскурсантів до природоохоронної діяльності. Під час екскурсій та у спеціально відведений час учнів ЗОШ І-ІІІ ступенів смт. Сатанова долучають до прибирання території дендропарку, розчищення алей.

Орієнтовний перелік завдань для екскурсантів.

1. Сформулюйте основні правила поведінки в природі.
2. Запропонуйте свої пропозиції щодо покращення екологічного стану природи дендропарку «Сатанівська перлина».

Маршрут екологічної стежки ми обирали так, щоб в ньому були представлені ділянки «дикої» природи та антропогенний ландшафт. Це дає змогу порівняти та оцінити вплив людини на природне середовище, прогнозувати наслідки людської діяльності.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Аналіз наукових джерел засвідчив важливу роль екологічної стежки у поширенні екологічних знань та формуванні екологічної культури молоді, у розвитку природодослідницької та природоохоронної роботи, зокрема.

Екологічна стежка має особливе значення в організації та пропаганді охорони рідкісних видів рослин і тварин та природи в цілому, у формуванні навичок екологічно правильної поведінки людини в природі.

Екологічну стежку «Сатанівська перлина» можна використовувати під час проведення навчальних занять та польової практики школярів і студентів з ботаніки, зоології, географії, геології та екології, під час виконання наукових праць школярами-учасниками Малої академії наук та наукових досліджень студентів. На маршруті екологічної стежки можна організовувати різноманітні екологічні акції, залучати учасників до природодослідницької та природоохоронної роботи.

Проведене дослідження не вичерпує означеної проблеми. Подальшого вдосконалення потребує розробка маршруту та зупинок безпосередньо на території дендропарку, на його алеях. Оскільки екологічна стежка розташована неподалік курортного містечка Сатанів, перспективним є подальше розширення території маршруту із залученням та використання його в рекреаційних та лікувально-оздоровчих цілях.

Список використаних джерел:

1. Соха В. І. Сатанів. Історичний нарис / В. І. Соха. – Хмельницький : Вид-во. Обласного управління по пресі, 1991. – 173 с.
2. Соха В. І. Цілющі джерела Призбруччя / В. І. Соха // Радянське Поділля, 1987. – № 12. – С. 17.
3. Червонецкий В. В. Экологическое образование в школах развитых стран мира / В. В. Червонецкий. – М.: Центр «Экология и образование», 1992. – 94 с.
4. Пустовіт Г. П.Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1- 9 класів у позашкільних навчальних закладах / Г. П.Пустовіт : Монографія. – К.- Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
5. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех : Наукове видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
6. Дерябо С. Д., В. А.Ясвин Две модели экологии: Экологический кризис как кризис антропоцентрического сознания / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин // Человек. – 1998. – №1. – С. 34 – 40.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Sokha V. I. Sataniv. Istorychnyi narys [Satan. Historical sketch] / V. I. Sokha. – Khmelnytskyi : Vyd-vo. Oblasnoho upravlinnia po presi, 1991. – 173 s. (in Ukrainian)
2. Sokha V. I. Tsiliushchi dzherela Pryzbruchchia [Healing springs Pryzbruchchia] / V. I. Sokha // Radianske Podillia, 1987. – № 12. – S. 17. (in Ukrainian)
3. Chervonetskyi V.V. Ekolohicheskoe brazovaniye v shkolakh razvitykh stran mira [Ecological Education in Schools in Developed Countries of the World] /V.V.Chervonetskyi. – M.: Tsentr «Ekolohiya i obrazovaniye», 1992. – 94 s. (in Ukrainian)
4. Pustovit H.P.Teoretyko-metodychni osnovy ekolohichnoi osvity i vykhovannia uchniv 1-9 klasiv u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh [Theoretical and Methodological Foundations of Ecological Education of 1-9 formers in Outdoor Schools] / H.P.Pustovit : Monohrafiia. – K. – Luhansk: Alma-mater, 2004. – 540 s. (in Ukrainian)
5. Bekh I. D. Vykhovannia osobystosti: u 2 kn. Kn. 1: Osobystisno oriientovanyi pidkhid: teoretyko-tekhnolohichni zasady [The Education of the Individual: in 2 books. Book. 1: Personality Oriented Approach: Theoretical and Technological Bases] / I.D. Bekh : Naukove vydannia. – K.: Lybid, 2003. – 280 s. (in Ukrainian)
6. Deriabo S.D., V.A.Yasvin Dve modeli ekologii: Ekologicheskij krizis kak krizis antropotsentricheskogo soznanija. [Two Models of Ecology: The Ecological Crisis as a Crisis of Anthropocentric Consciousness] / S.D. Deriabo, V.A.Yasvyn // Chelovek. – 1998. – №1. – S. 34 – 40. (in Russian)

Аннотация. Статья посвящена проблеме создания экологических троп на территории Украины и их использования в процессе экологического воспитания учеников и взрослого населения. Описана история создания, биологические особенности дендрологического парка «Сатановская жемчужина». Охарактеризован маршрут экологической тропы «Сатановская жемчужина», проложенной по территории дендропарка. Определены остановки маршрута. Для каждой остановки приведено содержание информации, с которой знакомят учеников, дан ориентировочный перечень практических заданий, направленных на организацию природо-исследовательской и природоохранной работы школьников.

Ключевые слова: экологическая тропа, экологическое воспитание, дендропарк «Сатановская жемчужина».

Summary. The paper is devoted to the problem of creating ecological pathways on the territory of Ukraine and their use in ecological education of schoolchildren and adults. The history of creation the dendrological park Park “Satanivska pearl”, its biological characteristics are described. The route of the ecological pathway “Satanovsky pearl”, laid on the territory of the park, is characterized. Several stops on the route are defined.

The first stop is devoted to the history of the dendrological park. Next stop reveals the features and peculiarities of the flora and fauna of the Park. Students ' attention is focused on the value of water resources of the park. Particular attention is paid to the sources of mineral water which are three.

At each stop practical exercises aimed at the organization of nature protection of schoolchildren are provided. All the tasks include research work, other ones are directed for the nature protection. Tours along ecological pathways can be arranged as for schoolchildren as for adults.

The work on the eco pathways is essential for enrichment of schoolchildren with environmental knowledge, for the development of their care, the formation in them love for nature and respect for flora and fauna.

Key words: ecological pathway, environmental education, schoolchildren, dendrological park “Satanivska perl”.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017

П. В. Кіндрат, В. К. Кіндрат, С. В. Семенович

УПРОВАДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ З ОЗДОРОВЧОЇ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ: НОРМАТИВНІ АСПЕКТИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу реалізації національної стратегії з оздоровчої рухової активності. Проаналізовано зміст відповідних нормативних документів. Встановлено особливості та визначено перспективи щодо ефективного і повноцінного впровадження їх у дію.

© Кіндрат П. В., Кіндрат В. К., Семенович С. В., 2017

Ключові слова: оздоровча рухова активність, національна стратегія, фізичне здоров'я.

Постановка проблеми. Тривалий час питання здоров'я громадян як елементу державної політики, спрямованої на забезпечення національних інтересів, мало здебільшого галузевий характер і реалізовувалося в рамках професійної та військової підготовки. Розвиток спорту та перенесення досліджень, здійснених у рамках підготовки спортсменів на повсякденне життя, дозволило виявити залежності між фізичним станом людини й ефективністю здійснюваної нею професійної діяльності, а також окреслити напрямки та методи покращення фізичного стану здоров'я. Розвиток комп'ютерних і комунікаційних технологій, а також засобів автоматизації у сферах виробництва і послуг, призвели до зменшення повсякденної рухової активності людей. Викликані цими факторами тенденції щодо збільшення кількості неінфекційних захворювань визначили актуалізацію популяризації і розвитку програм оздоровлення через фізичні вправи на державному рівні. На сьогодні питання підтримки здоров'я громадян визначається одним з основних напрямків суспільної і державної роботи в багатьох країнах світу. Всесвітня організація охорони здоров'я випустила понад 20 рекомендацій щодо рухової активності і здорового способу життя, серед яких і Глобальні рекомендації з рухової активності для здоров'я (2010).

Проблема державної підтримки і популяризації рухової активності для України не нова. За період незалежності приймалися нормативні акти різної юридичної сили, які реалізовувалися на всіх рівнях державного управління. Ефективність реалізації зазначених документів була різною, проте основним їх недоліком було орієнтування, здебільшого, на популяризацію спортивних чи змагальних видів фізичної активності серед молоді, в той час як основною групою населення, що має проблеми зі здоров'ям, викликаних низькою руховою активністю, є люди середнього і старшого віку. Серед відносно успішних проектів можна назвати створення мережі центрів «Спорт для всіх», які покликані здійснювати пропаганду ведення активного способу життя, просвітницьку роботу щодо форм та засобів його здійснення і створення умов для систематичної рухової активності заради зміцнення здоров'я з урахуванням інтересів, побажань та індивідуальних особливостей кожного. Проте нормативне забезпечення їхньої діяльності все ще потребує вдосконалення.

Світовий досвід упровадження програм оздоровчої фізичної активності показав, що для забезпечення їх ефективної реалізації не достатньо зосереджувати зусилля виключно в рамках проектів, які здійснюються окремими організаціями. Вони мають взаємодоповнюватись і отримувати підтримку на всіх напрямках взаємодії людини і суспільства. Національна стратегія з оздоровчої рухової активності на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» (далі: Національна стратегія) покликана встановити пріоритетні напрямки

здійснення державної політики в сфері фізичного оздоровлення нації та забезпечити координацію діяльності усіх учасників для досягнення максимального ефекту. Водночас постає питання про можливості її ефективної і своєчасної реалізації, зокрема і в нормативно-правовому полі.

Метою статті є аналіз нормативного забезпечення Національної стратегії та визначення перспектив та умов її впровадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основною метою Національної стратегії є формування у суспільстві умов до оздоровчої рухової активності та здорового способу життя для формування здоров'я громадян як найвищої соціальної цінності в державі. [1] При цьому, визначені в ній завдання можна розділити на групи: нормативні (прийняття і вдосконалення нормативно правових актів, які забезпечать законодавчу підтримку реалізації стратегії), управлінські (побудова і реконструкція інфраструктурних об'єктів, що забезпечують можливість громадянам здійснювати необхідну фізичну активність), суспільні (організація і проведення заходів, спрямованих на популяризацію рухової активності та залучення до участі в них максимальної кількості людей), наукові (розробка нових і перевірка й удосконалення вже існуючих методичних засобів щодо здійснення оцінки фізичного стану громадян та визначення напрямків рухової діяльності для поліпшення стану здоров'я).

Серед 20 завдань Національної стратегії чітко визначений нормативно-правовий характер має лише одне: вдосконалення законодавства щодо підтримки та стимулювання суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, діяльність яких спрямована на заохочення людей до оздоровчої рухової активності. Хоча варто пам'ятати, що держава здійснює свій вплив виключно за допомогою чи на підставі нормативних документів. Тому будь-яка діяльність державних установ і посадовців має опиратися на прийняті постанови і положення, які визначатимуть як повноваження, так і обов'язки виконавців. Унаслідок цього для повноцінної реалізації Національної стратегії має бути розроблено і прийнято цілісний, внутрішньо узгоджений пакет документів.

Для реалізації досліджуваної стратегії передбачалося, що Кабінетом Міністрів України буде щорічно до 1 липня затверджуватися план заходів щодо її реалізації на наступний рік, що дозволить в подальшому уточнити його і прийняти належні нормативні документи органам місцевої влади відповідно до регіональних можливостей і специфіки. На 2017 рік план заходів було прийнято і затверджено лише в вересні 2016. Наслідком стала затримка розроблення і прийняття регіональних планів. Тим не менше, затверджений План заходів на 2017 рік виступає у ролі нормативно-правового акту який визначає послідовність реалізації Національної стратегії і забезпечує її цілісність. Саме його аналіз дозволяє отримати найліпше уявлення про перспективи впровадження в життя завдань Національної стратегії.

Для визначення перспектив слід розглянути основні фактори ризику, які виникають при переході від стратегічного планування до практичної реалізації: відповідність Плану заходів Національній стратегії,

відповідність і доцільність заходів завданням, визначеність відповідальності за реалізацію запланованих заходів.

Для реалізації Національної стратегії в Плані заходів на 2017 рік закладені завдання спрямовані на: інфраструктурного забезпечення для проведення вправ оздоровчої рухової активності, пропаганду і популяризацію активного способу життя, формування методологічного підходу до виявлення проблем у фізичному стані громадян і визначення напрямків для його подальшого усунення. Останнє виступає тією новацією, яка вигідно виділяє її серед інших концепцій і планів запропонованих у попередні роки. Адже, окрім відповіді на споконвічні питання «навіщо?» і «де?», вона покликана відповісти на питання: «як саме» і «в якому обсязі?». М. Дутчак, формулюючи спрямування стратегії з оздоровчої спортивної активності відмічав, що основним питанням, яке має вирішуватися, є «як допомогти людям змінити свою поведінку заради формування здоров'я шляхом використання оздоровчої рухової активності?» [2, С. 49].

Аналізуючи безпосередній зміст Планів заходів на 2017 рік, у першу чергу зауважується скорочення завдань, що вирішуються з 20, представлених в Національній стратегії до 14. Серед відсутніх слід відзначити розроблення і обґрунтування комплексу показників для оцінки рівня фізичного здоров'я різних груп та верств населення та порядку їх оцінки, а також запровадження системи оцінки якості послуг з оздоровчої рухової активності, що надаються відповідними суб'єктами господарської діяльності. І якщо відсутність останнього може бути обумовлена перенесенням його на більш пізні етапи реалізації, то перше, на нашу думку, визначається наріжним каменем ефективного спрямування усієї системи оздоровчої рухової активності. Без якісної системи оцінювання стану фізичного здоров'я неможливо реалізовувати рекомендації щодо оздоровчої рухової активності, які б враховували не лише загальні, а й індивідуальні показники і можливості громадян щодо їх дотримання. На сьогодні як у світі, так і в Україні існує значний масив досліджень, спрямованих на визначення стану фізичного здоров'я людини. Через комплексність і багатогранність власне поняття «здоров'я» вони не завжди відповідають одне одному. Деякі автори не заперечують, що рухова активність є дуже важливим чинником здоров'я, однак стверджують, що «спроби виокремити його як домінантний фактор забезпечення здоров'я призводять до того, що фактично ігноруються інші ознаки здоров'я і, відповідно, засоби оздоровлення, які є не менш важливими». [3, с. 94] У цьому випадку саме об'ємність напрацювань з даного питання виступає в ролі стримуючого фактору. Зрозуміло, що вибір конкретної методики чи їх комплексу, видається важким завданням і має бути наслідком наукової дискусії, проте, не вирішеність даної проблеми знижуватиме ефективність реалізації цілої низки заходів у рамках втілення Національної стратегії.

Розглядаючи питання відповідності запланованих заходів завданням слід відзначити, що, незважаючи на інноваційність деяких

елементів, наріжним каменем реалізації як Національної стратегії, так і відповідного плану заходів залишається формування та вдосконалення інфраструктури, яка забезпечить можливість громадянам здійснювати належну рухову активність, а також організація заходів щодо популяризації фізичної культури і спорту. Виходячи з цього, при плануванні заходів на 2017 рік урядовці ставили за мету в першу чергу визначити поточний стан вирішуваних проблем і розпочати обговорення форми та змісту нормативних документів, які визначатимуть необхідність та обсяг виконання вимог забезпечення доступу громадян до здійснення різних видів рухової активності як при побудові чи реконструкції інфраструктурних об'єктів, так і при проведенні агітаційних заходів.

Серед відповідальних за виконання заходів, передбачених у Плані на 2017 рік, числяться: міністерства: молоді і спорту (24 заходи), освіти (12 заходів), охорони здоров'я (6 заходів), регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства (3 заходи); державні адміністрації (20 заходів), місцеві органи виконавчої влади (5 заходів), громадські організації фізкультурно-спортивного спрямування (3 заходи). [4] Такий розподіл дозволяє говорити про широту залучення державних та недержавних установ і організацій при реалізації завдань. Будучи в цілому позитивним фактором воно, тим не менше, містить ризики пов'язані з розподілом відповідальності, що може призвести до зменшення ефективності і повноти реалізації окремих заходів. Усунення даних ризиків могло б бути реалізоване при формуванні регіональних планів, в яких відбулася б деталізація запланованих заходів та встановлена відповідальність за реалізацію окремих його етапів чи елементів. Проте огляд прийнятих на даний момент регіональних планів показав, що при їх написанні чиновники обмежилися перенесенням в них завдань і заходів із урядового плану які відносяться до їх компетенції, без необхідних уточнень і конкретизації.

Висновки і перспективи подальших розвідок. На сьогодні основними проблемами реалізації Національної стратегії «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» виступають низька якість інфраструктури для забезпечення і підтримки здійснення рухової активності населенням, а також відсутність уніфікованих підходів щодо визначення рівня фізичного здоров'я громадян та напрямків і обсягів фізичної активності необхідної для усунення наявних проблем.

Нормативне вирішення першої проблеми лежить в площині закріплення стандартів щодо стану спортивних майданчиків та інших інфраструктурних об'єктів і законодавчому зобов'язувані посадовців враховувати вимоги щодо можливості забезпечення рухової активності при їх створенні чи реконструкції. У той же час друга проблема потребує проведення узагальнення наявного світового досвіду та напрацювань вітчизняних науковців у галузі досліджень фізіології та конкретизації впливу фізичних навантажень та їх обсягу на здоров'я людей різного віку.

Прийняття Національної стратегії і розроблення планів заходів щодо її реалізації у існуючому вигляді слід вважати суттєвим кроком на

шляху до оздоровлення нації. Проте, враховуючи вищесказане, можна стверджувати, що План заходів щодо реалізації Національної стратегії на 2017 рік не може бути повною мірою реалізований через наявність об'єктивних перешкод та стримуючих факторів. Деякі завдання і заходи внесені в нього лише для відображення загального напрямку проведення необхідних досліджень та напрацювань. Намагаючися максимально реалізувати закладені в Національній стратегії завдання урядовці прописали строки виконання більшості з них до кінця 2017 року, упускаючи з виду, що стратегія розрахована на значно більший проміжок часу. Якщо питання інфраструктури можуть бути вирішенні на рівні рішень місцевих органів влади, то питання нормативного закріплення проведення агітаційно-організаційних заходів потребують публічного обговорення (принаймні на рівні громадських організацій фізкультурно-оздоровчого спрямування), а вироблення методологій і стандартів – наукових досліджень. А це, зазвичай, потребує значних часових затрат.

Тому можна стверджувати, що задані строки реалізації в частині випадків не будуть дотримані, або ж заходи будуть реалізовані лише формально. Це породжує проблему цілісності і послідовності реалізації стратегії. З урахуванням того, що власне сама Національна стратегія має доволі узагальнений вигляд, було б доцільно, окрім щорічних планів, розробити загальний план до 2025 року, який не лише визначав би цілі, а й окреслював етапи, які слід здійснити для їх досягнення. Більше того, для забезпечення максимально ефективного використання ресурсів було б доцільно, в першу чергу, визначити і прийняти методологію вимірювання і нормативні показники рухової активності та способів їх поліпшення, а вже відповідно до них розробляти як систему інфраструктурного забезпечення, так і організаційних заходів.

Список використаних джерел:

1. Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація»: Указ Президента / Офіційний вісник Президента України. – № 6. – 2016. – С. 25. Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/42/2016
2. Дутчак М. Національна стратегія з оздоровчої рухової активності в Україні: передумови, методологічні засади та основні завдання / М. Дутчак // І установча науково-практична конференція «Здоровий спосіб життя, фізична культура, спорт. Актуальні питання спортивної медицини. Реабілітація: фізична, медична, психологічна». – Київ. – 2014. – С. 48-53
3. Міхеєнко О. І. Комплексна методика оцінки рівня здоров'я організму людини / О. І. Міхеєнко // Проблеми фізичного виховання і спорту. – 2011. – № 6. – С. 93-101
4. План заходів на 2017 рік щодо реалізації Національної стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року

«Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація»: Розпорядження Кабінету міністрів України / Урядовий кур'єр. – № 189. – 2016. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/653-2016-р

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Pro Natsionalnu stratehiiu z ozdorovchoi rukhovoi aktyvnosti v Ukraini na period do 2025 roku «Rukhova aktyvnist – zdorovyi sposib zhyttia – zdorova natsiia»: [About National strategy of improving moving activity in Ukraine till 2025 «Moving Activity – Healthy Living – Healthy Nation»: Presidential Decree / Official Journal of the President of Ukraine. – № 6. – 2016. – 25 S. Access: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/42/2016] Ukaz Prezydenta / Ofitsiinyi visnyk Prezydenta Ukrainy. – № 6. – 2016. – S. 25 Rezhym dostupu: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/42/2016 (in Ukrainian)
2. Dutchak M. Natsionalna stratehiia z ozdorovchoi rukhovoi aktyvnosti v Ukraini: peredumovy, metodolohichni zasady ta osnovni zavdannia [National Strategy for Improving Moving Activity in Ukraine: Background, Methodological Principles and Main Tasks] / M. Dutchak // I ustanovcha naukovo-praktychna konferentsiia «Zdorovyi sposib zhyttia, fizychna kultura, sport. Aktualni pytannia sportyvnoi medytsyny. Reabilitatsiia: fizychna, medychna, psykholohichna». – Kyiv. – 2014. – S. 48-53. (in Ukrainian)
3. Mikheienko O.I. Kompleksna metodyka otsinky rivnia zdorovia orhanizmu liudyny [Comprehensive Assessment Method of Health of the Human Body] / O.I. Mikheienko // Problemy fizychnoho vykhovannia i sportu. – 2011. – № 6. – S. 93-101. (in Ukrainian)
4. Plan zakhodiv na 2017 rik shchodo realizatsii Natsionalnoi stratehii z ozdorovchoi rukhovoi aktyvnosti v Ukraini na period do 2025 roku «Rukhova aktyvnist – zdorovyi sposib zhyttia – zdorova natsiia»: Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy [Action Plan for 2017 to implement the National Strategy of improving moving activity in Ukraine till 2025 «Moving Activity – Healthy Living – Healthy Nation»: Cabinet of Ministers of Ukraine] / Uriadovyi kurier. – № 189. – 2016. Rezhym dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/653-2016-r . (in Ukrainian)

Аннотация. Статья посвящена анализу реализации национальной стратегии оздоровительной двигательной активности. Проанализировано содержание соответствующих нормативных документов. Определено особенности и перспективы относительно эффективного и полноценного ведения их в действие.

Ключевые слова: оздоровительная двигательная активность, национальная стратегия, физическое здоровье.

Summary. The paper is dedicated to analyze the implementation of the national strategy on improving physical activity. The content of the relevant regulations is analyzed. The peculiarities and identified prospects for effective and full implementation of their action are defined.

National strategy on improving physical activity for the period till 2025 “Moving Activity − Healthy Living − Healthy Nation” sets priorities for the state policy in the field of physical rehabilitation of the nation and ensures coordination of all participants to achieve maximum effect. The adoption of the National Strategy and develop action plans to implement it in its current form is an important step towards the improvement of the nation.

Key words: improving physical activity, a national strategy, physical health.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017

А. П. Панчук, І. В. Панчук

ТУРИСТИЧНА ІНДУСТРІЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті простежуються проблеми, сучасний стан і перспективи розвитку туристичної індустрії в Україні. Представлені перспективні напрямки розвитку туризму. Зазначається, що туризм сьогодні є не тільки практикою суспільного життя, а й чинником, що впливає на світовий розвиток. Туризм є засобом комунікації та саморозвитку особистості, підвищення рівня освіти та загальної культури шляхом ознайомлення з побутом, традиціями й віруваннями, стилем життя інших народів, культурною спадщиною людства та красою природи. Підвищення рівня культури шляхом культурно-просвітницької та рекреаційної діяльності посилює його соціальну функцію.

Ключові слова: туризм, туристична індустрія, туристичні послуги, туристична політика, діловий туризм, залізничний туризм, дитячо-юнацький туризм, спортивний туризм, екологічний туризм.

Постановка проблеми. Упродовж багатьох століть туризм відігравав велику роль у житті людини, виступаючи насамперед як форма активного відпочинку і спосіб пізнання людиною навколишнього світу. На початку XXI століття значення туризму розширюється до рівня виконання економічних функцій. У зв’язку зі стрімким збільшенням туристичних потоків виникає новий вид господарської діяльності, метою якої є задоволення потреб рекреантів і туристів.

Останніми роками в Україні прийнято низку державних рішень на зміцнення та розширення законодавчої бази з туризму. Туризм визнано одним з пріоритетних напрямків національної культури й економіки. І це повністю погоджується зі світовими тенденціями, які свідчать, що туристична сфера буде індустрією XXI століття.

Мета статті – простежити реалії сучасного українського туризму та його перспективи в недалекому майбутньому.

Аналіз досліджень. Принциповою проблемою сучасного управління індустрією туризму залишається відсутність його чіткого

© Панчук А. П., Панчук І. В., 2017

механізму, тобто взаємопов'язаної та виваженої сукупності прийомів, методів та важелів впливу на суб'єктів господарювання в туристичній галузі. Взагалі, на макрорівні поняття механізму управління в умовах перехідної економіки у вітчизняній науковій літературі вивчене явно недостатньо. Лише частково його торкаються праці Е. Лортикяна, Г. Лузіна, К. Павлова, А. Мельник, І. Кириленко, Б. Андрушківа, А. Сигайова, М. Недашківського та ін.

Тенденції розвитку ринку туристичних послуг досліджували В. Азар, М. Біржаков, І. Зорін, М. Кабушкін, В. Квартальнов, М. Мальська, А. Мазаракі, С. Мельниченко, Г. Папірян, В. Сенін, Т. Сокол, Т. Ткаченко, Г. Харріс, А. Чудновський, Л. Шульгіна та ін.

Основні засади державної туристичної політики в Україні закріплені в Законі України «Про туризм» від 18.11.2003 р. Згідно зі ст. 6 Закону, основними цілями державного регулювання туристичної діяльності є: 1) забезпечення прав громадян на відпочинок і оплачувану відпустку, свободу пересування, вільний доступ громадян країни та іноземців до місць і районів туристичного інтересу тощо; 2) створення умов для виховання, навчання й оздоровлення туристів; 3) розвиток туристичної індустрії, створення нових робочих місць, збільшення доходів держави; 4) збереження об'єктів туристичного показу, раціональне використання природного та культурного потенціалу країни, туристичних ресурсів; 5) безпека туризму, захист прав та законних інтересів туристів, інших суб'єктів туристичної діяльності.

Туристична діяльність в Україні регулюється нормами як спеціального, так і загального законодавства. Загалом Законодавство України про туризм складається з Конституції України, Законів України «Про туризм», «Про курорти» й інших нормативно-правових актів, що регламентують конкретні аспекти туристичної діяльності [10].

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна посідає одне з провідних місць в Європі за рівнем забезпеченості цінними природними та історико-культурними ресурсами, здатними генерувати значний інтерес у вітчизняних та іноземних туристів. Розвиток сфери туризму й діяльності курортів України в цілому характеризується позитивною динамікою, зростанням кількісних та якісних параметрів в'їзного й внутрішнього туристичного потоку.

Без перебільшень можна стверджувати, що туризм сьогодні є не тільки практикою суспільного життя, а й чинником, що впливає на світовий розвиток. Логіку його впливу на світ і передусім людину не можна збагнути, керуючись лише статистичними даними Всесвітньої туристської організації щодо динаміки туристських потоків, доходів від туризму та кількості робочих місць у сфері туристичного бізнесу, хоч вони теж переконливо свідчать про сучасне «велике переміщення народів» [8, с. 5].

У період становлення ринкових відносин в Україні туризм як одна з найбільш перспективних та динамічних галузей світового господарства отримав усі умови для інтенсивного розвитку. Об'єктивним підґрунтям

стало, з одного боку, відкриття тривалий час закритих державних кордонів, а з іншого – її величезний туристичний потенціал, що містить у собі неповторний комплекс історико-культурних та архітектурних пам'яток, об'єктів, рекреаційного призначення, природно-кліматичних ресурсів.

Туризм як специфічний вид діяльності охоплює безліч галузей економіки, починаючи з будівництва і закінчуючи транспортними перевезеннями. Досить важко дати точну оцінку, який сегмент підприємств, зайнятих у галузі туризму. Крім того, туризм підтримує різноманітні зв'язки з підприємствами інших секторів економіки: сільськогосподарськими підприємствами, заводами з виробництва транспортних засобів, меблевими фабриками й ін. [5].

Невід'ємною складовою виробничого процесу є так званий «*діловий туризм*», що до середини 80-х років не виокремлювався статистикою. Справді, до чого тут туризм, коли людина відвідує країну в бізнесових справах або є запрошеною на наукову конференцію. Однак останні тенденції свідчать, що учасники багатьох конференцій, семінарів і навіть звичайних поїздок майже не чекають від цих заходів якихось «глобальних відкриттів». Сьогодні увагу акцентовано здебільшого на «встановленні нових контактів і зумовлену зміною обстановки творчу активність». Вважається, що «ділові туристи» звертають більше уваги не на рутину, а на те, що робить поїздку незабутньою, підвищує працездатність і дозволяє мінімізувати, або і зовсім уникнути, виснажливості подорожі [9].

Особливу увагу науковці приділяють виявленню перспективних напрямків розвитку туризму в Україні, одним з яких є *екологічний туризм*.

Виділяють такі форми екотуризму: активний екотуризм (піший, велосипедний, водний, кінний, збиральництво, рибальство, мисливство), фауністичні та флористичні поїздки (орнітологічні поїздки, фотополювання, тематичні поїздки), культурологічні й етнографічні поїздки.

Географія екологічного туризму своєрідна. Якщо основні міжнародні потоки традиційних туристів спрямовані у розвинені країни, серед яких лідирують Франція, США, Іспанія, Італія, то екотуристи направляються головним чином у країни, що розташовані переважно в тропіках, з екзотичною природою привабливою для мешканців помірних широт. Серед лідерів – Кенія, Танзанія, Еквадор, Коста-Рика, Непал, а також Австралія, Нова Зеландія й ПАР.

Поряд з традиційними й поширеними у практиці формами культурного, пізнавального туризму на базі історико-архітектурної спадщини та оздоровчого туризму у курортно-рекреаційних районах України велика увага в останні роки приділяється новим видам туризму і, зокрема, *сільському зеленому*, або *екологічному туризму*, у якому поєднуються елементи оздоровчої діяльності, екологічної освіти, підвищення ролі краєзнавства та захисту довкілля. Розвиток сільського та екологічного туризму надає можливість для спілкування з природою широких кіл населення, стимулює діяльність суспільства та управлінських установ у напрямку розвитку місцевої економіки [4].

Зараз важливим стає те, що туристичні проекти та програми розвитку мають надавати пріоритет інтересам місцевого населення. Сільський туризм має можливість, беручи до уваги особливості оточуючого середовища і місцевої культури, та при далекоглядній державній політиці, досягти екологічного, культурного і соціального балансу між містом і селом.

Виділити потрібно також і *«залізничний»* туризм , що означає, «такий, що використовує засоби залізничного транспорту (користується його послугами)». Отже, можна вважати, що «залізничний туризм» (з точки зору споживача) – це діяльність осіб, які здійснюють поїздки і перебувають у місцях, що знаходяться за межами їх звичайного середовища на термін від 24 годин до одного року, з будь-якою метою, але без виконання діяльності, що оплачується з джерел, які знаходяться у місці відвідування, і для свого переміщення користуються послугами залізничного транспорту [7].

Унікальність *спортивного туризму* полягає в тому, що теоретична і практична підготовка проводиться для всіх категорій складності: від походів вихідного дня (ПВД) до походів вищих категорій (5-ї і 6-ї) складності. Проводиться триступенева підготовка: початкова туристська підготовка – ПТП, середня туристська підготовка – СТП і вища туристська підготовка – ВТП. Цю підготовку проходять як учасники, так і керівники походів у всіх видах туризму. Для з'ясування готовності спортивних груп до походів проводяться змагання з техніки туризму. Для їх проведення готуються суддівські кадри у всіх видах туризму [1].

Дитячо-юнацький туризм – це вид туристичної діяльності, спрямований на задоволення оздоровчих, спортивних та пізнавальних потреб дітей і молоді поза місцем їх постійного проживання та навчання. Він покликаний виховувати підростаюче покоління засобами туристичної краєзнавчої діяльності, формувати всебічно розвинену особистість. Основними видами дитячого та молодіжного туризму є: екскурсія, спортивний туризм, оздоровлення та відпочинок у таборах санаторно-курортних закладах, освітні, ділові та заохочувальні тури для талановитих підлітків, переможців творчих конкурсів, олімпіад [2].

Розвиток послуг у туризмі залежить від динаміки туристичної галузі в різних регіонах, розвитку інформаційних технологій, соціальних і демографічних факторів тощо.

Управління якістю туристичних послуг – складний процес, що інтегрує діяльність різних суб'єктів господарювання, метою якої є задоволення потреб туристів. Застосування сучасних інформаційних технологій у діяльності підприємств дасть можливість задовольнити потреби споживачів послуг і забезпечити конкурентні переваги підприємств на внутрішньому й міжнародному ринках. Адже сьогодні, коли інформаційні технології дають широкі можливості для ефективнішого розвитку бізнесу, менеджерам потрібно використовувати їх як трамплін для просування на вищі щаблі бізнесу [3, с. 132-134.].

Туризм нерозривно пов'язаний з процесом організації перевезення та використанням технічних транспортних засобів.

Технологія обслуговування туристів різними видами транспорту передбачає процес перевезення повітряним, залізничним, автомобільним та водним видами транспорту та включає: планування перевезень, здійснення перевезень за обраним маршрутом, бронювання місць, надання сервісного обслуговування, забезпечення страхування, реєстрацію пасажирів та багажу, паспортної та візової підтримки, забезпечення трансферу, дотримання туристських формальностей [6].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Глобальна економіка розширює просторові та часові параметри діяльності туристичного бізнесу як реального сектора національної економіки за рахунок створення нових інформаційних туристичних продуктів. Формується новий сектор економіки – віртуальний, у якому туристичні компанії та споживачі туристичних послуг інтерактивно взаємодіють через мережу Інтернет, яка стала віртуальним посередником.

Т. Черевичко відзначає, що глобальна інформаційна економіка створює об'єктивні умови для нових підходів організації інноваційного процесу в туристичному бізнесі, який зміщується з матеріальної галузі у сферу інтерактивних моделей [11]. На наш погляд, слід враховувати не лише розвиток моделей бізнесу, але й процеси глобалізації в галузі інформаційних систем, що забезпечують комунікації міжнародного туризму.

На нашу думку, прискорити розвиток туризму в Україні дозволять: розробка сітки цікавих туристичних маршрутів міжнародного значення на території нашої країни з урахуванням потреб та інтересів гостей, потенціалу туристичних ресурсів з подальшим представленням комерційних пропозицій іноземним туристичним фірмам для їх використання; забезпечення випуску високоякісної рекламно-інформаційної продукції на іноземних мовах, яка висвітлить туристичні можливості, історію, культуру України для розповсюдження серед іноземних туристів та закордонної спільноти.

Список використаних джерел:

1. Булашев А. Я. Спортивный туризм: Учебник /А. Я. Булашев. – Х.: ХГАФК, 2004. – 388 с.
2. Каурова А. Д. Организация сферы туризма: Учебное пособие. – Издание 2-е, переработанное и дополненное /А. Д. Каурова. – СПб.: «Издательство дом Герда», 2006. – 320 с.
3. Кравцов О. В. Інформаційно-комунікаційні технології як засіб підвищення ефективності роботи туристичної фірми / О. В. Кравцов, Т. В. Кравцова, С. П. Кандзюба // Індустрія гостинності в країнах Європи : матеріали III Міжнар. науково-практ. конф. (4-6 грудня 2009 р., м. Сімферополь). – Сімферополь : ВіТроПринт, 2009. – С. 132-134.

4. Любінцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). – 3-є вид., перероб. та доп. / О. О. Любінцева. – К. : «Альтерпрес», 2006. – 436.
5. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг [Електронний ресурс] / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк. – К., 2008. – 661 с.
6. Новикова А.М. Україна в системі міжнародних транспортних коридорів /А.М.Новикова. – К.: НІМБ, 2003. – 494 с.
7. Организация туризма: Учеб. пособие / А.П. Дурович, Н.И.Кабушкина, Т.М.Серегеева и др.; под. общ. ред.. Н.И.Кабушкина и др. – Мн.: Новое знание, 2003. – 632с.
8. Парфіненко А. Ю. Туризм як прояв і чинник глобалізації сучасного світу / А. Ю. Парфіненко. – Х. : ХНАМГ, 2010. – 284 с.
9. Розвиток ділового туризму в Україні. [Електрон. ресурс]. Спосіб доступу: – http://design.ca-ba-re.com/interview/1355/
10. Теоретичні та прикладні аспекти рекреаційного природокористування в Україні: монографія / К. Кілінська, В. Руденко, Н. Аніпко, Н. Андрусяк, Н. Коновалова та ін. – Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2010. – 250 с.
11. Черевичко Т. В. Интерактивность туристских предприятий как условие глобализации туристского рынка [Електронний ресурс] / Т. В. Черевичко // Туризм и культурное наследие : межвуз. сб. науч. тр. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_tourism/cherevichko3.htm.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Bulashev A.Ya. Sportivnyj turizm: Uchebnik [Sports Tourism: Textbook] / A.Ya.Bulashev. – H.: HGAFK, 2004. – 388 s. (in Russian)
2. Kaurova A. D. Organizatsija sfery turizma: Uchebnoje posobije. [The Organization of Tourism Services : textbook]: – Izdanije 2-e, pererabotannoe i dopolnennoe /A.D.Kaurova. – SPb.: «Izdatel'stvo dom Gerda», 2006. – 320 s. (in Russian)
3. Kravtsov O. V. Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti roboty turystychnoi firmy [Information and Communication Technologies as a Means of Improving the Efficiency of Tourist Companies] / O. V. Kravtsov, T. V. Kravtsova, S. P. Kandziuba // Industriia hostynnosti v krainakh Yevropy : materialy III Mizhnar. naukovo-prakt. konf. (4-6 hrudnia 2009 r., m. Simferopol). – Simferopol : ViTroPrynt, 2009. – S. 132-134. (in Ukrainian)
4. Liubintseva O. O. Rynok turystychnykh posluh (heoprostorovi aspekty) [The market of tourist services (geospatial aspects)]. – 3-ie vyd., pererob. ta dop./ O.O.Liubintseva. – K.: «Alterpres», 2006. – 436. (in Ukrainian)
5. Malska M. P. Mizhnarodnyi turyzm i sfera posluh [International tourism and services] [Elektronnyi resurs] / M. P. Malska, N. V. Antoniuk. – K., 2008. – 661 s. (in Ukrainian)
6. Novykova A.M. Ukraina v systemi mizhnarodnykh transportnykh korydoriv [Ukraine in the System of International Transport Corridors] / A.M.Novikova. – K.: NIMB, 2003. – 494 s. (in Ukrainian)

7. Organizatsiya turizma: Ucheb. posobie [Tourism: textbook] / A.P. Durovich, N.I.Kabushkina, T.M.Seregeeva i dr.; pod. obsch. red. N.I.Kabushkina i dr. – Mn.: Novoe znanie, 2003. – 632s. (in Russian)
8. Parfinenko A.Yu. Turyzm yak proiav i chynnyk hlobalizatsii suchasnoho svitu [Tourism as a manifestation and a factor of globalization of the modern world] / A.Yu. Parfinenko. – Kh.: KhNAMH, 2010. – 284 c. (in Ukrainian)
9. Rozvytok dilovoho turyzmu v Ukraini [The Development of Business Tourism in Ukraine]. [Elektron. resurs]. rezhym dostupu: – http: // design.ca-ba-re.com/interview/1355/ (in Ukrainian)
10. Teoretychni ta prykladni aspekty rekreatsiinoho pryrodokorystuvannia v Ukraini: monohrafiia [Theoretical and Applied Aspects of Recreation Nature Management in Ukraine: Monograph] / K. Kilinska, V. Rudenko, N. Anipko, N. Andrusiak, N. Konovalova ta in. – Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yuriia Fedkovycha, 2010. – 250 s. (in Ukrainian)
11. Cherevichko T. V. Interaktivnost turistskih predpriyatiy kak uslovie globalizatsii turistskogo ryinka [The Interactivity of Tourism Enterprises as a Condition for the Globalization of the Tourist Market][Elektronniy resurs] / T. V. Cherevichko // Turizm i kulturnoe nasledie : mezhvuz. sb. nauch. tr. – Rezhim dostupu : http://tourlib.net/statti_tourism/cherevichko3.htm. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье прослеживаются проблемы, современное состояние и перспективы развития туристической индустрии в Украине. Представлены перспективные направления развития туризма. Отмечается, что туризм сегодня является не только практикой общественной жизни, но и фактором, влияющим на мировое развитие.

Туризм является средством коммуникации и саморазвития личности, повышения уровня образования и общей культуры путем ознакомления с бытом, традициями и верованиями, образом жизни других народов, культурным наследием человечества и красотой природы. Повышение уровня культуры путем культурно-просветительской и рекреационной деятельности усиливает его социальную функцию.

Ключевые слова: туризм, туристическая индустрия, туристические услуги, туристическая политика, деловой туризм, железнодорожный туризм, детско-юношеский туризм, спортивный туризм, экологический туризм.

Summary. The paper considers the problems, current state and prospects of the development of tourist industry in Ukraine. Prospective directions of the development of tourism are prezented. It is noted that nowadays tourism is not only the practice of social life, but a factor that influences on the world development.

In the period of formation of market relations in Ukraine tourism as one of the most promising and dynamic sectors of the world economy has got all

conditions for intensive development. Tourism as a specific kind of activity covers a variety of industries, ranging from construction to transportation.

The author interpretates the concepts of tourism, tourism industry, tourism services, tourism policy, tourism, railway tourism, youth tourism, sports tourism. A great attention is given to the notion "eco-tourism" and its forms: active ecotourism (hiking, biking, water, equestrian, gathering, fishing, hunting), faunal and floral trip (ornithological tours, photo hunting, thematic tours), cultural, and ethnographic trips.

Tourism is a means of communication and self-development, increasing the level of education and general culture through the presentation of the life, traditions and beliefs, way of life of other peoples, the cultural heritage of humanity and the beauty of nature. Increasing the level culture through cultural, educational and recreational activities enhances its social function

Key words: tourism, tourism industry, tourism services, tourism policy, tourism, railway tourism, youth tourism, sports tourism, eco-tourism.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2017

С. В. Петренко

АКТИВНІ ФОРМИ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО ДОСВІДУ США

Анотація. У статті проаналізовано активні форми навчання у вищій школі США. З'ясовано, що активне навчання – це така організація навчального процесу, яка спрямована на активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів за допомогою широкого, бажано комплексного, використання як педагогічних (дидактичних), так і організаційно-управлінських форм і засобів.

Схарактеризовані специфічні активні форми організації навчального процесу в університетах США, як-то: семінар першого року навчання (Seminars for First-Year Students), що служить способом розвитку студента, поєднуючи елементи теорії та практики; «базові» (capstone courses) дисципліни, які пов'язані із професійною спрямованістю; форми практичного навчання студентів (experiential education), насамперед, практикум (field studies), стажування (internships) групове навчання (cooperative education), практичне навчання з елементами громадської діяльності (service-learning).

Доведено, що вивчення активних форм організації навчання у вищій школі США є важливим для подальшого їх адаптування та застосування у процесі організації професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах України.

Ключові слова: активні форми навчання, семінар першого року навчання (Seminars for First-Year Students), «базові» (capstone courses)

© Петренко С. В., 2017

дисципліни, практичне навчання (experiential education), практикум (field studies), стажування (internships) групове навчання (cooperative education), практичне навчання з елементами громадської діяльності (service-learning).

Постановка проблеми. Інноваційний розвиток та пошук нового, модернізація освіти зумовлюють необхідність обов'язкових змін і в організації навчального процесу у вищих навчальних закладах. З метою більш якісної професійної підготовки студентів викладачам треба частіше звертатися до активних форм навчання. Активним (за Л. Тополею) є таке «особистісно-орієнтоване навчання, яке: виховує дієвість, ініціативність, самостійність, здатність до енергійного і продуктивного пізнання світу, вміння аналізувати, трансформувати навчальну інформацію; забезпечує систематичну мотивовану мобілізацію вольових, емоційних, інтелектуальних зусиль на досягнення навчально-пізнавальної мети, міцне засвоєння знань, умінь і навичок; сприяє активному оволодінню способами навчальної та професійної діяльності, розвитку мислення і творчої уяви; формує свідоме ставлення до змісту і процесу навчання, явищ реальної дійсності, активну життєву позицію» [12, с. 65].

Запровадження активних форм навчання у структуру вищої освіти України буде більш ефективним за умови врахування закордонного досвіду, задля його критичного аналізу, запозичення й творчого впровадження позитивних надбань з організації навчального процесу.

У зв'язку із цим вважаємо за доцільне звернення до інноваційного досвіду США, де удосконалення навчального процесу у вищій школі сприяє підвищенню ефективності навчання, і значно покращує якість підготовки фахівців. Зокрема, найбільше поширення в університетах США одержали різноманітні форми активного навчання, які на сьогодні знають і використовують, на жаль, лише окремі викладачі вищої школи України.

Усе це актуалізує проблему аналізу використання активних форм навчання у вищій школі США.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Використання активних та інтерактивних форм і методів навчання у вищій школі досліджує Т. Новаченко. [8]; проблему активних методів навчання на сучасному етапі розглядають А. Вербицький, О. Зарукіна, Н. Логінова, М. Новік [1; 3].

Основні сучасні тенденції розвитку американської теорії й практики навчання у вищій школі США стали предметом вивчення З. Голубєвої та Н. Остроумової [2]. Досвід вищої освіти Сполучених Штатів Америки у XX-XXI ст. вивчали О. Романовська, Ю. Романовська, О. Романовський [10]. Дидактичні особливості організації навчального процесу у вищій школі США аналізувала В. Корнієнко [5]. Співвідношення категорій «форма організації навчання» та метод навчання в американській дидактиці досліджували І. Тагунова та О. Арсентьєва, зазначивши, що більшість американських учених уживає термін «метод навчання» і розглядає ці поняття як ідентичні [11]. Специфіку форм і методів

професійної підготовки фахівців фізичного виховання і спорту у США вивчав С. Мединський [6].

Водночас, на сьогодні практично не вивченим є питання можливостей використання досвіду вищих навчальних закладів США в організації активного навчання студентів. Тому **мета** пропонованої статті полягає в аналізі особливостей використання активних форм навчання у вищій школі США.

Виклад основного матеріалу дослідження. О. Романовська виокремлює такі основні форми навчання у вищій школі США: аудиторне навчання (на території кампусу), зовнішнє навчання (здійснюється поза територією навчального закладу), відкрите навчання (ставить в основу надання студентам можливості вибору середовища та медіа, місця і темпу навчання, а також моментів початку і завершення), дистанційне навчання (поділ на викладача та учня в часі або просторі, або ж і в часі, і в просторі одночасно), самонавчання – процес, при якому студент дотримується навчально-методичних матеріалів та виконує вправи для самооцінки [10]. Натомість С. Мединський вважає, що основними формами навчальних занять у ВНЗ США є аудиторне навчання, навчання поза межами кампусу (різновиди стажувань і практик), а також самостійна робота студентів. Аудиторна форма навчання розподіляється на поточні лекції (використовується, в основному, на першому році навчання для різноманітних «вступів»), семінари та інтерактивні аудиторні заняття [6].

При цьому організація навчальної роботи в університетах США передбачає використання різноманітних форм організації групової й індивідуальної діяльності студентів: лекцію, семінар, тьюторіали, гру, імітацію, науково-дослідну роботу студентів, коопероване навчання, модульне навчання, програмування, дистанційне навчання і т.п.

Найпоширенішими в університетах США є групова й індивідуалізована форми організації навчання, які, своєю чергою, включають індивідуальні, парні й групові форми, а також проблемні методи навчання, оскільки сьогодні у вищій школі США існує певна недовіра до лекційної форми навчання: американці вважають, що лекція не зовсім демократична, орієнтована в основному на передачу інформації. Навчання, яке базується на механічному заучуванні фактів, конспектуванні, реферуванні, мимоволі гальмує розвиток творчих здібностей і навіть нівелює таланти студентів. Поява комп’ютерів, доступ до численних джерел інформації зумовили той факт, що використання традиційної лекції як домінуючої форми навчання перестало влаштовувати як студентів, так і викладачів [9]. У зв’язку із цим суттєво змінився характер і спрямованість як аудиторних, так і позааудиторних занять. Лекції й семінари насамперед мають викликати інтерес до досліджуваної дисципліни, визначити місце певної науки в світі, а головними педагогічними технологіями їх проведення є «метод Сократа», метод «кейсів», метод «міні-викладання».

У вищій школі США інтенсивно запроваджуються методи активного навчання – сукупність педагогічних дій і прийомів, спрямованих на організацію навчального процесу й створення спеціальними засобами умов, які мотивують студентів до самостійного, ініціативного й творчого засвоєння навчального матеріалу в процесі пізнавальної діяльності [7]. До методів активного навчання відносять ділову гру, драматизацію і театралізацію, синектику, інверсію, мозковий штурм, метод фокальних об'єктів, метод групової дискусії, метод евристичних питань, метод морфологічного аналізу, ігрове проектування, імітаційний тренінг, психотехнічні ігри та тренінги, організаційно-ділові ігри, організаційно-розумові ігри та ін.

М. Новік виділяє наступні риси активного навчання: 1) примусова активізація мислення, коли учень (студент) вимушений бути активним незалежно від його бажання; 2) досить тривалий час залучення учнів (студентів) у навчальний процес, оскільки їхня активність повинна бути не короткочасною і епізодичною, а значною мірою стійкою і тривалою (тобто упродовж усього заняття); 3) самостійне творче вироблення рішень, підвищена ступінь мотивації та емоційності учнів (студентів) [3].

В активних методах навчання інтегрується діяльність і функції двох мозкових півкуль. Зокрема, в активних методах процес навчання і процес виховання розглядається в єдності. Основний акцент в активних методах робиться на учня, який повинен стати активною стороною, яка вміє самостійно вирішувати нові проблеми, яка зуміє скористатися знаннями, потрібними для їх розв'язання. Ці методи сприяють розвитку вмінь і навичок в інтелектуальній, емоційній, суспільній і моральній сфері. В активних методах важливим є раніше набутий досвід особистості, усвідомлення нею цього досвіду, а також емоцій, які його супроводжують. Необхідним є також використання різних методик і технік навчання, (наслідком є те, що матеріал, який подається, сприймається всіма учнями, незалежно від стилю навчання), а також застосування відповідних технік концентрації та релаксації. Найважливішим в активних методах є позиція вчителя, який повинен створити в групі відповідну атмосферу.

Крім загальновідомих широковживаних методів активного навчання у вищій школі США при підготовці бакалаврів існує така специфічна форма організації навчального процесу як семінар першого року навчання (Seminars for First-Year Students), що служить способом розвитку студента, поєднуючи елементи теорії та практики. Це невелика дискусійна за основою дисципліна, де студенти та викладачі обмінюються інформацією, ідеями та думками. Вони є базовими структурними елементами упродовж першого року навчання, за які студенти набирають кредити і призначені для вирішення як інституційних, так і студентських потреб.

Інтернет-ресурс «Енциклопедія освіти» (Education Encyclopedia) відзначає, що більшість семінарів першого року навчання проводяться у невеликих класах від вісімнадцяти до двадцяти п'яти студентів. Зміст семінару також відрізняється від більшості інших дисциплін початкового

рівня тим, що немає спільного, універсального змістового наповнення. Зміст семінарів визначається навчальним закладом для задоволення потреб студентів першого курсу в залежності від їхніх конкретних потреб [13].

Традиційно семінари для першокурсників класифікують за п'ятьма основними категоріями:

- семінари розширеної спрямованості;
- академічні семінари із зазвичай однорідною тематикою упродовж пари;
- наукові семінари з різних тем;
- професійні семінари, пов'язані зі спеціальністю;
- інші типи, які не вписуються в будь-яку з описаних категорій (часто комбінують елементи з цих п'яти категорій) [13].

Сучасні семінари першого року навчання є однією з найбільш динамічних навчальних інновацій. Ці дисципліни виникли, щоб задовольнити мінливі потреби студентів і навчальних установ та спрямовані на полегшення адаптації нових студентів у коледжах й університетах [17].

На думку американських педагогів, семінари першого року навчання відрізняються від більшості дисциплін. Поширеність у навчальних планах семінарів для першокурсників базується на потребі зорієнтувати студентів у особливостях кредитного навчання. Вони забезпечують логічну структуру для заохочення (наполегливо вимагають) активної участі студентів у процесі навчання та в громадському житті і діяльності навчального закладу, полегшують соціальну та академічну інтеграцію, орієнтуючи студентів у можливостях і ресурсах навчального закладу та наявних університетських організаціях. Семінари першого року навчання сприяють розвитку особистості студентів; розвитку критичного мислення і навичок письма; доводять до студентів загальні вимог освіти та/або конкретних дисциплін; спрямовують у плануванні кар'єри; розвивають почуття спільності на території студентського містечка; підвищують взаємодію студентів з викладачами та робітниками; сприяють взаємопідтримці і дружнім стосункам серед однокурсників; мають сильний акцент на створення спільноти у навчальних групах [14, с. 61-62].

При проведенні семінарів першого року навчання використовуються техніки активного навчання (Active-learning techniques): практичне навчання, спільні проекти, дискусії, рольові ігри, спільне навчання та усні презентації.

Ще однією активною формою навчання у вищих навчальних закладах США є так звані «базові» (capstone courses) дисципліни, які пов'язані із професійною спрямованістю [13]. Ці дисципліни відомі як семінари старших курсів навчання (senior seminars) і спрямовані на узагальнення, оцінювання та інтегрування знань, здобутих упродовж усього періоду навчання, а також мають найвищий пріоритет у освоєнні обраної академічної спеціалізації. Як правило, такі дисципліни включені до блоку дисциплін академічної спеціалізації (academic major), або до

базових дисциплін (core requirements), після завершення яких вимагається звіт з документацією та презентацією [15, с. 4].

В «Енциклопедії освіти» семінари старших курсів та базові дисципліни поділяються на п'ять типів:

– дисципліни академічної спеціалізації та факультетської спрямованості. Головним завданням таких дисциплін є узагальнення навчання в рамках академічної спеціалізації та створення взаємозв'язку між академічним навчанням та професійною сферою діяльності. Ця множинність дисциплін, як правило, становить основу базових дисциплін, вичитуються викладачами факультету на завершальній стадії навчання та мають обсяг по три кредитні години. У рамках вимог таких дисциплін часто передбачено звіт з презентацією та наявність поточної документації;

– міждисциплінарні навчальні дисципліни. Такі дисципліни представляють менший відсоток та спрямовані на синтез, поєднання загальної освіти та академічної спеціалізації. Для таких дисциплін характерною є різновекторність тем, розгляд філософських аспектів, етичних питань та взаємозв'язку певної сфери діяльності (визначається академічною спеціалізацією) з потребами та запитами суспільства. Обсяг таких дисциплін традиційно становить три-чотири кредитних години і викладають їх представники факультету. Презентації та великі проекти часто використовуються як навчальні компоненти цих дисциплін;

– перехідні дисципліни. Провідне призначення таких дисциплін полягає у спрямуванні студентів при підготовці до професійної діяльності, чи навчанні у магістратурі. Тематика цих дисциплін сконцентрована на питаннях самооцінки, планування кар'єри, фінансового забезпечення. Базовими елементами навчальної діяльності є створення презентацій та розробка портфоліо. Обсяг таких дисциплін, як правило, складає один кредит, а викладають їх фахівці центру або факультету;

– дисципліни планування кар'єри спрямовані на попередню професійну підготовку. Змістовою базою цих дисциплін є визначення поточних тенденцій сфері діяльності, порядку отримання ліцензії та пошуку роботи, ролі студентів на робочому місці, розроблення резюме, супровідних листів і портфоліо. Викладають ці дисципліни, як правило, професіонали кар'єри центру. Вимогою до опанування таких дисциплін часто передбачено звіт з презентацією та наявність документації з опрацьованих проектів;

– інші. Наявна також певна кількість дисциплін, що охоплюють вимоги навчального плану, які не вписуються в ці чотири типи. Основними завданнями таких дисциплін є сприяння інтеграції спрямованості академічної спеціалізації зі сферою професійної діяльності. Такі дисципліни, як правило, є професійно спеціалізованими та викладаються представниками факультету [13].

До активних форм навчання у ВНЗ США з моменту початку навчання і до його завершення відносять різноманітні форми практичного навчання студентів (experiential education). Це, насамперед, практикум

(field studies), стажування (internships) групове навчання (cooperative education), практичне навчання з елементами громадської діяльності (service-learning). Стажування вимагають від студентів застосувати теорії і методики, опановані під час аудиторного навчання, та досвід, набутий під час професійно-практичної діяльності [16].

У вищих навчальних закладах США, відзначає Ірина Зварич, викладачі, крім схарактеризованих активних форм навчання часто використовують інформаційно-комунікативні технології (використання джерела інформації для власного розвитку, технічної компетентності, вміння раціонально використовувати комп'ютер для пошуку, опрацювання й систематизації інформації, оперувати технологіями та знаннями, що задовольняють потреби інформаційного суспільства) у професійній діяльності як допоміжний засіб у процесі викладання навчальної дисципліни і як інформаційний засіб у підвищенні своєї педагогічної компетентності [4, с. 89].

Як свідчить аналіз основних тенденцій розвитку галузі вищої освіти, ймовірно, нові інноваційні активні форми навчання продовжать з'являтися і зникати в різних навчальних закладах. Нові навчальні технології і нові вимоги до забезпечення потреб студентів будуть впливати на зміст і характер навчальних курсів у майбутньому. Зміна політичної, економічної, демографічної ситуації, матеріального становища студентів, потреби навчальних установ будуть визначати майбутні цілі і структуру навчальних курсів.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, застосування активних форм навчання у викладанні фахових і психолого-педагогічних дисциплін у вищих навчальних закладах США зумовлено низкою причин: студенти повинні не тільки отримати певні знання, а й уміти застосовувати їх у конкретній практичній ситуації. Саме активні форми навчання значно активізують навчальний процес, сприяють активній взаємодії студентів і викладачів. Таким чином, вивчення активних форм організації навчання у вищій школі США є важливим для подальшого їх адаптування та застосування у процесі організації професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах України, оскільки саме активні методи навчання дають змогу досягти поставлених завдань і сприяють особистісному і професійному зростанню особистості.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у здійсненні компаративного аналізу удосконалення процесу фахової підготовки у закладах вищої освіти США та України задля перебудови організації навчального процесу у відповідності до сучасних вимог соціуму.

Список використаних джерел:

1. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. / А. А. Вербицкий. – М.: «Высшая школа», 1991. – 207 с.
2. Голубева З. Ю. Реформа школы и качество образования в США / З. Ю. Голубева, Н. Г. Остроумова // Советская педагогика. – 1989. – №3. – С.138-144.

3. Зарукина Е. В. Активные методы обучения: рекомендации по разработке и применению: учеб.-метод. пособие / Е. В. Зарукина, Н. А. Логинова, М. М. Новик. – СПб. : СПбГИЭУ, 2010. – 59 с.
4. Зварич І. М. Оцінювання професійної діяльності викладачів у вищих навчальних закладах США (друга половина XX – початок XXI століття): монографія / І. М. Зварич ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ : Фенікс, 2014. – 344 с.
5. Корнієнко В. Дидактичні особливості організації навчального процесу у вищій школі США / В. Корнієнко // Молодь і ринок. 2011. – №4 (75). – С. 125-127.
6. Медынский С. В. Характеристика профессиональной подготовки специалистов наиболее распространенных специальностей в области физического воспитания и спорта в США / С. В. Медынский // Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта. – 2015. – № 2. – С. 86-92.
7. Методы активного обучения. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D1%8B_%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BE%D0%B1%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F
8. Новаченко Т. В. Використання активних та інтерактивних форм і методів навчання у вищій школі / Т. В. Новаченко // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – Вип. 6 : збірник наукових праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 227-234.
9. Особенности современного развития высшего образования в ведущих странах мира / К. Н. Цейкович, Л. Н. Тарасюк, Н.И.Давыдов и др.: Под науч.ред.проф. Ю. Г. Татура. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1994. – 118 с.
10. Романовська О. О. Досвід вищої освіти Сполучених Штатів Америки XX–XXI століття. Кн. 2: Особливості вищої освіти США кінця XX – початку XXI століття: навч. посібник / О. О. Романовська, Ю. Ю. Романовська, О. О. Романовський. – Вінниця: Нова Книга, 2010. – 266 с.
11. Тагунова И. А. Основные направления развития стандартизации общего образования за рубежом: монография / И. А. Тагунова [и др.]. – Москва : Новое время, 2014. – 119 с.
12. Тополя Л. В. Активні форми навчання у вищій школі / Л. В. Тополя // Дидактика математики: пробл. і дослідж. : зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 26. – С. 65-69.
13. Encyclopedia of education / James W Guthrie. – New York : Macmillan Reference USA, 2003. – 3357 p.
14. Fidler P. Teaching the Freshman Seminar: Its Effectiveness in Promoting Faculty Development / Fidler Paul; Neururer-Rotholz Julie; Richardson Sharon // Journal of The First-Year Experience & Students in Transition, Number 2 / 1999. – pp. 59-73.

15. Henscheid Jean M. Professing the Disciplines: An Analysis of Senior Seminars and Capstone Courses. The First-Year Experience Monograph Series No. 30. / Jean M. Henscheid, Columbia: University of South Carolina, 2000. – 177 p.
16. Integrity in the College Curriculum: a report to the academic communit. – Association of American Colleges, 1985 – 47 p.
17. Seminars for First-Year Students / http://education.stateuniversity.com/pages/1862/College-Seminars-First-Year-Students.html

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Verbytskij A. A. Aktyvnoje obuchenije v vysshej shkole: kontekstnyj podkhod [Active Learning in Higher School: Contextual Approach] / A. A. Verbitskij. – M.: «Vysshaja shkola», 1991. – 207 s. (in Russian)
2. Golubeva Z. Yu. Reforma shkoly i kachestvo obrazovanyja v SShA [School Reform and Quality of Education in the US] / Z. Yu. Golubeva, N. H. Ostroumova // Sovetskaja pedagogika. – 1989. – № 3. – S.138-144 (in Russian)
3. Zarukina E. V. Aktivnyje metody obuchenija: rekomendatsyji po razrabotke i primenenyju: ucheb.-metod. posobije [Active Methods of Teaching: Recommendations for Development and Application: the Teaching Method. Allowance] / E. V. Zarukyna, N. A. Lohynova, M. M. Novyk. – SPb. : SPbGIEU, 2010. – 59 s. (in Russian)
4. Zvarych I. M. Otsiniuvannia profesiinoi diialnosti vykladachiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh SShA (druha polovyna XX – pochatok XXI stolittia): monohrafiia [Evaluation of Professional Activities of Teachers in Higher Education in the USA (the second half of the XX – the beginning of the XXI century): a monograph] / I. M. Zvarych ; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. – Kyiv : Feniks, 2014. – 344 s.(in Ukrainian)
5. Korniienko V. Dydaktychni osoblyvosti orhanizatsii navchalnoho protsesu u vyshchii shkoli SShA [Didactic Features of the Educational Process in High School of the USA] / V. Korniienko // Molod i rynok. 2011. – №4 (75). – S. 125-127. (inUkrainian)
6. Medynskij S. V. Kharakteristika professionalnoj podgotovki spetsialistov naiboleje rasprostranennykh spetsial'nostej v oblasti fizicheskogo vospitanija i sporta v SShA [Characteristics of Professional Training of Specialists of the Most Common Specialties in the Field of Physical Education and Sport in the USA] / S. V. Medynskij // Pedagogika, psikhologija i mediko-biologicheskije problemy fizicheskogo vospitanija i sporta. - 2015. – № 2. – S. 86-92. (in Russian)
7. Metody aktivnogo obuchenija [Methods of Active Teaching] – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D1%8B_%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BE%D0%B1%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F (in Russian)

8. Novachenko T. V. Vykorystannia aktyvnykh ta interaktyvnykh form i metodiv navchannia u vyshchii shkoli [The Use of Active and Interactive Forms and Methods of Education at Higher School] / T. V. Novachenko // Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiolohiia, psykholohiia, pedahohika, menedzhment. – Vyp. 6 : zbirnyk naukovykh prats. – Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2011. – S. 227-234. (in Ukrainian)
9. Osobennosti sovremennogo razvitija vysshego obrazovanija v veduschikh stranakh myra [Features of Modern Development of Higher Education in the Leading Countries of the World] / K. N. Tsejkovich, L. N. Tarasjuk, N.I.Davydov y dr.: Pod nauch.red.prof. Yu. G. Tatura. – M.: Issledovatelskij tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, 1994. – 118 s. (in Russian)
10. Romanovska O. O. Dosvid vyshchoi osvity Spoluchenykh Shtativ Ameryky XX–XXI stolittia. Kn. 2: Osoblyvosti vyshchoi osvity SShA kintsia XX – pochatku XXI stolittia: navch. posibnyk [Experience of Higher Education of the United States of America XX-XXI centuries. Book. 2: Characteristics of Higher Education of the US in the End of the XX – at the Beginning of the XXI century: teach. manual] / O. O. Romanovska, Yu. Yu. Romanovska, O. O. Romanovskyi. – Vinnytsia: Nova Knyha, 2010. – 266 s. (in Ukrainian)
11. Tahunova I. A. Osnovnyje napravlenija razvitija standartizatsii obshchego obrazovanija za rubezhom: monohrafija [The Main Directions of Development of Standardization of General Education Abroad: Monograph] / Y. A. Tahunova [j dr.]. – Moskva : Novoje vremja, 2014. – 119 s.(in Russian)
12. Topolia L. V. Aktyvni formy navchannia u vyshchii shkoli [Active Forms of Learning in Higher Education] / L. V. Topolia // Dydaktyka matematyky: probl. i doslidzh. : zb. nauk. pr. – 2006. – Vyp. 26. – S. 65-69. (in Ukrainian)
13. Encyclopedia of Education / James W Guthrie. – New York : Macmillan Reference USA, 2003. – 3357 p. (in Russian)
14. Fidler P. Teaching the Freshman Seminar: Its Effectiveness in Promoting Faculty Development / Fidler Paul; Neururer-Rotholz Julie; Richardson Sharon // Journal of The First-Year Experience & Students in Transition, Number 2 / 1999. – pp. 59-73. (in English)
15. Henscheid Jean M. Professing the Disciplines: An Analysis of Senior Seminars and Capstone Courses. The First-Year Experience Monograph Series No. 30. / Jean M. Henscheid, Columbia: University of South Carolina, 2000. – 177 p. (in English)
16. Integrity in the College Curriculum: a report to the academic communit. - Association of American Colleges, 1985. – 47 p. (in Englian)
17. Seminars for First-Year Students / http://education.stateuniversity.com/ pages/1862/College-Seminars-First-Year-Students.html (in English)

Аннотация. В статье проанализированы активные формы обучения в высшей школе США. Выяснено, что активное обучение – это такая организация учебного процесса, которая направлена на активизацию

учебно-познавательной деятельности студентов с помощью широкого, желательно комплексного, использования как педагогических (дидактических), так и организационно-управленческих, форм и средств.

Охарактеризованы специфические активные формы организации учебного процесса в университетах США, а именно: семинар первого года обучения (Seminars for First-Year Students), служащий способом развития студента, объединяя элементы теории и практики; «базове» (capstone courses) дисциплины, связанные с профессиональной направленностью; формы практического обучения студентов (experiential education), прежде всего, практикум (field studies), стажировка (internships) групповое обучение (cooperative education), практическое обучение с элементами общественной деятельности (service-learning).

Доказано, что изучение активных форм организации обучения в высшей школе США есть важным для дальнейшей их адаптации и применения в процессе организации профессиональной подготовки специалистов в высших учебных заведениях Украины.

Ключевые слова: активные формы обучения, семинар первого года обучения (Seminars for First-Year Students), «базове» (capstone courses) дисциплины, практическое обучение (experiential education), практикум (field studies), стажировка (internships) групповое обучение (cooperative education), практическое обучение с элементами общественной деятельности (service-learning).

Summary. Active forms of learning in US higher education are analyzed in the paper. It was shown that active learning - is an organization of educational process, aimed at enhancing teaching and learning of students with a wide, preferably integrated, use as pedagogical (didactic) and organizational and management forms and means.

The specific active forms of the educational process in the United States, such as: first year seminar (Seminars for First-Year Students), which is the way of students, combining elements of the theory and practice; «Basic» (capstone courses) disciplines related to professional orientation; form of practical training students (experiential education), primarily practical (field studies), training (internships) group training (cooperative education), practical training with elements of social activities (service-learning) are determined.

It is proved that the study of active forms of learning in US higher education is important for their further adaptation and use in the course of professional training in higher educational institutions of Ukraine.

Key words: active learning, first year seminar (Seminars for First-Year Students), “base” courses (capstone courses), practical training (experiential education), practical (field studies), training (internships) group training (cooperative education), practical training with elements of social activities (service-learning).

Стаття надійшла до редакції 03.05.2017

Р. Л. Сойчук

МЕТОДИ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті актуалізовано проблему виховання національного самоствердження учнівської молоді. Частково розкрито провідні підходи щодо розгляду сутності методів виховання учнівської молоді у позаурочній діяльності ЗНЗ та схарактеризовано традиційні класифікації методів виховання, що надало можливість визначити групи методів виховання національного самоствердження в учнівської молоді. Розглянуто особливості застосування рефлексивно-експліцитного методу та інтерактивних методів виховання з відповідними стадіями виконання. Звернуто увагу на взаємозв'язок елементів у структурі методів виховання національного самоствердження в учнів.

Ключові слова: національне самоствердження, учнівська молодь, методи виховання, позаурочна діяльність, інтерактивні методи.

Постановка проблеми. Вибір більшості громадян Української держави європейського шляху розвитку країни й цінностей громадянського суспільства та інтеграція в європейський освітній простір, модернізація вітчизняної системи освіти й виховання посилили її гуманістичну й національно-патріотичну спрямованість. Усе це відповідно актуалізує проблеми формування нової української позитивної національної ідентичності й системи національних цінностей у полікультурному суспільстві, що сприяє розвитку почуття єдності всього народу й згуртованості його у єдину українську націю, та, відтак, передбачає удосконалення можливостей виховного простору й ресурсного потенціалу ЗНЗ, упровадження виховних інновацій.

Ураховуючи зазначене, запорукою подальшого сталого розвитку держави і ствердження української нації є національне самоствердження особистості, яке слід розглядати як інтегративну властивість, що виявляється у сформованості позитивної національної ідентичності, виборі своєї активної соціальної і громадянської позиції в суспільстві, що характеризується відповідальністю перед своєю нацією, готовністю відстоювати і захищати її національні інтереси. Національне самоствердження пов'язане з мобілізацією всього свого інтелектуально-духовного потенціалу особистості для досягнення успіху в інтересах українського народу та утвердження цінності української нації [15].

У контексті зазначеного в умовах викликів сьогодення спеціальної уваги потребує питання розробки методів виховання національного самоствердження в учнівської молоді на основі педагогічного досвіду теорії та виховної практики.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. У межах зазначеної проблеми вагоме місце займають наукові здобутки, в яких відображено

© Сойчук Р. Л., 2017

чимало актуальних питань, зокрема: особливості організації позаурочної діяльності в ЗНЗ та класифікації методів виховання (Ю. Бабанський, І. Бех, С. Гончаренко, Г. Пустовіт та ін.); національно-патріотичне виховання підростаючого покоління, власне формування національної свідомості та самосвідомості особистості окреслено дослідниками М. Боришевським, О. Вишневським, Г. Філіпчуком та ін.; теоретичні засади основ морального та громадянського виховання учнівської молоді обґрунтовано у працях учених І. Беха, Н. Косарєвої, В. Кременя, В. Поплужного, О. Сухомлинської та ін. Однак такий аспект, як виховання національного самоствердження в учнівської молоді, у наукових здобутках дослідників висвітлено недостатньо. Відтак, досліджуючи окреслену проблему, ми зосередили увагу на пошуку оптимальних видів діяльності, які сприятимуть її ефективному вирішенню, та переконалися, що такою є позаурочна діяльність із потужними потенційними можливостями використання традиційних та інтерактивних методів виховання.

Мета статті – розглянути методи виховання національного самоствердження в учнівської молоді у позаурочній діяльності загальноосвітнього навчального закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність позаурочної діяльності з виховання національного самоствердження в учнівської молоді полягає в її мобільності, адаптованості, інтегративності, варіативності та динамічності. Вона є невід'ємною складовою всієї системи освіти й виховання учнівської молоді.

Позаурочна діяльність є процесом навчання, виховання та формування особистості учня, що здійснюється у формі самопідготовки, загальнорозвивальних занять та різновиду занять за індивідуальними інтересами, а також трудової, спортивної, художньо-творчої діяльності тощо, ігор та гуртків [6; 7]; система взаємопов'язаних дій і заходів вихованців і педагогів, коли діяльність останніх спрямована на створення у вільний від навчання час комфортних умов для розвитку творчих здібностей та реалізації духовного потенціалу особистості, задоволення інтересів і запитів школяра на основі самовизначення, самовираження та ставлення до нього як людини, якій притаманні внутрішній світ, особливе ставлення до навколишнього світу, визначення свого місця в ньому [3, с. 50].

У такому контексті «позаурочна діяльність» розглядається як організовані й цілеспрямовані заняття, що проводяться у вільний від навчального процесу час педагогічним колективом, органами дитячого самоврядування з метою поглиблення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності та індивідуальних здібностей вихованців і задоволення їхніх інтересів.

Слід виокремити характерні ознаки позаурочної діяльності, які зближують її з іншими видами діяльності в ЗНЗ: наявність соціально значущої мети, колективна діяльність учнівської молоді для успішного її

досягнення; дотримання принципу добровільності, обов'язкової участі учасників виховного процесу; активна діяльність задля реалізації внутрішніх сутнісних сил учасників взаємодії; наявність існуючої системи цінностей суб'єктів взаємодії; дотримання норм і правил взаємодії; взаємовідповідальність суб'єктів виховного процесу; наявність зв'язку виховної діяльності з реаліями суспільного життя; особистісно-розвивальний результат виховної діяльності [5, с. 67-68].

Застосування методів у позаурочній діяльності підпорядковується змістові виховної роботи та передбачає таку ж їх загальну дидактичність, що й у навчальному процесі. Специфіка їхнього використання полягає в орієнтації на самостійну активну діяльність учнівської молоді й на залучення до роботи з учнями громадськості та батьків. Методи виховання у процесі позаурочної діяльності є компонентом, котрий визначає спосіб впливу на особистість і колектив [11, с. 62].

Варто зауважити, що не існує єдиної позиції щодо трактування поняття «метод виховання», а саме його визначення в теорії та виховній практиці. У виявленні сутності окресленого доречно скористатися твердженням ученого С. Гончаренка, власне, що методи виховання є сукупністю найбільш загальних способів розв'язання виховних завдань і здійснення виховних взаємодій, способів взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованих на досягнення цілей виховання; сукупністю специфічних способів і прийомів виховної роботи, які використовуються у процесі формування особистісних якостей учнів для розвитку їхньої свідомості, мотиваційної сфери і потреб, для вироблення навичок і звичок поведінки й діяльності, а також їх корекції та вдосконалення [4, с. 206]. Водночас варто згадати погляди М. Рожкова, Л. Байбородової, котрі під методом виховання розуміють спосіб реалізації цілей виховання; головний засіб, який забезпечує успішність вирішення завдання кожного з компонентів виховного процесу; спосіб взаємодії педагога й вихованця, у процесі якого відбуваються зміни на рівні розвитку якостей особистості учня. Досягнення цілей виховання відбувається внаслідок реалізації сукупності методів у виховному процесі. Вибір методів виховання та їхнє застосування залежать від досвіду педагога та його індивідуального стилю професійної діяльності [12, с. 111].

Модифікація методів виховання відображається в різновиді їхніх класифікацій. Класифікація методів розглядається як побудована за певною ознакою система методів, яка допомагає виявити в них загальне і специфічне, суттєве та випадкове, теоретичне і практичне, і тим самим сприяє усвідомленому їхньому вибору, найбільш ефективному застосуванню [12, с. 112]. На переконання Ю. Бабанського, методи навчання водночас є і методами виховання, які доцільно класифікувати так: 1) методи організації та самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності (словесні, наочні, практичні, репродуктивні, проблемно-пошукові, індуктивні, дедуктивні); 2) методи стимулювання та мотивації

навчання (схвалення, заохочення, створення ситуації успіху та ін.); 3) методи контролю та самоконтролю ефективності навчання (усний, письмовий, лабораторний, програмний та ін.) [8; 13, с. 259].

Розгляд положень про подальший розвиток теорії методів навчання призвів до розробки єдиних методів педагогічного процесу, зокрема таких: методи формування свідомості в цілісному педагогічному процесі (розповідь, бесіда, лекція, диспут, дискусія, пояснення, метод прикладу та ін.); методи організації діяльності та формування досвіду суспільної поведінки (вправа, привчання, педагогічна вимога, спостереження, ілюстрація, демонстрація, лабораторні методи, проблемно-пошукові, створення виховних ситуацій тощо); методи стимулювання й мотивації діяльності та поведінки (змагання, заохочення, покарання та ін.); методи контролю ефективності педагогічного процесу (спеціальна діагностика, опитування, самоопитування та ін.) [14, с. 99; 13, с. 159-160].

Ураховуючи напрацювання учених щодо методів виховання, нами в основу дослідження покладено класифікацію методів за С. Гончаренком, котра дозволяє визначити застосування комплексу методів, а саме: методи різнобічного впливу на свідомість, почуття, волю учнів з метою формування їхніх поглядів, переконань (бесіда, лекція, позитивний приклад, диспут); методи організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, привчання, вправа, створення виховних ситуацій); методи регулювання, корекції, стимулювання позитивної поведінки й діяльності вихованців (змагання, заохочення, покарання) [4, с. 206].

Водночас у контексті зазначеного ми апелюємо до теорії особистісно орієнтованого виховання, розробленої академіком І. Бехом, згідно з якою в підході до виховання як управління виховною діяльністю одним із ключових понять розглядається спосіб керування, який за своїм змістом збігається з поняттям «метод виховання». Відтак виховний метод у дії і є процесом розв’язання таким чином педагогічного завдання – організації та розгортання виховної діяльності вихованця. Учений зауважив, що оптимізація процесу керування виховною діяльністю передбачає створення й використання якісно нових виховних методів. Такі методи базуються не на механізмі зовнішнього підкріплення (заохочення і покарання), а на рефлексивно-вольових механізмах, механізмах співпереживання й позитивного емоційного оцінювання, що насамперед апелює до самосвідомості та ставлення до суспільних норм і цінностей. Серед цих методів найефективнішим є рефлексивно-експліцитний метод, розроблений І. Бехом. Відповідно такі методи кваліфікуються як виховні технології особистісної орієнтації [1, с. 127-128; 2].

Дієвість різновиду методів виховання, зокрема рефлексивно-експліцитного методу, цілком залежить від «ціннісного клімату», який створює вихователь в учнівському колективі. Адже педагог сприяє

процесові занурення вихованця в його душевні глибини, осмислення й перебудови та активізує рефлексивне мислення й допомагає винесенню результатів назовні, тобто готує експлікацію задля більшого усвідомлення і наповнення індивідуальною значущістю. Використовуючи рефлексивно-експліцитний метод, педагоги мають керуватися такою послідовністю:

- визначити конкретний зміст і значення національного самоствердження (національні гідність і гордість, самодостатність, національна солідарність і відповідальність, відданість, толерантність) з опорою на знання, переконання та суб'єкт-суб'єктні дії (необхідно викликати у спогадах вихованців відповідну сферу життєвих фактів, відносин, конфліктів та нагадати власні переживання);
- установити за допомогою причинно-наслідкового ланцюжка механізм виховання тієї чи іншої цінності та засоби її формування;
- простежити вплив означеного феномену на стимулювання Я-доброцентроване і на гальмування Я-егоцентроване;
- дослідити переживання національного самоствердження особистості (групи, колективу, громади), на яку спрямована дія (Чому особистість із почуттям національного самоствердження так глибоко поціновується у всіх суспільствах? Які позитивні ціннісні утворення наявні в особистості з почуттям національного самоствердження?);
- визначити, що таке «досконале національне самоствердження особистості», охарактеризувати, чим винагороджується національне самоствердження особистості (довірою, захопленням, повагою до носія);
- визначити антипод національного самоствердження особистості;
- виявити, які життєві обставини, звички породжують негативні явища, що суперечать національному самоствердженню особистості;
- окреслити шляхи й засоби уникнення негативних проявів [1; 2; 15; 16].

Отже, рефлексивно-експліцитний метод базується на особистому досвіді учнівської молоді, сприяє усвідомленню сутності національного самоствердження особистості та інтегрує його у власну життєдіяльність. Також своєрідність і дієвість зазначеного методу полягає в тому, що його застосування значно поліпшує ефективність інших форм і методів виховання особистості (бесід, дискусій, диспутів, круглих столів, ділових ігор та ін.) [1]. Тому, на нашу думку, у процесі виховання національного самоствердження в учнівської молоді доцільно використовувати рефлексивно-експліцитний метод, апелюючи до досвіду вихованців [15; 16].

Беручи за основу зазначені класифікації методів виховання, нами напрацьовано і визначено такі групи методів виховання національного самоствердження в учнівської молоді:

- методи національного пізнання – зорієнтовані на оволодіння знаннями про себе і свої можливості як носія цінностей нації та про українську націю і державність задля ефективного виховання національного самоствердження (бесіда, лекція, розповідь, роз'яснення,

дискусія, «мозковий штурм», творче завдання, аналіз ситуацій та інформації тощо);

- методи активізації національної ідентифікації – зорієнтовані на позитивну національну ідентифікацію особистості з українською нацією (виховна ситуація, рефлексивно-експліцитний метод, рольова гра, дискусія та ін.);

- методи національної афіліації – зорієнтовані на формування досвіду міжособистісної та національної солідарної взаємодії (КТС, проект, доручення, творче завдання, привчання, вправа, приклад, громадська думка, діалог, рольова гра, аналіз продуктів діяльності та ін.);

- методи національної регуляції та мобілізації – зорієнтовані на активізацію, концентрацію інтелектуально-духовних сил у національно цілеспрямованій діяльності для досягнення успіху та уміння самовдосконалюватися й здійснювати національну саморегуляцію (самоаналіз, самооцінка, самоконтроль, саморегуляція, заохочення, схвалення, нагорода, творче завдання тощо).

Варто зауважити, що для забезпечення ефективності виховного процесу у ЗНЗ особливого значення набуває оптимальне поєднання традиційних та інноваційних форм і методів виховання, де чільне місце займають власне інтерактивні методи, про що свідчать наукові здобутки вчених [9; 10; 17]. Інтерактивність трактується як здатність до взаємодії, навчання й виховання в режимі активності. До власне інтерактивних методів належать такі, що передбачають співпрацю суб'єктів виховного процесу, зокрема як тих, кого виховують, так і тих, хто виховує [10, с. 38].

Власне використання інтерактивних форм і методів виховання національного самоствердження в учнівської молоді передбачає дотримання таких стадій:

1. Підготовча стадія – попередня робота педагога – постановка мети, осмислення виховної ситуації та шляхів реалізації і конкретизації дій на досягнення запланованого.

2. Стадія проектування – окреслення виховних завдань, виокремлення конкретизуючих факторів, добірка й розробка необхідних методів та засобів виховання національного самоствердження в учнівської молоді.

3. Стадія очікування – з'ясування існуючих потреб, бажань і мотивів учнів у певній діяльності, що передбачає виконання вправ та спеціальних технік, котрі сприяють виявленню реального стану (відсутність чи поліаспектність бажань, мотивів тощо). Учням пропонують написати (сказати), що б вони хотіли дізнатися чи зробити, а також обґрунтувати причину вибору («Кошик очікувань», «Я сподіваюся…» та ін.).

4. Стадія генерації ідей – проходить із використанням різних методів («мозковий штурм», вирішення проблемних ситуацій, обмірковування тощо). У процесі розвитку ідей виконуються різноманітні записи, замальовки, схеми, що надають змогу надалі краще уявити

(відновити, встановити) певний задум, з'ясувати сутність понять, явищ, подій та фактів.

5. Стадія реалізації – передбачає вибір шляху вирішення проблеми та складання проекту дій з термінами його виконання. Проводиться аналіз можливостей та розробляється стратегія для усунення певних перешкод, з ретельним обговоренням змісту кожного наступного кроку. Коректується проект (вправа) і правила проведення; організовується безпосереднє виконання плану дій; визначаються мікрогрупи, які будуть працювати над виконанням конкретних завдань. При цьому враховуються інтереси й творчі можливості вихованців, заохочується їхня ініціатива, учні оволодівають методами і прийомами виконання тих чи інших завдань. Усе це сприяє мобілізації внутрішніх потенційних можливостей учнівської молоді у вирішенні виховних завдань.

6. Стадія моніторингу та рефлексії – передбачає проведення аналізу набутого певного досвіду, з'ясування та усвідомлення реальності психологічного стану учнівської молоді (Чим корисною для Вас була ця вправа? Які Ваші враження після проведених вправ? Що Ви взяли корисного для себе із проведеного заняття? Що Ви відчуваєте, коли говорите про …? Які думки і почуття виникали у Вас під час вправи? Що сподобалося? Що не сподобалося? Побажання вчителю та ровесникам. Які шляхи і засоби Ви використовували для цього? У чому виявлялися слабкі та сильні моменти проекту? Якби надавалася можливість виконати повторно проект, то які зміни відбулися б? Чи легко вирішувалися проблеми?).

7. Стадія оцінювання – передбачає ретельний аналіз усього ходу проекту (тренінгу, вправи) та можливість самооцінювання кожним учасником за бальною шкалою особистісної активності, інтересу, втоми під час заняття.

Доцільно звернути увагу на взаємозв'язок елементів, що дозволяє в контексті проблеми виокремити у структурі методів виховання національного самоствердження такі складові:

1. Конкретне виховне завдання як частина загальної цілі виховання; однією зі складових частин є наявність рівня вихованості, зокрема національного самоствердження в учнівської молоді, тобто актуальний рівень розвитку діяльності вихованця, його взаємодія з іншими, громадою та навколишнім світом.

2. Діяльність вихователя щодо здійснення впливу на вихованця та врахування характеру сприйняття вихованцем виховного впливу, а також діяльність власне педагога зі самовдосконалення в тому ж напрямку, у якому плануються та здійснюються зміни якостей особистості вихованця (національні гідність і гордість, самодостатність, відданість, національна солідарність і відповідальність, толерантність).

3. Діяльність вихованця під час взаємодії з педагогом в умовах, створених відповідно до особливостей індивідуального сприйняття взаємодії; при цьому доцільно звертати увагу на два різновиди діяльності

вихованця: спрямовану на самовдосконалення (зусилля щодо зміни чи формування певної якості) та спрямовану на зміни педагога, його реакції, оцінки, ставлення та ін.

4. Діяльність вихованця нового рівня, якого досягнуто в результаті використання виховних засобів – навчання, гри, праці, спілкування.

5. Досягнутий виховний результат у вигляді нового, зміненого змісту особистості вихованця (навіть незначного); а також зміни нового змісту особистості педагога внаслідок його особистісної діяльності та діяльності, зумовленої взаємодією з вихованцем. У цьому випадку метод виховання можна визначити як спосіб взаємодії та взаємовпливу вихователя й вихованця, що забезпечує можливість вирішення виховного завдання [13; 15].

Відтак зазначену структуру доцільно враховувати під час осмислення характеристики кожного методу виховання.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, у межах статті ми стисло розглянули лише окремі теоретичні аспекти проблеми розробки та вдосконалення методів виховання національного самоствердження в учнівської молоді у позаурочній діяльності ЗНЗ. Подальших досліджень потребують проблеми обґрунтування системи виховання національного самоствердження в учнівської молоді та розроблення методики виховання зазначеного феномену.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Рефлексивно-еспліцитний метод у вихованні особистості / І. Д. Бех // Рідна школа. – 2012. – № 12. – С. 3 – 7.
2. Бех І. Д. Рефлексія в духовному саморозвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2012. – № 1. – С. 30 – 37.
3. Василенко О. В. Педагогічні умови статевого виховання старших підлітків у позаурочній діяльності: дис. … канд. пед. наук : 13.00.07/ Василенко Оксана Василівна. – Умань, 2006. – 228 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
5. Завалевський Ю. І. Формування громадянської спрямованості старшокласників у виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / Завалевський Юрій Іванович. – Київ, 2003. – 203 с.
6. Костяшкин Э. Г. Теория и практика внеурочной работы общеобразовательной школы : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец.13.00.01 «Теория и история педагогики» / Э. Г. Костяшкин. – М., 1972. – 18 с.
7. Кудикіна Н. В. Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі : монографія / Н. В. Кудикіна. – К. : КМПУ, 2003. – 272 с.
8. Педагогика : учеб. для студ. пед. высш. учеб. заведений / Под ред. Ю. К. Бабанского. – 2–е изд. – М. : Просвещение, 1988. – 478 с.

9. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Науково-методичний посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. За ред. О. І. Пометун. – Київ : Видавництво А. С. К., 2004. – 192 с.
10. Пустовіт Г. П. Інтерактивні методи навчання і виховання у позашкільному навчальному закладі / Г. П. Пустовіт // Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. Вип. 2 / Упоряд. О. Б. Петренко; ред. кол. : О. Б. Петренко, Н. М. Гринькова, Т. С. Ціпан та ін.. – Рівне : РДГУ, 2015. – С. 35 – 48.
11. Рабченюк Т. С. Управління виховною діяльністю в школі : монографія / Т. С. Рабченюк. – Рівне : Рівнен. ін.-т підвищення кваліфікації пед. кадрів, 1999. – 215 с.
12. Рожков М. И. Организация воспитательного процесса в школе : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М. И. Рожков, Л. В. Байбородова. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 256 с.
13. Селиванов В. С. Основы общей педагогики : Теория и методика воспитания : Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. В. А. Сластенина. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 336 с.
14. Сластенин В.А. Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов ; под. ред. В. А. Сластенина. – М. : Академия, 2002. – 576 с.
15. Сойчук Р. Л. Виховання національного самоствердження в учнівської молоді : монографія / Р. Л. Сойчук. – Рівне : О. Зень, 2016. – 416 с.
16. Сойчук Р. Л. Сутність та особливості використання рефлексивно-експліцитного методу у вихованні національного самоствердження в учнівської молоді / Р. Л. Сойчук // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. пр. : наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2016. – Вип. 14 (57). – С. 24 – 32.
17. Технологія тренінгу / [упоряд.: О. Главник, Г. Бевз] ; за заг. ред. С. Максименко. – Київ : Главник, 2005. – 112 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Bekh I. D. Refleksyvno-esplitsytnyi metod u vykhovanni osobystosti [Reflexive Explicit Method in the Education of the Individual] / I. D. Bekh // Ridna shkola. – 2012. – № 12. – S. 3 – 7. (in Ukrainian).
2. Bekh I. D. Refleksiia v dukhovnomu samorozvytku osobystosti [Reflection in Spiritual Self-development of the Individual] / I. D. Bekh // Pedahohika i psykholohiia. – 2012. – № 1. – S. 30 – 37. (in Ukrainian).
3. Vasylenko O. V. Pedahohichni umovy statevoho vykhovannia starshykh pidlitkiv u pozaurochnii diialnosti: dys. … kand. ped. nauk : 13.00.07 [Pedagogical Conditions of Sex Education for elder Adolescents in Extracurricular Activities: dis. cand. ped. sciences : 13.00.07] / Vasylenko Oksana Vasylivna. – Uman, 2006. – 228 s. (in Ukrainian).

4. Honcharenko S. U. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian Pedagogical Dictionary] / S. U. Honcharenko. – Kyiv : Lybid, 1997. – 376 s. (in Ukrainian).
5. Zavalevskyi Yu. I. Formuvannia hromadianskoi spriamovanosti starshoklasnykiv u vykhovnomu protsesi zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv : dys. ... kand. ped. nauk : speciality. 13.00.07 [The Formation of the Civil Orientation of Senior Pupils in Educational Process of General Educational Institutions : dis. kand. med. nauk : spets. 13.00.07] / Zavalevskyi Yurii Ivanovych. – Kyiv, 2003. – 203 s. (in Ukrainian).
6. Kostjashkin E.G. Teporija i praktika vneurochnoj raboty obshcheobrazovatel'noj shkoly: avtoref. Dis, na soiskanije uch. Stepeni kand. ped. Nauk: spets. 13.00.01 "Teorija I istirija pedagogiki [Theory and practice of extracurricular work of the secondary school : Avtoref. dis… cand. ped. sciences : speciality.13.00.01] / E. G. Kostjashkin. – M., 1972. – 18 s. (in Russian)
7. Kudykina N. V. Ihrova diialnist molodshykh shkoliariv u pozaurochnomu navchalno-vykhovnomu protsesi : monohrafiia [Play Activity of Younger Students in Extracurricular Educational Process : Monograph] / N. V. Kudykina. – K. : KMPU, 2003. – 272 s. (in Ukrainian).
8. Pedagogika : ucheb. dlja stud. ped. vyssh. ucheb. zavedenij [Pedagogy: Textbook] / pod red. Ju. K. Babanskogo. – 2–e izd. – M. : Prosveshhenie, 1988. – 478 s. (in Russian).
9. Pometun O. I. Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia. Naukovo-metodychnyi posibnyk [Modern lesson. Interactive Learning Technologies. Scientific-methodical Manual] / O. I. Pometun, L. V. Pyrozhenko. Za red. O. I. Pometun. – Kyiv : Vydavnytstvo A. S. K., 2004. – 192 s. (in Ukrainian).
10. Pustovit H. P. Interaktyvni metody navchannia i vykhovannia u pozashkilnomu navchalnomu zakladi [Interactive Methods of Teaching and Education in Outdoor Schools] / H. P. Pustovit // Innovatyka u vykhovanni : zb. nauk. pr. Vyp.2 / uporiad. O. B. Petrenko; red. kol. : O. B. Petrenko, N. M. Hrynkova, T. S. Tsipan ta in. – Rivne : RDHU, 2015. – S. 35 – 48. (in Ukrainian).
11. Rabcheniuk T. S. Upravlinnia vykhovnoiu diialnistiu v shkoli : monohrafiia [Management of Educational Activity in High School : Monograph] / T. S. Rabcheniuk. – Rivne : Rivnen. in.-t pidvyshchennia kvalifikatsii ped. kadriv, 1999. – 215 s. (in Ukrainian).
12. Rozhkov M. I. Organizacija vospitatel'nogo processa v shkole : ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij [Organization of Educational Process in School: Textbook for Students of Higher Schools] / M. I. Rozhkov, L. V. Bajborodova. – M. : VLADOS, 2000. – 256 s. (in Russian).
13. Selivanov V. S. Osnovy obshhej pedagogiki : Teorija i metodika vospitanija : Ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenij [Fundamentals of General Pedagogy : Theory and Methodology of Education: Textbook for

Students of Higher Schools] / Pod red. V. A. Slastenina. – M. : Izdatel'skij tsentr “Akademija”, 2000. – 336 s. (in Russian).
14. Slastenin V.A. Pedagogika: ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenij [Pedagogy: Textbook for Students of Higher Schools] / V. A. Slastenin, I. F. Isaev, E. N. Shijanov ; pod. red. V. A. Slastenina. – M. : Akademija, 2002. – 576 s. (in Russian).
15. Soichuk R. L. Vykhovannia natsionalnoho samostverdzhennia v uchnivskoi molodi : monohrafiia [Raising National Self-assertion in the Ukrainian Youth: Monohrafiia] / R. L. Soichuk. – Rivne : O. Zen, 2016. – 416 s. (in Ukrainian).
16. Soichuk R. L. Sutnist ta osoblyvosti vykorystannia refleksyvno-eksplitsytnoho metodu u vykhovanni natsionalnoho samostverdzhennia v uchnivskoi molodi [The Essence and Peculiarities of the Use of Reflexive and Explicit Method in the Education of National Self-affirmation in Students] / R. L. Soichuk // Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity: zb. nauk. pr. : nauk. zap. Rivnen. derzh. humanit. un-tu. – Rivne : RDHU, 2016. – Vyp. 14 (57). – S. 24 – 32. (in Ukrainian).
17. Tekhnolohiia treninhu [Technology of Training] / [uporiad.: O. Hlavnyk, H. Bevz] ; za zah. red. S. Maksymenko. – Kyiv : Hlavnyk, 2005. – 112 s. (in Ukrainian).

Аннотация. В статье актуализирована проблема воспитания национального самоутверждения у ученической молодежи. Частично раскрыты ведущие подходы относительно рассмотрения сущности методов воспитания ученической молодежи во внеурочной деятельности ЗНЗ и схарактеризованы традиционные классификации методов воспитания, что предоставило возможность определить группы методов воспитания национального самоутверждения у ученической молодежи. Расмотрены особенности применения рефлексивно-эксплицитного метода и интерактивных методов воспитания с соответствующими стадиями выполнения. Обращено внимание на взаимосвязь элементов в структуре методов воспитания национального самоутверждения у учеников.

Ключевые слова: национальное самоутверждение, ученическая молодежь, методы воспитания, внеурочная деятельность, интерактивные методы.

Summary. In the paper the problem of national self-affirmation education in school youth is actualized. The leading approaches to considering the nature of the methods of education in after-hour activity in GEI are partially exposed. It is found that extracurricular activities should be considered as organized and purposeful activities that are carried out in free time from learning process by the teaching staff, by the children's self-authorities to deepen knowledge and skills of self-reliance and individual abilities of students and

satisfy their interests. The traditional classification of educational methods that has enabled to determine the groups of national self-affirmation education methods in school youth: national knowledge, activation of national identity, ethnic affiliation, national regulation, and mobilization are characterized. The features of reflexive-explicit method application developed by Academician I. Bekh are revealed. The need for compliance the sequence of interactive methods stages of national self-assertiveness education in school youth is considered. Attention is paid to the relationship of elements in the structure of national self-affirmation education methods of students.

Key words: national self-affirmation, school youth, methods of education, extracurricular activities, interactive methods.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2017

Ж. Г. Стельмашук

ОСВІТНЬО-ВИХОВНИЙ ПРОСТІР СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ

Анотація. У статті розкрито роль та сутність освітньо-виховного простору сільської школи як чинника національно-патріотичного виховання учнів. Уточнено зміст та взаємозв'язок понять «середовище» та «простір» в освіті та вихованні. Виділено суб'єкти освітньо-виховного простору сільської школи поліського регіону. Схарактеризовано ключові вимоги та умови створення виховного простору навчального закладу при розв'язанні завдань національно-патріотичного виховання.

Зроблено висновок, що освітньо-виховний простір сільської школи, за умови скоординованої взаємодії усіх суб'єктів педагогічного впливу на засадах особистісно-діяльнісного, аксіологічного та культурологічного підходів з урахуванням природних, соціальних, культурних та етнографічних особливостей поліського регіону, сприятиме ефективній реалізації завдань національно-патріотичного виховання учнів та молоді.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, учні, сільська школа, виховний простір, виховне середовище, суб'єкти освітньо-виховного простору.

Постановка проблеми. У сучасних умовах викликів та загроз і водночас великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері школа стає важливою ланкою виховання свідомих, активних, високоморальних громадян Української держави, місцем емоційно психологічної захищеності і душевного комфорту особистості учня, конструктивної співпраці та взаєморозуміння, ланкою, де формується національна свідомість, громадська зрілість, соціальна

© Стельмашук Ж. Г., 2017

відповідальність за долю Батьківщини, за свою роль у національно-культурному відродженні України, її розквіті.

Створення сприятливого освітньо-виховного простору школи, за умови інтегрування базового й регіонального компонентів виховної роботи, буде міцним фундаментом для реалізації всіх завдань та напрямів національно-патріотичного виховання учнів, окреслених у Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді України (2015р.) [6].

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Окремі аспекти проблеми створення освітньо-виховного простору навчального закладу розглядаються у працях Є. Бачинської, І. Беха, О. Будник, О .Жаровської, В. Кириченко, Г. Ковганич, Р. Малиношевського**,** А. Мудрика, Л. Новікової, Н. Селіванової, Л. Романкової, Д. Чернишова та ін.

Однак проблема моделювання освітньо-виховного простору сільської школи як чинника національно-патріотичного виховання учні не була предметом окремого наукового доробку. Тому **метою** пропонованої наукової статті є уточнення сутності та виокремлення суб'єктів освітньо-виховного простору сільської школи як чинника національно-патріотичного виховання учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді зазначено, що національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави [6].

У нормативно-правових документах з питань організації національно-патріотичного виховання учнів виокремлені можливі напрями такої роботи у загальноосвітніх навчальних закладах: робота з використанням традицій українського козацтва; посилення державно-патріотичної спрямованості у викладанні дисциплін загальноосвітньої школи; залучення учнів до вивчення історії та культури України через різноманітні види позакласної роботи; пропагування кращих здобутків національної культурної і духовної спадщини, залучення дітей до самодіяльної художньої творчості, діяльності фольклорних колективів, творчих об'єднань, клубів за інтересами; відзначення державних свят як способу піднесення національно-патріотичних почуттів учнів; відзначення народних, традиційних, обрядових свят у загальноосвітніх, професійних навчальних закладах та залучення учнівської молоді до їхнього проведення органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями; створення сценаріїв та проведення заходів, присвячених визначним особистостям, подіям, датам вітчизняної історії; робота учнів у трудових

та волонтерських загонах молодіжних громадських організацій, діяльність яких спрямована на реставрацію та відновлення пам'яток історії, культури та архітектури, меморіальних комплексів та ін.; організація та проведення культурно-мистецьких, спортивних та дозвіллєвих, туристично-краєзнавчих заходів, спрямованих на розвиток інтелектуальних, творчих і спортивних здібностей учнів; екскурсійно-туристична робота (розробка екскурсійних маршрутів, схем історичних та пам'ятних місць міста, району, області, України); спортивно-оздоровча діяльність (організація Днів здоров'я, пішохідних та водних походів тощо); проведення зустрічей з діячами сучасної культури, мистецтва, науки, видатними спортсменами та ін.

Потужним фактором, інтегруючою силою усіх потенційних позитивних впливів на особистість з метою реалізації окреслених напрямів національно-патріотичного виховання особистості може стати освітньо-виховний простір навчального закладу. Застосування комплексного підходу до врахування регіональних природних, культурних, соціальних та етнографічних особливостей у моделюванні освітнього-виховного простору сільської школи поліського регіону як інтерактивного середовища, сформованого довкола завдань національного патріотичного виховання, дасть змогу реалізувати комплекс сприятливих умов для перетворення особистості у суб'єкт національно-патріотичного виховання.

Слід зазначити, що у категорійно-понятійному апараті освіти та виховання співіснують поняття «середовище» та «простір».

У довідковій літературі під середовищем розуміють «сукупність природних умов, у яких відбувається життєдіяльність якого-небудь організму; соціально-побутові умови життя людини; оточення» [2, с. 116], а під простором – «одна з основних об'єктивних форм існування матерії, яка характеризується протяжністю та обсягом» [там само, с. 989.].

На думку Ю. Мануйлова, «середовище – це засіб розвитку й формування особи», а також «воно призначене для моделювання реальних процесів життєдіяльності людей». У свою чергу, простір – це «ресурс, деякий резерв, потенціал формування інтегрального і масштабного засобу становлення людської особистості», який є «матеріалом для моделювання освітніх систем, середовищ» [7].

Більшість дослідників під поняттям «освітнє середовище» розуміють сукупність чинників – матеріальних, просторових, предметних, соціальних, особистісних, які взаємодіють між собою, впливають один на одного.

Освітнє середовище є, насамперед, підсистемою соціокультурного середовища, сукупністю спеціально організованих педагогічних умов розвитку особистості.

Дослідниця Л. Пензай під освітнім простором розуміє «педагогічне явище, яке акумулює потенціал сім'ї та навчального закладу, інтегрує різноманітні впливи на особистість з боку інших соціальних інститутів з метою усунення будь-яких перешкод, ускладнень процесу соціалізації

особистості», «педагогічний феномен зустрічі та взаємодії людини з оточуючими її елементами-носіями культури (освітнім середовищем), у результаті чого відбувається їх осмислення та пізнання» [8]. Виховний же простір доповнює й функціонує у взаємодії з освітнім простором навчального закладу. Школу авторка називає не тільки часткою виховного простору суспільства, а особливим виховним простором, що трансформує знання й культурні цінності.

Відтак, розглянемо варіативність поглядів на сутність та взаємозв'язок понять «виховне середовище» та «виховний простір» у сучасній педагогічній науці.

У педагогічному словнику «виховне середовище» розглядається як «матеріальні, духовні, громадські умови існування і діяльності вихованця; об'єкти природи, культури, взаємини між людьми», а «виховний простір» – це «педагогічно доцільно організоване середовище, що оточує окрему дитину або певні групи і співтовариства дітей і чинить позитивний вплив, усвідомлено або неусвідомлено сприйманий кожним вихованцем» [5, с. 275].

В «Енциклопедії освіти» поняття «виховне середовище» трактується як «середовище безпосереднього і опосередкованого впливу на дитину на макрорівні; сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, що створюють умови життєдіяльності особистості, передачі їй суспільно-історичного досвіду людства і національної культури, впливають на формування її фізичних, психічних і соціально-адаптивних можливостей, процес і повноту творчої самореалізації. Для кожного виховного середовища (виховне середовище сім'ї, держави, освітніх закладів, вулиці, інформаційне виховне середовище) характерні свої типові умови, які суттєво впливають на соціальний розвиток і виховання дитини» [3, с. 95].

Виховне середовище – це сукупність факторів, що реально склалися та функціонують у соціумі, даність, а не результат конструктивної діяльності вихователів, менеджерів освітнього процесу зі створення умов для розвитку школярів (Н. Селіванова).

Варіативність найбільш уживаних тлумачень поняття «виховний простір» у науковій літературі узагальнено у статті Л. Романкової :

1) як педагогічно доцільно організоване середовище, що оточує вихованця (Л. І. Новікова);

2) як частина середовища, в якій панує певний педагогічно сформований спосіб життя (Ю. С. Мануйлов);

3) як динамічна мережа взаємопов'язаних педагогічних подій, створювана зусиллями соціальних суб'єктів різного рівня (Д. В. Григор'єв);

4) як динамічна мережа взаємозв'язаних педагогічних подій, що створюються в середовищі перебування суб'єктів виховання з метою формування соціально активної особи, здатної до ефективної професійної діяльності й відповідальності за рішення, що приймаються (М. Г. Резніченко);

5) як багатомірне і багаторівневе утворення, якому притаманні компактність (сила виховного впливу) і простір (розміри) (Н. Є. Прохоренко) [9, 97].

Академік І. Бех під «виховним простором» розуміє «психолого-педагогічний проект, метою якого є духовно-моральне вдосконалення підростаючої особистості. Сама ж сутність його проектування полягає у створенні й реалізації системи наукових орієнтирів, які задають технологічний вектор діяльності педагога і взаємодії вихованців, спрямованих на успішне досягнення виховної мети – розвитку духовно зрілої особистості» [1].

Обґрунтовуючи соціально-педагогічні можливості регіонального виховного простору, дослідник Д. Чернишов пропонує таке його визначення: «відносно відокремлена сукупність виховних, інноваційних, управлінських процесів, здійснюваних освітніми й іншими соціальними інститутами на території адміністративно-територіальної одиниці – області, а також розмаїття взаємозв'язків, які виникають у процесі соціальних взаємодій. Ефективне функціонування виховного простору можливе у разі дотримання єдності нормативно-правових, організаційних, соціокультурних чинників, які сприяють успішній соціалізації учнівської молоді» [11, 76].

Специфіка навчально-виховної діяльності Лютинського НВК обумовлена, насамперед, тим, що навчальний заклад функціонує у сільській місцевості Полісся.

Дослідниця О. Ярошенко відзначає, що на розвиток сільської школи впливають соціальні, культурні, економічні, демографічні, природні та інші чинники, що відрізняє її від міської школи. Соціальні засади розвитку означеного феномена ґрунтуються на закономірностях, взаємозв'язках освітніх систем (сільської школи) з соціальним середовищем села. Соціальні засади взаємодіють із педагогічними [12, с. 91].

Вчені (В. Кириченко, Г. Ковганич) також наголошують на єдності природного, соціального, інформаційного і культурного компонентів виховного простору [4].

Відтак, на розвиток особистості сільської місцевості найбільший вплив здійснює школа, де функціонує певне освітньо-виховне середовище та формується освітньо-виховний простір.

Моделюючи освітньо-виховний простір сільської школи поліського регіону, ми враховували основні вимоги до створення виховного простору, обґрунтовані І. Бехом: психологізація як здатність враховувати в комплексі всі зовнішні й внутрішні впливи на дитину та одночасно творити духовно-творчо розвивальне середовище, нейтралізуючи негативні з них і посилюючи позитивні – відкритість до соціуму, дія у співпраці із сім'єю, громадськістю; залучення дітей до розв'язання суспільно значущих і особистісних життєвих проблем, формування досвіду громадянської поведінки; розвиток творчого потенціалу всіх суб'єктів навчально-виховного процесу; спонукання школярів до самостійного розв'язання

власних життєвих проблем у нестабільному суспільстві; життєтворчість як здатність забезпечити дитині можливість облаштувати власне життя, творити колективні й міжособистісні взаємини; педагогічна культура вчителів і вихователів, невід'ємними особливостями якої є людяність, інтелігентність, толерантність, розуміння, здатність до взаємодії; педагогічний захист і підтримка дітей у розв'язанні їхніх життєвих проблем та індивідуальному саморозвитку, забезпечення їхньої особистісної недоторканності й безпеки; самореалізація людини в особистісній, професійній і соціальній сферах її життєдіяльності [1].

Окрім того, ми досліджували соціально-педагогічні чинники, врахування яких сприятиме успішному вирішенню соціально-педагогічних завдань на регіональному рівні: педагогічний досвід, традиції та інновації, минуле й майбутнє навчального закладу, його історію, традиції та можливості; соціально-педагогічний потенціал, виховні можливості соціальних інститутів регіонального рівня; вияв виховного потенціалу природного та культурного середовищ; вивчення потреб і мотивів суб'єктів, які перебувають у взаємодії.

Виховний простір навчального закладу, у нашому розумінні, є раціонально збалансованим та інтегрованим за певним принципом комплексним виховним середовищем, що виникає у результаті процесів диференціації й інтеграції.

Відтак, освітньо-виховний простір сільської школи – це особливий проект, скоординована взаємодія усіх суб'єктів виховання, підпорядкованих загальній меті діяльності навчального закладу – виховання громадянина-патріота України, духовно моральної, життєво компетентної, соціально зрілої та творчої особистості у взаємодії школи, батьківської громади, позашкільних установ, громадськості в умовах партнерської взаємодії, психолого-педагогічної підтримки, творчості, відродження національних звичаїв і традицій.

Нам імпонує думка В. Кириченко, Г. Ковганич та інших дослідників про те, що «основним механізмом створення виховного простору є взаємодія суб'єктів, об'єднаних однаковим розумінням концепції виховного процесу, їхня спільна перетворююча діяльність» [4, с. 11].

У науковій літературі до індивідуальних суб'єктів виховного простору зараховують дітей, батьків, педагогів, волонтерів з числа батьків чи інших членів мікросоціуму, муніципальних службовців та ін., а до групових – сім'ю, групи однолітків, об'єднання за інтересами; дошкільні, шкільні та позашкільні заклади, дитячі та юнацькі об'єднання, медичні, культурні, суспільні, релігійні, благочинні організації, муніципальні органи управління та самоуправління і т. ін.

Ми розмежували суб'єктів освітньо-виховного простору на рівні навчального закладу і тих, що виходять за його межі та формують соціокультурне середовище.

Розроблені нами схеми (рис. 1, 2) відображають ключові суб'єкти освітньо-виховного простору Лютинського НВК, зв'язки між якими

виникають у процесі різних видів діяльності та педагогічно організованого спілкування відповідно до розробленого нами механізму та заходів реалізації національно-патріотичного виховання учнів, викладених у програмі дослідно-експериментальної роботи за темою: «Реалізація моделі національно-патріотичного виховання учнів сільської школи поліського регіону» [10], укладеної на основі Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, затвердженої 16. 06. 2015 р.

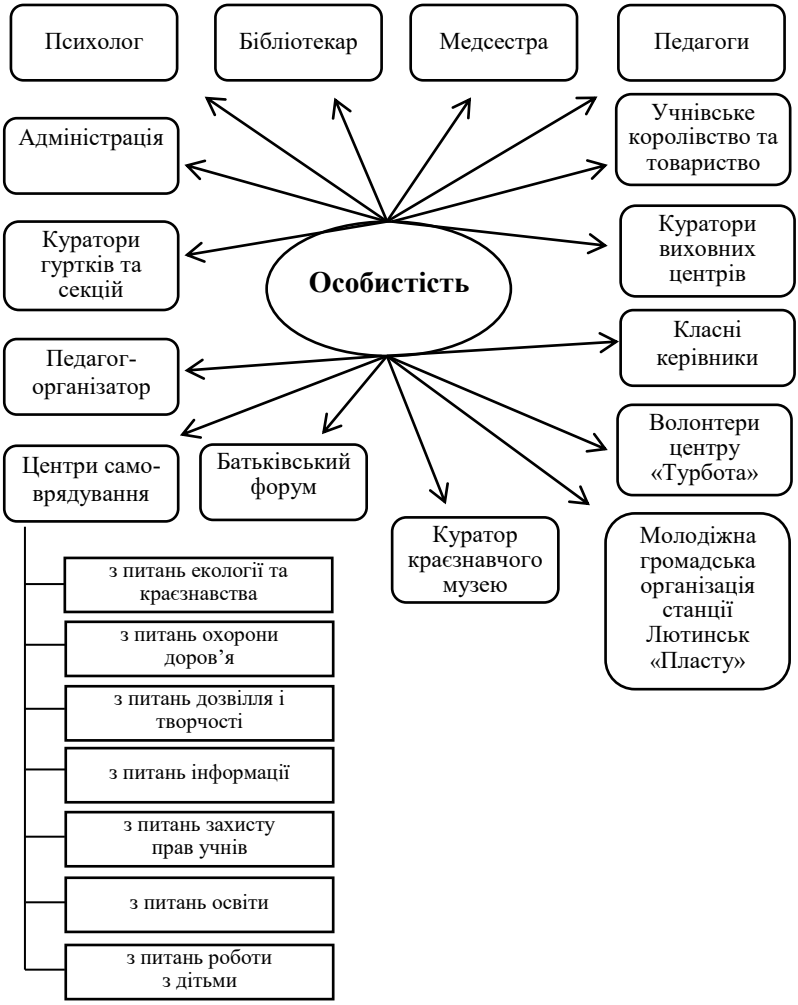

Рис. 1. Суб'єкти освітньо-виховного простору сільської школи з реалізації програми національно-патріотичного виховання учнів Лютинського НВК

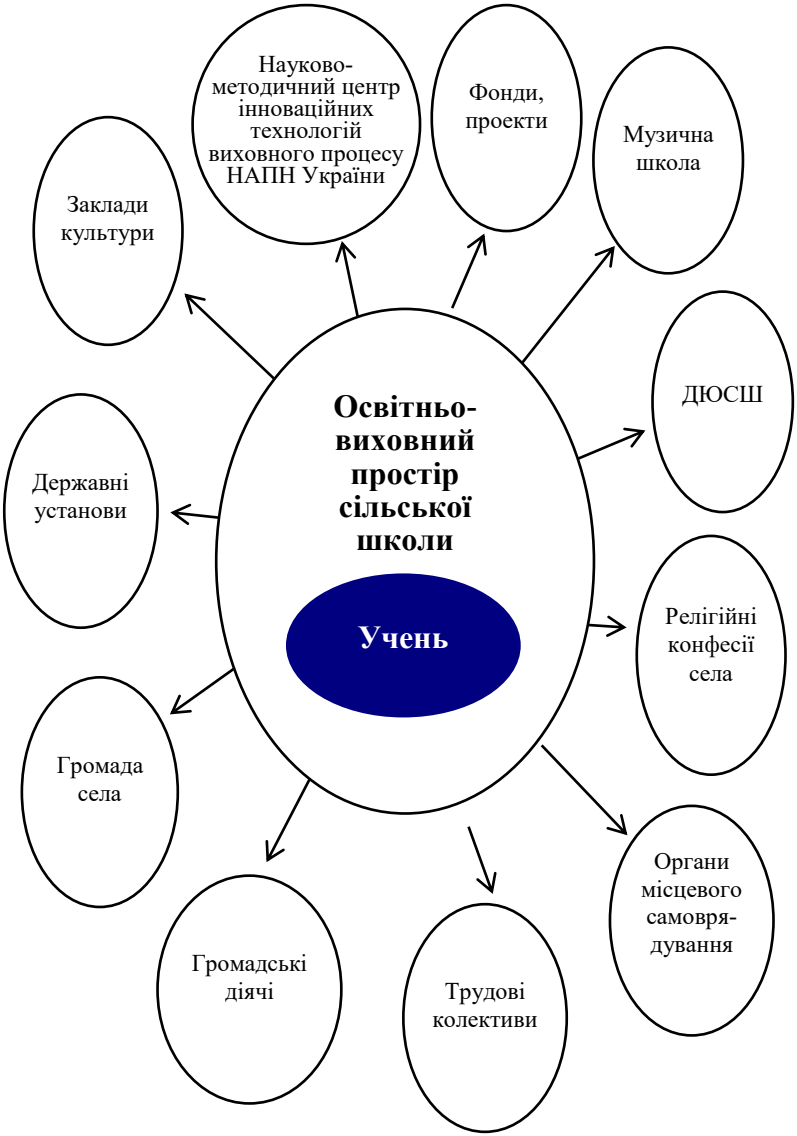

Рис. 2. Суб'єкти соціокультурного простору з реалізації програми національно-патріотичного виховання учнів Лютинського НВК

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, освітньо-виховний простір сільської школи, за умови скоординованої взаємодії всіх суб'єктів педагогічного впливу на засадах особистісно-діяльнісного, аксіологічного та культурологічного підходів з урахуванням природних, соціальних, культурних та етнографічних особливостей поліського регіону, сприятиме ефективній реалізації завдань національно-патріотичного виховання учнів та молоді.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Виховний простір: організаційно-змістові орієнтири / І. Д. Бех // Гірська школа українських Карпат. – 2013. – № 10. – С. 3–14.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь. ВТФ: Перун, 2004. – 1440 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук. України, головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Кириченко В. І. Виховний простір: сутність і технологія створення / В. Кириченко, Г. Ковганич // Постметодика. – 2009. – № 2 (86). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Postmetodyka/2009_2/kirichenko.pdf
5. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – Москва: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2005. – 448 с.
6. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді: Наказ МОН від 16.06.15 року № 641 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/06/16/naczionalno-patriotichne-vixovannya/
7. Мануйлов Ю. С. Соотношение понятий пространство и среда в контексте управленческой практики / Ю. С. Мануйлов // Материалы интернет-конференции «Топологические» понятия в образовании». – 2009. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http//www.niro.nnov.ru.
8. Пензай Л. І. Соціально-педагогічні чинники становлення і розвитку особистості дитини в сучасному освітньому просторі / Л. І. Пензай [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/48078/
9. Романкова Л. М. Виховний простір вищого навчального закладу як чинник становлення особистості майбутнього фахівця [Електронний ресурс] / Л. М. Романкова // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2016. – Вип. 11. – С. 94-98. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2016_11_27
10. Стельмашук Ж. Г., Грицюк Н. Й. Програма формувального етапу дослідно-експериментальної роботи за темою «Реалізація моделі національно-патріотичного виховання учнів сільської школи

поліського регіону»/ Ж. Г. Стельмашук, Н. Й. Грицюк . – Рівне: РДГУ, 2016 – 28 с.
11. Чернишов Д. О. Виховний простір: регіональний вимір / Д. О. Чернишов // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – 2010. – № 2. – С. 74–77.
12. Ярошенко А. О. Ціннісний дискурс освіти: монографія / А. О. Ярошенко.– К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – 156 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Bekh I. D. Vykhovnyi prostir: orhanizatsiino-zmistovi oriientyry [Educational Space: Organizational and Contents guidelines] / I. D. Bekh // Hirska shkola ukrainskykh Karpat. – 2013. – № 10. – S. 3–14. (in Ukrainian).
2. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Big Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language] / uklad. i holov. red. V. T. Busel. – K. : Irpin. VTF: Perun, 2004. – 1440 s. (in Ukrainian).
3. Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of Education] / Akad. ped. nauk. Ukrainy, holovnyi red. V. H. Kremen. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s. (in Ukrainian).
4. Kyrychenko V. I. Vykhovnyi prostir: sutnist i tekhnolohiia stvorennia [Educational Space: the Nature and Technology of Creation] / V. Kyrychenko, H. Kovhanych // Postmetodyka. – 2009. – № 2 (86). – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Postmetodyka/2009_2/kirichenko.pdf (in Ukrainian).
5. Kodzhaspirova G. M. Slovar' po pedagogike [Pedagogical Dictionary] / G. M. Kodzhaspirova, A. Ju. Kodzhaspirov. – Moskva: IKC «MarT»; Rostov n/D: Izdatel'skij centr «MarT», 2005. – 448 s. (in Russian).
6. Kontseptsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi [The Concept of National–Patriotic Education of Children and Youth]: Nakaz MON vid 16.06.15 roku № 641 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/06/16/naczionalno-patriotichne-vixovannya/ (in Ukrainian).
7. Manujlov Ju. S. Sootnoshenie ponjatij prostranstvo i sreda v kontekste upravlencheskoj praktiki [Correlation of Concepts of Space and Environment in the Context of Management Practices] / Ju. S. Manujlov // Materialy internet-konferencii «Topologicheskie» ponjatija v obrazovanii». – 2009. – [Jelektronnyj resurs]. –Rezhim dostupa : http//www.niro.nnov.ru. (in Russian).
8. Penzai L. I. Sotsialno-pedahohichni chynnyky stanovlennia i rozvytku osobystosti dytyny v suchasnomu osvitnomu prostori [Socio-pedagogical Factors of Formation and Development of the Child's Personality in Modern Educational Space] / L. I. Penzai [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/48078/. (in Ukrainian).

9. Romankova L. M. Vykhovnyi prostir vyshchoho navchalnoho zakladu yak chynnyk stanovlennia osobystosti maibutnoho fakhivtsia [Educational Space of Higher Educational Institution as a Factor of Formation a Personality of Future Specialist] [Elektronnyi resurs] / L. M. Romankova // Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii. – 2016. – Vyp. – S. 94-98. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2016_11_27 (in Ukrainian).
10. Stelmashuk Zh. H., Hrytsiuk N. Y. Prohrama formuvalnoho etapu doslidno-eksperymentalnoi roboty za temoiu «Realizatsiia modeli natsionalno-patriotychnoho vykhovannia uchniv silskoi shkoly poliskoho rehionu» [The Program of the Forming Stage of Experimental Work on the Theme «Implementation of the Model of National-patriotic Education of Pupils of Rural schools of the Polissia region»] / Zh. H. Stelmashuk, N. Y. Hrytsiuk . – Rivne: RDHU, 2016 – 28 s. (in Ukrainian).
11. Chernyshov D. O. Vykhovnyi prostir: rehionalnyi vymir [Educational Space: the Regional Dimension] / D. O. Chernyshov // Naukova skarbnytsia osvity Donechchyny. – 2010. – № 2. – S. 74–77. (in Ukrainian).
12. Yaroshenko A. O. Tsinnisnyi dyskurs osvity: monohrafiia [Axiological Discourse of Education] / A. O. Yaroshenko.– K.: NPU imeni M. P. Drahomanova, 2004. – 156 s. (in Ukrainian).

Аннотация. В статье раскрыта роль и сущность образовательно-воспитательного пространства сельской школы как фактора национально-патриотического воспитания учащихся. Уточнено содержание и взаимосвязь понятий «среда» и «пространство» в образовании и воспитании. Выделены субъекты образовательно-воспитательного пространства сельской школы полесского региона. Охарактеризованы ключевые требования и условия создания воспитательного пространства учебного заведения при решении задач национально-патриотического воспитания.

Сделан вывод, что образовательно-воспитательное пространство сельской школы, при условии скоординированного взаимодействия всех субъектов педагогического воздействия на основе личностно-деятельностного, аксиологического и культурологического подходов с учетом природных, социальных, культурных и этнографических особенностей полесского региона, будет способствовать эффективной реализации задач национально-патриотического воспитания учащихся и молодежи.

Ключевые слова: национально-патриотическое воспитание, учащиеся, сельская школа, воспитательное пространство, воспитательная среда, субъекты образовательно-воспитательного пространства.

Summary. The role and the essence of the educational space of village school as a factor of national-patriotic education of students is revealed in the paper. The substance and the interrelation of concepts “environment” and

"space" in education are refined. Subjects of the education space of village secondary schools of the Polissia region are allocated. The key demands and conditions for the implementation of education space in educational institution while solving problems of national-patriotic education of students are characterized.

It is concluded that the education space of village secondary school through a coordinated interaction of all subjects of pedagogical influence on the principles of personal and activity, axiological and cultural approaches taking into consideration natural, social, cultural and ethnographic features of the Polissia region can contribute to the effective implementation of the tasks of the national-patriotic education of students.

Keywords: national-patriotic education, students, village school, educational space, educational environment, subjects of educational space.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2017

Н. А. Сяська

ВИХОВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СТОХАСТИКИ У КУРСІ МАТЕМАТИКИ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі використання новітніх інформаційних технологій у різних галузях людської діяльності. В останні роки інтерес до статистики значно посилився, оскільки виявилося, що багато проблем мають статистичний та ймовірнісний характер, тому і виникла необхідність включити вивчення елементів стохастики в курс математики основної школи. Використання комп'ютерних технологій під час вивчення елементів стохастики має певні труднощі, пов'язані з тим, що методична підтримка використання таких засобів обмежена. У статті підтверджено, що нові інформаційні технології сприяють підвищенню мотивації учнів до навчання і компетентного вибору професійної діяльності, формуванню науково-дослідницьких навичок та ключових компетентностей. Інноваційний підхід до навчання учнів елементів стохастики надає можливість розширити знання учнів про математичні моделі та навчити будувати ймовірнісні моделі стохастичних експериментів, формуючи в учнів науковий світогляд, уявлення про ідеї і методи математики, її роль у пізнанні дійсності.

Ключові слова: новітні інформаційні технології, навчальна діяльність, елементи математичної статистики та ймовірності, інформаційно-комунікаційні компетентності, стохастика.

Постановка проблеми. Навчання математики в середніх закладах освіти України є важливим компонентом загальноосвітньої і професійної

© Сяська Н. А., 2017

підготовки молоді, неперервної освіти, що забезпечує широкі можливості для інтелектуального розвитку особистості, вмінь встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між фактами, подіями та явищами. У концепції математичної освіти 11-річної школи в Україні актуальним визначено відбір змісту навчання з урахуванням досягнень світового й вітчизняного досвіду, специфіки навчання математики в навчальних закладах, ідей та поглядів видатних математиків і методистів, сучасної психології та педагогіки. Традиційний зміст навчання математики, що складався десятиріччями, забезпечує досить високий рівень математичної підготовки учнів, проте зміни в галузі техніки, виробництва, освіти, комунікацій ставлять нові вимоги до математичної підготовки і спонукають до переосмислення традиційного змісту, з'ясування тенденцій подальшого його розвитку.

Сучасна шкільна реформа здійснюється з урахуванням Державного стандарту базової та повної середньої освіти, у якому визначені цілі розвитку освітньої галузі, що відповідають об'єктивним вимогам сучасного життя. До традиційних змістових ліній додаються нові «Елементи теорії множин. Комбінаторика», «Початки теорії ймовірностей та елементи статистики», визначено необхідний мінімум знань та вмінь для продовження навчання з цих тем та вимоги до їх засвоєння. Це є реальним кроком до створення умов для розвитку одного зі спеціальних і соціально важливих типів мислення – статистичного, необхідного сучасній людині як у загальнокультурному плані, так і для професійного становлення та нормальної соціалізації особистості в сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень з проблеми: Проблеми статистики привертали увагу видатних математиків на різних етапах розвитку цієї науки: Н. Тарталья, Г. Лейбніца, О. Блоха, Н. Віленкіна, Б. Гнєденка, К. Рибнікова, І. Скорохода, О. Халамайзера, О. Хінчіна, М. Ядренка, І. Яглома та інших.

Питання статистики активно досліджувалися відомими зарубіжними математиками: М. Айгнером, К. Бержем, О. Оре, Дж. Райзером, Дж. Ріорданом, Дж.-К. Ротом, Р. Стенлі.

У 1970-80 рр. статистиці було присвячено чимало досліджень. Розглядалися різні аспекти цієї проблеми: спільне вивчення статистики та теорії ймовірностей, визначення в курсі математики наскрізної імовірнісної-статистичної лінії, вивчення елементів статистики за допомогою графів, популяризація ідей статистики, вивчення статистики в початкових класах тощо. У більшості досліджень статистиці відводиться допоміжна роль: вивчення її підпорядковано меті вивчення початків теорії ймовірностей.

Мета статті: Дослідження педагогів і методистів свідчать, що навчальна діяльність повинна бути спрямована на вирішення навчально-творчих задач в умовах педагогічної системи школи. Ця система має бути орієнтована на максимальне використання самоупорядкування особистості

педагога та школяра як суб'єктів педагогічної діяльності. У цьому випадку можливе виховання особистості, якій властиві риси: готовність до ризику; імпульсивність, поривчастість та незалежність суджень; почуття гумору; самобутність; пізнавальна дотошність; сміливість уяви та думки; відсутність бажання сприймати на віру. Тому виникає необхідність проваджувати у навчально-виховний процесс зміни щодо змісту, форми і засобів організації освітньої діяльності.

З проблемою оновлення змісту освіти не можуть не рахуватись і безпосередні учасники навчального процесу – учителі і організатори шкільної освіти, суспільство в цілому. Гострота цієї проблеми викликана, як мінімум, такими обставинами:

- гуманізацією та демократизацією освіти, переводом її на культурно-творчу основу;
- рівневою та профільною диференціацією навчання математики;
- змінами, які відбулися в математиці в середині XX ст. і пов'язані з появою ЕОМ;
- поширенням різних типів загальноосвітніх закладів.

Тому, відповідно, проблема оновлення змісту математичної освіти на сучасному етапі розвитку суспільства набуває якісно нового аспекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Математика дає нам той апарат, який допомагає якомога досконаліше дослідити все, що нас оточує, з чим ми стикаємося щодня, або те, що ми не можемо дослідити прямими методами («незбагненне, недосяжне»). Найголовнішим є те, що математика зі своїми методами дає змогу нам завдяки розвитку структурного (алгоритмічного) і логічного мислення усвідомити необхідність у вивченні й використанні міжпредметних зв'язків, сформувати потребу і готовність до роботи з персональними комп'ютерами. Завдяки цим властивостям можна легко і швидко виділяти головне, суттєве, загальне, структуру і взаємозв'язки елементів і, як наслідок, швидко орієнтуватися в проблемних ситуаціях, виробляти психологічну готовність до діяльності.

Особистість учня – головний ціннісний орієнтир у діяльності школи. Сьогодні, як ніколи, вчитель повинен навчитися бачити в учневі особистість, розуміти всю складність і багатогранність її структури, враховувати вікові особливості, виявляти в учня спадкові, набуті нахили, здібності й можливості, створювати максимально сприятливі умови для їх розвитку. Тільки за таких умов учитель може по-справжньому ефективно керувати процесом навчання, розвитку й виховання учня як особистості, контролювати цей процес, надавати йому відповідних стимулів й вносити корективи.

Як зазначається у Концепції 11-річної школи України, гуманістичні цінності освіти зумовлюють зміну авторитарно-дисциплінарної моделі процесу навчання на особистісно-орієнтовану.

Спрямованість вектора шкільної освіти у площину цінностей особистісного розвитку, варіативності й відкритості школи зумовлює

принципову необхідність переосмислення всіх чинників, від яких залежить якість навчально-виховного процесу: змісту, методів, форм навчання і виховання, управлінських рішень, взаємовідповідальності учасників навчально-виховного процесу, системи контролю й оцінювання.

Підвищення ефективності навчання на уроках і самоосвіти пов'язано з використанням інформаційних технологій у навчальному процесі. Комп'ютерне навчання дозволяє активізувати пізнавальну діяльність учнів, диференціювати завдання з урахуванням індивідуальних можливостей, вибирати оптимальний темп навчання, підвищувати оперативність, об'єктивність контролю і оцінки результатів навчання, розвивати навички самоосвіти, встановлювати міжпредметні зв'язки з інформатикою та іншими науками, формувати інформаційно-комунікаційну компетентність. До того ж, нові інформаційні технології сприяють організації проектної діяльності учнів під керуванням учителів-предметників, сприйманню комп'ютера як універсального інструмента для роботи в будь-якій галузі людської діяльності, а головне – виводять дитину за межі школи, надаючи їй величезні можливості для багатогранної освіти.

Аналіз науково-методичних джерел щодо використання інформаційних технологій при вивченні теорії ймовірності та основ статистики, а також відповідних програмних засобів та наявного в них інструментарію дозволяє стверджувати, що найбільш зручними у використанні та найбільш вдалими з точки зору візуалізації результатів експериментів з випадковими величинами є програми *Gran1*та *GeoGebra 5.0*.

Результатами впровадження інформаційних технологій у навчальний процес мають стати:

- озширення можливостей учителя підготувати і провести урок на високому професійному рівні.
- Активізація пізнавальної діяльності учнів.
- Підвищення мотивації учнів до навчання і компетентного вибору професійної діяльності.
- Розвиток навичок оціночної (самооціночної) діяльності.
- Оволодіння учнями ключовими компетентностями.
- Сформованість науково-дослідницьких навичок.
- Активна участь учнів та учителів в проектній діяльності та творчих конкурсах.

Висновки і перспективи подальших розвідок: Узагальнення отриманих результатів проведеного дослідження надає можливість зробити наступні висновки:

- Основним напрямком підвищення якості підготовки учнів є формування ключових компетенцій, що спираються на активні форми і методи навчання, як приклад, моделювання об'єктів, процесів, виробничих і практичних ситуацій.
- Урахування індивідуальних особливостей учнів у навчанні та вихованні – це не пристосування мети і змісту навчання і виховання до

окремого учня, а пристосування прийомів, методів і форм педагогічного впливу до індивідуальних їх особливостей з метою забезпечення запрограмованого рівня розвитку особистості. Індивідуальний підхід створює найсприятливіші можливості для розвитку пізнавальних можливостей, активності, схильностей і обдарувань кожного учня.

- У сучасний навчальний процес інтенсивно впроваджуються нові методи навчання, які побудовані на принципі саморозвитку, активності особистості. До одного з найважливіших методів належить впровадження інформаційних технологій у навчальний процес. Навчання з використанням інформаційних технологій стає для дитини творчим пошуком, від якого можна отримати задоволення і завдяки якому можна самоствердитися.
- Задачі зі стохастики є засобом формування навчальних умінь учнів. Їх розв'язування сприяє формуванню методологічно правильних поглядів на природу та суспільство, поглядів, що відповідають сучасній науковій картині світу, оскільки демонструють розбіжність в характері двох світів – світу математики й реальної ситуації. Вони не є алгоритмічними. Всім їм притаманна об'єктивна або, щонайменше, психологічна віддаленість від алгоритмічних схем. Інноваційний підхід до навчання учнів елементів стохастики надає можливість розширити знання учнів про математичні моделі та навчити будувати ймовірнісні моделі стохастичних експериментів, формуючи в учнів науковий світогляд, уявлення про ідеї і методи математики, її роль у пізнанні дійсності.

Список використаних джерел:

1. Жалдак М. І. Елементи стохастики з комп'ютерною підтримкою. Посібник для вчителів / М. І. Жалдак, Г. О. Михалін. – К. : Шкільний світ, 2006. – 120 с.
2. Жалдак М. І. Комп'ютер на уроках математики : посібник для вчителів. – 2-ге вид., перероб. та допов. / Жалдак М. І., Горошко Ю. В., Винниченко Є. Ф. – К. : РННЦ «ДІНІТ», 2003. – 324 с.
3. Кремень В. Г. Інформатизація освіти – провідний напрям підвищення результативності навчального процесу / В. Г. Кремень // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2011. – №1(89). – С. 3–4.
4. Лиходєєва Г. В. Задачі математичної статистики для учнів, методика їх постановки та розв'язування з використанням персонального комп'ютера / Г. В. Лиходєєва / Підготовка вчителя математики до роботи в умовах використання компютерно-орієнтованих систем навчання: Колективна монографія / За ред. О. М. Литвина. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2006. – С. 325-335.
5. Удод О. А. Реалізація нової моделі освіти, заснованої на використанні ІКТ, висуває нові вимоги для учасників освітнього процесу / О. А. Удод // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2011. – №7(95). – С. 3.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Zhaldak M. I. Elementy stokhastyky z kompiuternoiu pidtrymkoiu. Posibnyk dlia vchyteliv [Stochastics Elements with Computer Support] / M. I. Zhaldak, H. O. Mykhalin. – K. : Shkilnyi svit, 2006. – 120 s. (in Ukrainian).
2. Zhaldak M.I. Kompiuter na urokakh matematyky : posibnyk dlia vchyteliv [Computer at Mathematics Classes: Manual for Teachers]. – 2-he vyd., pererob. ta dopov / Zhaldak M.I., Horoshko Yu.V., Vynnychenko Ye.F. – K.: RNNTs «DINIT», 2003. – 324 s. (in Ukrainian).
3. Kremen V.H. Informatyzatsiia osvity – providnyi napriam pidvyshchennia rezul'tatyvnosti navchalnoho protsesu [Informatization of Education – the Leading Trend Increasing the Effectiveness of the Teaching Process] // Kompiuter u shkoli ta simii. – 2011. – №1(89). – S. 3-4. (in Ukrainian).
4. Lykhodieieva H. V. Zadachi matematychnoyi statystyky dlia uchniv, metodyka yikh postanovky ta rozviazuvannia z vykorystanniam personalnoho kompiutera [The Problems of Mathematical Statistics for Pupils, Methods of Raising and Solving Using a PC] / H. V. Lykhodieieva / Pidhotovka vchytelya matematyky do roboty v umovakh vykorystannia kompiuterno-oriientovanykh system navchannia: Kolektyvna monohrafiia / Za red. O. M. Lytvyna. – Donetsk: TOV «Yuho-Vostok, LTD», 2006. – S. 325-335. (in Ukrainian).
5. Udod O.A. Realizatsiya novoyi modeli osvity, zasnovanoi na vykorystanni IKT, vysuvaie novi vymohy dlia uchasnykiv osvitnoho protsesu [Realization of the New Model of Education, Based on the Use of IKT, Pulls out New Requirements for the Participants of Educational Process] // Kompiuter u shkoli ta simyi. – 2011. – № 7(95). – S. 3 (in Ukrainian).

Аннотация. Статья посвящена актуальной проблеме использования новейших информационных технологий в различных областях человеческой деятельности. В последние годы интерес к статистике значительно усилился, поскольку оказалось, что многие проблемы имеют статистический и вероятностный характер, поэтому и возникла необходимость включить изучение элементов стохастики в курс математики основной школы. Использование компьютерных технологий при изучении элементов стохастики имеет определенные трудности, связанные с тем, что методическая поддержка использования таких средств ограничена. В статье подтверждено, что новые информационные технологии способствуют повышению мотивации учащихся к обучению и компетентного выбора профессиональной деятельности, формированию научно-исследовательских навыков и ключевых компетенций. Инновационный подход к обучению учащихся элементов стохастики дает возможность расширить знания учащихся о математических моделях и научить строить вероятностные модели стохастических экспериментов, формируя у учащихся научное мировоззрение, представление об идеях и методах математики, ее роли в познании действительности.

Ключевые слова: новейшие информационные технологии, учебная деятельность, элементы математической статистики и вероятности, информационно-коммуникационные компетентности, стохастика.

Summary. The paper is devoted to the problem of the use of new information technologies in various fields of human activity. In recent years, interest in statistics greatly increased since it appears that many of the problems with statistical and probabilistic nature, and therefore it was necessary to identify the stochastics include a primary school mathematics course. Using computer technology during identify the stochastics has certain difficulties that methodological support the use of such drugs is limited.

It is confirmed in the paper that the new information technologies contribute to motivate students to learn and competent choice of professional activity, the formation of research skills and key competencies. An innovative approach to teaching students elements Stochastics allows to expand students' knowledge of mathematical models and learn to build probabilistic models of stochastic experiments shaping students' scientific outlook, understanding of the ideas and methods of mathematics and its role in understanding reality.

Key words: modern information technology, learning activities, elements of mathematical statistics and probability, information and communication competence, stochastic.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2017

О. П. Федоришин

COLLABORATIVE LEARNING AND ITS INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT AND FORMATION OF STUDENTS' SOCIAL SKILLS

Summary. The article focuses on such interactive method of teaching as collaborative learning where students work in small groups. Collaborative projects have gradually grown into structured, cooperative group work. Collaborative learning is based on the model that knowledge is created within people where members actively interact by sharing experiences. Groups of students work together to search for undertaking, or solutions, or to create product of their learning. Effectiveness of collaborative learning is that every member of the group is involved in the learning process obtaining the experience of interaction between each other. This method is quite distinct from traditional teacher-oriented approaches to learning. Students become empowered contributors to the learning process, responsible not just for their own learning but for the outcomes of their peers as well. Teachers perform a role more of a facilitator to create an environment and construct a set of tasks that will enable students to learn on their own.

© Федоришин О. П., 2017

Using the method of collaborative learning teachers should also take into consideration its combinability with social skills formation which brings positive results in preparation for real life social and employment situations.

Key words: collaborative learning, interaction, peers, group work, collaborative environment, approach individual differences, interpersonal development, relationships, social skills, efficiency, diverse perspectives.

Formulation of the problem. Collaborative learning is an interactive approach to learning where students and teachers work together to create a common pool of knowledge from which all are educated. According to Dillenbourg, the "broadest definition of collaborative learning is that it is a situation in which two or more people learn or attempt to learn something together" [6, c.2] in this model, knowledge is situated at the centre of the learning process rather than as the exclusive purview of either students or teachers. It becomes something that is co-created by teachers and learners, both of whom are active participants in the learning process [6, c.4]. In Fellers' words, "the cooperative learning approach sees knowledge as something to be constructed, discovered, transformed and extended by students" [7, c.227]. According to Johnson et al [11, c.15], five things distinguish collaborative learning from other approaches:

- positive interdependence means that each student's performance is dependent upon and directly tied to the performance of others in the learning environment, both students and the instructor;
- face-to-face promotive interaction means that students take on instructional roles within the learning process, helping each other learn and master new concepts and skills;
- individual accountability requires that students be assessed and evaluated on their individual performance in addition to their group's performance, either by the instructor alone or by the instructor alone or by the instructor and their peers;
- social skills recognizes that students have limited experience with a number of the interpersonal skills demanded by successful collaborative learning, like conflict resolution, clear communication, teamwork, leadership, and followership. Successful collaborative learning recognizes this fact and compensates by providing training and coaching in these areas;
- group maintenance is the ability of participants to maintain a positive working relationship with one another over the course of the learning process by seeking out and incorporating performance feedback from the instructor and one another.

The idea of collaborative learning appeared in 20th of the last century. But the work at its strategies began only in 70th in different countries of the world (Great Britain, Western Germany, Australia, Netherlands, Japan, Israel and other). The main ideology of collaborative learning was presented in details by three groups of American scholars from John Hopkins University (R. Slavin), Minnesota University (R. Johnson and D. Johnson, 1987) and the

group of John Irons (California, 1978), and the group Shlomo Sharan Tel-Aviv University (Israel, 1988). Collaborative learning has British origin. English instructors (R. Gilles, F. Adrian) investigated the ways of helping students to gain experience in professionally directed interaction by increasing their activity in learning.

Collaborative learning is an interactive method in learning process and is very effective not only in gaining knowledge in the subject but also makes influence on students' individual behaviour in social environment. The **aim** of the article is to focus teachers' attention on development and formation of social skills of students while using the method of collaborative learning that will assist them to behave in certain ways in particular situations.

Presenting the main material. In the collaborative model, students and teachers assume roles in the learning process quite distinct from traditional, teacher-oriented approaches to learning. Students become empowered contributors to the learning process, responsible not just for their own learning but for the outcomes of their peers as well. Teachers perform less of a "sage on the stage" role and more of a facilitator, or "guide on the side", someone who "creates an environment and constructs a set of experiences that will enable students to learn on their own" [7, c. 227] Teaching in a collaborative environment is a "complex application of theory and research that requires considerable instructor training and continuous refinement of skills and procedures" [11, c.4]. The collaborative instructor has to understand a lot more than just the content knowledge to teach: "he / she has to understand the process of teaching in the cooperative learning environment to make it work" [11, c.4]. The essence of this understanding is reflected in the teachers' core contribution to learning I the collaborative model, namely carefully-crafted instructions that define the nature of the interaction between learners, how achievement of learning outcomes will be evaluated, and the design and provision of extensive scaffolding of interpersonal supports, training and coaching. From this perspective, "the collaborative situation is a kind of social contract, either between the peers or between the peers and the teacher. This contract specifies conditions under which some types of interactions may occur, [although] there is no guarantee they will occur" [11, c.5].

Collaborative learning is a situation in which two or more people learn or attempt to learn something together [6]. Unlike individual learning, people engaged in collaborative learning capitalize on one another's resources and skills (asking one another for information, evaluating one another's ideas, monitoring one another's work, etc.). More specifically, collaborative learning is based on the model that knowledge can be created within people where members actively interact by sharing experiences and take on asymmetry roles. Thus, collaborative learning is commonly illustrated when groups of students work together to search for understanding, meaning, or solutions or to create an artefact or product of their learning. It redefines traditional student-teacher relationship in the classroom which results in controversy over whether this paradigm is more beneficial than harmful [13]. Collaborative learning activities

can include collaborative writing, group projects, joint problem solving, debates, study teams, and other activities.

Collaborative learning is very important in achieving critical thinking. Individuals are able to achieve higher levels of learning and retain more information when they work in a group rather than individually, this applies to both the facilitators of knowledge, the instructors, and the receivers of knowledge, the students [13].

Over the last twenty-five years the use of small-group learning has greatly increased. Informal collaborative projects have grown into structured, cooperative group work.

Benefits from small-group learning in a collaborative environment include:

- Celebration of diversity. Students learn to work with all types of people. During interactions they find many opportunities to reflect upon and reply to the diverse responses fellow learners bring to the questions raised. It allows students to add their perspectives to an issue based on their cultural differences. This exchange inevitably helps students to better understand other cultures and points of view.
- Acknowledgement of individual differences. When questions are raised, different students will have a variety of responses. Each of these can help the group create a product that reflects a wide range of perspectives and is thus more complete and comprehensive.
- Interpersonal development. Students learn to relate to their peers and other learners as they work together in group enterprises. This can be especially helpful for students who have difficulties with social skills. They can benefit from structured interactions with others.
- Actively involving students in learning. Each member has opportunities to contribute in small groups. Students are apt to take more ownership of their material and to think critically about related issues when they work as a team.
- More opportunities for personal feedback. Because there are more exchanges among students in small groups, your students receive more personal feedback about their ideas and responses. This feedback is often not possible in large-group instruction, in which one or two students exchange ideas and the rest of the class listens.

Collaborative learning differs from traditional teaching approaches because students work together rather than compete with each other individually. It can take place any time students work together – for example, when they help each other with homework. Cooperative learning takes place when students work together in the same place on a structured project in a small group. Mixed-skill groups can be especially helpful to students in developing their social abilities.

Collaborative learning is based on the view that knowledge is a social construct. Collaborative activities are most often based on four principles:

- the learner or student is the primary focus of instruction;

- interaction and “doing” are of primary importance;
- working in groups is an important mode of learning;
- structured approaches to developing solutions to real-world problems should be incorporated into learning.

Collaborative learning can occur peer-to-peer or in larger groups. Peer learning, or peer instruction, is a type of collaborative learning that involves students working in pairs or small groups to discuss concepts, or find solutions to problems. In Panitz’s words, “the empowerment of students produces an environment which fosters maturity and responsibility in students for their learning. The teacher becomes a facilitator instead of a director and the student becomes a willing participant instead of a passive follower [13]. Students are also forced into followership roles because each member of the team is similarly empowered. The result is that students have to negotiate about how best to use their collective research materials, which requires a higher-order understanding of the materials in terms of how best to present it. From a group maintenance perspective, students also have to negotiate leadership and followership roles based on their strengths and weaknesses. For example, with a group of eight people, not everyone can or need to be involved in the actual presentation materials of during the class.

Research, writing, editing, and facilitation skills are required to successfully complete the assignment and students have to think critically and honestly about the value they bring to the team. This method of promotive interaction is “one of the foundation principles of cooperative learning [because it] builds students’ responsibility for themselves and their group members through a reliance upon each other’s talents, and an assessment process which rewards both individuals and groups” [13]. A collaborative approach, one that requires students to attend class in order to perform meaningful roles and make valuable contributions, is a widely-recognized benefit of collaborative learning [4].

As mentioned above, collaborative learning makes great influence on the development of social skills. Social skills are the skills we use to communicate and interact with each other, both verbally and non-verbally, through gestures, body language and our personal appearance. Social skills are what humans require to get along with others. They help in creating better relationships among people which reduces stresses and anxiety. Developing effective social skills helps in better communication, while ability to form relationships with people allows individuals to function properly in a large group of people. Good social skills help individuals to function properly in a large group of people. Good social skills help individuals to achieve greater efficiency when dealing with others. These skills allow people to make sound judgement on whether it is appropriate to mingle with a given group of individuals or to politely down invitations from incompatible groupings.

People with effective social skills are more admired in the society than those lacking such skills, and are more likely to get support from the mass for their initiatives. Such people often thrive in leadership positions.

There are distinct advantages to having well developed social skills. Here are five:

1. More and better relationships. Most people cannot Focusing on relationships will help you get a job, get promoted and make new friends. Well honed social skills can increase your happiness and satisfaction and give you a better outlook on life.

2. Better communication. Relating with people and being able to work in large groups naturally develops your communication skills. After all, you cannot have great social skills without good communication skills and being able to convey your thoughts and ideas may be the single most important skill that you can develop in life.

3. Great efficiency. Being good with people, you can more easily avoid being with the people you do not like as much as others.

4. Advancing career prospects. Most organizations are looking for individuals with a particular, tactical skill set: the ability to work well in a team and to influence and motivate people to get things done.

5. Increased overall happiness. Getting along and understanding people will help you to open many personal and career-related doors.

Conclusions and prospects of further researches. Researches show that educational experiences that are active, social, contextual, engaging and student-owned lead to deeper learning. The benefits of collaborative learning include:

- development of higher-level thinking, oral communication, self-management and leadership skills;
- promotion student-faculty interaction;
- increase in student retention, self-esteem and responsibility;
- exposure to and an increase in understanding of diverse perspectives;
- preparation for real life social and employment situations.

Research suggest that collaborative learning combined with the focusing on formation of social adaptation skills bring positive results such as deeper understanding of content, increased overall achievement on grades, improved self-esteem and responsibility and higher motivation.

REFERENCES:

1. Brown H. Foundational Methods : Understanding Teaching and Learning / H. Brown, D.C. Ciuffetelli. – Toronto : Pearson Education, 2009. – P. 507.
2. Cheong C. Designing a Mobile-app-based. Collaborative Learning System / C. Cheong, V. Bruno, F. Cheong // Journal of Information Technology Education : Innovations in Practice. – № 11. – 2012. – P. 97–119.
3. Collaborative Learning : Group Work // [Electronic resource] // Center for teaching excellence / Cornell University. URL : http://www.cte.cornell.edu/teaching-ideas/engaging-students/ collaborative-learning.html
4. Cooper J. Cooperative Learning and College Instruction / J. Cooper, S. Prescott, I. Cook, L. Smith, R. Mueck, J. Cuseo // Effective Use of

Student Learning Teams. – Fresno : California State University Foundation, 1984. – 56 p.
5. Cooperative and Collaborative Learning // [Electronic resourse] URL: http://www.thirteen.org/edonline/concept2class/coopcolab/
6. Dillenbourg P. What Do You Mean by Collaborative Learning? // In P.Dillenbourg (Ed.) Collaborative learning : Cognitive and Computational Approaches. – Oxford : Elsevier, 1999. – P. 1–19.
7. Fellers J. W. Teaching Teamwork : An Exploration of Using Cooperative Learning Teams / Jack W. Fellers // Proceedings of the 14th International conference on Information Systems (December 5-8, 1993). – P. 225-237.
8. Gilles R.M. Learning : The Social and Intellectual Outcomes of Learning in Groups / R.M. Gilles, F. Adrian. – London: Farmer Press, 2003. – 246 p.
9. Glen T. Does Collaborative Learning Work? / Ted Glen // Presentation at Humber College Showcase (Toronto, Canada, May 25, 2004). – Toronto, 2004.
10. Johnson D.W. Cooperation in the Classroom / D.W. Johnson, R.T. Johnson, E.J. Holubec. – Edina, MN : Interaction Book Company, 1991. – 292 p.
11. Johnson D.W. Active Learning : Cooperation in the College Classroom / D.W. Johnson, R.T. Johnson, K.A. Smith. – Edina, MN: Interaction Book Company, 1998. – 326 p.
12. Kagan S. Cooperative Learning. – San Clemente. CA : Kagan Publishing, 200. – 479 p.
13. Panitz Th. The Case for Student Centered Instruction via Collaborative Learning Paradigms / Theodore Panitz. URL : http://www.capecod.net/TPanitz/Tedspage
14. What Are Social Skills? URL: https://www.reference.com/world-view/social-skills-3aa296df9530bfe8

Анотація. У статті аналізуються метод колаборативного навчання як ефективний підхід до підвищення якості навчання та його соціальний аспект. У колаборативній моделі студенти і викладачі виконують у навчальному процесі ролі, які відрізняються від традиційних, орієнтованих на викладача підходів до навчання. Викладачі виконують роль швидше посередника, який має створити ситуацію та сформулювати низку завдань, які дають студентам можливість навчатися самостійно. Колаборативне навчання передбачає вдосконалення навичок міжособистісних та групових стосунків, розвиток ефективних способів комунікації, вміння працювати в команді та вирішувати конфліктні ситуації. Ефективність цього методу полягає в тому, що він допомагає студенту стати активним, підвищує мотивацію до навчання, сприяє глибокому засвоєнню знань та зростанню інтересу до предмета, а також є особливо корисним у розвитку соціальних здібностей. Студенти вчаться приймати більш продумані рішення та аргументовані кроки, глибше розуміти матеріал, критично мислити. Зростає їх мотивація до пізнання в цілому і до освіти зокрема, розвивається здібність сприймати ситуацію з

різних сторін та будувати більш позитивні взаємостосунки з партнерами. Таке навчання формує також і більш позитивне ставлення до викладачів, самооцінки, укріплює психологічний стан та соціальні компетенції.

Ключові слова: колаборативне навчання, колаборативна модель, мотивація, соціальні здібності, критичне мислення, взаємостосунки, психологічний стан, соціальні компетенції.

Аннотация. В статье анализируется метод коллаборативного обучения как эффективный подход к повышению качества обучения и его социальный аспект. В коллаборативной модели студенты и преподаватели исполняют в учебном процессе роли, которые отличаются от традиционных, ориентированных на преподавателя подходов к обучению. Преподаватели исполняют роль скорее посредника, который должен создать ситуацию и сформулировать ряд задач, которые дают студентам возможность учиться самостоятельно. Коллаборативное обучение предусматривает усовершенствование навыков межличностных и групповых отношений, развитие эффективных способ коммуникации, умение работать в команде и решать конфликтные ситуации. Эффективность этого метода состоит в том, что он помогает студенту стать активным, повышает мотивацию к учёбе, способствует глубокому усвоению знаний и повышению интереса к предмету, а также является особенно полезным в развитии социальных способностей. Студенты учатся принимать более обдуманные решения и аргументированные шаги, глубже понимать материал, критически мыслить. Повышается их мотивация к познанию в целом и к образованию в частности, развивается способность воспринимать ситуацию с разных сторон и строить более позитивные взаимоотношения с партнерами. Такое обучение формирует также и более позитивное отношение к преподавателям, самооценке, укрепляет психологическое состояние и социальные компетенции.

Ключевые слова: коллаборативное обучение, коллаборативная модель, мотивация, социальные способности, критическое мышление, взаимоотношения, психологическое состояние, социальные компетенции.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2017

Т. С. Ціпан, В. А. Гоголь

УЧНІВСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ШКОЛИ

Анотація. У статті увага акцентується на ролі учнівського самоврядування в загальноосвітній школі у формуванні акмеологічного простору школи, у якому розвиток учня є цінністю, традицією, вимогою, реальністю та ідеалом. Для такого середовища характерним є

© Ціпан Т. С., Гоголь В. А., 2017

міжособистісне співробітництво, під час якого відтворюються сутнісні сили учня як суб'єкта діяльності; утвердження власної акмеологічної позиції, тобто орієнтація на досягнення високих результатів у власній навчальній та практичній діяльності за умови дотримання морально-правових норм поведінки й духовно-моральних цінностей. На прикладі діяльності органів учнівського самоврядування загальноосвітньої школи схарактеризована її трирівнева система діяльності, представлені форми виховної роботи, спрямовані на формування і розвиток здібностей і нахилів школярів, задоволення їх потреб у міжособистісному і груповому спілкуванні, надання їм поля діяльності для самовираження й самоутвердження, досягнення свого «акме-розвитку».

Ключові слова: учнівське самоврядування, акмеологічний простір, життєво компетентна особистість, акме-розвиток, учнівські об'єднання за інтересами.

Постановка проблеми. XXI століття поставило перед людством нові вимоги, окреслило нові тенденції розвитку європейського суспільства. Сучасний стан українського суспільства характеризується динамічними змінами в суспільно-політичному житті країни, новими вимогами до формування життєстійкої, життєздатної, життєво компетентної особистості, здатної до реалізації себе як громадянина держави на рівні акме. Поява нових цілей і цінностей в освіті потребує переосмислення змісту, форм, методів та засобів виховання дітей та учнівської молоді, які складають цілісну педагогічну систему.

Органи учнівського самоврядування є невід'ємним компонентом виховної системи будь-якого навчального закладу, адже їх належне функціонування забезпечує динаміку демократичних відносин в шкільному середовищі, сприяючи особистісному розвитку, самовизначенню, соціальній адаптації та самореалізації особистості в демократичному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Учнівське самоврядування у сучасній педагогічній науці є достатньо розробленою проблематикою. Як педагогічне явище воно розглядається вітчизняними та зарубіжними вченими в різних аспектах процесу виховання, зокрема у зв'язку з вивченням: шляхів управління шкільним учнівським колективом (А. Курагін, Л. Новікова) та формування організаторських умінь і навиків (А. Лутошкін, К. Родина, Л. Уманський); системи самоуправління в школі (В. Коротов, Е. Костяшкін); педагогічних умов ефективної діяльності органів шкільного самоуправління (В. Кутьєв, В. Ященко), його впливу на виховання моральних якостей зростаючої особистості (Б. Вульфов, М. Поташник); виховних функцій колективу самоуправління (М. Казакіна, О. Киричук). Самоуправління розглядається вченими як форма соціального життя й організація всієї діяльності дітей (В. Таран, С. Кільколих, А. Залужний, В. Чашко); школа самовиховання (В. Оржеховська, М. Зарецький), умова формування громадської

активності школярів (Ю. Узаров), соціально-активної позиції старшокласників (Г. Логутенко); як засіб формування громадянської вихованості (Т. Ціпан). Виховний вплив органів учнівського самоврядування на формування зростаючої особистості розкрили в своїх роботах Є. Бачинська, М. Врублевська, М. Приходько.

Оскільки роль органів учнівського самоврядування у формуванні акмеологічного простору школи ще на набула свого розвитку, то *стаття присвячена* саме цій проблемі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті нашого дослідження зосередимо увагу на понятті «акмеологічний простір школи», запропонований авторами методичного посібника «Практичні основи акмеологічної компетентності вчителя» Г. Лях, О. Барнінець та ін. На їх думку, акмеологічний простір – це простір школи та оточуючий її соціум, духовно формуючі впливи яких спрямовані на досягнення акмеологічно значимих результатів як учнями, так і вчителями в умовах творчих пошуків та престижу самовдосконалення в зонах автентичного самовизначення. Як площина для реалізації цілей виховної системи освітнього закладу, він створюється всередині педагогічної реальності завдяки спеціально організованій діяльності, що містить як внутрішні процеси, пов'язані з вибором пріоритетів педагогічної діяльності, так і зовнішні процеси опанування спільнотою дітей і дорослих оточуючим (природнім, матеріальним, соціальним) середовищем [3].

До проблеми формування акмеологічного простору слід підходити з урахуванням нової соціокультурної реальності, а саме: педагогічного, соціального, психологічного та правового аспектів.

Соціальний аспект виражається в потребі сучасного суспільства організаційно сформувати соціально та громадянсько активну учнівську молодь, здатну вирішувати соціально-важливі завдання.

Психологічний аспект полягає у пошуку зростаючою особистістю своєї ідентичності, неповторності, прагнення до поглиблення свої знань з метою самореалізації в майбутньому житті, розвитку таких загальнолюдських якостей, як активність, підприємливість, діловитість, відповідальність.

Педагогічний аспект: створений акмеологічний простір має стати організованою педагогічною системою, що сприяє формуванню найважливіших якостей нової людини. розвиток властивостей і здібностей, які гарантують плідну участь громадян у справах врядування, підготовці вихованців до участі у самостійному житті.

Правовий аспект полягає у вихованні громадянина високої демократичної культури, який здатний до поглиблення теоретичних знань та практичних навичок, до соціальної творчості, прагне й уміє діяти в інтересах удосконалення своєї особистості, суспільства, Батьківщини.

Ми визначили такі завдання формування акмеологічного простору школи:

- формування пріоритетних напрямів педагогічної діяльності, вдосконалення його змісту, методів та технології реалізації в освітньо-виховному середовищі, підвищення його статусу в системі освіти та українському суспільстві в цілому;

- розширення складу суб'єктів педагогічної діяльності, посилення координації їхніх зусиль щодо вирішення проблеми виховання школярів;

- розроблення та запровадження ефективних форм роботи щодо формування життєвої компетентності школярів;

- створення системи моніторингу виховного середовища, профілактики негативних проявів у поведінці учнів;

- орієнтація на «акме» – вдосконалення на всіх етапах життя і діяльності людини;

- оптимістичний погляд на людину та її майбутнє, виражений у антропологічному акмеїзмі, використання акмеологічного проектування вищих досягнень окремими особами, а також групами і товариствами;

- організація особливого акмеологічного середовища, у якому розвиток учня є цінністю, традицією, вимогою, реальністю та ідеалом. Для такого середовища характерним є міжособистісне співробітництво, під час якого відтворюються сутнісні сили учня як суб'єкта діяльності;

- утвердження власної акмеологічної позиції, тобто орієнтація на досягнення високих результатів у власній навчальній та практичній діяльності за умови дотримання морально-правових норм поведінки й духовно-моральних цінностей;

- самоосвітня діяльність як важливий показник якості освіти, готовності до самонавчання та самооцінки, важливий критерій життєтворчості.

Розкриємо сутнісні характеристики діяльності органів учнівського самоврядування Березнівської загальноосвітньої І-ІІІ ступенів школи № 2 Березнівської районної ради Рівненської області, діяльність яких спрямована на формування акмеологічного простору школи.

Оскільки у нашому дослідженні учнівське самоврядування виступає одним з чинників формування акмеологічного простору школи, то ми будемо розглядати його як особливу динамічну, демократичну систему управління, особливий внутрішній механізм, за допомогою якого забезпечується функціонування учнівських об'єднань як специфічного мікровиховного простору, створеного силами учнів у співробітництві з дорослими, як принцип організації життєдіяльності учнівського колективу школи, що надає учням права й обов'язки аналізувати стан справ як в окремо взятому учнівському об'єднанні за інтересами, так і в школі загалом; можливість навчатися виробляти і приймати рішення, що стосуються різних сторін життєдіяльності шкільного колективу, брати активну участь у їх реалізації.

Його мета і завдання:

– надавати учням можливість спільно з педагогічним колективом та представниками батьківської громади брати участь у прогнозуванні,

організації, виконанні та аналізі виховного процесу, спрямованого на формування акмеологічного простору школи;

– формувати в учнів потребу й готовність удосконалювати свою особистість;

– створювати умови для розвитку здібностей та інтересів учнів, збагачувати їх духовний світ, розвивати громадянське мислення;

– сприяти розвитку демократизму в міжособистісних стосунках, самостійності, ініціативності, взаємодопомоги;

– формувати уміння самостійно знаходити корисну для себе, колективу школи, міста та суспільства справу.

Органи учнівського самоврядування в загальноосвітньому закладі діють на основі: права і законності, виборності і змінності активу, гласності і відповідальності, самостійності й ініціативності, активності, чіткої організації структури і підзвітності колективу, корисності для кожного вихованця, колективу учнівської ради в цілому, суспільства. Їх діяльність регламентується Статутом та Програмою розвитку органів учнівського самоврядування на 2016-2020 рр.

Оскільки в будь-якому трудовому колективі людські стосунки будуються на основі взаємної відповідальності, співробітництва (керівник – підлеглий, стосунки на рівних правах), то в основу структури органів самоврядування покладено співуправління учнів, педагогів школи, представників батьківської громадськості, що дозволило створити сприятливі умови для виховання соціально активної, гуманістично спрямованої особистості з високою демократичною культурою, здатною до соціальної творчості, яка уміє діяти в інтересах удосконалення своєї особистості і досягнення вершини в саморозвитку – свого «акме», з глибоко усвідомленою громадянською позицією, патріотичними почуттями і національною самосвідомістю.

Учнівське самоуправління в школі трирівневе**.** *Перший рівень* складають первинні класні колективи. Очолюють їх старости первинних колективів, які підтримують зв’язок первинних колективів з учнівською радою школи, забезпечують підготовку і проведення зібрань (зборів), чергувань у класі та інше. У класах обираються відповідальні за різні ділянки колективної діяльності. Для організації колективних творчих справ у класах створюються тимчасові групи активу тощо. Педагогічне керівництво учнівською радою полягає у стимулюванні самостійної діяльності й ініціативи школярів; у формуванні колективу; в аналізі результативності роботи; у підтримці ініціативи щодо планування і самостійного проведення заходів; у вихованні відповідальності за доручену справу.

Учнівське самоврядування *другого рівня* – це центри, структуру яких складають учнівські об’єднання за інтересами. Наприклад, «Центр обов’язок» включає такі учнівські об’єднання: «Бюро захисту прав особистості», «група «Юнпрес», рада профілактики, клуб «Закон і ми», штаб «Живи, книго!», школа лідерів; «Центр дозвілля та добрих справ»

об'єднує: школу організаторів цікавого дозвілля, бюро добрих послуг «Милосердя», тимчасову групу сценаристів, групу «Юнпрес»; складовими «Центру дисципліни та порядку» є: розпорядницька рада, група благоустрою та трудових справ, пост бережливих, пост чистоти і порядку, група «Юнпрес»; при «Центрі творчого розвитку особистості» функціонують МАНМР, фото- та відеосалон, голос учкому; структурні підрозділи «Центру здоров'я і спорту»: старостат спортивних секцій, санпост, різновіковий загін, секція туризму, секція волейболу, секція баскетболу, секція греко-римської боротьби, група «Юнпрес».

Робота в учнівських об'єднаннях за інтересами спрямована на формування і розвиток здібностей і нахилів школярів, задоволення їх потреб у міжособистісному і груповому спілкуванні, надання їм поля діяльності для самовираження й самоутвердження, досягнення свого «акме-розвитку». Організована виключно на добровільних засадах, на основі інтересів і уподобань така діяльність, як правило, приваблива для школярів. Органи самоврядування діють гласно – інформація про роботу подається групами «Юнпрес», зосереджена на спеціально відведеному місці, рішення органів учнівського самоврядування висвітлюються на сайті школи, у засобах масової інформації.

Третій рівень самоврядування – це учнівська рада – центральний орган управління, створений, за представництвом усіх підструктур загальноосвітньої школи (первинних колективів, об'єднань за інтересами, педагогів-радників, представників батьківської громадськості), тобто яка об'єднує дії всіх органів самоуправління і створює умови для подолання роз'єднаності між ними. Зручність такої моделі самоуправління полягає в тому, що в одному органі злито функції управління і самоуправління; у раді представлені інтереси усіх загальношкільних об'єднань**.** Як зазначає Т. Ціпан, «така рада ближча до вихованців, демократичніша; вона є зручним органом для швидкого маневрування всього колективу і оперативного виконання будь-яких рішень; організований за таким принципом центральний орган учнівського самоуправління створює сприятливі умови для успішного обговорення і вирішення усіх життєво важливих питань різнопланової діяльності учнівських об'єднань за інтересами, які спрямовані на формування школяра, здатного до саморозвитку, самовдосконалення, самовираження»[4].

Педагогічні завдання учнівської ради полягають у підтримці взаємодії шкільних органів учнівського самоврядування й учнівських об'єднань за інтересами з метою надання допомоги у плануванні, організації і аналізі виховних заходів відповідно до напрямів діяльності; в організації діяльності щодо створення нормативно-правових документів підрозділів; в налагодженні зв'язків з адміністрацією школи, батьківською громадськістю і громадськістю міста; формування життєстійкої, життєздатної, життєво компетентної особистості, яка прагне досягнути свого «акме» у розвитку.

Головне завдання учнівської ради – організація різнопланової діяльності усіх підструктурних підрозділів, створення оптимальних умов для розвитку кожного школяра, кінцевим результатом якого є сформована: активна позиція щодо реалізації ідеалів і цінностей України; демократична громадянська культура; уміння критично мислити; здатність до самоосвіти й саморозвитку; уміння використовувати набуті компетенції для творчого розв'язання проблеми та опрацьовувати різноманітну інформацію, уміння грамотно сприймати та аналізувати проблеми суспільства; усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю; прагнення змінити на краще своє життя і життя своєї країни, бути конкурентоспроможним на ринку праці, впевнено приймати сучасні реалії ринкових відносин, використовувати свої знання на практиці.

Перелік питань, які обговорюються і розв'язуються учнівською радою, відповідає вимогам сучасного життя і інтересам учнів: формування творчих учнівських об'єднань за інтересами; організація трудової діяльності в мікрорайоні, надання шефської допомоги престарілим, ветеранам, дітям війни, інвалідам, учасникам АТО; шефство над історичними і архітектурними пам'ятниками, що знаходяться на закріпленій території; благоустрій вулиць, парків, скверів; організація допомоги птахам і диким тваринам у зимовий період; залучення учнів до діяльності щодо реалізації соціально значущих проектів; залучення дітей до читання художньої літератури; організація змагань і конкурсів (в т.ч. інтелектуальних, спортивних, розважальних); організація консультативних груп з окремих предметів; створення пошукових груп, об'єднань, загонів; зв'язок із випускниками школи, участь у підготовці ювілейних зустрічей; обладнання ігрових майданчиків за місцем проживання, організація дозвілля та активного відпочинку шкільної молоді тощо.

Учнівською радою чітко визначені обов'язки кожного члена й учасника самоврядування, продумані форми заохочення за активну участь у громадських справах, зміцнюються й розвиваються колективні традиції, організовано навчання органів самоврядування, створені умови для залучення якомога більшої кількості школярів з метою навчання управління. З цією метою в школі працює Школа лідера, форми виховної роботи якої різноманітні.

Наприклад, створення нової моделі учнівського самоврядування на рівні класних колективів, розробка та впровадження проектів «Як стати лідером», «Я – волонтер», конкурс ідей, моделей, проектів, програм «Лідерська думка – 2017», соціологічні дослідження: «Традиції та новації шкільного життя»; «Життєві цілі й плани учнівської молоді» Творча гра «Лідер третього тисячоліття», організаційно-діяльнісна гра «Прогнозуємо своє завтра» та ін. Суттєвим в діяльності «Школи лідера» є створення ситуацій, в яких виникає потреба у відстоюванні школярами своєї думки, в процесі чого починається складатися власна точка зору, змінюється внутрішня позиція, з'являється здатність до утвердження власних

адекватних переконань, які не протистоять, а навпаки узгоджуються з напрямками внутрішньої і зовнішньої політики держави щодо українського народу та світової спільноти. Наприклад, участь шкільної молоді в «круглих столах»: «Чи треба знати історію свого народу?», «Демократія: за і проти», пошуково-краєзнавчих акціях «Доля людини в ХХ столітті», «Орден у моєму домі», участь в яких сприяє формуванню в них рис громадянина-патріота української держави, що в свою чергу, дозволяє реалізувати у вихованні принцип наступності поколінь і розвивати історичну пам'ять юних дослідників.

Цінність діяльності «Школи лідера» у формуванні акмеологічного простору школи полягає: у вихованні в учнів почуття обов'язку, відповідальності, поваги до законів держави, суспільної ініціативи, підприємливості, протидії насильству й несправедливості; формуванні лідерських якостей активного громадянина; розвитку самостійності при прийнятті рішень і їх реалізації в інтересах об'єднання; досягненні особистісних і суспільно значущих цілей.

Учнівське самоврядування відіграє важливу роль у вирішенні завдань зміцнення державної і суспільної дисципліни, свідомого ставлення кожного члена суспільства до своїх обов'язків, висловлювання глибокої поваги до законів держави, набуття певного рівня правових знань, що є цінним здобутком нашої демократії. Сформовані за цих умов уміння школярів забезпечують процес формування свого «акме» в позакласній діяльності. У такий спосіб змінюється їх загальна громадянська мотивація, оскільки вони чітко виявляють активність до самого процесу діяльності. Вивчення виховної практики загальноосвітньої школи № 2 засвідчило, що учні, як правило, володіють певною сумою знань у галузі права й етики, але їх дії, поведінка в цілому нерідко суперечить цим знанням. І саме в процесі участі школярів в органах самоврядування найповніше забезпечується одночасний розвиток когнітивного, емоційно-ціннісного, практичного компонентів. Саме тому в зоні діяльності *Центру дисципліни і порядку* рейди – перевірки ведення учнями щоденників, загальношкільні акції «Літера «Н» у класному журналі», операції «Живи, книго!», диспути «Ідеал сучасної людини», «Антиподи моралі. Які вони? » та ін.

Центр дозвілля та добрих справ – ініціатор екскурсій «Як тебе не любити, місто моє», вечора-реквієму, присвяченого героям збройної боротьби ОУН – УПА «Нам сурми не грали, коли ми вмирали», андріївських вечорниць, свята «Ой хто, хто, Миколая любить», свята писемності й рідної мови «Бринить, співає наша мова», загальношкільних акцій «Подаруй надію», трудових десантів «Моя школа найкраща», трудових акцій «Посади дерево», «Зелена весна» тощо. У процесі такої діяльності учні залучаються до серйозної і важливої діяльності, переконуються, що кінцевий результат їх діяльності залежить від внеску кожного. Значно зростає їх громадянська активність і громадянська відповідальність. Цінність діяльності учнів в таких Центрах полягає: в осмисленні учнями корисної для суспільства діяльності як чинника

формування громадянської вихованості; у наявності інтересу, потреб у суспільно корисних видах діяльності, спрямованих на поліпшення умов становлення їх як громадян держави; оволодінні уміннями й навичками практичної діяльності, нормами поведінки й відносин, пов'язаних з реалізацією учнями своєї громадянської позиції; залученні учнів до розв'язання суспільно значущих й особистісних життєвих проблем.

Центр здоров'я та спорту – організатор загальношкільних козацьких забав «Козацькому роду нема переводу», спортивного свята «Нащадки козацької слави», свят та конкурсів до Дня Збройних Сил України «Нумо, хлопці»; акції серед старшокласників «Поміняй цигарку на цукерку», виготовлення та розповсюдження буклетів та символічних знаків до Дня боротьби зі СНІДом тощо. Діяльність учнів у Центрі творчого розвитку особистості сприяє розвитку інтересів учнів шляхом залучення їх до шкільного конкурсу-огляду сучасної української пісні «Юна зірка», виставки-конкурсу «Подих осені», виставки-конкурсу виробів з природного матеріалу «Осінній вернісаж», участі у творчому звіті МАНМР «Наші таланти», виступі агітбригади ЮІР тощо. Цінність діяльності таких учнівських об'єднань у: врахуванні всіх зовнішніх і внутрішніх впливів на учня; творенні духовно-творчого виховного середовища, що нейтралізує негативні й посилює позитивні впливи; відкритості до соціуму й співпраці з іншими; оволодінні учнями знаннями й уміннями пізнавальної діяльності; формуванні інтересів, потреби бути освіченим, творчо розвиненим, духовно багатим; педагогічному захисті й підтримці учнів у розв'язанні їхніх життєвих проблем, їх індивідуальному саморозвитку; самореалізації учнів в особистісній і соціальній сферах їх життєдіяльності.

Ефективну діяльність учнівського самоврядуванні у школі забезпечує дотримання таких умов: позиціювання намірів, місії, завдань і планів щодо організації діяльності учнівського самоврядування перед шкільною громадою; подолання формалізму в його діяльності; забезпечення самоврядування реальною нормативно-правовою базою; добір до органів самоврядування найавторитетніших лідерів; прагнення до розширення напрямів та форм діяльності; створення простору самодіяльності учнівської молоді, повага педагогів та керівників Центрів до самостійних рішень; кваліфікована тактовна педагогічна підтримка і допомога активу учнівської ради, навчання його складної справи управління, технологічним аспектам забезпечення реальної участі учнів процесах життєдіяльності школи; практикування в учнівських об'єднаннях функцій «керівника» і «підлеглого», що надає значній частині школярів набути позитивних лідерських і організаторських навичок; широке висвітлення результатів діяльності учнівського самоврядування в засобах масової інформації, систематичне звітування членів самоврядування перед загальношкільним колективом тощо.

Учнівське самоврядування забезпечує школярам право на свободу вибору ціннісної позиції, формує в неї установку на подолання дисгармонії в

досвіді, поведінці, спілкуванні, діяльності. Воно створює можливість для життєвого самовизначення підлітків, простір для прояву особистих проблем дітей, із сукупності яких складається їхнє власне життя. Організоване за змістом і формою учнівське самоврядування, містить потужний виховний потенціал: вводить особистість у світ лідерства, формує соціальні мотиви поведінки, ціннісні орієнтації на суспільну активність, розширює сферу соціального спілкування, розвиває самодіяльність та ініціативу дітей, мотиви самовизначення, вміння свідомо керуватись поставленою метою, забезпечує можливість самостійно приймати рішення і поводитись на їх основі, культивує в учнівської молоді позицію, за якої вона є господарем власних дій, вчить конструктивно впливати на довкілля та себе самого.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Аналіз наукових педагогічних досліджень та досвід дослідно-експериментальної роботи засвідчив, що учнівське самоврядування у загальноосвітньому навчальному закладі реалізує право учнів на управління навчальним закладом, забезпечуючи представництво інтересів та захист прав учнів; донесення до усіх суб'єктів навчального закладу позиції учнів про шкільні питання; врахування їхніх інтересів і потреб; ініціювання пропозицій щодо удосконалення навчально-виховного процесу; реалізацію ініціатив учнів у позакласній діяльності; розв'язання суперечливих та конфліктних питань; безпосередню участь учнівської молоді у вирішенні шкільних проблем, узгодження інтересів суб'єктів виховної системи, що в цілому і складає акмеологічний простір школи.

Перспективи дослідження ми вбачаємо у подальшому вивченні педагогічних умов та механізмів розвитку акмеологічного простору загальноосвітньої школи, а також в апробації продуктивних форм і методів використання останніх у педагогічній практиці.

Таким чином, учнівське самоврядування – це педагогічна технологія, що забезпечує створення акмеологічного простору школи в системі демократичних відносин учнівського колективу на засадах самовизначення, самодіяльності, самоорганізації, самоствердження та самореалізації особистості.

Список використаних джерел:

1. Кириченко В. І. Нові тенденції щодо розвитку учнівського самоврядування в сучасних навчальних закладах / В. І. Кириченко // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Зб.наукових праць, вип. 10. Кн. 1- К. – 2007 – С. 201-205
2. Компетентісний підхід та акмеологія в школі майбутнього [Текст] : модель школи // Управління школою. – 2010. – № 8. – С. 14-25.
3. Практичні основи акмеологічної компетентності вчителя / Лях Г. М., Барнінець О. В., Вишенська Н. В., Лісюк В. І., Проценко П. І., Рябикіна О., Стоїльська Г. І., Фокіна С. А. / Методичний посібник. Назва з екрану. http://historyteacher.at.ua/load/akmeologichnij_pidkhid/praktichni_osnovi_akmeologichnoji_kompetentnosti_vchitelja/11-1-0-74

4. Ціпан Т. С. Самоврядування у дитячо-юнацьких об’єднаннях як засіб громадянського виховання. / Т. С. Ціпан // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук, праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – Вип. 18, кн. 2. – С. 377-386.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Kyrychenko V.I. Novi tendentsii shchodo rozvytku uchnivskoho samovriaduvannia v suchasnykh navchalnykh zakladakh [New Trends in the Development of Student Self-government in Modern schools] // Teoretyko-metodolohichni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi. Zb.naukovykh prats, vyp. 10. Kn. // Kyrychenko V. I. 1- K. – 2007 – S. 201-205. (in Ukrainian)
2. Kompetentisnyi pidkhid ta akmeolohiia v shkoli maibutnoho [Tekst] : model shkoly [Competence-based Approach and Psychology in School of the Future: Model of School] / Upravlinnia shkoloiu. – 2010. – № 8. – S. 14-25. (in Ukrainian)
3. Praktychni osnovy akmeolohichnoi kompetentnosti vchytelia [Practical Bases of Acmeological Competence of Teachers] / Liakh H.M., Barninets O. V., Vyshenska N. V., Lisiuk V.I., Protsenko P.I., Riabykina, O. Stoilska H.I., Fokina S.A. / Metodychnyi posibnyk. Nazva z ekranu. http://historyteacher.at.ua/load/akmeologichnij_ pidkhid/praktichni_osnovi_akmeologichnoji_kompetentnosti_vchitelja/11-1-0-74 (in Ukrainian)
4. Tsipan T. S. Samovriaduvannia u dytiacho-yunatskykh obiednanniakh yak zasib hromadianskoho vykhovannia. [Self-government in Youth Associations as a Means of Civic Education] / Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi : zb. nauk, prats. // Tsipan T. S. – Kirovohrad : Imeks-LTD, 2014. – Vyp. 18, kn. 2. – S. 377-386. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье внимание акцентируется на роли ученического самоуправления в общеобразовательной школе в формировании акмеологической среды школы, в котором развитие ученика является ценностью, традицией, требованием, реальностью и идеалом. Для такой среды характерно межличностное сотрудничество, во время которого воспроизводятся сущностные силы ученика как субъекта деятельности; утверждение собственной акмеологической позиции, то есть ориентация на достижение высоких результатов в своей учебной и практической деятельности при условии соблюдения морально-правовых норм поведения и духовно-нравственных ценностей. На примере деятельности органов ученического самоуправления общеобразовательной школы № 2 г. Березно Ровенской области охарактеризована ее трехуровневая система деятельности, представленные формы воспитательной работы, направленные на формирование и развитие способностей и наклонностей школьников, удовлетворения их

потребностей в межличностном и групповом общении, предоставление им поля деятельности для самовыражения и самоутверждения, достижения своего «акме-развития».

Ключевые слова: ученическое самоуправление, акмеологическая среда, жизненно компетентная личность, акме-развитие, ученические объединения по интересам.

Summary. The article is devoted to the problem of the role of student government in secondary school in the formation of its acmeological space, where a student is a value, a tradition, a requirement, reality and ideal.

A characteristic feature of such an environment is interpersonal cooperation, during which the essential power of students as a subject of activity is reproduced; approval of their own acmeological position, that is, the focus on achievingof high results in their academic and practical activities, if they adhere to moral and legal standards of behavior

The three-tier system of student self-government bodies of Berezne secondary school No 2 Rivne region is characterized; forms and methods of educational work aimed at forming and developing the abilities and aptitudes of students, allowance of their needs in interpersonal and group communication, providing them with the possibilities for self-expression and self-affirmation, achievement their personal “acme development” is presented.

Key words: student government, akmeological space, vitally by a competent person, acme-development, student clubs.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2017

О. О. Кислюк, П. В. Кислюк

ЗАСТОСУВАННЯ КОМП’ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У РОБОТІ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

Анотація. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій – один із факторів, що визначає розвиток світової спільноти XXI століття.

Комп’ютер став помічником в організації роботи класного керівника, розширив можливості виховного процесу.

Інформаційні технології дозволяють урізноманітнити форми роботи з учнями, зробити їх творчими, спрощується процес спілкування з учнями та їх батьками. Застосовуючи ІКТ, класний керівник може готувати матеріали для використання їх при проведенні класних години, годин спілкування, батьківських зборів, батьківського всеобучу, різноманітних позакласних та позашкільних заходів.

Отже, в статті розглянуто ефективність використання ІКТ в роботі класного керівника.

© Кислюк О. О., Кислюк П. В., 2017

Ключові слова: ІКТ, класний керівник, виховний процес, школа, учень.

Постановка проблеми. Виховання сучасної дитини – дуже складний і водночас цікавий процес. На дітях дуже позначився науково-технічний прогрес XXI століття. Учні прагнуть інноваційних форм навчання, пов'язаних з електронними матеріалами, намагаються рівноцінно володіти ІКТ.

Тому інформаційне суспільство спонукає сучасного педагога працювати на випередження. Вчитель повинен бути координатором інформаційного потоку, володіти сучасними методиками та новітніми технологіями.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблемі використання інформаційних технологій в освіти присвячені праці В. Ю. Бикова, М. І. Жалдака, С. А. Ракова, В. М. Кухаренко, А. М. Гуржія, Ю. О. Жука та ін. Дослідник О. Є. Кравчина розглядає проблему інформатизація організаційно-управлінської діяльності в загальноосвітній школі. В. В. Дивак досліджує інформаційно-комунікаційні технології в професійній діяльності директора школи. Дослідження науковців Н. В. Морзе та О. Г. Глазунової присвячені розробці моделі ефективного використання інформаційно-комунікаційних та дистанційних технологій навчання у вищому навчальному закладі. Н. А. Зінчук досліджує інформаційно-аналітичну компетентність менеджера: значення у професійній управлінській діяльності та передумови формування у ВНЗ. У наукових роботах Є. С. Березняка, Л. В. Васильченко, Т. Б. Волобуєвої, В. Г. Гамаюнова, В. В. Григораша, Л. І. Даниленко, Н. М. Островерхової, О. І. Мармази, Л. М. Калініної, В. В. Крижка, М. П. Лещенко, В. С. Пікельної, В. Д. Федорова, Г. В. Єльникової, Є. М. Хрикова висвітлено проблеми управління навчальними закладами та розкривається різні аспекти питання професійної підготовки керівних кадрів освіти.

Однак, дотепер недостатньо повно проаналізовано ефективність використання ІКТ у роботі класного керівника.

Мета статті. Дослідження ефективності використання ІКТ у роботі класного керівника та можливості розширення виховного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій – один із факторів, що визначає розвиток світової спільноти XXI століття.

Цивілізація постійно рухається до побудови інформаційного суспільства, де головну роль буде відігравати інформатизація та наукові знання.

У зв'язку з активним розвитком інформаційних технологій і їх упровадженням у різні сфери життя все більшої актуальності набуває формування інформаційної культури сучасних школярів та їх наставників. Поліпшення якості освіти є необхідною умовою формування

інформаційного суспільства та конкурентоспроможної економіки. На сучасному етапі інтенсивне впровадження ІКТ у сферу освіти є національним пріоритетом.

У сучасному світі потреба в комп'ютерних технологіях постійно зростає – вони необхідні і вдома, і на робочому місці. Школи більше не можуть дозволити собі залишатися осторонь. Учителі розуміють, що і вони самі, і їхні учні повинні добре володіти новітніми технологіями – адже є необхідний мінімум ресурсів, які сучасний фахівець повинен знати й ефективно використовувати у своїй діяльності.

Змінюється суспільство, змінюється освіта, змінюються прийоми і методи виховання. Їх потрібно вибирати, зважаючи на конкретні умови та можливості навчального закладу, соціальний запит батьків.

Виховні функції у школі виконуються всіма педагогічними працівниками, але головна роль у вирішенні завдань виховання підростаючого покоління відводиться класному керівникові. Мета діяльності класного керівника – це створення умов для самореалізації і саморозвитку особистості учня, його успішної самореалізації в суспільстві. Використання ІКТ в педагогічній роботі – це один із способів самоствердження та самореалізації в шкільному колективі.

Комп'ютер став помічником в організації роботи класного керівника, розширив можливості виховного процесу.

У процесі діяльності класний керівник складає різноманітні звіти: про відвідування учнями уроків, пропущенні уроки через хворобу і без поважних причин, звіт успішності тощо.

Класному керівнику необхідно зберігати і використовувати безліч різноманітної документації, необхідної для ефективної роботи. Тому постає питання про необхідність розробки автоматизованого робочого місця класного керівника, за допомогою якого можна частково (а в майбутньому повністю) відмовитися від ведення записів на папері. Розробка допоможе автоматизувати процеси ведення різноманітного обліку та документації в класі та школі в цілому [1].

Інформаційні технології дозволяють урізноманітнити форми роботи з учнями, зробити їх творчими, спрощується процес спілкування з учнями та їх батьками. Застосовуючи ІКТ, класний керівник може готувати матеріали для використання їх при проведенні класних години, годин спілкування, батьківських зборів, батьківського всеобучу, різноманітних позакласних та позашкільних заходів.

Розглянемо застосування комп'ютерних технологій на практиці.

По-перше, в організації виховної роботи є доцільним використання ресурсів Інтернет. Це різні діагностики, необхідна інформація для проведення та розробки позакласних заходів різної тематики та різного спрямування, а іноді і готові розробки заходів. Інтернет дає великі можливості для спілкування з учнями та їх батьками: електронна пошта, гостьова книга на сайті школи чи особистому сайті класного керівника, форуми, сайт «Щоденник» [2].

По-друге, у щоденній роботі класного керівника часто доводиться звертатися до численних і, як правило, неупорядкованих даних про учнів класу, батьків, зайнятості учнів у позаурочний час тощо. Для того, щоб зібрати й упорядкувати дані воєдино, можна використовувати систему управління базами даних Microsoft Access. Усі необхідні дані про учнів та їх батьків вносяться в таблиці і за необхідності складаються різні звіти, виконуються запити, гіперпосилання на інші документи, імпорт даних [4].

Розробка електронних учнівських портфоліо, створення класних мультимедійних альбомів у роботі класного керівника не тільки є актуальною, а й надзвичайно затребуваною. Окрім того, на класних годинах використовуються відеолекції, присвячені профілактиці алкоголізму, тютюнопаління та наркоманії, методиці відновлення зору, пропаганді здорового способу життя та інші.

Соціальні мережі та електронна пошта дозволяють наставнику спілкуватися з учнями та їх батьками в позаурочний час, вирішувати різні питання на відстані. Такий вид роботи дає можливість виховувати в учнів культуру спілкування, навчати безпечної поведінки в мережі. А батьки можуть у будь який час дізнатися про успіхи своїх дітей.

Під час хвороби учня через мережу Інтернет організовуються дистанційне навчання та консультації. Це дає можливість дитині засвоїти матеріал, пропущений через хворобу.

Використання ІКТ на виховних заходах сприяє:

- розвитку інтересу учня до цього заходу;
- розвитку вмінь і навиків роботи з інформаційними ресурсами;
- ефективному керуванню увагою учня;
- активізації пізнавальної діяльності;
- формуванню навиків дослідницької роботи;
- підвищенню інформаційної культури.

При підготовці і проведенні позакласних заходів з учнями використовуються такі прикладні програми, як MS PowerPoint, MS Publisher, графічний редактор Adobe Photoshop, музичні програвачі, які роблять позакласну роботу яскравою та запам’ятовуючою [6].

На шкільних святах комп’ютер став незамінним помічником. Всі заходи, на яких вдається використати мультимедійний проектор, музичний супровід, проходять на високому рівні і подобаються дітям. Презентації, відеозаписи і музика стають невід’ємною частиною шкільного життя.

Проведені дослідження показали, що відсоток відвідування батьківських зборів значною мірою більший тоді, коли класний керівник максимально використовує інформаційно-комунікаційні технології в їх підготовці та проведенні.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Сьогодні розвиток цивілізації відбувається внаслідок впливу сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій на економіку, науку, культуру, державу та освіту. Тому на школу XXI століття покладено нові вимоги – швидко та якісно засвоювати не тільки накопичені знання та величезну кількість

інформації із здобутків минулого, а й сучасні знання та нову інформацію. Виконати ці завдання без ІКТ неможливо [5].

Про своєчасність та актуальність аналізованої проблеми свідчить той факт, що більшу частину свого часу адміністратори закладів і вчителі витрачають на оформлення різної документації та звітів. Класному керівнику необхідно зберігати і використовувати безліч різної документації, потрібної для ефективної роботи.

Маючи досвід роботи класного керівника можемо з впевненістю сказати, що використання ІКТ у виховній роботі створює такі умови у колективі, при яких більше використовуються потенціальні особливості, викликає у дитини внутрішню позитивну реакцію і збуджує її власну активність у роботі над собою, здійснює більш ефективний і формуючий вплив на неї. Особливості виховання є не лише у знаннях психології, педагогіки і методики, а й у організації пізнавального інтересу учнів до поставленої проблеми. Буде інтерес – буде і результат.

Виховання – процес «живлення душі і серця» – неможливо відокремити від навчання. Впровадження ІКТ в практику істотно «оживило» освітній процес і вдосконалило діяльність учасників даного процесу. Вважаємо, що в сучасному суспільстві навчати дітей легше, ніж виховувати. Процес виховання вимагає більш тонкого підходу до дитини і це процес постійної творчості. Сучасний класний керівник повинен знати і вміти визначати реальний рівень духовного, соціального, психічного, фізичного розвитку учнів класу, прогнозувати результат своєї діяльності, обирати із уже відомих, конструювати або виробляти єдину виховну технологію, яка б забезпечила особистісне зростання вихованців. Саме тому у вирішенні сучасних виховних завдань значну роль відіграють інформаційно-комунікаційні технології. Саме ці технології покликані зблизити класного керівника та учня, забезпечити тісний зв’язок вчителя з класним колективом. Комп’ютер в сучасному вихованні стає засобом поширення та обміну інформацією між учнем та учителем, розвиває в дитини підвищений інтерес до оточуючого світу [3].

Сьогодні відчувається нагальна потреба у використанні сучасних технологій у творчій роботі класного керівника в школі. Він мусить перебувати в епіцентрі інноваційної діяльності освітньої установи. Від класного керівника чекають роботи, наповненої новим змістом, новими технологіями проектування виховного процесу. Тільки за умови, якщо виховний вплив викликає у особистості внутрішню позитивну реакцію і збуджує її активність у роботі над собою, він здійснює вплив на неї, ефективний і формуючий.

Класний керівник повинен рости і рухатися вперед разом зі своїми учнями, йти в ногу з часом. А час вимагає знань та вмінь використовувати інформаційно-комунікаційні технології у своїй роботі. Сучасну дитину неможливо виховати без використання у навчанні та вихованні новітніх комп’ютерних технологій.

Використання можливостей ІКТ під час виховної роботи з учнями дозволяє підвищити ефективність проведених заходів, поліпшити моніторинг вихованості учнів, звільнити більше часу для надання допомоги учням. Комп'ютер надає вчителеві можливість зробити бесіди, акції, конференції, усні журнали цікавішими, захоплюючими та сучасними. За допомогою комп'ютера виховна робота стає ефективнішою, а величезний потік інформації – досяжним. Проте, комп'ютер не може повністю замінити вчителя. По-перше, саме вчитель має можливість зацікавити учнів, викликати допитливість, завоювати їх довіру; по-друге, він може спрямувати їх увагу на ті або інші важливі виховні аспекти; по-третє, відзначити їх старанність та знайти шляхи спонукання до самовиховання. Таку роль вчителя ПК ніколи не зможе взяти на себе. Отже, вчитель повинен визначити місце та роль ІКТ в своїй виховній діяльності.

Список використаних джерел:

1. Посадові обов'язки класного керівника – догма чи простір для творчості // Класному керівнику. Усе для роботи. – 2011. – № 1(25). – С. 5-9.
2. Нурєєва О. С. Імідж класного керівника / О. С. Нурєєва, О. В. Скворчевська. – Харків: Основа, 2007. – 173 с.
3. Омельченко Л. П. Настільна книга класного керівника / Л. П. Омельченко. – Харків : Основа, 2007. – 286 с.
4. Корнієнко М. М. Інформатика. Бази даних. СУБД MsAccess / М. М. Корнієнко, І. Д. Іванова. – Харків: Ранок, 2009. – 48 с.
5. Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: зб. наук. пр. / редкол.: М. М. Козяр, І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – Л.,2006. – 634 с.
6. Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах: Науково-методичний журнал. – К.: Освіта України, 2006. – С. 31-34.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Posadovi oboviazky klasnoho kerivnyka – dohma chy prostir dlia tvorchosti [Responsibilities of Class Teacher – a Dogma or a Space for Creativity] // Klasnomu kerivnyku. Use dlia roboty. – 2011. – № 1(25). – S. 5-9. (in Ukrainian)
2. Nurieieva O. S. Imidzh klasnoho kerivnyka [Image of Class Teacher] / O. S. Nurieieva, O. V. Skvorchevska. – Kharkiv: Osnova, 2007.–173 s. (in Ukrainian)
3. Omelchenko L. P. Nastilna knyha klasnoho kerivnyka [Handbook of Class Teacher] / L. P. Omelchenko. – Kharkiv: Osnova, 2007. – 286 s. (in Ukrainian)
4. Korniienko M. M. Informatyka. Bazy danykh. SUBD MsAccess [Computer Science. Databases. Database MsAccess] / M. M. Korniienko, I. D. Ivanova. – Kharkiv: Ranok, 2009. – 48 s. (in Ukrainian)

5. Informatsiino-telekomunikatsiini tekhnolohii v suchasnii osviti: dosvid, problemy, perspektyvy: zb. nauk. pr. [Information and Telecommunications Technology in Modern Education: Experience, Problems and Prospects: Collected Works] / redkol.: M. M. Koziar, I. A. Ziaziun, N. H. Nychkalo; APN Ukrainy, In-t pedahohiky i psykholohii prof. osvity. – L.,2006. – 634 s. (in Ukrainian)
6. Informatyka ta informatsiini tekhnolohii v navchalnykh zakladakh: Naukovo-metodychnyi zhurnal [Information Sciences and Technology in Schools: Methodical Journal]. – K.: Osvita Ukrainy, 2006. – S. 31-34. (in Ukrainian)

Аннотация. Стремительное развитие ИКТ – один из факторов, определяющим развитие мирового сообщества XXI века.

Компьютер стал помощником в организации работы классного руководителя, расширил возможности воспитательного процесса.

Информационные технологии позволяют разнообразить формы работы с учащимися, сделать их творческими, упрощается процесс общения с учениками и их родителями. Применяя ИКТ, классный руководитель может готовить материалы для использования их при проведении классных часов, родительских собраний, различных внеклассных и внешкольных мероприятий.

Итак, в статье рассмотрена эффективность использования ИКТ в работе классного руководителя.

Ключевые слова: ИКТ, классный руководитель, воспитательный процесс, школа, ученик.

Summary. The current development of civilization is due to the influence of modern information and communication technologies on the economy, science, culture, power and education. Therefore, the school of the XXI century is based on new requirements – quickly and efficiently learn not only the knowledge and a huge amount of information of the achievements of the past, but with contemporary knowledge and new information. The use of ICT in educational work creates the conditions in the community, in which more potential features used, causing the child inside positive response and stimulates its own activity in the work over itself, makes more effective and formative influence on her. Features of education is not only in knowledge of psychology, pedagogy and methodology, but also in the organization of cognitive interest of students to the problem.

Nowadays computer is a modern means of distribution and exchanging information between a student and a teacher, it develops in a child a strong interest to the surrounding world.

Key words: ICT, form-teacher, educational process, school, student.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2017

Т. А. Регула, Т. М. Михальчук, Н. О. Береговська

ШКІЛЬНИЙ САЙТ ЯК ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. Матеріали статті містять опис практичних аспектів актуальності впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, а саме шкільного сайту, у практику роботи школи з національно-патріотичного виховання учнівської молоді. Обґрунтовується необхідність використання інформаційно-комунікаційних технологій з метою виховання патріотичних почуттів, громадянських обов'язків, загальнолюдських духовних цінностей. Висвітлено способи та напрями використання шкільного сайту учнями, вчителями, батьками у виховному процесі. Окреслено перспективи використання шкільного сайту для організації національно-патріотичного виховання учнівської молоді.

Ключові слова: шкільний сайт, інформаційно-комунікаційні технології, національно-патріотичне виховання, освітнє середовище, Web-технології.

Постановка проблеми. Реалії сучасного життя вимагають формування вільної, активної, творчої особистості, яка здатна орієнтуватися в нових умовах, реалізувати свої здібності та можливості, здійснити цілеспрямовані перетворення навколишньої дійсності на користь усього суспільства.

Тому сьогодні досить актуальною є проблема виховання в молоді патріотичних почуттів, громадянських обов'язків, загальнолюдських духовних цінностей. Вирішити цю проблему можна шляхом національно-патріотичного виховання.

Якісно новий підхід до організації вказаного напряму виховання неможливий без використання інформаційно-комунікаційних технологій. Засоби ІКТ, формуючи інтереси молодого покоління, реалізують більш ефективне засвоєння необхідних знань у контексті національно-патріотичного виховання.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Важливість розвитку та впровадження ІКТ підкреслюється в документах, прийнятих країнами-членами Європейського союзу та Ради Європи: Стратегії «ЄС–2020», Лісабонській стратегії, Окінавській Хартії глобального інформаційного суспільства тощо [9; 13].

Впевнено й стрімко ІКТ займають своє місце в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи і в Україні. Закон України «Про Національну програму інформатизації» та інші спрямовані на створення та розвиток інформаційного суспільства, фундаментом якого виступає процес використання ІКТ в освіті.

© Регула Т. А., Михальчук Т. М., Береговська Н. О., 2017

Уважаємо, що ІКТ мають значний виховний потенціал, який найбільш ефективно та повноцінно реалізується в рамках системи національно-патріотичного виховання учнівської молоді

Аналізу використання ІКТ у виховному процесі присвячено роботи значної кількості педагогів. Так, О. Бурлака акцентує увагу на досвіді використання ІКТ в організації виховних заходів патріотичного спрямування [1], Л. Нежданова досліджує процес використання ІКТ у позакласній роботі з метою формування гуманістичних цінностей старшокласників [8], Т. Отрошко зупиняється на питаннях використання синергетичного підходу до організації позакласної виховної роботи з використанням ІКТ [10]. Цікавий досвід використання ІКТ та можливостей Інтернету у вихованні учнівської молоді надають Г. Зиммель та Л. Киян [4; 6].

Отже, аналіз публікацій дає підставу стверджувати, що сьогодні ІКТ стали невід'ємною частиною системи виховної роботи загальноосвітнього закладу.

Мета статті полягає у дослідженні, аналізі та узагальненні цілей, методів та засобів використання ІКТ у системі національно-патріотичного виховання учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Шкільний сайт є найважливішим елементом інформаційної політики сучасного освітнього закладу та інструментом вирішення низки освітніх завдань, пов'язаних з формуванням інформаційної культури учасників освітнього процесу.

Здійснюючи перехід до сучасних форм організації навчання й виховання в умовах функціонування освітнього середовища, ця робота розглядається як процес відкритий, підданий впливу подій сучасності та осмислення історичних фактів. Намагаючись разом зі школярами зрозуміти причину подій, що відбуваються, беручи участь у семінарах і форумах за допомогою засобів ІКТ, ми сприяємо становленню нелінійного мислення – здатності міркувати, зіставляти, передбачати й приймати відповідальні рішення.

У результаті методичного й організаційного підходу до національно-патріотичного виховання в умовах функціонування освітнього середовища школи, реалізованого на базі ІКТ, здійснюється відбір і побудова матеріалу, що дозволяє учням осмислити історію й сучасне життя Батьківщини не тільки з інтелектуальних, але й із цивільно-патріотичних, моральних позицій.

На шкільному форумі учні мають змогу обмінюватися думками та поглядами на такі важливі сфери їхнього урочного та позаурочного життя: про улюблені уроки та учителів, музичні смаки, естетичні вподобання, морально-етичні проблеми. Фотоальбоми та змінні сторінки шкільного сайту сприяють вихованню в учнів активної соціальної позиції та патріотичному вихованню молоді.

Створено окремий розділ сайту, присвячений національно-патріотичному вихованню в закладі, на якому розміщено рекомендаційні, інформаційні, звітові матеріали для батьків, учнів, педагогів школи.

Проведено електронне анкетування учнів школи щодо національно-патріотичного виховання (в рамках інтерактивної програми «Через національне самоствердження до процвітання»). Соціологічні та психологічні опитування різноманітного змісту та характеру завдяки інформаційним технологіям мають здатність оперативно оброблятися, систематизуватися, що дозволяє педагогам вчасно реагувати на неординарні прояви у поведінці учнів, прослідковувати динаміку їх розвитку.

Результати анкетувань та діагностик зручно зберігати і переглядати за допомогою бази даних MSAccess.

Педагоги школи створюють власні бази відеопрезентацій на виховну тематику. Створено шкільну медіатеку виховного спрямування, за допомогою якої кожний класний керівник може підготуватися до проведення певної виховної години або тематичного заходу. Звичними у системі виховної роботи школи стали і заочні відеоекскурсії до бібліотек, музеїв, відеоподорожі до інших міст чи країн. Шкільна студія «Масмедіа» випускає шкільну газету «Шкільний квартал», яка в електронному вигляді доступна всім учням школи та їх батькам.

Інтернет-середовище та використання ІКТ надало можливість батькам учнів стати активними учасниками навчально-виховного процесу, «тримати руку на пульсі» завдяки Інтернет-сервісам, здійснювати прямий зв’язок з вчителями і адміністрацією школи, висловлювати побажання до адміністрації.

Інформатизація навчального закладу застосовується для підтримки управлінських рішень виховного напрямку. Класні керівники мають можливість оперативно ознайомлюватися з відповідними наказами, розпорядженнями адміністрації школи, проводити відповідну роботу щодо реалізації завдань, поставлених заступниками директора та директором школи. Використання електронного документообігу значно спрощує та пришвидшує роботу з класними керівниками щодо заповнення електронних баз даних, планування роботи, формування звітів тощо.

Здобутки у конкурсах, змаганнях оперативно поширюються з допомогою соцмережі «Facebook» та освітньої спільноти «Виховна робота». Таким чином, дистанційні можливості спілкування розширюють межі та масштаби для співпраці, обговорення, реклами проведених заходів, обміну світлинами, участі у різних конкурсах національно-патріотичного спрямування, широкого використання досвіду інших навчальних закладів.

Використання ІКТ виводить організацію методичної роботи на новий, більш ефективний рівень, що відповідно позитивно впливає на навчально-виховний процес школи і сприяє постійному творчому зростанню вчителів.

Сайт розкриває можливості тісного спілкування з учителями. За допомогою різноманітних віртуальних ресурсів учитель отримує методичну допомогу в зручний для нього час.

Віртуальне діагностування потреб та запитів усіх учасників навчально-виховного процесу сприяє правильному вибору форм та методів роботи, що допоможуть розв'язанню проблем у реалізації завдань національно-патріотичного виховання.

У плані методичної роботи шкільний сайт забезпечує:

- інформування педагогічних працівників та усіх відвідувачів про діяльність освітніх установ;
- ознайомлення з нормативно-правовими актами, науково-методичними, практичними матеріалами з досвіду роботи;
- запровадження проектів, програм, акцій, конкурсів;
- інформаційний супровід дослідно-експериментальної роботи, інноваційної, моніторингової та міжнародної діяльності у системі освіти;
- презентація досягнень системи національно-патріотичного виховання в цілому та учасників навчально-виховного процесу зокрема;
- створення умов для інтерактивної взаємодії учасників навчально-виховного процесу, соціальних партнерів методичної служби, громадських організацій та зацікавлених осіб на основі використання можливостей Інтернет;
- виявлення і підтримку перспективних інноваційних педагогічних проектів та ініціатив, здійснення обміну передовим педагогічним досвідом;
- підвищення ефективності діяльності шляхом організації різних форм дистанційного навчання засобами сайту (форум, чат, вебінар, інтернет-конференція тощо);
- стимулювання творчої активності та самореалізації учасників навчально-виховного процесу.

Таким чином, шкільний сайт виконує безліч функцій, що удосконалюють процес реалізації основних функцій методичної роботи, оптимізує процес спілкування, робить його зручним для кожного учасника.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи зазначене, ми дійшли висновку, що шкільний сайт як засіб ІКТ дозволяє підійти до питання організації національно-патріотичного виховання з якісно нового боку.

Перелічимо основні переваги функціонування шкільного інформаційно-освітнього середовища на базі Web-технологій.

1. Повнота і якість інформаційних освітніх ресурсів, що зберігаються на сайті, використання якісних розподілених інформаційних ресурсів виховного призначення, в тому числі електронних бібліотек, віртуальних музеїв. Усі виставлені на сервер освітні ресурси відповідають педагогічно-ергономічним вимогам.
2. Відкритість і адаптивність передбачає можливість внесення змін у зміст інформаційних освітніх ресурсів без зміни структури сайту, можливість вибору і копіювання будь-якої інформації, модифікації наявних інформаційних освітніх ресурсів за рахунок підключення засобів

світових ресурсів (енциклопедій, електронних бібліотек, віртуальних лабораторій).

3. Організація інтерактивної інформаційної взаємодії Web-технологій і серверних додатків між усіма категоріями користувачів у синхронному й асинхронному режимах, використання можливості комунікаційних технологій для організації спільної діяльності учнів, здійснення контролю зі зворотним зв'язком з використанням сучасних систем тестування і психодіагностики.

4. Забезпечення можливості інформаційної діяльності вчителів та адміністрації зі збору, обробки, продукування, передачі інформації за рахунок її структурування за допомогою гіперпосилань і використання засобів пошуку в каталогах сайту, а також інформаційних каналів у синхронному й асинхронному режимах, організації підписки для вчителів та учнів на інформаційні ресурси.

Статистика кількості відвідувань шкільного сайту демонструє зростання його популярності. Відтак, у використанні шкільного сайту як засобу організації національно-патріотичного виховання є низка перспектив.

Зокрема, планується створення окремої сторінки для висвітлення роботи загальношкільного батьківського комітету, проведення on-line семінарів, тренінгів щодо національно-патріотичного виховання для батьків та учнів школи. Цікавими стануть, на нашу думку, інноваційні форми методичної роботи: віртуальні конкурси, Інтернет-голосування, флешмоби.

Національно-патріотичне виховання є важливою складовою у процесі становлення учня як особистості вільної, активної, творчої. А організація роботи з використанням ІКТ в умовах функціонування освітнього середовища, спрямована на розвиток у школярів громадянської відповідальності й правової самосвідомості, патріотизму, духовності і культури, формує в учнів соціально значимі цінності, самостійність, здатність до успішної реалізації себе у суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Бурлака О. В. Досвід використання ІКТ в організації виховних заходів патріотичного спрямування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oipopp.ed-sp.net/content/view/1391/71/
2. Гой Л. А. Досвід використання ІКТ та можливостей мережі Інтернет у вихованні дітей та учнівської молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oipopp.ed-sp.net/content/view/1391/71/
3. Закон України «Про Національну програму інформатизації». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр.
4. Зиммель Г. Досвід використання ІКТ та можливостей мережі Інтернет у вихованні дітей та учнівської молоді у загальноосвітній школі І–ІІІ ступенів № 2 м. Сміла [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oipopp.ed-sp.net/content/view/1391/71/

5. Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи : зб. наук. пр. / редкол.: М. М. Козяр, І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало: АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – Л., 2006. – 634 с.
6. Киян Л. М. Досвід використання інформаційно-комунікаційних технологій та можливостей мережі Інтернет у вихованні дітей та учнівської молоді Драбова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oipopp.ed-sp.net/content/view/1391/71/
7. Матяшук В. Сучасне патріотичне виховання: стан, проблеми та перспективи розвитку / В. Матящук // Педагогічна думка. – 2009. – № 3. – С. 48-54.
8. Нежданова Л. І. Використання ІКТ у позакласній роботі з української літератури з метою формування гуманістичних цінностей старшокласників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv. gov.ua/portal/soc_gum/Tmpvd/2010_14_2/17.pdf
9. Окинавская хартия глобального информационного общества. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_163
10. Отрошко Т. В. Організація позакласної та виховної роботи з використанням інформаційно-комунікаційних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NzKp/2008_21/23.pdf
11. Пунина Т. Г. Проектирование и размещение в сети Интернет административных сайтов образовательных учреждений [Электронный ресурс]: Учебно-методическое пособие / Т. Г. Пунина. – Режим доступа: URL: http://clubedu.tambov.ru/methodic/2007/ppsite/project/glava1_1.html.
12. Стеценко Г. В. Інформаційні освітні веб-ресурси [Електронний ресурс] / Г. В. Стеценко. – Режим доступу: http://galanet.at.ua/publ/5-1-0-11.
13. Commission working document. Consultation on the future «EU 2020» Stratege [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eur-lex. europa.eu/
14. Opter pour la croissance, innovation et emploi dans une societe fondee sur la cohesion [Електронний ресурс] // Commission European Report. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/226/fr.pdf

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Burlaka O. V. Dosvid vykorystannia IKT v orhanizatsii vykhovnykh zakhodiv patriotychnoho spriamuvannia [Experience in the Use of ICT in the Organization of Patriotic Educational Activities] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://oipopp.ed-sp.net/content/view/1391/71/ (in Ukrainian).
2. Hoi L. A. Dosvid vykorystannia IKT ta mozhlyvostei merezhi Internet u vykhovanni ditei ta uchnivskoi molodi [Experience in the Use of ICT and the Internet in the Education of Children and Youth] [Elektronnyi resurs]. –

Rezhym dostupu : http://oipopp.ed-sp.net/content/view/1391/71/ (in Ukrainian).
3. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii» [The Law of Ukraine «About National program of Informatization»]. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/74/98-vr. (in Ukrainian).
4. Zymmel H. Dosvid vykorystannia IKT ta mozhlyvostei merezhi Internet u vykhovanni ditei ta uchnivskoi molodi u zahalnoosvitnii shkoli I–III stupeniv № 2 m. Smila [Experience in the Use of ICT and the Internet in the Education of Children and Youth in a Comprehensive School I–III grades № 2 of Smila] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://oipopp.ed-sp.net/content/ view/1391/71/ (in Ukrainian).
5. Informatsiino-telekomunikatsiini tekhnolohii v suchasniiosviti: dosvid, problemy, perspektyvy: zb. nauk.pr. [Information and Telecommunication Technologies in Modern Education: Experience, Problems, Prospects] / redkol.: M. M. Koziar, I. A. Ziaziun, N. H. Nychkalo ; APN Ukrainy, In-t pedahohiky i psykholohii prof. osvity. – L., 2006. – 634 s. (in Ukrainian).
6. Kyian L. M. Dosvid vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohiy ta mozhlyvostei merezhi Internet u vykhovanni ditei ta uchnivskoi molodi Drabova [Experience in the Use of Information and Communication Technologies and the Internet in the Education of Children and Youth Drabova] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://oipopp.ed-sp.net/content/view/1391/71/ (in Ukrainian).
7. Matiashuk V. Suchasne patriotychne vykhovannia: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku [Modern Patriotic Education: State, Problems and Prospects of Development] / V. Matiashchuk // Pedahohichna dumka. – 2009. – № 3. – S. 48-54. (in Ukrainian).
8. Nezhdanova L. I. Vykorystannia IKT u pozaklasnii roboti z ukrainskoi literatury z metoiu formuvannia humanistychnykh tsinnostei starshoklasnykiv [The Use of ICT in Extra-curricular Activities at Ukrainian Literature Lessons with the Purpose of Formation of Humanistic Values of Junior Students] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Tmpvd/2010_14_2/17.pdf (in Ukrainian).
9. Okinavskaja hartija global'nogo informacionnogo obshhestva [Okinawa Charter on Global Information Society] – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws /show/998_163 (in Russian).
10. Otroshko T. V. Organizatsiya pozaklasnoi ta vykhovnoi roboty z vykorystanniam informatsiyno-komunikatsiynykh tehnologiy [Organization of Extracurricular and Educational Work with the Use of Information and Communication Technologies] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua /portal/Soc_Gum/NzKp/2008_21/23.pdf (in Ukrainian).
11. Punina T. G. Proektirovanie i razmeshhenie v seti Internet administrativnyh sajtov obrazovatel'nyh uchrezhdenij [The Design and Layout in the Internet

Administrative Sites of Educational Institutions] [Elektronnyj resurs]: Uchebno-metodicheskoje posobije / T. G. Punina. – Rezhim dostupa : URL: http://clubedu.tambov.ru/methodic/2007/ppsite/project/glava1_1.html. (in Russian).
12. Stetsenko H. V. Informatsiini osvitni veb-resursy [Information Educational Web Resources] [Elektronny resurs] / G.V. Stetsenko. – Rezhim dostupu : http://galanet.at.ua/publ/5-1-0-11 (in Ukrainian).
13. Commission Working Document. Consultation on the Future «EU 2020» Stratege [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu :http://eur-lex. europa.eu (in English).
14. Opter pour la croissance, innovation et emploi dans une societe fondee sur la cohesion [Elektronnyi resurs] // Commission European Report. – Rezhym dostupu : http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/226/fr.pdf (in French).

Аннотация. Материалы статьи содержат описание практических аспектов актуальности внедрения информационно-коммуникационных технологий, а именно школьного сайта в практику работы школы по национально-патриотическому воспитанию учащейся молодежи. Обосновывается необходимость использования информационно-коммуникационных технологий с целью воспитания патриотических чувств, гражданских обязанностей, общечеловеческих духовных ценностей. Особое внимание уделено способам и методам использования школьного сайта учениками, учителями, родителями в воспитательном процессе. Определены перспективы использования школьного сайта для организации национально-патриотического воспитания учащейся молодежи.

Ключевые слова: школьный сайт, информационно-коммуникационные технологии, национально-патриотическое воспитание, образовательная среда, Web-технологии.

Summary. Practical aspects regarding the relevance of implementation of information and communication technologies, such as school site, in practice at the school on the national-patriotic education of youth are described in the paper. The necessity of the use of information and communication technologies to bring up in the youth the sense of patriotism, civic duty, universal spiritual values is proved. The benefits of school site as an essential element of the information policy of modern educational institutions and tools addressed to a number of educational objectives, particularly in the national-patriotic education of youth are outlined.

In the paper a brief analysis of recent research and publications on the solemnity of the issues investigated and generalized forms and methods of using school site in the educational system of educational institution are lighted. It is proved that remote communication capabilities expand the boundaries and the scope for cooperation, discussions, advertising of the events, share photos,

participate in various competitions national-patriotic direction, the wide use of the experience of other educational institutions.

In the paper the methods and techniques of information interaction interactive Web-based technologies and server applications between all categories of users in synchronous and asynchronous modes, use communication technology opportunities for joining of students' activity are described.

Key words: school site, information and communication technologies, national and patriotic education, learning environment, Web-technologies.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2017

Л. М. Баліка

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У РОБОТІ ШКІЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ

Анотація: У статті актуалізована проблема «кризи читання», акцентовано увагу на тому, що сьогодення вимагає від шкільних бібліотек використання сучасних інформаційних та інноваційних технологій, що дасть змогу збільшити чисельність читацької аудиторії. Розглянуто окремі форми роботи з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, які допоможуть шкільній бібліотеці залишатися навігатором у інформаційному світі. Зазначено, що основне завдання використання сучасних інноваційних форм – створити яскравий образ книги, зацікавити, заінтригувати читача, спонукати до читання.

Ключові слова: шкільна бібліотека, інформаційні комунікаційні технології, вебінар, мультицентр, буктрейлер, флешмоби, буккросинг, pecha-kucha.

Постановка проблеми. На початку XX ст. книга була єдиним джерелом знань для більшості дітей. Сьогодні Інтернет, різноманітні ґаджети, телебачення, радіо, масова доступність найрізноманітніших видовищ, особливо кіно, займають майже увесь час учнів. Чи варто витрачати стільки днів на читання «Трьох мушкетерів», коли можеш, не витрачаючи ніяких зусиль, за три години дізнатися про всі їхні пригоди? Скільки імен, назв, цікавих епізодів, мудрих висловів, повідомляють щодня соціальні мережі, телевізійні передачі! Яка книга зрівняється з ними в легкості та доступності?

І в той же самий час постійно доводиться переконуватися, наскільки поверхові й неміцні знання, набуті із соціальних мереж, фільмів, у порівнянні із знаннями, засвоєними з книг.

Упродовж останніх десятиліть у зв'язку з об'єктивними та суб'єктивними причинами політичного, соціального та економічного

© Баліка Л. М., 2017

характеру книга в Україні значною мірою втратила свою роль, внаслідок чого стрімко знижується рівень освіченості, культури, духовності суспільства.

Сьогодні стоїть гостро проблема, як виховати читачів, вдумливих і уважних, читачів з рівносторонніми інтересами, які вміють шукати і знаходити в книзі відповіді на запитання. Це одне з найважливіших завдань школи, шкільної бібліотеки, учителя та бібліотекаря.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Аналіз останніх публікації засвідчує, що більшістю авторів шкільна бібліотека розглядається як поліфункціональний інститут, що виконує одночасно декілька функцій: інформаційну, освітню, розвивальну, культурну, виховну, дозвіллєву, рекреаційну [6; 7; 12].

Сучасні дослідники О. Матвійчук, О. Ястребцева розглядають шкільну бібліотеку насамперед як інформаційний центр [10; 14].

Питання вивчення інформаційних потреб учнів загальноосвітніх навчальних закладів, задоволення їх засобами шкільної бібліотеки постійно привертають увагу вчених-бібліотекознавців, зокрема: І. Ганицької, Т. Долбенко, В. Мозгової, К. Мусерідзе, К. Озерова, Ю. Казієва, Є. Ястребцевої та ін.

Мета статті: аналіз проблеми зниження інтересу до читання, можливостей використання інформаційних, інноваційних технологій у роботі шкільної бібліотеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні інформаційний світ атакує сучасне суспільство. Інноваційні технології щохвилини змінюються, не даючи жодного шансу стояти осторонь ніякій сфері діяльності – чи то освіта, чи промисловість. Бібліотеки не стають виключенням. Вони, як і раніше, залишаються інформаційним вікном у навчально-виховній діяльності, але витримувати шалену конкуренцію з глобальною інформатизацією їм стає все важче і важче.

Кабінетом Міністрів України схвалено «Концепцію державної політики щодо розвитку національної видавничої справи та популяризації читання на період до 2020 року». Метою Концепції є відродження соціального значення книги та читання як процесу культурного, духовного, професійного та інтелектуального збагачення людини, що дасть можливість підвищити рівень конкурентоспроможності України як європейської держави [8].

Сьогодення вимагає від шкільних бібліотек використання сучасних інформаційних та інноваційних технологій, що дасть змогу збільшити чисельність читацької аудиторії.

За визначенням І. Д. Беха, інноваційна виховна технологія – це система теоретично обґрунтованих (на основі глибоких знань про психологію вихованця) й підтверджених практикою способів, прийомів, процедур розгортання гуманістично спрямованого змісту та організаційно доцільних умов виховної діяльності, які забезпечують підвищення рівня духовно-моральної вихованості як суб’єкта відповідних цінностей [1].

Як зазначається в державних нормативних документах, використання комп'ютерних технологій – це не вплив моди, а необхідність, зумовлена реальним рівнем розвитку освіти [9].

Ми погоджуємося з думкою О. Б. Петренко, що інформативні технології необхідно широко використовувати в організації виховного процесу, позаяк їхні можливості надзвичайно великі. На її думку, ІТ:

- виступають як засіб для створення інформаційно-методичних матеріалів і документів (планів, конспектів, методичних розробок та ін.);
- як засіб забезпечення наочності (презентації, відеоролики, відеофільми й інші демонстраційні форми);
- як засіб пошуку інформації (текстової, відео- і аудіо-);
- як засіб обробки інформації (фото- й відеозображень, текстової, статистичної інформації для портфоліо, обробки анкет, побудови діаграм, графіків при дослідженні динаміки тих або інших процесів у виховній діяльності);
- як засіб зберігання інформації (бази даних, методичні розробки й колекції, фото- і відеоархіви, електронні сховища);
- як засіб комунікації (сайт, електронна пошта, форуми, чати тощо) [11].

Розглянемо окремі форми роботи шкільного бібліотекаря з використанням ІКТ, які допоможуть шкільній бібліотеці залишатися навігатором у інформаційному світі.

Вебінар – (англ. webinar) – спосіб організації зустрічей он-лайн, формат проведення семінарів, тренінгів та інших заходів за допомогою Інтернету [4]. Вебінари використовуються бібліотекарями як просвітницькі заходи для читачів. Бібліотека може проводити розповіді про книги і онлайн-зустрічі з письменниками, організовувати віртуальні екскурсії літературними і пам'ятними місцями. У цьому випадку надзвичайно важливо вибрати цільову аудиторію, оптимальний час, активну рекламну кампанію в Інтернет-просторі на сайті бібліотеки, у її блозі, соціальних мережах. Для молоді цей вид комунікації дуже привабливий – він проходить у звичному для них Інтернет-середовищі, можна спілкуватися в чаті, користуватися ніком, у будь-який момент покинути місце збору. Бібліотекарям вебінар відкриває можливості для творчості. Запис вебінару в майбутньому можна використати неодноразово, викласти на сайті і використовувати для навчання читачів інформаційній грамотності (проведення відкритих занять з розповідями про інформаційні ресурси, методики пошуку інформації); методичних нарад [5, с. 19].

Наприклад, у Львівській області для шкільних бібліотек для учнів розробили програму «Дитяча бібліотека: реалії XXI ст.», у рамках якої здійснюється робота за проектом «Сучасному поколінню – сучасна бібліотека», тут створено *мультицентр* «Флешка@». Знаходячись у постійному пошуку нових ідей, проектів, ефективних заходів промоції читання, бібліотекарі створили «Клас» – (кімнату любителів активного

спілкування). Полемічні діалоги, творчі зустрічі, круглі столи, літературні дебати, тематичні бесіди «по колу» допомагають учням реалізовувати їхню потребу в спілкуванні (у 2010 р. «Клас» реорганізовано в «Book-клуб») і породжують нові творчі ідеї, реалізація яких впливає на зміни в бібліотеці [5].

Ще однією цікавою формою роботи шкільних бібліотекарів є *буктрейлери*. Сучасна довідкова вільна енциклопедія Вікіпедія визначає буктрейлери (англ. booktrailer) як короткі відеоролики, що розповідають у довільній художній формі про будь-яку книгу [2]. Буктрейлери з'явилися у 2002 році в Америці, а популярність здобули з розвитком You Tube та його аналогів. В Україну цей спосіб просування книги прийшов у 2009 році, але залишається швидше екзотичною заморською новинкою, ніж актуальним способом просування книг. Основне завдання – яскраво і образно розповісти про книгу, зацікавити, заінтригувати читача, спонукати до читання [3]. На сьогоднішні жанр буктрейлера зробив великий крок вперед. Із звичайних презентацій в технології Power Point він перетворився на справжнє мистецтво.

Сьогодні стали популярними формами молодіжні вуличні *флешмоби*: «Улюблена книга», «Хвилина читання», «Як пройти в бібліотеку?», «Відкрий свою книгу». Перевага таких акцій – в масовості, швидкості і барвистості. Суть цієї форми у тому, що учні одягають яскраві майки з нашитим слоганом «В комп'ютері – новини, в книзі – життя». У певний час звучить сигнал, і всі одночасно розкривають свої улюблені книги і протягом хвилини читають їх вголос, своїм прикладом показуючи, що читати модно та цікаво [13, с. 5-6.].

Ще одним із різновидів подолання «кризи читання» є «*Bookcrossing*: прочитав – передай іншому!» – міжнародний рух або просто книгообмін. Поки що ця корисна розвага не достатньо розвинута в нашій країні, але за останній час вона приваблює все більше розумних, творчих людей, які люблять читати та спілкуватися. *Буккросинг* (англ. bookcrossing, іноді «книгообмін») – хобі та громадський рух, що діє за принципом соціальних мереж і близький до флешмобу. Суть Буккросингу – це процес звільнення книг. Людина, прочитавши книгу, залишає («звільняє») її у громадському місці (парк, кафе, поїзд, станція метро), для того, щоб інша, випадкова людина могла цю книгу знайти та прочитати; та, у свою чергу, повинна повторити процес. Стеження за «подорожжю» книги здійснюється через спеціальні сайти в Інтернеті [13, с.5-6.].

Процес буккросингу складається з найпростішої дії, заснованої на принципі «прочитав – віддай іншому». Кожен учень може зробити свій внесок в процес буккросингу – принести прочитану книгу до шкільної бібліотеки, щоб звідти вона почала мандрівку, знаходячи нових читачів. Активні буккросери вважають, що просто гріх затримувати у себе гарну книжку – і не поділитися нею з кимось іншим.

Ця технологія має свої переваги та недоліки. Переваг у буккросингу багато: учні мають змогу багато читати; можуть знайти однодумців, нових

знайомих; не витрачати багато грошей на книги; серед книжок можна знайти справжні раритети (хоча такі книжки навряд чи хтось «відпустить» з легкою душею). До недоліків відносимо: вибір книжок поки обмежений, бо з цінними книгами не дуже хочуть розлучатися, а відпускають лише те, що собі не потрібно.

Pecha-Kucha («печа-куча») – ще один новий формат презентації своїх ідей та проектів, який набирає популярність. У перекладі з японської «печа-куча» (Pecha-Kucha) перекладається як «бла-бла-бла», цей захід вже давно називають інтелектуальним караоке. «Печа-куча» – це невелика презентація, супроводжувана слайдами, на показ і коментарі до яких відводиться 20 секунд. За декілька хвилин можна розповісти про що завгодно: про новий проект, оригінальну ідею, рецепт улюбленого пирога. Можна поділитися досвідом і умінням у написанні сценарію, способі схуднення, приготуванні чайного морозива та подорожі автостопом. Не існує ніяких обмежень у виборі теми [13, с.10]. «Печа-куча» – чудовий спосіб інтелектуально провести час, розширити світогляд, завести нових знайомих. Але найголовніше, що там можна не тільки знайти однодумців або поділитися улюбленим хобі, у такому форматі не страшно винести на перший суд свою досить незвичайну ідею і отримати так необхідну на початковому етапі підтримку. «Печа-куча» – це не просто презентації та слайд-шоу, це можливість для особистого розвитку і, найголовніше, – живого спілкування.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, підтверджено, що паперові книги все менше привертають увагу школярів. Розширюється ринок електронної книги, тоді, коли ринок друкованої продукції згортається. У цьому є свої позитивні та негативні сторони. Для того, щоб утримати свого читача й вижити в умовах складної конкуренції, шкільна бібліотека повинна: працювати у віртуальній площині; інтегруватися у систему інформаційного консультування та спланувати навчально-виховне дозвілля для свого користувача. Тобто необхідно докорінно змінювати філософію бібліотеки. До сучасних форм роботи шкільних бібліотек, які спонукають до творчості і пошуку нестандартних рішень віднесено: вебінар, мультицентр, буктрейлери, флешмоби, буккросинг, Pecha-Kucha тощо.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в аналізі формування й поширення нової філософії читання для дітей.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Інноваційна виховна технологія: сутнісні положення і шляхи реалізації / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2014. – № 1 – С. 12-17
2. Буктрейлер – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B9%D0%BB%D0%B5%D1%80 – Заголовок з екрана
3. Буктрейлер – современный способ продвижения книги в библиотеке : методические рекомендации. Вып. 1 / Детско-юношеская библиотека

Республики Карелия им. В. Ф. Морозова; [авт.-сост. Т. А. Лисовская] – Петрозаводск : ДЮБ РК, 2014. – 16 с.
4. Вебінар – режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D0%B1%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%80
5. Інновації як стратегія і умова розвитку бібліотек : Консультація / Нац. б-ка України для дітей; авт.-уклад. Н. І. Безручко. – Київ : Національна бібліотека для дітей, 2014. – 24 с.
6. Колесник О. Від бібліотеки – до медіатеки / О. Колесник // Відкритий урок. – 2004. – № 4. – С. 43–45.
7. Колосай Л. А. Модель шкільної бібліотеки / Л. А.Колосай // Світло. – 1998. – № 1. – С. 32–34.
8. Концепція державної політики щодо розвитку національної видавничої справи та популяризації читання на період до 2020 року. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-%D1%80 – Заголовок з екрана
9. Лист Міністерства 1/9-879 від 12.12.11 «Щодо оволодіння учителями загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційними технологіями». – Режим доступу: http:tvogovt.zp.ua/lysty-mon. – Заголовок з екрана
10. Матвійчук О. Є. Діяльність шкільних бібліотек по забезпеченню інформаційних потреб старшокласників : автореф. дис... канд. пед. наук: 07.00.08 / О. Є. Матвійчук – К., 2004. – 20 с.
11. Петренко О. Б. Використання ІТ у виховному процесі: можливості, переваги, ризики, перспективи / О. Б. Петренко // Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. Вип. 4 / упоряд. О. Б. Петренко ; ред. кол. : О. Б. Петренко, Н. М. Гринькова, Т. С. Ціпан та ін. – Рівне : РДГУ, 2016. – С. 40-47
12. Рогова П. І. Соціальне призначення і функції освітянських бібліотек України / П. І. Рогова // Шкільна бібліотека плюс. – 2003. – № 3–4. – С. 7–10.
13. Розвиток інтересу до книги і читання: методичні рекомендації / Комун, закл. «РОМЦ БКР» Черкас, райради; авт. - укладач Л. В. Гріщенко – Черкаси, 2014 [б. в.], – 28 с.
14. Ястребцева Е. Н. Школьный библиотечный медиацентр: от идеи до воплощения. Методические рекомендации для библиотекарей / Е. Н. Ястребцева. – М. : МО РФ, 2001. – 128 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Bekh I. D. Innovatsiina vykhovna tekhnolohiia: sutnisni polozhennia i shliakhy realizatsii [Innovative Educational Technology: the Essential Regulations and Ways of Implementation] / I. D. Bekh // Pedahohika i psykholohiia. – 2014. – № 1 – S. 12-17 (in Ukrainian)
2. Buktreiler [Booktrailer] – Rezhym dostupu: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B9%D0%BB%D0%B5%D1%80 – Zaholovok z ekrana (in Ukrainian)

3. Buktrejler – sovremennyj sposob prodvizhenija knigi v biblioteke : metodicheskie rekomendacii. Vyp. 1 [Booktrailer – Modern Way to Promote the Books in the Library : guidelines] / Detsko-junosheskaja biblioteka Respubliki Karelija im. V. F. Morozova; [avt.-sost. T. A. Lisovskaja] – Petrozavodsk : DJuB RK, 2014. – 16 s. (in Russian)
4. Vebinar [Webinar] – rezhym dostupu : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D0%B1%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%80 (in Ukrainian)
5. Innovatsii yak stratehiia i umova rozvytku bibliotek : Konsultatsiia [Innovation as a Strategy and the Condition for the Development of Libraries : Advice] / Nats. b-ka Ukrainy dlia ditei; avt.-uklad. N. I. Bezruchko. – Kyiv : Natsionalna biblioteka dlia ditei, 2014. – 24 s. (in Ukrainian)
6. Kolesnyk O. Vid biblioteky – do mediateky [From library – to Media Library] / O. Kolesnyk // Vidkrytyi urok. – 2004. – № 4. – S. 43–45. (in Ukrainian).
7. Kolosai L. A. Model shkilnoi biblioteky [Model of School Library] / L. A.Kolosai // Svitlo. – 1998. – № 1. – S. 32–34. 11. (in Ukrainian)
8. Kontseptsiiu derzhavnoi polityky shchodo rozvytku natsionalnoi vydavnychoi spravy ta populiaryzatsii chytannia na period do 2020 roku. [The Concept of State Policy For the Development of the National Publishing Industry and Promote Reading for the Period up to 2020] – Rezhym dostupu: http://zakon0.rada. gov.ua/laws/show/111-2016-%D1%80 – Zaholovok z ekrana (in Ukrainian)
9. Lyst Ministerstva 1/9-879 vid 12.12.11 Shchodo ovolodinnia uchyteliamy zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv informatsiino-komunikatsiinymy tekhnolohiiamy [The Ministry Letter 1/9-879 dated 12.12.11 “For Mastering Teachers of Secondary Schools with Information and Communication Technologies]. – Rezhym dostupu: http:tvogovt.zp.ua/lysty-mon. – Zaholovok z ekrana (in Ukrainian)
10. Matviichuk O.Ye. Diialnist shkilnykh bibliotek po zabezpechenniu informatsiinykh potreb starshoklasnykiv [The Activity of School Libraries to Ensure the Information Needs of Senior Students] : avtoref. dys... kand. ped. nauk: 07.00.08 /O. Ye. Matviichuk – K., 2004. – 20 s. (in Ukrainian)
11. Petrenko O. B. Vykorystannia it u vykhovnomu protsesi: mozhlyvosti, perevahy, ryzyky, perspektyvy [The Use of IT in Educational Process: Opportunities, Benefits, Risks, Prospects] / O. B. Petrenko // Innovatyka u vykhovanni : zb. nauk. pr. Vyp. 4 / uporiad. O. B. Petrenko ; red. kol. : O. B. Petrenko, N. M. Hrynkova, T. S. Tsipan ta in. – Rivne : RDHU, 2016. – S. 40-47 (in Ukrainian)
12. Rohova P. I. Sotsialne pryznachennia i funktsii osvitianskykh bibliotek Ukrainy [Social Purpose and Educational Functions of the Libraries of Ukraine] / P. I. Rohova // Shkilna biblioteka plius. – 2003. – № 3–4. – S. 7–10. (in Ukrainian)
13. Rozvytok interesu do knyhy i chytannia: metodychni rekomendatsii [The

Development of Interest to Books and Reading] / Komun, zakl. “ROMTs BKR” Cherkas, rairady; avt. - ukladach L.V. Hrishchenko – Cherkasy, 2014 [b. v.], – 28 s. (in Ukrainian)
14. Jastrebceva E. N. Shkol'nyj bibliotechnyj mediacentr: ot idei do voploshhenija. Metodicheskie rekomendacii dlja bibliotekarej [School Library Media Center: from Ideas to Implementation : Guidelines for librarians] / E. N. Jastrebceva – M.: MO RF, 2001. – 128 s. (in Russian)

Аннотация: В статье актуализирована проблема «кризиса чтения», акцентировано внимание на том, что настоящее требует от школьных библиотек использования современных информационных и инновационных технологий, которое даст возможность увеличить численность читательской аудитории. Рассмотрены отдельные формы работы с использованием информационно-коммуникационных технологий, которые помогут школьной библиотеке оставаться навигатором в информационном мире. Доказано, что основная задача использования современных инновационных форм – создать яркий образ книги, заинтересовать, заинтриговать читателя, мотивировать к чтению.

Ключевые слова: школьная библиотека, информационные коммуникационные технологии, вебинар, мультицентр, буктрейлер, флешмобы, буккроссинг, pecha-kucha.

Summary. The paper deals with the problem of “reading crisis”; the attention is focused on the needs to use of modern information and innovative technologies at school libraries that will increase the number of readers that can lead to the increasing of the number of readers. It is proved that knowledge acquired from social networks, movies are superficial and fragile in comparison with one learned from the book. It is noted that school libraries remain to be an information window in the educational activities, but to withstand a furious competition with the global computerization it becomes harder and harder. In is confirmed that information technologies should be used in the educational process because their ability are extremely high. Some forms of work with the use of information and communication technologies that can help the school library to be a navigator in the information world are considered. Among them: webinar, multicenter, book-trailer, flash mobs, book-crossing, pecha-kucha. It is noted that the main task to use modern innovative forms is to create a vivid image of a book, to interest, to intrigue reader, to encourage reading. It is accented that the school library has the following tasks: to work in a virtual space; to integrate in the system of information advice and to plan the educational leasure for all users.

Key words: school library, information communication technology, webinar, multicenter, book-trailer, flash mobs, book-crossing, pecha-kucha.

Стаття надійшла до редакції 08.05.2017

І. В. Дем'янюк

Т. Д. ДЕМ'ЯНЮК ПРО ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ З ПЕДАГОГАМИ

Анотація. У статті проаналізовано погляди Т. Д. Дем'янюк на організацію науково-методичної роботи з педагогічними працівниками в районі у контексті реформування національної системи освіти; розкрито специфіку, зміст і форми інноваційної діяльності навчально-методичного центру, пошуки нового, оригінального, нестандартного у системі підготовки і перепідготовки педагогів, удосконаленні управлінської та методичної діяльності, кваліфікованого підбору та розвитку творчого потенціалу педагогічних працівників.

Ключові поняття: науково-методична робота, конкурентоспроможний педагог, освітня парадигма, інноваційна діяльність, традиційні і нестандартні форми роботи.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку національної освіти в Україні виникла потреба у проведенні суттєвих науково обґрунтованих змін у діяльності районної методичної служби, які за своєю сутністю і спрямованістю відповідали б демократизації і гуманізації сучасної школи, характеризувалися пошуком ефективних інноваційних технологій навчально-виховного процесу, концепцій, принципів, підходів у змісті теоретичної і методичної підготовки педагогічних кадрів. Сучасна особистісно орієнтована парадигма науково-методичної роботи в районах в умовах децентралізації має бути спрямована на забезпечення та впровадження інноваційних механізмів активізації підготовки конкурентоспроможного вчителя та керівника загальноосвітнього навчального закладу. Вона поставила як першочергове завдання утвердження нових цінностей щодо підготовки і перепідготовки педагогів, удосконалення системи управління та методичної діяльності, кваліфікованого добору та розвитку творчого потенціалу їх працівників, а також забезпечила принципово нове ставлення до навчально-виховної роботи всіх педагогів та зростання ролі методичної служби у запровадженні інновацій у процесі роботи з педагогічними і керівними кадрами в системі освоєння нових освітніх технологій, стимулювання й розвитку педагогічної творчості.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Питання підвищення професійної компетентності вчителів, класних керівників, директорів шкіл та їх заступників постійно є актуальним у сучасній психолого-педагогічній науці. Зокрема, всебічно досліджуються особливості психології праці вчителя в процесі загальної педагогічної підготовки (Н. В. Кузьміна, Н. В. Чепелєва) [9]; підготовки педагога до здійснення особистісно зорієнтованого виховання (І. Д. Бех, О. В. Киричук) [1];

© Дем'янюк І. В., 2017

формування творчої особистості вчителя (В. А. Кан-Калик, М. М. Поташнік) [8,10]. Останнім часом з'явилося чимало досліджень, у яких відображаються різноманітні аспекти методичної роботи з педагогічними кадрами на рівні держави, області, району, школи (І. П. Жерносєк, Т. Д. Дем'янюк, С. В. Кириленко, А. В. Сердюк, Н. І. Протасова, Т. І. Бєсєда та ін.) [2, 4]. Зазначені автори здійснили значний внесок у теорію і практику методичної роботи з педагогічними кадрами. Водночас більш глибоке вивчення проблеми дасть змогу намітити шляхи подолання суттєвих недоліків методичних служб – їх слабку орієнтованість на інноваційні технології методичної роботи з педагогічними кадрами.

Мета пропонованої статті – схарактеризувати погляди відомого вченого, методиста, інноватора Тамари Дмитрівни Дем'янюк щодо формування сучасної парадигми науково-методичної роботи в районі, розкрити основні концептуальні засади та принципи діяльності науково-методичної установи, обґрунтовані ученою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система роботи районного методичного кабінету будується на основі тих освітньо-політичних документів, у яких розглядається європейський вимір в освіті: потреба зміцнення у молоді почуття європейської своєрідності; розуміння цінностей європейської цивілізації і основ розвитку Європейської спільноти, які включають демократію, повагу до прав людини, толерантність та солідарність як результат пізнання «інших»; підготовка молоді до участі у суспільному та господарському розвитку Європи, усвідомлення його корисності; збагачення знань про історичні, культурні та господарські аспекти країн – членів Євросоюзу.

Зважаючи на це, система науково-методичної роботи з педагогічними кадрами районі стратегічно виробляє і впроваджує принципи розвитку і саморегуляції, засновані на таких підставах:

– процеси глобалізації вимагають впровадження в систему підготовки вчителів, керівників шкіл загальнолюдських, національних цінностей, світових етичних стандартів:

– усвідомлення важливості науково-дослідної роботи і практичної діяльності педагогів та впровадження її результатів у навчально-виховний процес, а також створення навчального і виховного впливу на особистість;

– впровадження інтерактивних технологій підготовки кадрів;

– застосування сучасних інформаційних технологій, входження у світовий інформаційний простір.

Районний методичний кабінет – «це науково-методична установа, яка сприяє духовному становленню особистості вчителя, створенню умов для його розвитку і самореалізації в різних формах і видах діяльності, задоволення його освітніх та духовно-культурних потреб, бути конкурентоспроможним на ринку праці. Це науково-методична установа, діяльність якої спрямована на забезпечення науково-теоретичної,

методичної, класичної, гуманітарної, полікультурної підготовки педагогів» – вважала Т. Д. Дем'янюк [4].

У пошуках нової системи методичної роботи на перший план висуваються гуманістичні ідеї та орієнтири, що ґрунтуються на повазі до особистості вчителя, турботі про його розвиток та досягнення ним високого професіоналізму.

Концептуальні засади розвитку комунальної науково-методичної установи мають на меті визначення стратегії роботи методичної служби в районі та побудови педагогічного процесу в сучасній школі на демократичних та гуманістичних засадах в єдиному Європейському освітньому просторі, наповнення навчання, виховання учнів, різні форми підготовки вчителів гуманітарним змістом, який узгоджується з кращими надбаннями цивілізації та відповідає потребам особистості, забезпечення готовності педагогічних працівників до повної професійної самореалізації через досягнення і науково-методичного рівня.

Методологічну та теоретичну основу розвитку районного методичного кабінету складають:

- положення Законів України «Про освіту», «Про виховання», «Про позашкільну освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про інноваційну діяльність», Указів Президента України, Наказу МОН України «Про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності», матеріалів Колегії МОН України «Створення інноваційного простору шкільної освіти». Державної цільової соціальної програми «Школа майбутнього», Положення про районний методичний кабінет;
- науково-теоретичні положення про формування єдиних освітніх пріоритетів (В. Андрушенко, І. Науменко, Л. Пуховська); науково-методичну підготовку вчителя як важливу передумову його професійної компетентності (К. Авраменко, Н. Буринська, І. Жерноеяк, М. Потаїнкін); орієнтацію педагога на досягнення успіху (Ю. Завалевський, Т. Дем'янюк, Г. Кособуцька, Н. Савінова).

На думку Т. Д. Дем'янюк, науково-методична робота в районі спрямована на формування вчителя третього тисячоліття, конкурентоспроможного, який володіє високим педагогічним професіоналізмом, професійною компетентністю, педагогічною технікою, педагогічними здібностями та властивостями гуманістично спрямованої особистості. Він має мати глибокі педагогічні знання, розвинене науково-педагогічне мислення, культуровідповідну професійну позицію; бути здатним до поліфункціональної та творчої педагогічної діяльності. Йому має бути властива потреба у засвоєння інноваційних технологій, оволодіння інформацією з інноваційного фонду в освіті. Водночас в особистісному аспекті педагог мас володіти високою громадянською і моральною зрілістю, любов'ю до дітей, бути чесною людиною, доброзичливою, тактовною, толерантною, щирою, чуйною, милосердною. Володіти основними рисами інноваційної особистості,

такими як: відкритість новому досвідові; внутрішня воля; емоційна стабільність; адекватна самооцінка; рефлективність; спонтанність; позитивне мислення; креативність.

Головною метою районного методичного кабінету, як стверджувала науковець, є: реалізація державної політики в галузі освіти і виховання; використання морально-етичних, національних, загальнолюдських цінностей, досягнень вітчизняної та світової педагогіки, світових етичних стандартів; підготовка педагогів до здійснення навчально-виховною процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі; науково-методичне забезпечення вирішення сучасних проблем навчання і виховання; оновлення парадигми змісту освіти і науково-теоретичної підготовки вчителя шляхом упровадження інноваційних педагогічних технологій, інтерактивних форм у процесі підготовки вчителів та практичну діяльність закладів освіти; науково-методичне забезпечення системи загальної середньої та дошкільної освіти, підвищення кваліфікації, професійної освіти підвищення кваліфікації, професійного рівня педагогічних працівників загальноосвітніх, дошкільних, і позашкільних навчальних закладів, розвиток їхньої творчої ініціативи у міжатестаційний період.

Мета і завдання методичної роботи ґрунтуються на загальнопедагогічних і психологічних принципах, які відображають сучасний рівень розвитку та напрями становлення освіти в умовах Євроінтеграції.

Функції методичної роботи: діагностико-прогностична; компенсаторна; освітньо-консультативна; корекційна; організаційно-методична; інтегративно-просвітницька; трансформаційна; моделююча, інформаційно-аналітична; організаційно-координаційна; соціальна.

Організація методичної роботи передбачає: забезпечення системного, людинознавчого та особистісного підходів з врахуванням специфіки сільських шкіл, залучення до процесу підготовки педагогів управлінців, науковців, соціальних інститутів; проведення досліджень з комп'ютерною підтримкою; реформування позаурочної діяльності учнів; оновлення парадигми навчання; запровадження інтерактивних, комунікативних, творчих форм науково-теоретичної і методичної підготовки вчителів.

Процес науково-теоретичної і методичної підготовки вчителів, керівників шкіл будується так, що методисти спільно з педагогічними колективами використовують у змісті базовий і варіативний компоненти. Базовий – Державні і нормативні документи, рекомендації МОН України, РОПІПО, ВПЗ. Варіативний – освітня парадигма підготовки конкурентоспроможного вчителя.

Структурно-логічна модель підготовки конкурентоспроможного педагога, укладена Т. Д. Дем'янюк [3], передбачає:

– визнання цінності кожного вчителя – суб'єкта становлення України як держави, розвитку громадянського, демократичного суспільства, культури і власної життєтворчості;

– особистістю орієнтований підхід у процесі науково-теоретичної і методичної підготовки вчителя, стимулювання внутрішніх сил кожного педагога до самоосвіти і саморозвитку, створення виховуючо-розвиваючого середовища, гармонізації внутрішньоколективних відносин у педагогічних колективах, підготовка до здійснення інноваційної діяльності;

– побудова процесу методичної роботи, який відповідає загальнолюдським. національним цінностям, світовим етичним стандартам, сприяє мобільності педагогів і науковців, вирішенню завдань реформування освіти у районі та її інтеграції у Європейський освітній простір; оновлення парадигми навчання, виховання і розвитку особистості педагога шляхом використання загальнопедагогічних чинників та соціально-психологічних механізмів освітньо-педагогічної діяльності;

– впровадження розвивальної педагогіки, акмеологічного підходу, когнітивно- та діяльнісно-орієнтованих, тьюторських технологій у підготовці вчителя-фахівця; формування інноваційного стилю діяльності класних керівників, вчителів-предметників, директорів, заступників, педагогів-організаторів, бібліотекарів шкіл;

– розроблення технологій модернізації та гуманізації системи освіти в районі на засадах базисних цінностей – самовизначення, самоактуалізації, самореалізації;

– вивчення і запровадження концепцій вітчизняного і європейського досвіду розвитку особистості вчителя і учня в умовах інтеграції освітнього простору;

– оволодіння вчителем майстерністю спілкування, впровадження сучасних організаційних форм розвитку педагога; розроблення програм підвищення кваліфікації педагогічних працівників;

– забезпечення свободи вибору та стимулювання творчого пошуку педагогами основних шляхів ефективності навчально-виховного процесу;

– озброєння педагогів теоретико-методологічними знаннями, вміннями і навичками, які б охоплювали найбільш універсальні положення і принципи розвитку особистості в умовах єдиного Європейського освітнього простору;

– впровадження інтегрованого підходу в навчально-виховний процес (знання як форма залучення до цінностей; створення когнітивно-почуттєвого фону; активні форми і методи: соціограми, тренінги, структурно-рольові ігри, психологічні, акмеологічні практикуми, сократівські бесіди, філософські, духовні діалоги);

– організація і проведення симпозіумів, наукових світлиць, теоретико-методологічних. проблемно-цільових семінарів, психологічних тренінгів;

– керівництво самоосвітою (робота з літературою, відвідування уроків, позакласних форм роботи, запозичення і впровадження досвіду, осмислення і узагальнення, проведення панорам методичних ідей, фестивалів, аукціонів педагогічних ідей);

– створення інформаційно-аналітичного центру (інноваційні програми, проекти і авторські програми, конкретні приклади з досвіду роботи, високоякісне методичне забезпечення навчально-виховного процесу, рекомендації щодо взаємодії загально-освітніх навчальних закладів (ліцеїв, гімназій, дошкільних і позашкільних) із різними соціальними інститутами);

– варіативність моделювання процесу формування конкурентоспроможного вчителя в умовах модернізації освітньої галузі в Україні;

– оновлення форм і методів методичної роботи.

Отже, організаційно-функціональна структура районного методичного кабінету передбачає: оптимальну реалізацію завдань методичної служби, визначення мети, цілей, принципів, завдань, змісту, форм і методів, організацію педагогічних умов, забезпечення моніторингу та експертної оцінки; зміст функціональної підготовки базується на новітніх досягненнях філософських, соціальних, психолого-педагогічних наук; забезпечення системності; інформаційно-технологічної підготовки вчителів, вивчення новітніх інформаційних технологій та методик застосування їх в практичну діяльність.

Підвищення якості освіти в районі, забезпечення її мобільності, привабливості передбачають удосконалення організації науково-теоретичної, методичної та практичної підготовленості педагогів на засадах гуманності, особистісно орієнтованої педагогіки, розвитку, саморозвитку вчителя і передбачають:

– використання інформаційно-комп’ютерних технологій та інтерактивних форм і методів підготовки педагогічних працівників, мультимедійних засобів;

– індивідуалізацію процесу науково-теоретичної підготовки вчителів на посилання їх самостійної роботи, використання тьюторських технологій навчання;

– впровадження електронних засобів підготовки педагогічних працівників;

– технічну і технологічну модернізацію методичних кабінетів (районного, шкільного);

– використання сучасних систем якості знань учнів та впровадження моніторингу якості освіти в районі, науково-теоретичної і методичної підготовки вчителів.

Як зазначала професор Т. Д. Дем’янюк, управління процесом методичної роботи передбачає:

– системно-цільовий підхід до планування методичної служби;

– раціональний розподіл функціональних обов’язків методистів;

– постановка конкретизованих завдань і мети методичної роботи на основі аналізу діагностичних даних;

– розробка організаційно-функціональної структури управління методичною роботою, наукове його обґрунтування;

– висока професійно-педагогічна грамотність, цілеспрямованість конкретність управлінських рішень;

– забезпечення умов для різних видів діяльності педагогів наукового їх пошуку;

– науково-обґрунтована система, актуальність, зміст різних форм методичної роботи;

– інформаційне, науково-методичне, консультативне, інформаційно-комп'ютерне забезпечення методичної роботи;

– створення умов для розвитку професійної компетентності кожною вчителя, наукової організації його прані;

– безперервне удосконалення професійних знань, вмінь, навичок на основі досягнень психолого-педагогічних наук, передовою педагогічного досвіду, світової та вітчизняної наукової і народної педагогіки;

– реалізація демократичних основ в управлінні методичною роботою;

– забезпечення цілеспрямованого методичного навчання всіх категорій учителів;

– здійснення диференційованого підходу до вибору форм і змісту навчання;

– розвиток професіоналізму вчителів району;

– впровадження інноваційних технологій у систему науково-методичного супроводу розвитку освітніх систем базових навчальних закладів та закладів, які мають статус експериментальних;

– науково-методичний супровід різних видів моніторингу якості дошкільної, загальної середньої га позашкільної освіти; науково-методичний супровід профільної школи;

– керівництво діяльністю районних методичних об'єднань, семінарів-практикумів, творчих об'єднань педагогів у дослідженні актуальних психолого-педагогічних проблем;

– впровадження Держстандарту, перехід на новий зміст та структуру освіти;

– координація діяльності шкільних методичних кабінетів, методичних об'єднань учителів-переметників;

– організація науково-методичної, дослідницької, експериментальної роботи;

– розробка регіонального змісту освіти, варіативної частини навчального плану, розповсюдження нових педагогічних технологій та прогресивного педагогічного досвіду;

– презентація педагогічних досягнень різних ланок освіти: дошкільної, середньої, позашкільної;

– розроблення структури управління методичною службою в районі.

Основними напрямами реалізації концептуальних засад, як вважала Тамара Дмитрівна Дем'янюк, є:

– наповнення процесу професійної підготовки вчителів, керівників шкіл національним змістом, зосередження уваги педагогів та учнів на вивченні історико-культурного розвитку українського народу, духовної і матеріальної культури нації та світового співтовариства;

– теоретико-методологічне та науково-методичне забезпечення вирішення проблем навчання, виховання і розвитку учнів та вчителів;

– впровадження інноваційних технологій навчання і виховання в практику діяльності педагогів;

– проведення науково-дослідної та експериментальної роботи з пріоритетних напрямів навчання, виховання, методичної роботи;

– особистісна орієнтація освітньої діяльності педагогів, зміст якої характеризується своєю духовно-гуманістичною, демократичною та фаховою спрямованістю;

– розробка та реалізація навчальних програм, посібників;

– впровадження в практичну роботу нових вітчизняних і зарубіжних педагогічних технологій;

– створення психологічної і соціологічної служб з числа вчителів та учнів; забезпечення діагностування та корекції педагогічного процесу, методичної роботи, психолого-педагогічного проектування взаємодії учнів і вчителів; створення системи роботи з обдарованими учнями, забезпечення умов для самореалізації;

– створення в школах комп'ютерно-діагностичних центрів «Довір'я», які здійснюють психокорекцію особистісних якостей учнів і вчителів, надають їм психолого-педагогічні консультації;

– удосконалення стилю відносин в системах «учень-вчитель», «вчитель-учень», «учень-учень», «вчитель-батьки», «вчитель-батьки-діти», забезпечення соціального захисту учнів та вчителів;

– оновлення змісту, форм і методів науково-теоретичної і методичної підготовки педагогічних працівників;

– реалізація цільової освітньої програми формування конкурентоспроможного вчителя в єдиному Європейському освітньому просторі;

– допомога у проведені циклу самодосліджень;

– діагностика рівня самооцінки;

– створення відповідної інфраструктури для наукової роботи вчителів та учнів;

– створення шкільних «Центрів духовної культури» з метою впровадження традиційно-християнської стратегії виховання, поліпшення морально-етичного, духовного розвитку учнів;

– проведення науково-дослідної роботи та впровадження інновацій в практичну діяльність педагогів «За здоровий спосіб життя», «Шлях до дитини через добро і милосердя»;

– пропаганда кращого передового педагогічного досвіду у засобах масової інформації.

Т. Д. Дем'янюк вважала, що у практичній діяльності доцільно використовувати традиційні та нестандартні форми впровадження нових методичних ідей: проблемні семінари, лекції, психологічні практикуми, інтерактивні форми роботи («мозковий штурм», методичний ринг, методичний фестиваль, творчий звіт, аналіз управлінських ситуацій,

навчально-рольові та ділові ігри), панорами передового педагогічного досвіду «Досвід кожного – багатство всіх», методичні виставки «Знайомтесь – досвід», круглий стіл «Мої педагогічні знахідки», практикувати теоретико-методологічні семінари, науково-практичні конференції, очно-заочні курси педагогічних працівників, цільові семінари, виставки педагогічних напрацювань, конкурси педагогічної майстерності тощо.

Результати експериментальної та науково-дослідної роботи (2008-2012 роки) комунальної науково-методичної установи «Березнівський районний методичний кабінет» Березнівської районної ради Рівненської області з проблеми узагальнено у навчально-методичному посібнику «Сучасна парадигма науково-методичної роботи в районі» (2014), який схвалений Комісією з інноваційної діяльності Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України і який у співавторстві (Л. С. Мельничук, Г. Р. Ковальчук) в останні дні життя писала сама Т. Д. Дем'янюк.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, Т. Д. Дем'янюк розробила й на базі окремих районів Рівненської області (Березнівський, Дубнівський, Корецький) практично запроваджувала сучасну парадигму науково-методичної роботи з педагогами, що сприяло оновленню та істотному підвищенню рівня готовності педагогічних працівників до інноваційної діяльності, творчого освоєння педагогічних нововведень.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в аналізі поглядів Т. Д. Дем'янюк щодо розробки й запровадження ефективних методів роботи, які впливають на розвиток професійної компетентності педагогів.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Принципи сучасної освіти [Текст] / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 4. – С. 5-27
2. Дем'янюк Т. Д. Інноваційні процеси розвитку методичної роботи в районі [Текст] : навч.-метод. посіб. / Т. Д. Дем'янюк, Г. Ф. Вознюк, Н. Л. Мельнікова ; Ін-т інновац. технологій і змісту освіти, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – Рівне : [Волинські обереги], 2010. – 179 с.
3. Дем'янюк Т. Д. Інноваційні технології підготовки конкурентоспроможного вчителя: Монографія. / Т. Д. Дем'янюк, Н. С. Савінова, Г. П. Кособуцька – Рівне: РДГУ, 2009. – 280 с.
4. Дем'янюк Т. Д. Сучасна парадигма науково-методичної роботи в районі: навч.-метод. посіб. / Т. Д. Дем'янюк, Л. С. Мельничук, Г. Р. Ковальчук – Рівне: Волинські обереги, 2014. – 216 с.
5. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К.: Райдуга, 1994. – 112 с.
6. Закон України «Про освіту» // Законодавство України про освіту: Зб. законів. – К.: Парламент. вид-во. 2002. – 144 с.

7. Інноваційні технології методичної роботи з педагогічними кадрами в умовах району [Текст] : навч.-метод. посібник / Т. Д. Дем'янюк [й ін.] ; Науково-методичний центр середньої освіти. – Рівне : Волинські обереги, 2005. – 251 с.
8. Кан-Калык В. А., Никандров Н. Д. Педагогическое творчество учителя / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М, 1987. – 159 с.
9. Кузьмина Н. В. Педагогическое мастерство учителя как фактор развития способностей учащихся: Вопросы психологии./ Н. В. Кузьмина – 1984. – № 1. – С. 20-26
10. Поташник М. М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: Пособие для учителя. / М. М. Поташник. – К., 1988. – С. 5-60.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Bekh I. D. Pryntsypy suchasnoi osvity [Tekst] [Pedagogy and Psychology] / I. D. Bekh // Pedahohika i psykholohiia. – 2005. – № 4. – S. 5-27 (in Ukrainian)
2. Demianiuk T. D. Innovatsiini protsesy rozvytku metodychnoi roboty v regioni [Tekst] : navch.-metod. posib. [Innovation Processes Development of Methodological Work in District] / T. D. Demianiuk, H. F. Vozniuk, N. L. Melnikova ; In-t innovats. tekhnolohii i zmistu osvity, Rivnen. derzh. humanit. un-t. – Rivne : [Volynski oberehy], 2010. – 179 s. (in Ukrainian)
3. Demianiuk T. D. Innovatsiini tekhnolohii pidhotovky konkurentospromozhnoho vchytelia: Monohrafiia. [Innovative Technologies of Training of Competitive Teachers: Monograph] / T. D. Demianiuk, N. S. Savinova, H. P. Kosobutska – Rivne: RDHU, 2009. – 280 s. (in Ukrainian)
4. Demianiuk T. D. Suchasna paradyhma naukovo-metodychnoi roboty v raioni: navch.-metod. posib. [Modern Paradigm of Scientific-methodical Work in Distric: textbook] / T. D. Demianiuk, L. S. Melnychuk, H. R. Kovalchuk. – Rivne: Volynski oberehy, 2014. – 216 s. (in Ukrainian)
5. Derzhavna natsionalna prohrama «Osvita» (Ukraina XXI stolittia) [The State National Program «Education» (Ukraine XXI century)]. – K.: Raiduha, 1994. – 112 s.(in Ukrainian)
6. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [The Law of Ukraine «On Education»] // Zakonodavstvo Ukrainy pro osvitu: Zb. zakoniv. – K.: Parlament. vyd-vo. 2002. – 144 s. (in Ukrainian)
7. Innovatsiini tekhnolohii metodychnoi roboty z pedahohichnymy kadramy v umovakh raionu [Innovative Technology of Methodical Work with Pedagogical Staff in the Conditions of Region] [Tekst] : navch.-metod. posibnyk / T. D. Demianiuk [i in..] ; Naukovo-metodychnyi tsentr serednoi osvity. – Rivne : Volynski oberehy, 2005. – 251 s.(in Ukrainian)
8. Kan-Kalyk V. A., Nikandrov N. D. Pedagogicheskoje tvorchestvo uchytelia [Pedagogical Creativity of a Teacher] / V. A. Kan-Kalyk, N. D. Nikandrov. – M, 1987. – 159 s. (in Russian)

9. Kuzmyna N.V. Pedahohycheskoe masterstvo uchytelia kak faktor razvitiya sposobnostei uchashchikhsia: Voprosy psikhologii. [Pedagogical Skill of the Teacher as a Factor of Development of Students' Abilities: Issues of psychology] / N. V. Kuzmina – 1984. – № 1. – S. 20-26. (in Russian)
10. Potashnyk M.M. Pedahohycheskoe tvorchestvo: problemy razvytyia y opyt: Posobye dlia uchytelia [Pedagogical Creative Work: Problems of Development and Experience] [Text] / M. M. Potashnyk – K., 1988. – S. 5-60. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье проанализированы взгляды Т. Д. Демянюк об организации научно-методической работы с педагогическими работниками в районе в контексте реформирования национальной системы образования; раскрыта специфика, содержание и формы инновационной деятельности учебно-методического центра, поиски нового, оригинального, нестандартного в системе подготовки и переподготовки педагогов, совершенствовании управленческой и методической деятельности, квалифицированного подбора и развития творческого потенциала педагогических работников.

Ключевые понятия: научно-методическая работа, конкурентоспособный педагог, образовательная парадигма, инновационная деятельность, традиционные и нестандартных формы работы.

Summary The paper deals with the problem of T. D. Demianiuk' views on the organization of scientifically-methodical work with teachers in the district in the context of reforming the national education system; the specifics, the content and form of innovative activities of the educational and methodical center, searching a new, original, innovative in the system of training and retraining of teachers, improvement of management and instructional activities, a qualified selection and development of creative potential of teachers are disclosed.

The requirements for the formation of a teachers of the XXI century are developed, namely competitive, with a high pedagogical professionalism, professional competence, pedagogical technology, pedagogical abilities and properties of humanistic directed individual. It is a teacher with deep pedagogical knowledge, development of scientific and pedagogical thinking, professional position; he is capable to multi-functional and creative teaching.

Key words: scientifically-methodical work, competitive teacher, educational paradigm, innovative activity, traditional and non-standard forms of work.

Стаття надійшла до редакції 08.05.2017

А. С. Дуброва

ЗАСТОСУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ, А САМЕ МЕТОДУ ПРОЕКТІВ У СИСТЕМІ ІНТЕНСИВНОГО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Анотація. У статті зазначено, що використання комп'ютерних технологій є одним із шляхів підвищення інтенсифікації процесу навчально-пізнавальної діяльності студентів на заняттях з іноземної мови. Зокрема, зауважено, що метод проектів передбачає визначену сукупність навчально-пізнавальних засобів та дій студентів. У проектній роботі студенти залучаються в створену педагогом пошукову навчально-пізнавальну діяльність.

Зроблено висновки про те, що аналіз теоретичних основ застосування комп'ютерних технологій у системі інтенсивного навчання іноземних мов показує, що чітко прослідковується ефективність формування інформативної компетенції студентів у вивченні іноземних мов у ВНЗ.

Ключові слова: комп'ютерні технології, інтенсифікація, навчально-пізнавальна діяльність, метод проектів, пошукова діяльність.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку освіти в Україні характеризується відходом від загальної уніфікації і стандартизації педагогічного навчального процесу. Сьогодні відбувається інтенсивне переосмислення цінностей, пошук нового в теорії та практиці навчання і виховання. Впровадження інноваційних процесів передбачає аналіз та оцінку введених викладачами сучасніших методик, створення умов для їх успішної розробки і застосування.

Надзвичайно швидкий розвиток інформаційних технологій, розвиток Інтернету з його зростаючим впливом на всі сторони діяльності суспільства відкрив нові перспективи у сфері освіти. У світі існує тенденція злиття освітніх та інформаційних технологій і формування на цій основі нових засобів навчання іноземної мови, заснованих на Інтернет-технологіях.

Не можна не погодитися, що ефективність навчання безпосередньо залежить від ступеня наближення процесу передачі знань, формування умінь та навичок відповідно до реальних умов їх практичного застосування. Дане положення загальновизнане психологами й дидактами та втілюється в навчанні іноземних мов у комунікативній спрямованості, згідно з якою іншомовна мовленнєва діяльність розглядається не тільки як мета, але і як засіб навчання.

Зрештою, використання комп'ютера не єдине, що сприяє ефективності його використання при формуванні комунікативного ядра. Існує можливість використовувати комп'ютер і як ефективний засіб активізації мнемічних можливостей шляхом сугестивного впливу на

© Дуброва А. С., 2017

нервові структури мозку. Цей вплив здійснюється завдяки комп'ютерному моделюванню комунікативної ситуації як засобу формування комунікативного ядра у свідомості тих, кого навчають.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. У педагогічних, філософських та психологічних джерелах широко висвітлюються сучасні аспекти вдосконалення системи навчання у вищих навчальних закладах. Великий внесок у формування нового підходу до дидактичного процесу спостерігаємо у наукових працях Ю. К. Бабанського та В. П. Безпалька. Розробкою і впровадженням нових інформаційних технологій у навчальний процес активно займалися такі дослідники, як Н. В. Маркус, Е. Л. Носенко. На думку Е. Л. Носенка, комп'ютери настільки стрімко увійшли в процес навчання іноземної мови, витіснивши традиційні методики, що «змусили викладачів вирішувати проблеми, про які ще декілька десятків років жоден лінгвіст навіть не підозрював» [1].

Широкого впровадження набули ідеї інтенсивного навчання іноземних мов «методом активізації резервних можливостей особистості» (Г. О. Китайгородська, С. Ю. Ніколаєва).

Дослідженнями у царині застосування інформаційних технологій на заняттях у вищій школі займається низка вітчизняних і зарубіжних науковців. Але все ж ця проблема ще не достатньо вивчена на сьогодні.

Мета статті: дослідити особливості застосування комп'ютерних технологій у системі інтенсивного навчання іноземних мов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання технічних засобів навчання є одним із шляхів підвищення інтенсифікації процесу навчально-пізнавальної діяльності. Як доводить практика, комп'ютери сприяють індивідуалізації навчання й активізації пізнавальної діяльності студентів, дозволяють їм обирати оптимальну швидкість засвоєння матеріалу. До переваг комп'ютерного навчання О. М. Кузнєцова [2] відносить такі, що, по-перше, при комп'ютерному навчанні засвоюється набагато більше матеріалу, ніж при традиційному; по-друге, комп'ютер дозволяє показати свої реальні знання студентам, які з певних причин психологічного характеру не можуть показати свої реальні знання під час традиційних аудиторних занять; по-третє, комп'ютерний контроль знань студентів дозволяє більш об'єктивно оцінити знання студентів і значно заощадити час викладача, оскільки під час такого контролю одночасно перевіряються знання усіх студентів. І, зрештою, комп'ютер накопичує статистичну інформацію, яка дозволяє викладачу судити про якість знань студентів. Зазвичай на заняттях з іноземної мови комп'ютер використовується для проведення навчальних презентацій, дистанційного навчання, пошуку потрібної інформації у мережі Інтернет, контролю знань студентів за допомогою комп'ютерних тестів. У процесі інтенсивного навчання іноземних мов використовується широкий спектр прийомів і методів. Вартий нашої уваги метод проектів. Серед сучасних освітніх методів він максимально наближає до реальних умов спілкування з представниками іншомовної культури. Метод

проектів можна розглядати як сукупність різноманітних прийомів, операцій, спрямованих на досягнення дидактичної мети через детальну розробку певної проблеми, яка повинна завершитися реальним, практичним результатом, оформлений у той чи інший спосіб. Метод проектів завжди спрямовується на індивідуальну або групову самостійну роботу студентів, яку вони виконують упродовж певного періоду часу. У проектній методиці завжди передбачається розв'язання конкретної проблемної ситуації, що, з одного боку, вимагає застосування комплексної сукупності методів і засобів навчання, а з іншого, – узагальнення знань, умінь та навичок із різних галузей науки і техніки [3]. Як зазначає М. Г. Ступак [4], застосування проектного навчання є необхідним і доцільним із таких причин:

1) навчальний процес вбудовується в логіку діяльності, що має особистісну значущість для студента й підвищує його мотивацію (особистісно-орієнтований підхід до навчання);

2) комплексний підхід до розробки навчальних проектів сприяє збалансованому фізичному й розумовому розвитку студента (розвивальне навчання);

3) глибоке, осмислене засвоєння базових знань забезпечується завдяки їх універсальному застосуванню в різних ситуаціях, передбачених роботою над проектом (фундаменталізація навчання);

4) проект сприяє розвитку творчого потенціалу студентів (гуманізація навчання);

5) залучення до роботи над проектами студентів із недостатнім рівнем знань позитивно впливає на їх розвиток і ставлення до навчання (мотивація навчання).

Проектна діяльність найбільш ефективна, якщо її поєднати з програмним матеріалом елементарного посібника. Таке поєднання значною мірою розширює та поглиблює знання студентів. Учасники роботи над проектом зайняті дослідженням, пошуком необхідної інформації її обговоренням між собою. І, головне, мова тут виступає у своїй прямій функції – засобу формування і формулювання думок. Це і є справжнім навчальним середовищем, зануренням не тільки в досліджувану проблему, але й у саму іншомовну діяльність, культуру. У процесі роботи над проектом задіяні різноманітні можливості і ресурси Інтернету. Пошук потрібної інформації приводить у віртуальні бібліотеки, бази даних. Необхідність живого спілкування з реальними партнерами звертає увагу учасників на можливості чат-технологій, електронної пошти, відеоконференцій. За допомогою Інтернет ресурсів добре розвивається писемне мовлення студентів. Вони можуть спілкуватися між собою та викладачем через листи. Це добра практика удосконалення мови завдяки процесу формування думки на задану тему та грамотного викладу її в письмовій формі.

Закордонні спеціалісти з методики викладання іноземної мови Т. Блур та М. Дж. Сент-Джон виокремлюють три види проектів:

1) груповий проект, у якому дослідження проводиться усією групою, а кожний студент вивчає певний аспект обраної проблеми;

2) міні-дослідження, яке складається з проведення індивідуального соціологічного опитування з використанням анкетування та інтерв'ю;

3) проект на засадах роботи з літературою, який передбачає вибіркове читання з теми, що цікавить студента та підходить до індивідуальної роботи [5].

У процесі вивчення іноземної мови можна виокремити три основні підходи щодо використання методу проектів:

- використання методу як однієї з форм позааудиторної роботи;
- альтернативний засіб організації навчального курсу;
- інтеграція у традиційну систему навчання мови [6].

Можна зазначити, що проектні технології розвивають у студентів пошуково-дослідницькі, технологічні й інформаційні компетенції, формують креативність, стимулюють інтелектуальну активність, розвивають комунікативні вміння, допомагають формувати міжпредметні зв'язки, вчать використовувати інформаційно-телекомукаційні технології під час вивчення іноземної мови, допомагають оволодіти навичками роботи в групі та формують соціальну мобільність. Усі ці фактори підвищують мотивацію студентів, тому що вивчення мови стає не ціллю, а засобом створення кінцевого продукту діяльності.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Аналіз теоретичних основ застосування комп'ютерних технологій, зокрема методу проектів у системі інтенсивного навчання іноземних мов і результатів його застосування на практиці показує, що ефективність формування інформатичної компетентності прослідковується на кількох рівнях: когнітивному (набуття нових знань), емоційному (переживання з приводу труднощів у процесі роботи над проектом), поведінковому (набуття нових прийомів і навичок), особистісному (корекція ставлення до себе інших людей).

Метод проектів активізує навчальний процес, посилює його практичну орієнтацію, допомагає перебороти деструктивні форми поведінки студентів, найбільшою мірою сприяє опануванню ними інформаційних технологій, оптимально формує теоретичні, практичні та психологічні види підготовленості до професійної діяльності. Проте варто пам'ятати, що навчальні проекти можуть бути ефективними тільки в контексті загальної концепції навчання і виховання, передбачають обґрунтоване поєднання різноманітних методів, форм і засобів навчання. Проведення навчального курсу або його фрагмента засобами проектної технології потребує високої кваліфікації викладача, оскільки для кожного проекту необхідно самостійно та ретельно обрати мовленнєвий матеріал та розробити ефективну систему завдань та вправ.

Подальшого дослідження вимагає питання визначальної ролі особистості викладача в організації і керуванні навчальним процесом, його завдання і функції. Також не менш важливим є питання ефективного

використання методу проектів у процесі вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах освіти. при цьому важливо, щоб проекти були орієнтовані не лише на зовнішній наочний результат, але й дійсно реалізовували основні принципи методу проектів та органічно вирішували завдання навчального та творчого характеру.

Список використаних джерел:

1. Носенко Є. Л. Використання ІТ в освіті / Є. Л. Носенко // Освіта. – 2001. – № 7. – С.16-18.
2. Кузнєцова О.М. Використання комп'ютерних технологій на заняттях з іноземної мови [Електронний ресурс] / О.М. Кузнєцова // Режим доступу: http://www.rusnauka.com/30_NIEK_2011/Pedagogica/5_96146. doc.htm
3. Полат Є. С. Метод проектов на уроках иностранного языка/ Е. С. Полат // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 2-3.
4. Ступак М. Г. Переваги застосування методу проектів у процесі вивчення іноземної мови [Електронний ресурс] / М. Г. Ступак // Режим доступу: http://intkonf.org/stupak-mg-perevagi-zastosuvannya-metodu-proektiv-u-protsesi-vivchennya-inozemnoyi-movi
5. Bloor M. and St. John M.J. Project writing. The marriage of process and product. ELT Documents, 1988.
6. Розумна Т. С. Активізація пізнавальної діяльності студентів засобами проектної технології на заняттях з іноземної мови у ВНЗ./ Т. С. Розумна // Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. – 2015. – № 2 (10) – С. 275-279.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Nosenko Ye. L. Vykorystannia IT v osviti [The Use of IT in Education] / Ye. L. Nosenko // Osvita. – 2001. – № 7. – S. 16-18. (in Ukrainian)
2. Kuznietsova O.M. Vykorystannia kompiuternykh tekhnolohii na zaniattiakh z inozemnoi movy [The Use of Computer Technology at Foreign Language Classes] [Elektronnyi resurs] / O.M. Kuznietsova // Rezhym dostupu: http://www.rusnauka.com/ 30_NIEK_2011/Pedagogica/5_96146.doc.htm (in Ukrainian)
3. Polat Ye.S. Metod proektov na urokakh inostrannogo yazyka [Projects Method at Foreign Language classes] / E.S. Polat // Inostrannyje yazyky v shkole. – 2000. – № 2-3. (in Russian)
4. Stupak M.H. Perevahy zastosuvannia metodu proektiv u protsesi vyvchennia inozemnoi movy [The Advantages of Using Project Method in the Process of Foreign Language Learning] [Elektronnyj resurs] / M.H. Stupak // Rezhym dostupu: http://intkonf.org/stupak-mg-perevagi-zastosuvannya-metodu-proektiv-u-protsesi-vivchennya-inozemnoyi-movi (in Ukrainian)
5. Bloor M. and St. John M.J. Project Writing. The Marriage of Process and Product. ELT Documents, 1988 (in English).

6. Rozumna T.S. Aktyvizatsiia piznavalnoi diialnosti studentiv zasobamy proektnoi tekhnolohii na zaniattiakh z inozemnoi movy u VNZ. [Activation of Cognitive Activity of Students by Means of Project Technology at the Foreign Language Classes in High School] / T.S. Rozumna // Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu im. Alfreda Nobelia. – 2015. – № 2 (10). – S. 275-279 (in Ukrainian)

Аннотация. В статье указано, что использование компьютерных технологий является одним из путей повышения интенсификации процесса учебно-познавательной деятельности студентов на занятиях по иностранному языку. В частности заметим, что метод проектов предполагает определенную совокупность учебно-познавательных средств и действий студентов. В проектной работе студенты привлекаются в созданную педагогом поисковую учебно-познавательную деятельность.

Сделаны выводы о том, что анализ теоретических основ применения компьютерных технологий в системе интенсивного обучения иностранных языков показывает, что четко прослеживается эффективность формирования информативной компетенции студентов в изучении иностранных языков в вузе.

Ключевые слова: компьютерные технологии, интенсификация, учебно-познавательная деятельность, метод проектов, поисковая деятельность

Summary. The paper pointed out that the use of computer technology is one of the ways to increase the intensification of the process of educational-cognitive activity of students at foreign languages classes. The project method involves a specific set of educational tools and students. Project method activates the educational process, enhances its practical orientation, helping to overcome the destructive behaviors of students, to the greatest extent contributes to the development of the information technologies, optimally forms the theoretical, practical and psychological types of preparedness for professional activities. In the project work the students are involved in the teacher search cognitive activity.

It is concluded that the analysis of theoretical foundations of computer application technology in the system of intensive learning foreign languages shows that evident efficiency of formation of information competence of students in learning foreign languages in high schools.

Key words: computer technologies, intensification, educational and cognitive activity, project method, search activity.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2017

О. П. Осипчук

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗУМІННЯ Й УСВІДОМЛЕННЯ МОРАЛЬНИХ НОРМ ТА ВИМОГ УЧНЯМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті здійснено аналіз дослідження проблеми моральної поведінки молодших школярів. Висвітлено основні підходи до розуміння й усвідомлення моральних норм та вимог учнями молодшого шкільного віку. Розкрито сутність уявлень молодших школярів про власну поведінку через вчинок та проаналізовано прагнення дитини діяти згідно з моральними вимогами дорослих.

У статті з'ясовано, що ставлення школярів до моральних норм та вимог залежить від багатьох особливостей внутрішнього світу дитини: які мотиви поведінки діють реально, як складається спрямованість її особистості, наскільки вона в змозі бачити моральну сторону взаємовідносин і вчинків людей, які моральні переживання наявні в її досвіді.

Ключові слова: молодший шкільний вік, моральний вчинок, моральний розвиток, моральні дії, моральні норми, мотив, усвідомлення.

Постановка проблеми. У кожний період розвитку суспільства завдання виховання у школярів моральної поведінки завжди виявляється все важчим: змінюються умови життя і внутрішній світ людини. Особливо чутлива до цих змін дитяча психіка. Через те, що діти найбільш схильні до сприйняття і засвоєння нової інформації, до певного нехтування традиціями, до критичності щодо існуючих соціальних норм та цінностей і їх носіїв – дорослих, виховання моральної поведінки передбачає процес розуміння молодшими школярами моральних норм та вимог, на основі яких відбувається оволодіння етичними нормами і формуються власні особистісні регулятори поведінки. У той же час, без відповідного ставлення до вимог інших не може формуватися соціальний за генезисом внутрішній досвід поведінки, необхідний для протидії небажаним і часто непередбачуваним зовнішнім впливам, оволодіння суб'єктом своєю реальною поведінкою.

Різний рівень морального розвитку, ставлення до нормативних приписів визначає активність суб'єкта щодо способів засвоєння і реалізації моральної норми. Важливим проявом активної позиції особистості є здатність здійснювати вольові зусилля, робити вибір, приймати рішення і реалізовувати його в житті. Усі ці дії – свідчення моральної саморегуляції, яку засвоює школяр у процесі морального розвитку. Ступінь моральної саморегуляції є одним із показників високого рівня морального розвитку особистості. Формування особистих моральних цінностей здійснюється під впливом багатьох факторів. Які обставини не впливали б на пізнання та відбір моральних цінностей, для засвоєння в особистісному досвіді перш

© Осипчук О. П., 2017

за все необхідна особистісна установка стосовно моральної цінності. Відповідно, моральним можна вважати той вчинок, який ґрунтується на свідомому ставленні до норми і передбачає вибір рішення на основі особистої відповідальності за себе та інших.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Досліджувана проблема знайшла відображення у ряді наукових праць. Зокрема з таких проблем: морально-етичне виховання молодших школярів (А. Богуш, А. Каніщенко, В. Мацулевич, Н. Смовська, К. Щербакова); виховання культури поведінки учнів (В. Білоусова, Н. Богданова, Т. Говорун, Н. Кисельова та ін.); сучасні наукові положення про моральний розвиток у молодшому шкільному віці (І. Д. Бех, Л. І. Божович, М. Й. Боришевський, Д. Б. Ельконін, Е. Еріксон, В. С. Мухіна).

Мораль як специфічна форма регуляції взаємин та поведінки відповідно до пануючої в суспільстві системи цінностей конкретизується в низці принципів, регулює поведінку людини в усіх сферах суспільного буття (Р. В. Павелків, С. Ф. Анісімов, О. Г. Дробницький, І. С. Булах, О. І. Титаренко та ін.). Принципи моралі мають соціально загальне значення й поширюються на всіх людей. Трансформація узагальнених принципів моралі конкретній людині у відповідній сфері суспільного буття відбувається у формі моральних норм та вимог.

Мета статті – здійснити теоретичне вивчення особливостей розуміння й усвідомлення моральних норм та вимог учнями молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під моральною вимогою ми розуміємо засіб трансляції норм і принципів поведінки та моралі, виражених в особистісних стосунках, що реалізуються в спілкуванні. Моральна вимога, з одного боку, викликає, стимулює або гальмує певну діяльність вихованців і прояв у них конкретних моральних якостей, а з іншого – сприяє формуванню у вихованців певних ділових і моральних якостей. Тобто головне покликання моральної вимоги – це зміна або формування мотиваційного ставлення вихованця до відповідної норми моралі, вираженої в її змісті [5].

Виходячи з визначення моральної вимоги, виокремимо головні її функції:

1) інформуюча – трансляція суб’єктові впливу через моральну вимогу певної моральної інформації, досі ще йому не відомої;

2) орієнтувальна – розкриття вихованцеві значущості та сфери використання моральних норм і правил;

3) стимулююча – спонукання вихованця до здійснення певних поведінкових дій стосовно змісту самої вимоги;

4) гальмівна – утримання вихованця від певного прояву поведінки;

5) коригувальна – спонукання вихованця до часткової зміни здійснюваної моральної поведінкової дії.

Усі ці функції діють одночасно, але в тому чи іншому випадку кожна з них може відігравати провідну роль. В одних випадках деякі

функції (інформуюча, орієнтувальна) більше спрямовані на формування моральної свідомості, інші (стимулююча, гальмівна, коригувальна) – на виховання моральної поведінки.

Трансляція моральної вимоги суб'єктові виховання може здійснюватися у двох головних формах: вербальній (оформленій за участю мови) та невербальній (оформленій без участі мови, а лише за допомоги малюнків, фотографій, жестів, міміки, пантоміміки тощо).

За способом трансляції вербальна моральна вимога може здійснюватися:

- безпосередньо, тобто без участі будь-яких посередників, тому вона повідомляється вихованцеві, від якого вихователь домагається відповідної діяльності, негайно;

- опосередковано, тобто вербальна моральна вимога впливає на вихованця через певний час від моменту її повідомлення та через систему посередників (дитячий колектив, плакат, аркуш тощо).

Вимоги моралі ставляться до особистості таким чином, що виконання їх, за логікою моралі, неможливе без зацікавленості в них самої особистості, без свідомого бажання дотримуватися їх. Внутрішній сенс моралі полягає в тому, що особистість повинна не просто знати моральні вимоги та формально дотримуватися них, а й усвідомити, тобто зрозуміти й відчути об'єктивну необхідність та особистісний сенс цих моральних вимог і прийняти їх як свої власні. За відсутності цієї умови, навіть коли суб'єкт дотримується того, що зовнішньо вимагається моральною вимогою, його дії хоча й мають моральне значення та морально оцінюються, але не стають специфічно моральними [7].

О. М. Леонтьєв свого часу підкреслював різницю між «словесним знанням» та «усвідомленням». На його думку, при формуванні особистісного сенсу об'єктивних значень йдеться саме про усвідомлення, тобто про те, який смисл вкладає сам індивід у певне явище, а не про знання ним цього явища. Істотною особливістю моральної регуляції стає єдність об'єктивного значення та особистісного сенсу моральних вимог. Таким чином, адекватною формою усвідомлення моралі, її головних принципів є осмислення моральних вимог, оскільки саме вимоги моралі є посередником міх мораллю взагалі та особистістю конкретно [3].

Р. В. Павелків, І. Д. Бех, І. В. Гордяскіна вважають, що поняття «усвідомлення» слід розглядати не як певну ієрархію рівнів усвідомлення особистістю своєї поведінки, а як процедуру «доведення до свідомості» певного змісту моральної вимоги. Тобто усвідомлення моральної вимоги означає те, що її зміст набув для людини особистісного сенсу, став інтеріоризованим продуктом мислительної діяльності, який характеризується дієвістю в мотиваційній площині. Процес усвідомлення, соціальний за своєю природою, завжди здійснюється суб'єктом індивідуально: усвідомити щось за когось неможливо. Можна лише допомогти індивідові усвідомити певну моральну вимогу – це і є головним завданням виховання, яке ми розуміємо як керування процесом розвитку

особистості. Моральне виховання зводиться до того, щоб соціально необхідні вимоги суспільства педагоги перетворювали на внутрішні стимули особистості кожної дитини, такі, як обов'язок, честь, совість, гідність тощо [1; 2; 5].

Проблема моральної поведінки школярів широко вивчається в рамках теорії соціального навчання, яке враховує залежність поведінки як від когнітивних чинників, так і від чинників середовища. Поведінка, що детермінується навколишнім середовищем є ситуативною, побудованою за схемою «стимул – реакція». Залежність же поведінки індивіда від когнітивних чинників фіксує лише момент спонтанного усвідомлення суб'єктом моральних вимог, причому не враховується його рівень. Дотримання моральних норм і вимог при цьому розглядається як доконаний факт. Внутрішній механізм свідомого присвоєння суб'єктом моральних норм за такого підходу залишається нерозкритим. Моральний розвиток особистості відбувається як процес інтеріоризації зовнішніх вимог і перетворення їх на внутрішній регулятор поведінки. Моральне ставлення, трансформуючись у суб'єктивне, особистісно значуще ставлення, включає в себе розуміння морального сенсу, яке в свідомості суб'єкта набуло характеру цінності.

Процес оволодіння молодшими школярами моральними вимогами відбувається в тісному зв'язку з формуванням механізмів саморегуляції та керування власною поведінкою. Головна складність виховного процесу полягає в тому, що моральні вимоги, поставлені вихователем перед вихованцем, часто не набувають для нього особистісної значущості. Він їх лише розуміє, але емоційно не переживає, отже вони не можуть бути для нього спонуками до відповідних вчинків. Тому завдання вихователя полягає в створенні таких умов, за яких моральні вимоги перетворилися б на внутрішні регулятори поведінки вихованця.

І. Д. Бех вважає, що висунення до особистості моральної вимоги з метою її усвідомлення постає як створення ситуації, яка визначає поведінку людини, через актуалізацію емоційного переживання. Емоційно насичений перцептивний образ моральної вимоги стає джерелом рефлективного процесу, який спонукає вихованця до внутрішньої діяльності з усвідомлення самої вимоги та здійснення вчинку [1]. Емоційне переживання, його сила та модальність перебувають у тісній залежності від того, як розуміється та чи та ситуація (тобто від особистісного сенсу розуміння певної ситуації). Сила емоційного переживання істотно залежить і від процесу уявлення, який розгортається в свідомості вихованця під впливом ззовні заданої інформації морального змісту. Уява значно впливає на переживання знань, на утворення інтелектуально-емоційних зв'язків. Емоційне переживання змісту моральної вимоги тісно пов'язане з вольовою сферою особистості. Адже саме емоційно-вольовий компонент моральної самосвідомості є пусковим механізмом у перетворенні морального наміру на конкретний вчинок молодшого школяра. Головним для

довільності є те, щоб уся система внутрішніх переживань усвідомлювалася в системі понять і відбувалося вольове оволодіння афективним життям. Тільки в понятті й через поняття людина набуває свідомого ставлення до навколишньої дійсності та до самої себе.

У дітей молодшого шкільного віку формування їх особистості відбувається завдяки запам'ятовуванню і засвоєнню моральних норм поведінки (дозволи, заборони). У силу прояву задатків абстрагування, основ порівняльного мислення і в поведінковому плані у дитини відбувається аналогічне, хоча і детальне засвоєння: «можна – не можна», «покарають –дозволять». Це відбувається тоді, коли у дорослих є чітка система дозволів і заборон. Але при цьому логічна суть цих дій («чому саме так повинно бути?») ще не повністю зрозуміла для дитини [6].

В. С. Мухіна переконана, що розвинутий молодший школяр знає доступні для його розуміння норми поведінки. Ці знання засвоюються в практиці спілкування з дорослими, однолітками. Дитина знає обов'язки і розуміє їх значення, вона може пояснити для чого, чому і навіщо потрібно поводити себе певним чином. Знання норм поведінки саме по собі ще не забезпечує морального розвитку особистості. У дитини під час практики спілкування повинні сформуватися звички правильної поведінки. У звичці представлена спонукальна сила, що переживається емоційно: коли дитина діє, порушуючи звичну форму поведінки, у неї виникає почуття тривоги, відчуття дискомфорту. Сформовані звички забезпечують ту поведінку, яку ми і називаємо добрим вихованням.

Знання норм і звичок поведінки не може існувати саме по собі. У процесі виховання у дитини виробляється емоційне ставлення до моральних норм. У повсякденному житті дитина реагує на будь-які прояви дій дорослих, однолітків, а тому важливо щоб у неї склалось правильне відношення до поганих вчинків. Молодший школяр може бути ввічливим і при цьому отримувати задоволення від своєї поведінки, але ця поведінка може мати свою багатозначну мотивацію. В одному випадку він може діяти за покликом серця, в іншому – за обов'язком, а в третьому – грає на публіку. У той же час ввічливі форми поведінки дитина може використовувати як ключ до вирішення своїх ситуативних проблем, як «чарівне слово», яке відкриває шлях до багатьох принад життя. У молодшому шкільному віці дитина в дійсності може бути орієнтована на сам вчинок. Саме тоді, коли у моральному вчинку дитина черпає для себе задоволення, її моральний розвиток йде правильним шляхом. Таким чином, під ввічливістю дитини слід розгледіти мотиви цієї ввічливості і будувати відносини в залежності від якостей мотивів.

Постійне осмислення школярем своїх вчинків і дій з погляду особистого задоволення, вигоди або шкоди може призвести до того, що у нього не виховуються моральні почуття. Тому з урахуванням цієї особливості виховні дії дорослих повинні передбачати формування самоцінності суспільно значущих способів поведінки і діяльності.

Розсудливе і афективне ставлення до правил, моральних норм розвивається у дитини через емоційно-оціночне відношення до неї з боку дорослого. Саме дорослий допомагає дитині обміркувати раціональність і необхідність відповідної поведінки, вчинку і своїм афективним відношенням до дитини у даний момент санкціонує певний тип її поведінки. Молодші школярі легше усвідомлюють вчинки та їх мотиви в інших людей, ніж свої власні. Тому вичленення мотиву вчинку, роз'яснення дитині його сутності і правильності в різних типових ситуаціях є спеціальним завданням дорослих. Навчаючись бачити добре у вчинках інших, дитина потроху навчиться розуміти й усвідомлювати мотив, яким вона керувалася під час здійснення хорошої справи.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Період молодшого шкільного віку характеризується тим, що моральні засади засвоюються і стають регуляторами поведінки та діяльності дитини, коли вона наслідує відповідні дії дорослих, коли їй дається повна інформація про ту чи іншу моральну норму. Згодом поняття «добра» і «зла» формуються у дитини як певний спосіб її реальних стосунків із людською спільнотою. Такий спосіб опанування дитиною моральними приписами природний, і він не може бути відкинутий. Та все ж слід зважати на те, що справжня людська мораль не може бути сформована за допомогою лише наслідування чи навіювання, адже за такого способу підростаюча особистість не виявляє справжньої активності, а тим більше самостійності. Через активність самої людини здійснюється взаємне опосередкування природного і соціального, їх взаємодія, що виявляється через активну діяльність у відповідь на зовнішні й внутрішні фактори. Тому важливо створити такі умови, за яких становлення моральної свідомості та самосвідомості буде здійснюватися через активну морально-естетичну діяльність школярів. А ефективнішим у становленні моральності молодшого школяра буде підхід, за якого наголос робитиметься на більш ранньому розвитку в дитини моральної самосвідомості, що передбачає орієнтацію на природну творчість школяра, на максимальне усвідомлення тих моральних вимог, що їх постійно ставить перед ним життя.

Перспективним напрямком роботи є вивчення основ ефективного морального виховання у молодших школярів як психолого-педагогічної проблеми.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Моральність особистості у психологічному ракурсі / Іван Дмитрович Бех // Філософ. і соціолог. думка. – 1994. – № 3, 4. – С. 172-184.
2. Гордяскина И. В. Моральный выбор. Феномен сознания и поведения: дисс. ... канд. философ. наук : 09.00.05 / Ирина Викторовна Гордяскина ; Мордовский государственный університет им. Н. П. Огарева. – Саранск, 2001. – 150 с.

3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А. Н. Леонтьев – М. : Политиздат, 1975 – 303 с.
4. Мухина В. С. Феноменология развития и бытия личности / В. С. Мухина – М. : Московск. психолого-соц. инст. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 1999. – 640 с.
5. Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці : монографія / Роман Володимирович Павелків. – Рівне : Волинські обереги, 2004. – 248 с.
6. Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис : монографія / під ред. Р. В. Павелківа, Н. В. Корчакової. – Рівне : Волинські обереги, 2009. – 368 с.
7. Чепиков В. Т. Воспитание нравственных качеств младших школьников: учеб.-метод. пособие / В. Т. Чепиков. – Гродно : ГрГУ, 2001. – 189 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Beh I. D. Moralnist osobystosti u psyholohichnomu rakursi [The Mmorality of the Personality in Psychological Perspective] / Ivan Dmytrovych Beh // Filosof. i socioloh. dumka. – 1994. – № 3, 4. – S. 172-184/ (in Ukrainian)
2. Gordjaskina I. V. Moral'nyj vybor. Fenomen soznanija i povedenija: diss. ... kand. filosof. Nauk : 09.00.05 [The Moral Choice. The phenomenon of Consciousness and Behavior: dis… kand. philosoph. sciences : 09.00.05] / Irina Viktorovna Gordjaskina ; Mordovskij gosudarstvennyj universitet im. N. P. Ogareva. – Saransk, 2001. – 150 s. (in Russian)
3. Leont'ev A. N. Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost' [Activity. Consciousness. Personality] / A. N. Leont'ev – M.: Politizdat, 1975 – 303 s. (in Russian)
4. Muhina V. S. Fenomenologija razvitija i bytija lichnosti [The Phenomenology of Development and Being a Person] / V. S. Muhina – M.: Moskovsk. psihologo-soc. inst. – Voronezh: NPO «MODJeK», 1999. – 640 s. (in Russian)
5. Pavelkiv R. V. Rozvytok moralnoi svidomosti ta samosvidomosti u dytiachomu vitsi : monografia [The Development of Moral Consciousness and Self-consciousness in Children : Monograph] / Roman Volodymyrovych Pavelkiv. – Rivne: Volynski oberegy, 2004. – 248 c. (in Ukrainian)
6. Fenomenolohiia moralnoho rozvytku osobystosti: determinatsiia, mehanizmy, genezys : monografia [The Phenomenology of Moral Development of a Person: Determination, Mechanism, Genesis : Monograph] / pid red. R. V. Pavelkiva, N. V. Korchakovoi. – Rivne : Volynski oberegy, 2009. – 368 s. (in Ukrainian)
7. Chepikov V. T. Vospitanije nravstvennyh kachestv mladsyh shkol'nikov: ucheb.-metod. Posobije [Education of Moral Qualities of Younger Students] / V. T. Chepikov. – Grodno: GrGU, 2001. – 189 s. (in Russian)

Аннотация. В статье осуществлен анализ исследования проблемы нравственного поведения младших школьников. Освещены основные подходы к пониманию и осознанию нравственных норм и требований

учащимися младшего школьного возраста. Раскрыта сущность представлений младших школьников о собственном поведении за поступок и проанализированы стремление ребенка действовать согласно моральных требований взрослых.

В статье установлено, что отношение школьников к нравственным нормам и требованиям зависит от многих особенностей внутреннего мира ребенка: какие мотивы поведения действуют реально, как складывается направленность его личности, насколько он в состоянии видеть нравственную сторону взаимоотношений и поступков людей, какие моральные переживания имеются в его опыте.

Ключевые слова: младший школьный возраст, нравственный поступок, нравственное развитие, нравственные действия, нравственные нормы, мотив, осознания.

Summary. The paper deals with the analysis the problems of moral behavior of junior pupils. The main approaches to the understanding and awareness of moral norms and requirements of pupils of primary school age are defined. The essence of the views of junior pupils about their own behavior through the act is defined; the tendencies of a child to act according to the moral requirements o f adults are analyzed.

In is clarified in the article that the attitude of pupils to the standards and requirements depends on many features of the internal world of the child: which motives are real, how the thrust of his personality develops, how she is able to see the moral side of the relationship and actions of people, what moral experiences available to its experience.

Key words: junior pupils, moral action, moral development, moral action, moral standards, motive, awareness.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2017

А. А. Тимощук

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ідей В. Сухомлинського щодо формування творчої особистості школяра та їх розвитку в педагогічній теорії та практиці сучасної школи. Проведено цілісний системно-структурний аналіз концепції формування творчої особистості школяра в педагогічній спадщині В. Сухомлинського; визначено суть поняття «творчість» як педагогічної категорії; висвітлено шляхи й засоби формування творчої особистості школяра (уроки мислення, дослідницька діяльність, технічна творчість, мистецтво, педагогічна творчість учителя). Виділено основні риси творчої особистості, розкрито і проаналізовано

© Тимощук А. А., 2017

провідні принципи та педагогічні умови формування творчої особистості школяра. Узагальнено досвід використання доробку вченого з проблеми формування творчої особистості школяра в практиці сучасних загальноосвітніх навчальних закладів.

Ключові слова: Василь Сухомлинський, творчість, творчі якості, формування творчої особистості школяра, шляхи й засоби формування творчої особистості школяра, педагогіка співробітництва, особистісно-орієнтоване виховання.

Постановка проблеми. Питання розвитку творчої особистості викликає гострий інтерес у всьому світі. Розв'язання її суттєве в зв'язку з тим, що головна умова прогресивного розвитку суспільства – людина, що здатна до творення. У сучасному світі необхідно від початку, з перших років життя людини, закладати основи розуміння світу як такого, що динамічно змінюється, в якому особистість перебуває в стані постійного творення цього світу і самого себе. Сьогодні в умовах величезних змін у соціальному, економічному та політичному житті України постала проблема радикальної перебудови у сфері освіти та виховання, мета якої – формувати конкурентно здібну, творчу особистість, яка спроможна до самовизначення, до самореалізації та самовдосконалення. Проголосивши людину найвищою цінністю, наша держава стала на шлях втілення гуманістичних ідей у педагогічну теорію і практику.

Тому навчання у сучасній школі має забезпечувати оптимальні передумови для самореалізації особистості школяра, розкриття усіх закладених у ній природних задатків, її здатності до свободи, відповідальності й творчості. Розвиток творчих здібностей має бути невід'ємною умовою змісту всіх навчальних предметів початкової школи, органічно доповнювати навчальний процес, щоб забезпечити єдність знань, умінь і навичок учнів та їхніх творчих можливостей.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. У 90-ті роки, коли почалася активна розбудова національної школи, педагоги відчули гостру потребу в інноваційних технологіях навчання. Щоб підняти освіту на якісно новий щабель розвитку, дослідники повертаються до педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського і знаходять раціональні зерна, які необхідні для організації навчально-виховного процесу в оновлюваній школі. Вражає діапазон ідей мудрого педагога, що стали джерельною базою для багатьох дисертаційних досліджень, з кожним роком у сухомлиністику приходять нові імена, ті, хто виріс як людина і науковець, завдячуючи Василю Олександровичу, і ті, хто лише починає це робити: М. Антонець, Т. Афанасьєва, І. Бех, М. Богуславський, Л. Бондар, М. Боришевський, Г. Волков, Г. Грінченко, О. Дзеверін, І. Зязюн, Н. Калініченко, В. Князюк, Є. Коваленко, О. Коваль, В. Кремень, В. Кузь, Г. Настасьєв, Н. Ничкало, В. Пермінова, Є. Родчанін, А. Розенберг, О. Савченко, П. Соколов, О. Сухомлинська, В. Хайруліна та ін. [3, с. 75].

Важливого значення в межах дослідження проблеми формування творчої особистості школяра набуває виявлення можливостей та ефективності впливу на цей процес учителя – вихователя, здатного активізувати інтерес і потребу учнів у власному творчому розвитку. Саме тому проблема підготовки вчителя до формування творчої особистості школяра в спадщині В. Сухомлинського набула актуальності в працях Л. Бондар, М. Боришевського, А. Луцюка, С. Сисоєвої, Є. Юр'євої та ін. [4, с. 10]. Лейтмотивом усіх досліджень звучить гуманістична суть педагогіки В. Сухомлинського, спрямованої на особистість. Розглядаються такі концептуальні засади його системи, як повага до особистості кожної дитини, визнання її унікальності, неповторності, створення умов для розкриття потенційних можливостей кожної дитини, гуманізація, індивідуалізація навчально-виховного процесу. Учені аналізують доцільність використання обґрунтованих В. Сухомлинським ідей та пропозицій у сучасній педагогічній теорії, ведуть пошук можливих шляхів їх застосування на практиці.

Мета статті – розкриття концептуальних засад формування творчої особистості школяра у педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лейтмотивом усіх досліджень звучить гуманістична суть педагогіки В. Сухомлинського, спрямованої на особистість. Розглядаються такі концептуальні засади його системи, як повага до особистості кожної дитини, визнання її унікальності, неповторності, створення умов для розкриття потенційних можливостей кожної дитини, гуманізація, індивідуалізація навчально-виховного процесу. Учені аналізують доцільність використання обґрунтованих В. Сухомлинським ідей та пропозицій у сучасній педагогічній теорії, ведуть пошук можливих шляхів їх застосування на практиці.

«У руках кожного педагога доля десятків, сотень людських життів. Доторкніться до серця, до душі вихованця дбайливою, люблячою рукою, відкрийте в ньому майстра – творця, і людина заграє своїм неповторним сяйвом, як починає сяяти коштовний камінь у руках ювеліра, що зумів розкрити за сірою, непривабливою зовнішністю чарівне сяйво … Вірте в талант і творчі сили кожного вихованця. Людина – неповторна!». «Потрібно дуже обережно користуватися оцінкою», – застерігав В. О. Сухомлинський. «Це означає ніколи не забувати, що ми маємо справу з дитячою, незміцнілою думкою. В однієї вона як стрімка річка, інша – тугодум. Не поспішайте ставити оцінку, не перетворюйте її в ідола. Не ставте взагалі у початкових класах «двійок» – це канчук і палиця. Не підрубуйте корінь бажання бути хорошим» [5, с. 93].

У 1–2 класах початкової школи є правило: до того часу, поки дитина не навчилася задовільно виконувати ту чи іншу роботу, їй не ставлять ніякої оцінки. Ти ще попрацюй, кажуть їй, адже ти можеш… І дитина, яку підганяє бажання бути хорошою, напружує всі свої сили, щоб виконати завдання… «Поняття «успіхи в навчанні» – річ відносна: в одного показником успіхів є «п'ятірки», для іншого й «трійка» велике

досягнення. Уміння правильно визначити, на що здатний кожен учень у даний момент, як розвивати його розумові здібності в подальшому, – це надзвичайно важлива складова частина педагогічної мудрості» – пише педагог [5, с. 94].

Дуже важливим компонентом проектування творчої особистості В. О. Сухомлинський вважав «педагогічну характеристику учня», яку вимагав готувати від кожного класного керівника. Педагогічні характеристики молодших школярів були вагомим внеском В. О. Сухомлинського в дитячу психологію, бо вони і доповнювали традиційні уявлення, які існували в цій галузі. Педагогічна характеристика вимагала «проникнення педагога в духовний світ дитини … вивчення її мислення, почуттів, характеру, волі, інтересів. «Виховувати – це насамперед знати дитину, а щоб знати – треба постійно бачити, вивчати», – відзначав В. О. Сухомлинський [4, с. 11].

Педагогічна характеристика включала в себе: спостереження й аналіз здоров'я, фізичного розвитку дитини, умови її всебічного розвитку, індивідуальних особливостей розумового розвитку (як дитина сприймає предмети і явища навколишнього світу, як у неї відбувається формування понять, які особливості її мови, як вона запам'ятовує, як розвинуте в неї образне й абстрактне мислення, яке емоційне забарвлення її мови, який ступінь її емоційної культури); середовище, обставини, в яких формується інтелект дитини (позитивні і негативні фактори, від яких залежить багатство її сприймання, уявлень, мови, кругозору); аналіз інтелектуального, морального життя сім'ї; аналіз емоційної культури дитини.

В. О. Сухомлинський виділяє 5 груп дітей, для яких вчитель має знайти відповідне навантаження, щоб розумова праця була їм посильною і приносила задоволення. У цій складній справі Сухомлинський рішуче заперечував методи авторитарної педагогіки: «Не хоче вчитися – примусимо». Він зосереджує увагу на основному: «Для того, щоб учень захотів учитися, він повинен уміти вчитися» [3, с. 75-76].

Як часто можна спостерігати на занятті чи уроці таку картину: дитина сидить тихо, дивиться в очі педагогу, але не сприймає його слів, бо той все розповідає, а дитина не встигає думати, схоплювати словесні абстракції. «Ось чому треба розвивати мислення дітей», – стверджує В. О. Сухомлинський. «Рідна природа, «подорожі до джерел рідного слова» викликають у малюків творче натхнення. Не нагромаджуйте на дитину лавину знань, не вимагайте розповісти про предмет вивчення все одразу – під лавиною знань можуть бути поховані допитливість і зацікавленість. Саме в ці хвилини, під час подорожей до джерел рідного слова, діти починають творити – складати коротенькі твори про навколишній світ» [5, с. 94].

Особливу роль у формуванні творчих здібностей, загальнолюдських цінностей В. О. Сухомлинський відводив сімейному вихованню. Адже саме тут забезпечується найтісніший емоційний контакт, виникають найсприятливіші умови для передачі досвіду старшого покоління

молодшому. Саме з цієї причини у Павлиській школі з'являються портрети «звичайних» трударів, заповіді про шанобливе ставлення до матері і батька, до односельчан. З поваги, любові до батьків, до людей, які тебе постійно оточують, розпочинається формування почуття любові до всього людства. Отже, робить висновок В. Сухомлинський, «якщо в цей період немає належного виховання, якщо дитина позбавлена того, що необхідно для її повноцінного розумового розвитку, – вона не буде добре підготовлена до навчання. Те, що згаяно в цей період, ніколи не надолужиш» [2, с. 17].

Тому треба не тільки забезпечувати дитину їжею, одягом, іграшками, а й створювати для неї таке людське середовище, яке стало б для неї джерелом знань про явища навколишнього світу. І першим, хто повинен забезпечити ці умови, мають бути батько й мати, адже, як справедливо зазначає Василь Олександрович, «без батьківського слова, без батьківського вдумливого погляду на розумовий світ дитини, без атмосфери багатого, цікавого, повноцінного духовного життя сім'ї – цього першого вогнища думки, почуття, рідного слова – немислимий повноцінний розумовий розвиток дитини, необхідний для навчання в школі» [2, с. 18].

Василь Олександрович називав народну педагогіку «скарбницею народної мудрості», «усним багатотомним підручником», до якого кожне «покоління робить свій маленький коштовний внесок». А родина є тим осередком, де виробляється, зберігається і поповнюється народний досвід формування і розвитку особи, підготовки її до навчальної і трудової діяльності.

Сухомлинський прагнув виховувати творче ставлення до всіх видів діяльності, використовуючи такі форми, як «уроки мислення», «творчості», і таким чином, підводив учня до усвідомлення необхідності самовдосконалення, можливості самому творити в собі особистість. Традиції становлять суттєву частину його педагогічної системи, у якій воєдино злились національні звичаї з оригінальними педагогічними формами. Обережно, як тендітну й ніжну квітку, оберігав В. Сухомлинський кожен паросток сімейної педагогіки своїх односельців у Павлиші [3, с. 77].

Учений був переконаний, що культура почуттів, сприймань, мислення, відчуттів є фундаментом інтелектуальної творчої особистості. Саме тому в Павлиші були й «Школа радості», і «Школа під блакитним небом», і кімната «Джерела знань», «Кімната думки», «Кімната казки», «Сад здоров'я», куточки здоров'я тощо, тобто все, що складало розвивальне культурне художньо-естетичне середовище.

В. Сухомлинський писав, що кожна нормальна дитина йде в школу з вогником в душі, а завдання педагога цей вогник, підтримати, щоб він не згас. Робота над розвитком пізнавальних, творчих, інтелектуальних здібностей підвищує продуктивність праці учнів. Вони цікавляться, що буде завтра, придумують свої завдання, вірші, загадки. Творчі, пізнавальні,

інтелектуальні здібності, як і інші здібності людини, вимагають постійного тренування. Завдання вчителя – збудити здібності своїх учнів, виховувати в них сміливість думки і впевненість у тому, що вони розв'яжуть кожну задачу, у тому числі і творчого характеру.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, узагальнюючи аналіз педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, можна зробити висновки про те, що умовами організації розвитку творчих здібностей молодших школярів є емоціогенний, особистісно значущий для дітей зміст, естетичне предметно-розвивальне середовище, багатство життя шкільного колективу, творча, гуманна особистість учителя, різноманітні організаційні форми реалізації змісту (спілкування, навчання, праця, гра).

Дане дослідження не претендує на вичерпне висвітлення комплексу питань формування творчої особистості школяра в спадщині педагога-гуманіста В. Сухомлинського. Подальшого поглибленого вивчення потребують такі питання: теоретико-методологічні засади формування творчої особистості вчителя в контексті спадщини В. Сухомлинського; «Школа радості» В. Сухомлинського як елемент соціоекологічного середовища формування творчої особистості; В. Сухомлинський і сучасні проблеми особистісно орієнтованого виховання; гра в педагогічній спадщині В. Сухомлинського; проблема життєтворчості особистості крізь призму педагогічного доробку В. Сухомлинського; вплив прогресивних ідей В. Сухомлинського на гуманізацію освітньо-виховної системи в різних країнах.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Духовні цінності у розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124 – 129.
2. Волошин К. О. Педагогічна система В. Сухомлинського / К. Волошин // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка: Педагогіка. – 2003. – №11. – С. 17–18
3. Замашкіна О. Ідеї розвивального навчання молодших школярів у педагогічній спадщині В. Сухомлинського / О. Замашкіна // Початкова школа – 2001 – №10. –С. 74-78
4. Кічук Н. Творча особистість учителя в педагогічній спадщині В. Сухомлинського / Н. Кічук // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка: Педагогіка. – 2002. – №5. – С. 10-11.
5. Колупаєва А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія / А. А. Колупаєва. – К. : «Самміт-Книга», 2009. – 272 с.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: У 5 т. / В. Сухомлинський. – К. : Рад. Школа, 1977. – Т. 1. – 460 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Bekh I. Dukhovni tsinnosti u rozvytku osobystosti [Spiritual Values in Personal Development] / I. D. Bekh // Pedahohika i psykholohiya. – 1997. – № 1. – S. 124 – 129. (in Ukrainian)

2. Voloshyn K.O. Pedahohichna systema V. Sukhomlynskoho [Pedagogical System of V. Sukhomlinsky] / K. Voloshyn // Naukovi zapysky TDPU im. V. Hnatiuka: Pedahohika. – 2003. – № 11. – S. 17–18 (in Ukrainian)
3. Zamashkina O. Idei rozvyvalnoho navchannia molodshykh shkolyariv u pedahohichniy spadshchyni V. Sukhomlynskoho [The Ideas of Developing Education Infant Schoolchildren in the Pedagogical Heritage of V. Sukhomlinskyi] / O. Zamashkina // Pochatkova shkola – 2001 – № 10. – S. 74-78 (in Ukrainian)
4. Kichuk N. Tvorcha osobystist uchytelya v pedahohichnii spadshchyni V. Sukhomlynskoho [Creative Teacher's Personality in Pedagogical Heritage of V. Sukhomlinskyi] / N. Kichuk // Naukovi zapysky TDPU im. V. Hnatiuka: Pedahohika. – 2002. – № 5. – S. 10-11. (in Ukrainian)
5. Kolupayeva A. Inkliuzyvna osvita: realii ta perspektyvy : monohrafia [Inclusive Education: Realities and Prospects: Monograph] / A. A. Kolupayeva. – K. : «Sammit-Knyha», 2009. – 272 s. (in Ukrainian)
6. Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory: U 5 t. [Selected Works: in 5 Volumes] / V. Sukhomlynskyi. – K.: Rad. Shkola, 1977. – T. 1. – 460 s. (in Ukrainian)

Аннотация. В работе систематизировано наследие В.Сухомлинского по проблеме формирования творческой личности школьника и показано развитие идей ученого в педагогической теории и практике современной школы. Педагогическое наследие В. Сухомлинского представляет собой прогрессивное по своей сущности и актуальное по содержанию социально-педагогическое явление, в котором органически сочеталось педагогическая, теоретико-практическая и методическая деятельность, направленная на формирование творческой личности школьника. В своих педагогических трудах категорию «творчество» В. Сухомлинский рассматривает как единство интеллекта, воли, нравственных качеств, эмоций ребенка; как глубоко своеобразную сферу духовной жизни детей, их самовыражения и самоутверждения, в которой ярко выявляется индивидуальная самобытность каждого ребенка.

Ключевые слова: Василий Сухомлинский, творчество, творческие качества, формирование творческой личности школьника, развитие идей В. Сухомлинского по формированию творческой личности школьника, педагогика сотрудничества, личностно ориентированное воспитание.

Summary. The paper is devoted to the exploration of Sukhomlynskyi's ideas on the formation of the creative personality of pupils and their development in pedagogical theory and practice of modern school. A holistic systemic-structural analysis of the concept of formation of the creative personality of a pupil in the pedagogical heritage of V. Sukhomlynskyi is made; the essence of the concept of "art" as a pedagogical category is defined; ways and means of forming the creative personality of a pupil (the lessons of thinking, research, technical creativity, art, pedagogical creativity of the teacher) are

clarified. The basic features of the creative personality are described; the basic principles and pedagogical conditions of formation of creative personality of a pupil are revealed and analyzed.

The experience of using the heritage of the scientist on the problem of formation of creative personality of a pupil in the practice of modern educational institutions is summarized.

Key words: Vasyl Sukhomlynskyi, creativity, creative qualities, the formation of the creative personality of a pupil, the ways and means of formation of creative personality of a pupil, pedagogy of cooperation, personality-oriented education.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2017

О. М. Федорук

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ДОКУМЕНТОЗНАВЦЯ

Анотація. У статті розглядаються прикладні аспекти використання інформаційних технологій у професійній підготовці документознавця. Досліджуються питання підготовки документознавців як фахівців з інформаційного забезпечення управління. Аналізується вивчення інформаційних технологій у вищих навчальних закладах гуманітарного спрямування. Акцентується увага на успішній професійній підготовці документознавця з використанням інформаційних технологій навчання.

Ключові слова: інформаційні технології, документознавець, інформаційне суспільство, освіта, Інтернет.

Постановка проблеми. Побудова інформаційного суспільства вимагає прозорого, відкритого державного управління, створення єдиного інформаційного простору і забезпечення вільного доступу всіх громадян до інформації. Варто зазначити: сучасне документознавство є науковою дисципліною, концепції якої активно формуються вітчизняними і зарубіжними вченими.

Питання підготовки документознавців як фахівців з інформаційного забезпечення управління не залишаються без уваги педагогічної науки і практики, активно досліджується проблема диверсифікації змісту освіти для сфери інформаційного забезпечення управління.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Для дослідження зазначеної проблеми особливу значимість мають роботи, присвячені дослідженню використання інформаційних технологій у професійній підготовці документознавця (О. Б. Виноградова, С. В. Дубова, О. Г. Кириленко); основам документознавчої професіології (О. В. Матвієнко, І. Є. Морозюк, О. А. Політова, Л. Я. Філіпова).

© Федорук О. М., 2017

Виклад основного матеріалу дослідження. Процеси, пов'язані з європейською інтеграцією нашої держави, відображаються в системі підготовки висококваліфікованих фахівців. Сучасність ставить перед суспільством завдання підготовки фахівців з високим рівнем розвитку професійних і громадянських якостей, стійкими морально-етичними переконаннями, високим рівнем самосвідомості. Тому закономірно перед вищою школою стоїть завдання професійного розвитку майбутнього документознавців, формування особистості нового покоління, здатної успішно розвиватися і працювати.

З огляду на постійне збільшення вимог до якості підготовки фахівців сфери документознавства та інформаційної діяльності, а відповідно, і зростання обсягів знань і умінь, якими повинен володіти фахівець, важливо зрозуміти, що завданням вищої школи сьогодні є не тільки і не стільки передача цих знань в постійному зростанні їх кількості, скільки «озброєння» навичками інформаційних технологій як під час навчання, так і після закінчення ВНЗ. Необхідно дати випускникові весь запас знань, який знадобиться йому в майбутній професії. При цьому акцент повинен робитися на тих навичках, які в подальшому дозволять випускнику працювати в різних, часто критичних, умовах, зосередитися на тих знаннях, які в потрібний час можуть бути адаптовані під нестандартні ситуації, які не вивчалися в період освоєння програми у ВНЗ [1, с. 35].

Вивчення інформаційних технологій у вищих навчальних закладах гуманітарного спрямування сьогодні є процесом, який має такі складові: на перших курсах поглиблюється (а частіше набувається) комп'ютерна грамотність, на старших курсах – відбувається вивчення професійно-орієнтованих дисциплін, пов'язаних із використанням комп'ютерних технологій. Вивчення комп'ютерних технологій на перших курсах, з точки зору змісту освіти, є, певною мірою, усталеним – це програмні продукти Microsoft, які приймаються як стандарт у світі комп'ютерних технологій. Питання ж змісту освіти в галузі професійно-орієнтованих комп'ютерних технологій сьогодні не тільки залишаються актуальними, а й загострюються у зв'язку із вимогами Болонського процесу, до якого Україна приєдналася, та сучасними компетентнісними підходами в освіті [2, с. 30].

Документознавець має володіти не лише глибокими знаннями в галузі базової науки, а й системою споріднених і суміжних наук. Водночас результати навчання будуть більш результативними за умови, якщо документознавець кваліфіковано оперуватиме сучасними методами й технологіями навчання. У професійній підготовці майбутнього документознавчця важливе значення мають нові освітні та інформаційні технології, які забезпечать досягнення високих результатів у майбутній професійній діяльності.

Фахівцям з документознавства на своїх посадах потрібно вміти виконувати завдання, які безпосередньо пов'язані з інформаційними технологіями:

- збирати, систематизувати й аналізувати інформацію про систему керування будь-яким господарським об'єктом;

- аналізувати виробничо-господарську діяльність, інформаційні зв'язки між адміністративними, виробничими та іншими процесами;

- досліджувати й аналізувати функціонування та інформаційні потреби діючої інформаційної системи і визначати можливості її модернізації;

- аналізувати результати обробки та збереження інформації з подальшим їх використанням для поліпшення роботи інформаційної системи;

- виконувати інформаційно-аналітичну підтримку бізнес-проектів;

- виконувати проектування технологічного процесу збирання, обробки, збереження та передавання інформації;

- створювати, використовувати та коригувати бази даних;

- опрацьовувати дані з використанням табличних процесорів та текстових редакторів;

- забезпечувати власні інформаційні потреби та інформаційне обслуговування працівників організації тощо.

Утім, глобальнішими для України, на наш погляд, є змістовні глибинні чинники, що стримують інновації в навчанні. До них можна, зокрема, зарахувати:

- консерватизм традиційної процедурної моделі освіти і, як наслідок, незацікавленість інноваціями викладацького корпусу;

- превалювання орієнтації на знання й недооцінка орієнтації на діяльність і, як наслідок, проблеми з мотивацією студентів, які чітко не усвідомлюють зв'язків навчальної діяльності з подальшою практичною професійною роботою;

- традиційна «недовіра» до здатності студентів здійснювати самоконтроль у навчальній діяльності, їхніх можливостей взяти на себе всю відповідальність за навчання й професійне зростання;

- профанація самостійної роботи студентів, значний (у порівнянні з провідними країнами) дисбаланс обсягів аудиторної та самостійної роботи і, як наслідок, відсутність реальної необхідності у фундаментальному розробленні навчально-методичного забезпечення самостійної навчальної та дослідницької діяльності студентів [3, с. 32].

Відзначимо, що проникнення Інтернету в усі сфери соціального життя є наслідком стрімкого виникнення та розвитку глобального «інформаційного суспільства», яке змінює звичний спосіб життя людей, форми і методи навчання, роботи і спілкування. Засоби Інтернету (його сервісні служби) надають фахівцям, зокрема діловодно-кадрових та управлінських служб, ефективно організовувати електронний документообіг та електронні системи діловодства, доступні для користування різним підрозділам організації; формувати електронні архіви та бази даних в інтерактивному режимі; налагоджувати професійні комунікації та спільні проекти з партнерами з різних регіонів. Для

фахівців-документознавців засоби Інтернету стають чи не головним інструментом для здійснення пошуку, моніторингу інформації в мережі, для її обробки та представлення в інших перероблених формах (аналітичних довідках, рефератах, перекладах, звітах тощо) для користувачів як у реальному, так і в інтерактивному режимі.

Використання Інтернет-технологій у змісті навчальних дисциплін за спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність» зумовлює формування у студента спеціалізовано-професійних компетенцій, визначених предметною галуззю, в якій майбутній фахівець має бути добре обізнаний і в якій він має проявити готовність до виконання своєї професійної діяльності [4].

Отже, вимоги до формування здатності фахівця з документознавства та інформаційної діяльності використовувати знання, вміння та навички інформаційного пошуку та моніторингу в мережі Інтернет, опрацювання документальної інформації, що зумовлено об'єктивними світовими тенденціями проникнення засобів Інтернету у інформаційно-документальну діяльність, мають реалізуватися в процесі навчання через комплекс майже усіх фахових навчальних дисциплін.

Форми та методи навчального процесу в умовах інформатизації освітнього процесу, в тому числі і за спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність», зазнають певних змін та тенденцій оновлення. Зокрема, в умовах посилення уваги до самостійних форм навчання зростає значення розробки навчальних посібників та навчально-методичних матеріалів не тільки в електронному вигляді (як пряме перенесення паперового тексту на електронний носій), а й у вигляді онлайнових або інтерактивних посібників, створення яких можливо за допомогою Інтернет-технологій та сервісів. Відповідними є й вимоги до створювачів та користувачів таких посібників – це досконале володіння інструментарієм Інтернет-середовища.

Стають все більш актуальними засоби дистанційного навчання, засновані переважно на Інтернет-технологіях. Підтвердженням цього є внесення певних коректив до закону України «Про вищу освіту» (нова редакція), розміщеному на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України.

Відзначимо, що суттєвою ознакою дистанційного навчання, порівняно з традиційним, є віддаленість студента від викладача, яка компенсується застосуванням сучасних комп'ютерних засобів навчання і телекомунікацій, на основі яких розробляються нові педагогічні технології. Дистанційні технології навчання приносять у класичні формати діяльнісної частини не лише активний компонент (можливість синхронних комунікацій з викладачем), а й здатність «миттєвого» оцінювання відповіді студента. Крім того, ці нові технології надають можливість викладачам, студентам й університетським співробітникам реалізувати ділові контакти між собою в онлайновому режимі (вступ до університету, оплата за навчання, реєстрація), а також вирішувати багато

інших питань студентського життя. На думку фахівців, незабаром усі питання студентського життя і навчання будуть подані в Інтернеті як окрема зона «соціальних просторів» [5]. Таким чином, Інтернет-технології, електронні засоби комунікацій дозволяють перейти до нового етапу розвитку розподіленого співробітництва й інтеграції університетів в організаційній, навчально-методичній і науково-дослідницькій сферах як різних регіонів України на локальному, регіональному, міжрегіональному, національному, так і на міждержавному рівні освітнього Інтернет-середовища.

Підкреслимо, що перелічені напрями є, безумовно, притаманними для багатьох спеціальностей освітньої системи України, водночас, специфіка підготовки студентів-документознавців надає їм особливого значущого статусу щодо Інтернет-середовища, оскільки це чи не єдина спеціальність, яка має завдання (поряд із документно-діловодним) підготувати інформаційного працівника, який повинен оволодіти всіма інноваційними методами та засобами інформаційної діяльності, в тому числі й Інтернет-технологіями.

Використання Інтернет-технологій у системі професійної підготовки документознавця є адекватною відповіддю на сучасні виклики українського інформаційного суспільства для освітньої спеціальності, яка хоче та має всі підстави вижити як затребувана та конкурентоспроможна [6].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, головною особливістю успішної професійної підготовки документознавця є розвиток його комунікаційного потенціалу за допомогою нових інформаційних технологій та можливостей мережі Інтернет, тому майбутні документознавці, інтегруючись у світовий інформаційний простір, повинні успішно функціонувати та бути конкурентоспроможними в міжнародному інформаційно-мережному середовищі. Від цього залежить успішність досягнення професійної мети на ринку праці, у якому комунікація посідає одне з найважливіших місць у зв’язку з розвитком інформаційно-комунікативних та інтернет-технологій. Головними засобами ринкових комунікацій стають нові форми електронної документації. Дослідження форм, змісту та засобів формування і функціонування електронної документації фірм, установ та організацій є актуальною темою у сфері не тільки електронного документознавства, а й інформатизації освітнього процесу.

Нині більшість університетів мають спрямовувати освітній процес на інформаційний рівень, безпосередньо повинні бути забезпечені офіційним представництвом в мережі Інтернет – офіційними веб-сайтами, – де повинна розміщуватися не тільки інформація загального ознайомчого характеру, а й електронні версії навчальних посібників, методичні матеріали, контрольні завдання або самостійні електронні навчальні документи та інше. Вони у процесі підготовки документознавця допоможуть в реалізації професійного зростання.

Список використаних джерел:

1. Бордюк В. Психолого-педагогічні особливості професійного розвитку майбутнього документознавця / В. Бордюк // Нова педагогічна думка. – 2013. – № 2. – С. 35–39.
2. Матвієнко О. «Електронний документообіг»: навчальний курс у системі професійної підготовки документознавців / О. Матвієнко // Вісник книжкової палати. – 2007. – № 10. – С.30-32.
3. Варенко В. Використання новітніх інформаційних технологій у підготовці фахівців-документознавців / В. Варенко // Вісник книжкової палати. – 2011. – № 5. – С. 32-34.
4. Філіпова Я. Л. Професійні компетенції фахівців з документальних комунікацій : освітній аспект / Я. Л. Філіпова // Вісн. Кн. палати. – 2009. – № 1. – С. 25–28.
5. Філіпова Л. Я. Інтерактивні комунікації в структурі дистанційного навчання / Я. Л. Філіпова // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2011. – № 3. – С. 48-52.
6. Філіпова Л. Я. Напрями застосування інтернет-технологій та сервісів у системі навчання за спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність» / Л. Я. Філіпова // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2011. – №3. – С. 48–52.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Bordiuk V. Psykholoho-pedahohichni osoblyvosti profesiinoho rozvytku maibutnoho dokumentoznavtsia [Psychological and Pedagogical Features of Professional Development of Future Expert in Documents] / V. Bordiuk // Nova pedahohichna dumka. – 2013. – № 2. – S. 35–39. (in Ukrainian)
2. Matviienko O. «Elektronnyi dokumentoobih»: navchalnyi kurs u systemi profesiinoi pidhotovky dokumentoznavtsiv [«Electronic Document»: a Training Course in the System of Professional Training of the Expert in Documents] / O. Matviienko // Visnyk knyzhkovoi palaty. – 2007. – № 10. – S. 30-32. (in Ukrainian)
3. Varenko V. Vykorystannia novitnikh informatsiinykh tekhnolohii u pidhotovtsi fakhivtsiv-dokumentoznavtsiv [Use the Latest Information Technologies in Training Experts in Documents] / V. Varenko // Visnyk knyzhkovoi palaty. – 2011. – № 5. – S. 32-34. (in Ukrainian)
4. Filipova Ya. L. Profesiini kompetentsii fakhivtsiv z dokumentalnykh komunikatsii : osvitnii aspekt [Professional Competence of Professionals in the Documentary Communication : the Educational Aspect] / Ya. L. Filipova // Visn. Kn. palaty. – 2009. – № 1. – S. 25–28. (in Ukrainian)
5. Filipova Ya. L. Interaktyvni komunikatsii v strukturi dystantsiinoho navchannia [Interactive Communications in the Structure of Distance Learning] / Ya. L. Filipova // Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia. – 2011. – № 3. – S. 48-52. (in Ukrainian)

6. Filipova Ya. L. Napriamy zastosuvannia internet-tekhnolohii ta servisiv u systemi navchannia za spetsialnistiu «Dokumentoznavstvo ta informatsiina diialnist» [The Directions of Application of Internet Technologies and Services in the System of Training in the Specialty «Documentology and Information Activities»] / Ya. L. Filipova // Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia. – 2011. – № 3. – S. 48-52. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье рассматриваются прикладные аспекты использования информационных технологий в профессиональной подготовке документоведа. Исследуются вопросы подготовки документоведов как специалистов по информационному обеспечению управления. Анализируется изучение информационных технологий в высших учебных заведениях гуманитарного направления. Акцентируется внимание на успешной профессиональной подготовке документоведов с использованием информационных технологий обучения.

Ключевые слова: информационные технологии, документовед, информационное общество, образование, Интернет.

Summary. The applied aspects of the use of information technologies in professional training of expert in documents are discussed in the paper. The problem of training experts in documents as professionals in information management is investigated.

It is noted that the main feature of a successful training of experts in documents is the development of its communications capacity through new information technologies and the Internet, therefore, future experts in documents, integrating into the world information space have to to operate successfully and to be competitive in the international information network environment. The main means of market communication become new forms of electronic documentation. A study of forms, content and means of formation and operation of the electronic documentation of firms, institutions and organizations is a current topic in the field not only electronic records keeping, but and Informatization of the educational process.

The study of information technology in higher educational institution of the Humanities is analyzed. The attention is focused on the successful training of expert in documents with the use of information technology.

Key words: information technology, expert in documents, information society, education, Internet.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2017

І. П. Шпичак

ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ (20-ті РОКИ XX СТ.): ПОШУКИ, РЕАЛІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті висвітлено особливості організації виховання дітей у вітчизняному освітньому просторі 20-х років XX ст. Розкрито специфіку виховання досліджуваного періоду, яка визначалась особливостями перебудови суспільно-політичного устрою країни та становленням нових виховних орієнтирів на комуністичних засадах формування нової людини – колективіста і борця за соціалізм. Досліджено історію зародження та визначено зміст соціального виховання на території України у 20-х роках XX століття, коли ідея соцвиху стала провідною в українській педагогічній думці. З'ясовано вплив педології на становлення виховної системи радянської держави.

Ключові слова: виховання, соціальне виховання, педологія, радянська держава.

Постановка проблеми. На сьогодні розв'язання проблеми освіти і виховання молодого покоління стало пріоритетним напрямом державної політики в Україні. Вирішення поставлених завдань реформування сучасної системи освіти та її інтеграції у міжнародні освітні системи актуалізує потребу конструктивно-творчого осмислення минулого педагогічного досвіду. Саме 20-ті роки XX ст. характеризувалися активною реформаторською педагогічною діяльністю, коли у контексті перебудови всього суспільно-політичного та економічного устрою країни виникали нові соціально-педагогічні відносини та інноваційні форми навчання і виховання.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблема вивчення теорії та практики соціального виховання дітей у 20-ті рр. XX ст. стала предметом історико-педагогічних досліджень багатьох науковців. Зокрема, питання соціального виховання і соціалізації дітей детально проаналізовано у працях Р. Новгородського [6]; В. Виноградова-Бондаренко висвітлила процес виховання безпритульних дітей в Україні у 20-х рр. XX ст. [1]; соціально-педагогічні аспекти становлення дитячих будинків та історичні чинники становлення соцвиху досліджено у працях О. Ільченко [4] та Л. Коробової [5]; Т. Янченко обґрунтувала вплив педології на становлення соціального виховання дітей [8]. Незважаючи на розмаїття досліджень, на сьогодні все ж недостатньо схарактеризовано форми соціального виховання дітей з точки зору їх інноваційності та актуальності на сучасному етапі розвитку освіти в Україні. Тому **метою** нашої статті є розгляд інноваційних форм соціального виховання у 20-х рр. XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освіта, виховання і педагогічна думка певної історичної епохи відповідають потребам

© Шпичак І. П., 2017

суспільства цієї історичної епохи, а сутність, зміст та основні їх завдання визначаються історичними, економічними, соціальними умовами конкретного періоду.

Початок XX ст. був досить складним, суперечливим періодом у вітчизняній історії, який супроводжувався зламом старого устрою, громадянською війною, голодом і загальним занепадом. Зусилля українського народу створити у 1917-1920 роках самостійну державу закінчилися поразкою. Перед радянською владою, яка переважно утвердилася в Україні з 1919 р., стояло завдання будівництва нової держави. Суспільно-політичний та економічний розвиток країни зазначеного періоду характеризувався як кризовий. Особливо кризовий стан проявлявся у системі освіти. Велика кількість шкіл була зруйнована, катастрофічно не вистачало педагогічних кадрів. Ситуацію загострював надзвичайно низький рівень грамотності населення.

Зважаючи на окреслені проблеми, об'єктивно виникла необхідність у пошуку шляхів ліквідації розриву між системою освіти і новими завданнями, які диктувалися розвитком країни.

Специфіка виховання досліджуваного періоду визначалася особливостями перебудови суспільно-політичного устрою країни та становленням нових виховних орієнтирів на комуністичних засадах, нівелюванням сімейних цінностей, потребою ліквідації масової неписьменності та дитячої безпритульності.

20-ті роки в історії вітчизняної педагогічної думки характеризувалися плюралізмом підходів та реформаторських ідей щодо організації виховання дітей. Українські освітні діячі створювали свої, національні концепції та підходи виховання підростаючих поколінь, використовуючи при цьому досвід та кращі здобутки північноамериканської, західноєвропейської та російської шкіл педагогіки і психології.

Зауважимо, що у досліджуваний період великий вплив на педагогіку мала психологічна наука. На зламі XIX-XX ст. у вітчизняну психологію та педагогіку почали активно проникати західні педологічні та психологічні теорії, а також концепції вільного виховання та розвитку дитини. А після революції 1917 р. вони стали особливо актуальними у практиці державного виховання і навчання дітей.

Відомий сучасний історик педагогіки О. Сухомлинська зазначає, що «педагогічна думка 20-х років – це розмаїття напрямів, течій, шкіл, і серед них: експериментальна педагогіка, куди увійшли такі складники, як рефлексологія і педологія (О. Залужний, І. Соколянський, В. Протопопов); концепція естетизації особистості (Я. Мамонтов); індивідуалістична педагогіка (О. Музиченко); прагматична педагогіка (Б. Манжос); вільне трудове виховання у контексті педології (Я. Чепіга); національне виховання (В. Дурдуківський) [7, с. 59].

Система освіти УРСР, яка розвивалася в руслі загальносоюзної, переймала нові принципи організації виховної системи. Однак важкі

соціально-економічні умови, в яких опинилась Україна після тривалої громадянської війни, коротких періодів існування національних урядів зумовили проведення дещо іншого, відмінного від РСФСР освітньо-виховного курсу, який був спрямований на соціальний захист дітей. Адже загальна господарська розруха в країні і зубожіння населення спричинили появу великої кількості малозабезпечених, безпритульних, сиріт, які були поставлені на межу виживання і потребували державного захисту та опіки.

Так, 1 липня 1920 р. Наркомос УРСР схвалив «Декларацію про соціальне виховання дітей» [3], яка започаткувала створення нової системи освіти в Україні. У цьому документі проголошувалось гасло охорони дитинства, що включало турботу держави не лише про освіту і виховання, а й про поліпшення умов життя дітей. Декларація передбачала охопити соціально-педагогічним впливом усіх дітей до 15 років, забезпечити навчанням і вихованням велику кількість безпритульних, зробити виховання всіх без винятку дітей справою всього суспільства.

Варто зауважити, що проблема безпритульності та високої дитячої смертності у вітчизняному історичному розвитку була не нова, але набула особливої актуальності у першій половині XX ст. Це було спричинено низьким матеріальний рівнем життя багатьох родин; безробіттям, яке було найбільш поширене серед молоді; голодом; соціально-психологічним кліматом перехідного періоду; соціально-класовою політикою радянського уряду й формуванням авторитарної політичної системи, а також суперечливим процесом становлення системи охорони дитинства в радянській державі. Форми прояву дитячої безпритульності також були різні: жебрацтво, бродяжництво, проституція, правопорушення, які неминуче призводили безпритульного до зіткнення з суспільством [1, с. 6].

Спираючись на ідею про виховання дитини відповідно до її психофізіологічних особливостей, марксистську позицію про розпад сім'ї в епоху капіталізму й неможливість забезпечити дитину всім необхідним, зважаючи на зростання кількості безпритульних дітей, українські освітяни перенесли вектор уваги зі школи на дитячий будинок, де дитина могла б отримувати все необхідне для життя, виховувалася б у дитячій комуні.

Теоретики соціального виховання стверджували, що сімейне виховання – пережиток буржуазного суспільства і вихованням дитини повинна займатись держава. Вважалося, що сім'я не здатна виховати дитину у дусі сповідування колективних цінностей та відданості радянській владі, відповідно до завдань нової школи. У цьому контексті представники Наркомосу УРСР дотримувались марксистських позицій «відмирання сім'ї».

Так, потрібно зауважити, що величезні економічні та демографічні втрати, спричинені громадянською війною та наслідками Першої світової війни, призвели до суттєвого збільшення кількості неповних сімей та до диспропорції між чисельністю чоловіків і жінок в Україні.

У пояснювальній записці до декрету про соціальне виховання йшлося про те, що «економічні умови розхитали сімейні устої», в результаті чого «сім'я неспроможна виховувати громадянина майбутньої радянської республіки» [11, арк. 109].

Зважаючи на окреслені реалії тогочасного суспільства, тодішній нарком освіти УРСР Г. Гринько пояснював сутність соціального виховання таким чином: «Соціальне виховання в розвинутому вигляді є всезагальна організація дитинства, створення колективного життя всього дитячого населення. Це не вихідна точка, а кінцева мета розвитку соцвиху. Вона передбачає повне усунення розпорошеності дітей між індивідуалістичними сім'ями, неможливе без організації соціалістичного господарства та зміни всього устрою життя» [2, с. 18].

«Декларація про соціальне виховання дітей», прийнята керівниками українського Наркомосу 1920 р., висунула ідею так званого «захисту дитинства», завданням якого було взяти на облік усіх дітей віком від 7 до 15 років, як тих, що вже увійшли в систему соціального виховання, так і тих, що не відвідували жодної освітньо-виховної установи; використати всі засоби для забезпечення прав кожної дитини на освіту, матеріальне забезпечення, виховання, охорону здоров'я; вилучити дитину «з вулиці», передати через колектор або розподільник до виховного закладу (боротьба з безпритульністю); захистити права і тієї дитини, яка живе в сім'ї, але потребує допомоги.

Для вирішення цих завдань планом Наркомосу УРСР передбачалося розгортання цілої низки відповідних установ, таких як:

- яслі для дітей до трьох років;
- дитячі комуни для дітей від трьох до вісімнадцяти років;
- дитячі садки для дітей дошкільного віку від трьох до семи років;
- дитячі захистки для дітей робітників;
- дитячі майданчики (літні осередки та клуби на свіжому повітрі);
- літні шкільні колонії для дітей шкільного віку [9, арк. 120].

Окрім цих закладів системи соціального виховання, на засіданні Ради відділу соціального виховання 1920 р. був розроблений проект показових установ Наркомосу:

- відкритий дитячий будинок;
- дитячий будинок із центральними майстернями;
- дитячий будинок для розумово відсталих дітей;
- дитячий будинок для дітей з фізичними вадами;
- дитячий будинок для морально-дефективних дітей;
- дитячий садок на 30 дітей;
- семирічна трудова школа [10, арк. 22].

Такою, на думку керівників Наркомосу, мала бути мережа закладів, що забезпечували б навчання і виховання, а найголовніше – порятунок дітей віком від 7 до 15 років. Після закінчення закладів соцвиху діти мали переходити до набуття певного фаху. Для цього передбачалося створення різноманітних професійних шкіл – від курсів до вишів. На початку 20-х

років XX століття у містах утворилися два різновиди професійно-технічних навчальних закладів: фабрично-заводські учнівства та індустріальні профшколи.

Керівники українського Наркомосу відстоювали позицію про необхідність перенесення «центру ваги» в справі шкільництва з єдиної трудової школи на дитячий будинок. На початку 1920 року в Україні було близько мільйона дітей-сиріт. Саме тому дитячі будинки мали стати «маяком» соціального виховання Повне підпорядкування дитячої особистості виховним впливам новоутвореної держави ставало лейтмотивом діяльності закладів соцвиху.

Відповідно до прийнятої «Декларації …», держава мала дбати про охорону дитинства, надавати притулок, виховання та навчання безпритульним дітям й дітям-сиротам. У всіх великих промислових центрах були створені відкриті дитячі будинки. Відкритий дитячий будинок виконував функцію перехідного етапу між вулицею та домівкою. Діти-сироти утримувалися також у дитячих містечках – виховних установах, де дитина перебувала постійно (від 4 до 16 років), навчалася та виховувалася.

Дитячі будинки мали поєднати у собі заклади дошкільного виховання, школи та позашкільні установи, а також створити умови для постійного перебування у них дітей, перебрати на себе не тільки виховні функції сім'ї, а й функції «охорони дитинства». «Охорона дитинства – це перший і найзагальніший наш заклик. І ясно, що охорона ця мусить бути одночасно і разом – і освітою, і вихованням, і годуванням, і одяганням» [3, с. 239-240].

Таким чином, в українській системі народної освіти дитячий будинок був установою інтернатного типу, яка мала замінити сімейне виховання дітей і підлітків комуністичним вихованням. Усю виховну та навчальну роботу дитячий будинок будував на основі суспільно корисної, колективно організованої діяльності дітей, на широкій самодіяльності та ініціативі самих дітей, на активній участі їх в організації свого життя. Однак, відсутність кваліфікованих вихователів та методичних посібників гальмувала процес виховної роботи у дитячих закладах державної опіки.

Хоча дитячі будинки як основна форма соціального виховання дітей не виправдали покладених на них сподівань, і з середини 20-х років XX ст. почалося скорочення їх кількості, однак ці заклади, де діти перебували цілодобово, не нівелювали, а практично доповнювали школу. Адже діти тут отримували повноцінне харчування, одяг, медичну допомогу, організацію дозвілля.

Велика кількість дітей, зібраних у спеціально організованих владою місцях, на перший план поставила питання вивчення особливостей дитячої психіки і давала можливість спрямовувати питання психології розвитку на вирішення практичних завдань навчання і виховання підростаючих поколінь. Зазначалося, що формування нової людини можливе, насамперед, у закладах нового типу – дитячих будинках.

Соціальне виховання дітей у зазначений період здійснювалося на засадах колективізму. Насамкінець «Декларація…» так окреслювала основне завдання освітньої системи України: «виховання нової людини, людини-комуніста» [3, с. 240].

Як стверджує Т. Янченко, у змісті «Декларації про соціальне виховання дітей» зверталася увага й на роль педології у побудові нової освітньо-виховної системи та у вихованні підростаючого покоління на засадах більшовицької ідеології [8, с. 234].

Окрім того, у цьому документі вживався термін «спеціальна педологія», що спрямовувала свої виховні та освітні зусилля на «хворих, дефективних дітей і малолітніх правопорушників», які потребували спеціального виховного підходу [3, с. 239]. Педологічні положення з їхніми ідеями педоцентризму стали провідними у радянській системі освіти і виховання 20-х років, адже саме з наукою про дитину більшовицька влада пов'язувала формування «нової людини», здатної побудувати соціалізм та відданої комуністичним ідеалам.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, пошуки інноваційних форм виховання в Україні у 20-ті роки XX ст. зумовили проведення принципово нової освітньої політики, спрямованої на захист та охорону дитинства. Основним завданням системи соцвиху була організація життя дітей в умовах зміни всього господарського та суспільно-політичного устрою країни на основі формування колективних цінностей та соціалістичних ідеалів «нової людини» у радянській державі. Незважаючи на те, що у 1922 р. Г. Гринька було звільнено від обов'язків наркома освіти УРСР за спроби відокремити процес розвитку освіти в Україні від Росії, і невдовзі відбулася повна уніфікація освітньої політики України із системою освіти уряду РРФСР, все ж система соціального виховання дітей є позитивним досвідом організації виховання дітей в історії вітчизняної педагогічної думки. Подальших досліджень вимагають проблеми впливу психологічної науки на організацію діяльності закладів соцвиху у 20-х роках XX ст. в Україні.

Список використаних джерел:

1. Виноградова-Бондаренко В. Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років XX ст.: автореферат дис… на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук: 13.00.01/ В. Є. Виноградова-Бондаренко. – К., 2001, 22 с.
2. Гринько Г. Ф. Соціяльне виховання дітей / Г. Ф. Гринько // Порадник по соціяльному вихованню дітей. – Х.: ВДВ, 1921. – Вип. 1 – С. 5–23.
3. Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX –XX ст.) : хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березівська. – К. : Науковий світ, 2003. – С. 237–240.
4. Ільченко О. Ю. Виховання дітей-безпритульників на Полтавщині в 20–30-ті рр. XX ст.: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата пед. наук: 13.00.01 / О.Ю. Ільченко. – Полтава, 2005. – 250 с.

5. Коробова Л. О. Система соціального виховання та його особливості в Україні (20-ті рр. ХХ ст.) / Л. О. Коробова // Збірник наукових праць УДПУ імені Павла Тичини / [гол. ред. : М. Т. Мартинюк]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2011. – Ч. 2. – С. 185–191.
6. Новгородський Р. Г. Проблема соціалізації особистості в контексті педагогіки початку ХХ століття [Текст] / Р. Г. Новгородський // Наукові записки. – Ніжин: НДПУ ім. М. Гоголя, 2001. – № 2: Психолого-педагогічні науки. – С. 159-164.
7. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К.: А.П.Н., 2003. – С. 47–66.
8. Янченко Т. В. Педологія як основа соціального виховання дітей в Україні у 20-ті роки ХХ ст. / Т. В. Янченко // Психолого-педагогічні науки. – 2014. – № 4. – с. 233-239.
9. ЦДАВО України, Ф. 166, оп. 1, од. зб. 160. Матеріали про організацію соціального виховання в Україні (декрети і пояснюючі записки до них, положення, інструкції, доповіді,звіти, виписи з протоколів засідань, листування). 1919 р., 120 арк.
10. ЦДАВО України, Ф. 166, оп. 1, од. зб. 959. Протоколи засідань Ради відділу соціального виховання Наркомосу УСРР. 25 квітня – 12 липня 1920 р., 22 арк.
11. ЦДАВО України, Ф. 166, оп. 1, спр.160. Пояснювальна записка до декрету про соціальне виховання дітей, 109 арк.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Vynohradova-Bondarenko V.Ye. Vykhovannia bezprytulnykh ditei v Ukraini 20-kh rokiv XX st.: avtoreferat dys… na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk: 13.00.01 [Education of Homeless Children in Ukraine in the 20-ies of the XX century: avtorerf. dis… cand. of ped. sciences: 13.00.01] / V. Ye. Vynohradova-Bondarenko. – K., 2001, 22 s. (in Ukrainian)
2. Hrynko H.F. Sotsialne vykhovannia ditei [Social Education of Children] / H.F. Hrynko // Poradnyk po sotsialnomu vykhovanniu ditei. – Kh.: VDV, 1921. – Vyp. 1 – S. 5–23. (in Ukrainian)
3. Deklaratsiia Narkomosvity USRR pro sotsialne vykhovannia ditei [Declaration of the People's Commissariat of the USSR about the Social Upbringing of Children] // Malovidomi pershodzherela ukrainskoi pedahohiky (druha polovyna XIX –XX st.) : khrestomatiia / uporiad. L. D. Berezivska. – K. : Naukovyi svit, 2003. – S. 237–240. (in Ukrainian)
4. Ilchenko O.Yu. Vykhovannia ditei-bezprytulnykiv na Poltavshchyni v 20–30-ti rr. XXst.: dys. na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata ped. nauk: 13.00.01 [Education of Homeless Children in Poltava Region in the 20–30-ies of the XX century: dis. on competition of a scientific degree of candidate

of PED. Sciences: 13.00.01] / O.Yu. Ilchenko. – Poltava, 2005. – 250 s. (in Ukrainian)
5. Korobova L.O. Systema sotsialnoho vykhovannia ta yoho osoblyvosti v Ukraini (20-ti rr. XX st.) [System of Social Education and its Peculiarities in Ukraine (the 20-ies of the XX century] / L.O. Korobova // Zbirnyk naukovykh prats UDPU imeni Pavla Tychyny / [hol. red. : M. T. Martyniuk]. – Uman : PP Zhovtyi O. O., 2011. – Ch. 2. – S. 185-191. (in Ukrainian)
6. Novhorodskyi R.H. Problema sotsializatsii osobystosti v konteksti pedahohiky pochatku XX stolittia [Tekst] [The Problem of Socialization in the Context of the Pedagogy of the Early Twentieth Century] / R. H. Novhorodskyi // Naukovi zapysky. – Nizhyn: NDPU im. M. Hoholia, 2001. – № 2: Psykholoho-pedahohichni nauky. – S. 159-164. (in Ukrainian)
7. Sukhomlynska O.V. Periodyzatsiia pedahohichnoi dumky v Ukraini: kroky do novoho vymiru [Periodization of Pedagogical Thought in Ukraine: Steps to a New Dimension] / O.V. Sukhomlynska // Sukhomlynska O. V. Istoryko-pedahohichnyi protses: novi pidkhody do zahalnykh problem / O.V. Sukhomlynska. – K.: A.P.N., 2003. – S. 47–66. (in Ukrainian)
8. Yanchenko T.V. Pedolohiia yak osnova sotsialnoho vykhovannia ditei v Ukraini u 20-ti roky XX st. [Pedology as the Basis of Social Upbringing of Children in Ukraine in 20-ies years of the XX century] / T.V. Yanchenko // Psykholoho-pedahohichni nauky. – 2014. – № 4. – S. 233-239. (in Ukrainian)
9. TsDAVO Ukrainy, F. 166, op. 1, od. zb. 160. Materialy pro orhanizatsiiu sotsialnoho vykhovannia v Ukraini (dekrety i poiasniuiuchi zapysky do nykh, polozhennia, instruktsii, dopovidi, zvity, vypysy z protokoliv zasidan, lystuvannia). [Materials on the Organization of Social Education in Ukraine (the decree and the explanatory notes thereto, regulations, instructions, reports, extracts from minutes of meetings, correspondence). 1919, 120 ark.] 1919 r., 120 ark. (in Ukrainian)
10. TsDAVO Ukrainy, F. 166, op. 1, od. zb. 959. Protokoly zasidan Rady viddilu sotsialnoho vykhovannia Narkomosu USRR [The Protocols of the Meetings of the Board of the Department of Social Upbringing of the People's Commissariat of the USSR] 25 kvitnia – 12 lypnia 1920 r., 22 ark. (in Ukrainian)
11. TsDAVO Ukrainy, F. 166, op. 1, spr.160. Poiasniuvalna zapyska do dekretu pro sotsialne vykhovannia ditei, [Explanatory Memorandum to the Decree on the Social Upbringing of Children] 109 ark. (in Ukrainian)

Аннотация. В статье охарактеризованы особенности организации воспитания детей в отечественном образовательном пространстве 20-х годов. Раскрыта специфика воспитания исследуемого периода, которая определялась особенностями перестройки общественно-политического устройства страны и становлением новых воспитательных ориентиров на коммунистических началах формирования нового человека –

коллективиста и борца за социализм. Исследована история зарождения и определено содержание социального воспитания на территории Украины в 20-х годах XX века, когда идея соцвиха стала ведущей в украинской педагогической мысли. Выяснено влияние педологии на становление воспитательной системы советского государства.

Ключевые слова: воспитание, социальное воспитание, педология, советское государство.

Summary. In the article the peculiarities of organization of education of children in the national educational space of the 20-ies of the XX century are lighted. The specificity of education for the study period, which is determined by the characteristics of the restructuring of social and political structure of the country and the establishment of a new educational guidelines on the Communist principles of the formation of a new person – a collectivist and a fighter for socialism. The main goal of the system of social education was the organization of life of children in a changing of the entire economic and political structure of the country based on the formation of collective values and socialist ideals of the “new person” in the Soviet state. In the article the history of the origin the system of social education is studied and it is defined the contents of social education in Ukraine in the 20-ies of the XX century, when the idea of social education has become the leading Ukrainian educational thought. The influence on the formation of pedology to the development of the educational system of the Soviet state is clarified.

Key words: education, social education, pedology, the Soviet state.

Стаття надійшла до редакції 03.05.2017

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Баліка Людмила Миколаївна, викладач кафедри теорії та методики виховання РДГУ;

Береговська Наталія Олексіївна, заступник директора з виховної роботи Судилківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів Шепетівської районної ради Хмельницької області;

Боровець Олена Віталіївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки початкової освіти РДГУ;

Бричок Борис Павлович, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики виховання РДГУ;

Гоголь Валентина Анатоліївна, заступник директора з навчально-виховної роботи Березнівської загальноосвітньої І-ІІІ ступенів школи № 2 Березнівської районної ради Рівненської області, старший вчитель вищої кваліфікаційної категорії;

Гудовсек Оксана Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки початкової освіти РДГУ;

Дем'янюк Ірина Віталіївна, магістрант педагогічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету;

Демчук Марія Вікторівна, магістрант педагогічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету;

Дуброва Алла Степанівна, аспірант І-го року навчання кафедри теорії та методики професійної освіти РДГУ;

Дупак Надія Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики професійної освіти Рівненського державного гуманітарного університету;

Іванюк-Семенюк Людмила Юріївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики виховання РДГУ;

Казанішена Наталія Вікторівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри біології та методики її викладання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Карпенчук Світлана Григорівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії і методики виховання РДГУ;

Кислюк Ольга Олександрівна вчитель математики Шепетівського НВК №3;

Кислюк Павло Васильович вчитель інформатики Шепетівського НВК №3;

Кіндрат Вадим Кирилович, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та методики фізичного виховання РДГУ;

Кіндрат Наталя Павлівна, старший викладач кафедри теорії і практики англійської мови та прикладної лінгвістики РДГУ;

Кіндрат Павло Вадимович, викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання РДГУ;

Литвиненко Світлана Анатоліївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Лісова Світлана Валеріївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики професійної освіти РДГУ;

Михальчук Таїса Миколаївна, заступник директора з навчально-виховної роботи Судилківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів Шепетівської районної ради Хмельницької області;

Осипчук Ольга Павлівна, аспірант І-го року навчання кафедри теорії і методики виховання РДГУ;

Павелків Роман Володимирович, доктор психологічних наук, професор, перший проректор, завідувач кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Панчук Андрій Паладійович, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання РДГУ;

Панчук Ілона Вікторівна, викладач кафедри теорії і методики фізичного виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Пелех Людмила Романівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри міжкультурної комунікації та історії світової літератури Рівненського державного гуманітарного університету;

Пелех Юрій Володимирович, доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної та навчально-методичної роботи, професор кафедри загальної і соціальної педагогіки та управління освітою Рівненського державного гуманітарного університету;

Петренко Оксана Борисівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики виховання РДГУ;

Петренко Сергій Вікторович, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри інформаційно-комунікаційних технологій та методики викладання інформатики РДГУ;

Потапчук Тетяна Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, координатор з виховної роботи Інституту мистецтв РДГУ;

Пустовіт Григорій Петрович, доктор педагогічних наук, професор, Учений секретар Відділення загальної педагогіки та філософії освіти Президії НАПН України;

Регула Тетяна Анатоліївна, директор Судилківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів Шепетівської районної ради Хмельницької області;

Семенович Сергій Васильович, старший викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання РДГУ;

Сойчук Руслана Леонідівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики виховання РДГУ;

Стельмашук Жанна Григорівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики виховання РДГУ;

Сяська Наталія Андріївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри математики та методики викладання математики, заступник декана педагогічного факультету РДГУ;

Тимощук Анастасія Анатоліївна, студентка IV курсу педагогічного факультету РДГУ;

Федоришин Олександр Петрович, кандидат педагогічних наук**,** доцент, доцент кафедри практики англійської мови РДГУ;

Федорук Олеся Михайлівна, аспірант І-го року навчання кафедри теорії і методики виховання РДГУ;

Ціпан Тетяна Степанівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики виховання РДГУ;

Шпичак Інна Петрівна, старший викладач кафедри педагогіки, психології та корекційної освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти;

Ящук Інна Петрівна, доктор педагогічних наук, професор, декан факультету початкової освіти та філології, професор кафедри педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії;

Jarosław Jagieła, dr hab., associate professor Jan Długosz University in Częstochowa (Poland) The Research Team of Educational Transactional Analysis

Наукове видання

ІННОВАТИКА У ВИХОВАННІ
Збірник наукових праць

Випуск 5

Упорядники:
проф. Петренко О.Б., доц. Ціпан Т.С.

Науково-бібліографічне редагування:
наукова бібліотека РДГУ

Підписано до друку 25.05.2017 р.
Гарнітура Times New Roman. Друк різографічний.
Ум. друк. арк. 24,7. Замовлення №204/1. Наклад 300

І – 66 **Інноватика у вихованні :** зб. наук. пр. Вип. 5 / упоряд. О. Б. Петренко ; ред. кол. : О. Б. Петренко, Н. М. Гринькова, Т. С. Ціпан та ін. – Рівне : РДГУ, 2017. – 290 с.

УДК 37 : 005.591.6
ББК 74.200

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2017

Віддруковано засобами оперативної поліграфії
VPM-ПОЛІГРАФ
вул. Буковинська, 3, м. Рівне, 33000;
тел.: 0362-64-21-34